

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Kayseri University Journal of Social Sciences

Volume 2 Number 2
December 2020

KAYUJSS

Cilt 2 Sayı 2
Aralık 2020

KAYÜSOSDER

sosder@kayseri.edu.tr

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Kayseri University Institute of Graduate Education

Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt: 2, Sayı: 2, Aralık-2020
Kayseri University Journal of Social Sciences
Vol. 2, No: 2, December-2020

İmtiyaz Sahibi / License Owner
Kayseri Üniversitesi adına Rektör
Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA

Editör / Editor
Prof. Dr. Hatice ERKEKOĞLU
Kayseri Üniversitesi

Yardımcı Editör / Co-Editor
Dr. Öğr. Üyesi Ebru SÖNMEZ KARAPINAR
Kayseri Üniversitesi

Yazı İşleri Müdürü / Writing Manager
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan DURAK
Kayseri Üniversitesi

Dergi Sekreteryası / Journal Secretary
Arş. Gör. Ayşegül BOZDOĞAN
Kayseri Üniversitesi

Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından yayımlanan hakemli, disiplinlerarası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kayusosder>).

Kayseri University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Kayseri University Institute of Graduate Education.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim, scope and other full details <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kayusosder>.

Dergimiz Asos ve Google Akademik tarafından indekslenmektedir.

Our journal is indexed by Google Scholar and Asos.

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Unvan, Ad-Soyad	Üniversite-Kurum	Ülke
<i>Title, Name-Surname</i>	<i>University-Institution</i>	<i>Country</i>
Prof. Dr. Adem Üzümcü	Kafkas Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yörük	Kadir Has Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ali Deran	Tarsus Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Anvarbek Mokeev	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Prof. Dr. Bayram Zafer Erdoğan	Anadolu Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cengiz Tomar	Ahmet Yesevi Üniversitesi	Kazakistan
Prof. Dr. Cihan Çobanoğlu	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Derviş Boztosun	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Doğan Gürsoy	Washington State University	ABD
Prof. Dr. Emine Kılavuz	Nuh Naci Yazgan Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi Okumuş	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Hakkı Büyükbaş	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hüdaverdi Bircan	Cumhuriyet Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan Yazıcıoğlu	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Kemal Birdir	Mersin Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Lütfullah Cebeci	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Sarıışık	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Michael Baker	Strathclyde University	Birleşik Krallık
Prof. Dr. Michael Basil	University of Lethbridge	Kanada
Prof. Dr. Muhsin Halis	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Orçan	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Prof. Dr. Muzaffer Uysal	University of Massachusetts Amherst	ABD
Prof. Dr. Ömer Şanlıoğlu	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ömer Torlak	İstanbul Ticaret Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Philip Kitchen	Salford University	Birleşik Krallık
Prof. Dr. Salih Kuşluvan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Sameer Deshpande	University of Griffith	Avustralya
Prof. Dr. Semra Aksoylu	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Seyhan Çil Koçyiğit	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Tuncay Çelik	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Vefa Taşdelen	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Prof. Dr. Yunus Yoldaş	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yüksel Ekinci	University of Portsmouth	Birleşik Krallık
Doç. Dr. Ebru Aykan	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Kıvanç Halil Arıç	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Dalkılıç	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Neslihan Demirel	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Oğuz Öcal	Kayseri Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Özgür Demirtaş	Kayseri Üniversitesi	Türkiye

Yayın Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır. /

Editorial board members are listed by academic titles and alphabetically by the first names

Dergi Yazışma Adresi / Journal Correspondence Address:

Kayseri Üniversitesi Rektörlüğü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi
Mevlana Mah. 15 Temmuz Yerleşkesi No: 6, 38280 Kayseri Türkiye

Tel: +90 352 5043838

Faks: +90 352 5043837

e-posta/e-mail: sosder@kayseri.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kayusosder>- <https://enstitu.kayseri.edu.tr/HM/Hizli-Menu/26>

Bu Sayının Alan Editörleri/Field Editores of This Issue

Unvan, Ad-Soyad	Alan
<i>Title, Name-Surname</i>	<i>Field</i>
<u>Prof.Dr. Ömer Şanlıoğlu</u>	İİBF Alan Editörü
<u>Doç.Dr. Mehmet Dalkılıç</u>	İslami İlimler Alan Editörü
<u>Dr.Öğr.Üyesi Fatih Balcı</u>	Edebiyat Alan Editörü
<u>Dr. Öğr. Üyesi Berrin Yapar Ünal</u>	Güzel Sanatlar Alan Editörü

Bu Sayının Hakemleri/Blind Referees of This Issue

No	İsim	Kurum
1	Prof. Dr. Adem Korkmaz	Süleyman Demirel Üniversitesi / Isparta
2	Prof. Dr. Emine Kılavuz	Erciyes Üniversitesi / Kayseri
3	Prof. Dr. Güven Delice	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas
4	Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Ankara
5	Prof. Dr. Kenan Güllü	Erciyes Üniversitesi / Kayseri
6	Prof. Dr. Şaban Nazlıoğlu	Pamukkale Üniversitesi / Denizli
7	Prof. Dr. Şevki Özgener	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi / Nevşehir
8	Doç. Dr. Adem Doğan	Fırat Üniversitesi / Elazığ
9	Doç. Dr. Fatih Ertugay	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas
10	Doç. Dr. Gül Kayalidere	Manisa Celal Bayar Üniversitesi / Manisa
11	Doç. Dr. Hakan Karagöz	Süleyman Demirel Üniversitesi / Isparta
12	Doç. Dr. Harun Işık	Erciyes Üniversitesi / Kayseri
13	Doç. Dr. Hatem Türk	Giresun Üniversitesi / Giresun
14	Doç. Dr. Hüseyin Doğan	Kafkas Üniversitesi / Kars
15	Doç. Dr. İsmet Yüksel	Gazi Üniversitesi / Ankara
16	Doç. Dr. Kumru Uyar	Erciyes Üniversitesi / Kayseri
17	Doç. Dr. Leyla Dalkılıç	Ankara Üniversitesi / Ankara
18	Doç. Dr. Leyla Kahraman	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi / Nevşehir
19	Doç. Dr. Leyla Leblebici Koçer	Erciyes Üniversitesi / Kayseri
20	Doç. Dr. Neşe Acar	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi / Nevşehir
21	Doç. Dr. Meziyet Ayşe Balyemez	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / İstanbul
22	Doç. Dr. Suzan Çoban	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi / Nevşehir
23	Doç. Dr. Uğur Adıgüzel	Necmettin Erbakan Üniversitesi / Konya
24	Doç. Dr. Yeşim Zümrüt	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi / Çanakkale
25	Dr. Öğr. Üyesi Afif Ataman	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Van
26	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yalçın	Kayseri Üniversitesi / Kayseri
27	Dr. Öğr. Üyesi Ali Nihat Kundak	Mimarsinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / İstanbul
28	Dr. Öğr. Üyesi Can Deveci	Erciyes Üniversitesi / Kayseri
29	Dr. Öğr. Üyesi Durdu Mehmet Biçkes	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi / Nevşehir
30	Dr. Öğr. Üyesi Esra Eren	İstanbul Medipol Üniversitesi / İstanbul
31	Dr. Öğr. Üyesi Güngör Özcan	Manisa Celal Bayar Üniversitesi / Manisa
32	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Parlak	Erciyes Üniversitesi / Kayseri
33	Dr. Öğr. Üyesi Işıl Pınar Özlük	Kırıkkale Üniversitesi / Kırıkkale
34	Dr. Öğr. Üyesi İsmail Yıldırım	Kayseri Üniversitesi / Kayseri
35	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Mert Atalar	Mimarsinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / İstanbul
36	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yunus Yazıcı	Bartın İslami İlimler Fakültesi / Bartın
37	Dr. Öğr. Üyesi Melis Taner	Özyeğin Üniversitesi / İstanbul
38	Dr. Öğr. Üyesi Öznur Özdarıcı	Kırıkkale Üniversitesi / Kırıkkale
39	Dr. Öğr. Üyesi Pınar Dilekçi Vargün	Kafkas Üniversitesi / Kars
40	Öğr. Gör. Betül Bilgin	Akdeniz Üniversitesi / Antalya
41	Öğr. Gör. Dr. İbrahim Bozbıyık	Erciyes Üniversitesi / Kayseri

Hakem listesi unvana ve alfabetik olarak ada göre sıralanmıştır.
Blind referees are listed by academic titles and alphabetically by the first names.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı <i>Paper Title</i>	Yazar(lar) <i>Author(s)</i>	Makale Türü <i>Paper Type</i>	Sayfa <i>Page</i>
1	Türkiye’de özelleştirmelerin istihdam etkileri: Elektrik dağıtım şirketleri üzerine bir inceleme <i>Employment effects of privatizations in Turkey: A study on electricity distribution companies</i>	Yüksek Lisans Öğrencisi Yağmur KAYA	Araştırma/ <i>Research</i>	1-23
2	Örgütsel davranış alanındaki yönelimler: Örgütsel davranış kongrelerinde sunulan bildirilerin bibliyometrik analizi <i>Trends in organizational behavior: Bibliometric analysis of papers presented at organizational behavior congresses</i>	Öğr. Gör. Dr. Muhammet Hamdi MÜCEVHER Öğr. Gör. Dr. Zeynep DEMİRGİL Öğr. Gör. Dr. Koray ÇETİNCELİ Öğr. Gör. Kutay ÖZDEMİR	Araştırma/ <i>Research</i>	24-36
3	COVID-19 pandemi döneminde Türkiye’de e-ticaret ve e-ihracat <i>E-trade and e-export of Turkey in COVID-19 pandemic period</i>	Dr. Öğr. Üyesi Özlem TOPLU YILMAZ Onur BAYRAM	Araştırma/ <i>Research</i>	37-54
4	Kurumsal web sitelerinin işlevselliğinin, sunulan e-hizmetlerin ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi: Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi örneği <i>Functionality of corporate web sites, of e-services offered and analysis of public relations activities with content analysis: Konya Metropolitan Municipality web site example</i>	Doç. Dr. Şükran KARACA Yüksek Lisans Öğrencisi Bahar Çiçek GÜBÜL	Araştırma/ <i>Research</i>	55-65

5	Beyânî Tezkiresi'ne göre şairlerin meslekleri üzerine tespitler <i>Determinations on the professions of poets according to Tezkire of Beyani</i>	Yüksek Lisans Öğrencisi Ebubekir ÇALIOVA	Araştırma/ Research	66-72
6	İyi uygulamalar çerçevesinde bütçe ilkeleri ve örnek ülke incelemeleri <i>Budget principles in the framework of good practices and case studies of selected countries</i>	Arş. Gör. Abdulkerim EROĞLU Prof. Dr. Haluk EGELİ	Araştırma/ Research	73-97
7	Puşkin'in sanatsal yetkinliklere ilişkin görüşleri üzerine bir inceleme <i>An investigation on Puşkin's views on artistic talents</i>	Prof. Dr. Uğur KESKİN	Araştırma/ Research	98-113
8	Amellerin zahirî ve batınî yönlerini etkileyen iki kavram: Niyet ve ihlâs <i>Two concepts of actions affecting non-esoteric and esoteric aspects: Intention and Sincerity (ikhlâs)</i>	Dr. Öğr. Üyesi Emine Elif ÇAKMAK İGALÇI	Araştırma/ Research	114-122
9	Osmanlı borçları hakkında 21 Mayıs 1924 günü İngiliz Lordlar Kamarası'nda yapılan oturumun incelenmesi <i>Examination of the session on the Ottoman Debts held at the British House of Lords on 21 May 1924</i>	Arş. Gör. Çağdaş YÜKSEL	Araştırma/ Research	123-133
10	Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde işletme alanında yayımlanmış makalelerin bibliyometrik analizi	Dr. Güliz AKSOY	Araştırma/ Research	134-149

	<i>Bibliometric analysis of articles published in the field of business management in Journal of Social Sciences of The Turkic World</i>			
11	“Suç ve Ceza” ile “Takva”da çevre, suç ve suçluluk <i>Environment, crime and guilt in “Crime and Punishment” and “Takva: A man’s fear of god”</i>	Öğr. Gör. Ertuğrul BOSTANCI	Araştırma/ Research	150-165
12	Resimli Bağdat hanedan silsilenâmelerinin karakteristik özellikleri <i>Charesterictic features of illustrated Baghdad dynastic genealogies</i>	Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim AYĞAN	Araştırma/ Research	166-177

Türkiye’de özelleştirmelerin istihdam etkileri: Elektrik dağıtım şirketleri üzerine bir inceleme*

 Yağmur KAYA¹

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi: 09.10.2020

Kabul Tarihi: 10.11.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusosder.808503>

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

Özet

Özelleştirme ile ilgili teorik ve ampirik literatürde ve konunun uygulama kısmında en fazla dile getirilen hususlardan birisi, sürecin istihdam üzerindeki etkisidir. Genel olarak bakıldığında, özelleştirilen birçok şirkette olduğu gibi, verimlilik artışını sağlamak ve aşırı istihdam yükünden kurtulmak amacıyla çalışan personel sayısında başlangıçta bir azalma olabilmesine karşılık, özelleştirme sonrasında bu kayıp giderilebilmekte hatta kimi zaman istihdam edilen personel sayısı özelleştirme öncesi durumun da üzerine çıkabilmektedir. Özellikle, özelleştirilen şirketlerde yeni yatırımlarla kapasite artırımına gidilmesi durumunda istihdam edilen işgücü sayısının arttığı görülmektedir. Çoğu ülkede de istihdam kaybını önlemek için yasal düzenlemeler yapılmakta, ihale şartnamelerine ve devir sözleşmelerine istihdam kaybını önleyici maddeler konulmaktadır.

Bu çalışmada incelenen elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirme süreçlerine yönelik analizden elde edilen bulgulara göre, söz konusu şirketlerin özelleştirmelerinin net bir şekilde istihdamı artırıcı bir sonuç doğurduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmeleri sonucunda yaşanan istihdam artışlarına; yatırım, pazar ve talep artışı gibi yeni istihdam oluşturmaya etki eden *itici faktörler* ile kanun, devir sözleşmeleri ve diğer kamusal düzenlemeler gibi istihdamın azalmasını *önleyici faktörlerin* etki ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Özelleştirme, İstihdam, Elektrik Sektörü

Employment effects of privatizations in Turkey: A study on electricity distribution companies

Abstract

One of the most expressed points in the theoretical and empirical literature on privatization and in the application part of the subject is the effect of the process on employment. In general, as in many privatized companies, although there may be a decrease in the number of personnel working in order to increase productivity and get rid of excessive employment burden, this loss can be compensated after privatization and sometimes the number of personnel employed may even exceed the pre-privatization situation. It is observed that the number of employed workforce increases especially in case of capacity increase with new investments in privatized companies. In most countries, legal regulations are made to prevent employment loss, and provisions preventing employment loss are included in tender specifications and transfer contracts.

According to the findings obtained from the analysis regarding the privatization processes of the electricity distribution companies examined in this study, it has been determined that the privatization of the said companies has clearly increased employment. On the other hand, the increase in employment as a result of the privatization of electricity distribution companies; It has been observed that the driving factors that affect the creation of new employment such as investment, market and demand increase, and the factors preventing the decrease in employment such as law, transfer contracts and other public regulations.

Keywords: Privatization, Employment, Electric Sector

* Bu makale, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalında, Prof. Dr. Seyfi Yıldız danışmanlığında tarafımızca yapılan ve henüz savunması gerçekleştirilmemiş olan “Elektrik Dağıtım Şirketlerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Karşılaştırmalı Performans Analizleri” konulu tezden üretilmiştir.

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, yaviliogluyagmur19@gmail.com

Giriş

Birçok ülkede kamu mülkiyetindeki teşebbüslerin aşırı büyümesi ve bir o kadar da etkinsizleşmesi sonucu 1980’li yılların başında, özelleştirmelerin de içerisinde olduğu serbestleşme ve reform politikaları geliştirilmeye ve uygulanmaya başlanmıştır. Geliştirilen özelleştirme politikaları ile genel olarak; kamu sektörünü küçültmek ve bütçe açıklarını azaltmak, kamu hizmetlerini daha etkin bir şekilde yerine getirmek, ekonomik etkinliği yükseltmek, ekonomide esnekliği artırmak ve tekelleri kaldırmak suretiyle de rekabeti teşvik etmek, etkin sermaye piyasalarının kurulmasını sağlamak veya var olanların iyileştirilmesi suretiyle yurtiçi tasarrufların daha etkin bir şekilde mobilizasyonunu artırmak, yurtiçi ürünlerin yabancı piyasalara girişini kolaylaştırmak, sermayenin tabana yayılmasını ve yurtiçi yatırımları teşvik etmek, ulusal ekonominin dünya ekonomisine entegrasyonunu hızlandırmak konuları amaçlanmıştır. Elektrik sektöründe yapılan reform ve serbestleştirme çalışmaları da bahse konu döneme ve dönemin gerekçelerine denk düşecek şekilde başlamış ve yürütülmüştür.

Günümüz itibariyle, gerçekleştirilen özelleştirmelerin başlangıç amaçlarına uygun çıktılar üretip üretmediğini değerlendirecek kadar zaman geçmiş, uygulamalara yönelik veriler ve faaliyet bilgileri yayımlanmıştır. Bu makalede de yayımlanan söz konusu bilgi ve veriler aracılığıyla özelleştirmelerin istihdam üzerine etkileri araştırma konusu yapılmıştır.

Özelleştirmelerin istihdam üzerine etkileri; ekonomik, sosyal ve politik açıdan çokça tartışılan bir konudur. Tartışmaların merkezinde ise büyük oranda istihdam/işsizlik konusu yer almaktadır. Bu makalede, tartışılan istihdam/işsizlik konusu merkeze alınarak inceleme yapılmış ve elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmeleri nedeniyle istihdam sayısında ortaya çıkan değişiklikler analiz edilmiştir.

Bu amaçla öncelikli olarak elektrik sektörünün özelleştirilme gerekçeleri, yapılan serbestleştirme ve reform düzenlemeleri, özelleştirme ilke ve yöntemleri incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, gerçekleştirilen özelleştirmelerin istihdam üzerine etkileri ve sonuçları analiz edilmiştir. Bu amaçla, ilk olarak özelleştirme yapılan şirketlerin özelleştirme öncesi personel sayıları, sonrasında özelleştirilen şirketlerin devir aşamasında izlenen personel politikaları ve sayısal değişimleri, daha sonra şirketlerde özelleştirme sonrasında çalışan personel sayısı incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde, elektrik dağıtım şirketlerinin; özelleştirme öncesi ve sonrası personel karşılaştırmaları, dağıtım sektöründe ortaya çıkan istihdam artış ve azalışları ve nihai olarak elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmeleri nedeniyle “ülke istihdam kapasitesine” etkileri analiz edilmiştir.

Türkiye’de 21 elektrik dağıtım bölgesi ve 21 elektrik dağıtım şirketi olmakla birlikte, çalışma; 2009-2013 arası dönemde özelleştirilmesi yapılan 18 elektrik dağıtım şirketi ile sınırlandırılmıştır. Diğer 3 şirketin özelleştirilme uygulamaları daha önceki tarihlerde yapılmış ve tamamlanmış olması nedeniyle karşılaştırma yapmaya imkân sağlayacak kadar verilerine ve bilgilerine ulaşılamamıştır.

Şirket, sektör ve ülke istihdam değerlendirmeleri ve karşılaştırmalarında, özelleştirme öncesi ve özelleştirme sonrası verileri kullanılmıştır. Özelleştirme öncesi dönem olarak her bir şirketin özelleştirme öncesi son yılı; özelleştirme sonrası dönem olarak da 2018 yılı esas alınmış ve bu yılların verileri ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada yapılan analizlerde, şirketlerin özelleştirme öncesi verileri ile özelleştirme sonrası 2018 yılına ait verileri kullanılmıştır. Kullanılan veriler; Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) Elektrik Piyasası 2018 Yılı Piyasa Gelişim Raporundan, Özelleştirme İdaresi Başkanlığına yaptığımız resmi başvuru neticesinde, İdarece tarafımıza iletilen verilerden, yayımlanmış kitap, dergi ve raporlardan ve elektrik dağıtım şirketlerinin kendi sitelerinde yayımladıkları Faaliyet Raporlarından temin edilmiştir.

1. Özelleştirme kavramı, nedenleri ve amaçları

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sosyalist ve kapitalist kalkınma modelleri arasındaki ideolojik çekişmelerin ve ayrışmaların zayıflamasıyla birlikte ekonomik reformlara daha pragmatik bir yaklaşım ortaya çıktı. Özelleştirme de bu reformların bir parçası oldu (Seven, 2001, s. 61). Bu yönüyle kavram, değişen iktisat politikalarıyla birlikte toplumun ihtiyaçlarına yeni bir bakışı ve bunların yerine getirilmesinde devletin rolünün yeniden düşünülmesini simgelemektedir.

Özelleştirme, literatürde farklı içeriklerde tanımlanmaktadır. Dar anlamda özelleştirme, sadece kamu iktisadi teşebbüslerinin mülkiyet ve yönetiminin özel kesime devrini ifade etmektedir. Konuya bu kapsamda yaklaşan uzmanlara göre bir KİT'in özelleştirilmesinden söz edebilmek için sermayesinin en az %51'lik payının özel sektöre devredilmesi veya satılması gerekmektedir (Aktan, 1993, s.70).

Geniş anlamıyla özelleştirme, kamuya ait mal varlığının ya da para ile ölçülebilen kamu kaynaklarının özel mülkiyete aktarılması ve devletin ekonomik faaliyetlerini asgari düzeye indiren veya ortadan kaldıran düzenlemeler yapılması faaliyetlerinin tamamını ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilir (Delice & Yavilioğlu, 2010, s. 16; Aktan, 1993, ss. 70-71; Falay, 1994, s. 21). Bu anlamıyla özelleştirme, serbest piyasa ekonomisini güçlendirecek ve devletin iktisadi etkinliğini azaltacak uygulamaları kapsayan bir şemsiye kavram görünümündedir.

1929 Buhranıyla birlikte çözüm olarak sunulan ve uygulanan, devletin ekonomik nitelikteki mal ve hizmet üretimi sürecine dahil olması politikaları uzun bir zaman diliminde etkili oldu. Ancak girişimci olarak devletin kurduğu ve çalıştırdığı işletmeler zamanla daha başka sorunlara kaynaklık etmeye başladı. Birçok ülkede devlet, ekonomiye müdahale etmesini gerektiren gerekçelerin ötesinde bir genişleme göstermiş, kamu mülkiyetindeki teşebbüsler oldukça merkezileşmiş ve politize olmuş, finansal performansları zayıflamış, gereğinden fazla personel istihdamı yapılmış, kamu işletmeleri sübvansiyonlara ve tek yanlı transferlere bağımlı hale gelmiş, iç piyasada tekelleri oluşturarak özel teşebbüsün gelişimini yavaşlatmış ve birçok ülkede rüşvet ve yolsuzlukların aracı haline gelmiştir. Öyle ki bu aşırı büyüme ve etkinsizlik, devletin eğitim, sağlık, savunma ve alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi gibi asli fonksiyonlarını yeterince ve etkin olarak yerine getirmesini engelleyecek bir noktaya ulaşmıştır. Özelleştirme, bu şekilde politize olmuş ve etkinsizleşmiş devlete ait üretim birimlerinin ekonomik ve sosyal maliyetlerinden kurtulmanın ve böylece devleti klasik fonksiyonları olan düzenleyici, yol gösterici, teşvik edici ve denetleyici konumuna geri döndürmenin ve bu fonksiyonları daha etkin bir şekilde yerine getirmesinin bir yolu olarak görülmüştür. Dünya ekonomisindeki hızlı değişiklikler de kamu mülkiyetindeki teşebbüslerin azalması sürecini hızlandırmıştır. Hızlı teknolojik yenilikler ve piyasaların artan entegrasyonu, işletmelerin oldukça esnek stratejiler benimsemelerini ve değişen şartlara sürekli olarak uyum sağlamalarını gerektirmiştir. KİT'ler bu şartlara uyum sağlama konusunda fazla esnek olamadıkları gibi teknoloji, tedarik ve ticari alanlarda yabancı firmalarla ortaklıklar kurma konusunda da çoğunlukla başarılı olamamışlardır (Akalin, 1998, s. 219).

Ekonomik hayatta yaşanan bahse konu sorunlar serbestleşme politikalarının bir parçası olarak özelleştirmeleri zorunlu kılmıştır. Geliştirilen özelleştirme politikaları ile genel olarak; kamu sektörünü küçültmek ve bütçe açıklarını azaltmak, kamu hizmetlerini daha etkin bir şekilde yerine getirmek, ekonomik etkinliği artırmak ve şirket yöneticileri üzerindeki hükümet müdahalesini ve politik baskıları önemli ölçüde ortadan kaldırmak, ekonomik yapıdaki katılıkları ortadan kaldırarak ekonomide esnekliği artırmak ve tekelleri kaldırmak suretiyle de rekabeti teşvik etmek, etkin sermaye piyasalarının kurulmasını sağlamak veya var olanların iyileştirilmesi suretiyle yurtiçi tasarrufların daha etkin bir şekilde mobilizasyonunu artırmak, yurtiçi ürünlerin yabancı piyasalara girişini kolaylaştırmak, sermayenin tabana yayılmasını ve yurtiçi yatırımları teşvik etmek, ulusal ekonominin dünya ekonomisine entegrasyonunu hızlandırmak konuları amaçlanmıştır (Pack, 1991, s. 284). Özelleştirmeye atfedilen birçok amaç arasında en sık bahsedilenler ise bütçe açıklarının azaltılması ve borçların itfası, ekonomik etkinliğin artırılması ve yabancı sermayenin ülkeye girişinin sağlanmasıdır¹.

2. Türkiye'de özelleştirme uygulamaları ve elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmesi

Türkiye'de özelleştirme uygulamaları ile elektrik sektörü serbestleştirme ve reform düzenlemeleri hemen hemen eş zamanlı olarak başlamıştır. Bu anlamda, özelleştirme ile ilgili ilk yasal düzenleme 1984 yılında 2983 sayılı Kanun ile yapılırken, elektrik sektöründe de yine 1984 yılında 3096 sayılı Kanunla Türkiye Elektrik Kurumunun tekeline son verilerek özel sektöre; elektriğin üretilmesi, nakli ve satışı hususunda imkan tanınmıştır. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılması ve birbirleriyle ilişkilerinin açıklığa kavuşturulması açısından, Türkiye'de özelleştirme çalışmaları ile elektrik sektörü reform ve serbestleştirme çalışmalarını kronolojik olarak incelemekte fayda bulunmaktadır.

2.1. Türkiye’de özelleştirme uygulamaları

Türkiye’de özelleştirme uygulamalarıyla ilgili gelişmelerin, dünyadaki gelişmelerle aynı döneme denk gelecek şekilde 1980’li yılların ilk dönemlerine rastladığı görülmektedir. 24 Ocak kararlarıyla birlikte özelleştirme uygulamalarına kalkınma planlarında yer verilmeye, kararlar alınmaya ve mevzuat düzenlemeleri oluşturulmaya başlanmıştır.

Türkiye’de özelleştirme uygulamalarına yönelik ilk yasal düzenleme 29.02.1984 tarih ve 2983 sayılı Kanun ile yapılmış ve bu Kanun aracılığı ile; gelir ortaklığı senedi, hisse senedi ve işletme hakkı devri gibi özelleştirme yöntemleri tanımlanarak, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi ile Kamu Ortaklığı Fonu kurulmuştur. Bu tarihten itibaren özelleştirme uygulamalarına yönelik birçok mevzuat düzenlemesi yapılmış, Bakanlar Kurulu Kararları ihdas edilmiş, yapılan düzenlemelere yönelik Anayasa Mahkemesinin iptal kararları olmuş ve Anayasa değişiklikleri gerçekleştirilmiştir. Bütün bu süreçlerin akabinde ve özellikle de Anayasa Mahkemesinin iptal kararları neticesinde; özelleştirmeye ilişkin amaç, süreç, yöntem, hak ve yükümlülüklerin kapsamlı bir biçimde tanımlandığı 24.11.1994 tarih ve 4046 sayılı “Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Daha önceki mevzuatlar, esasa ve idari yapılanmaya ilişkin kapsamlı düzenlemeler yapamamış olmasına rağmen bu Kanun ile; özelleştirme uygulamalarında tek yetkili merci olarak Özelleştirme Yüksek Kurulu² oluşturulmuş, özelleştirme uygulamalarını yürütmek, sonuçlandırmak ve özelleştirme sonrası da takibini yapmak üzere Özelleştirme İdaresi Başkanlığı kurulmuş ve gelirlerin bir hesapta toplanmasını sağlamak amacıyla da Özelleştirme Fonu oluşturulmuştur (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Türkiye’de Özelleştirme, t.y.).

Yeni Kanunun ihdas edilmesinden sonra 2000’li yılların başına kadar geçen süreçte, ülkede yaşanan politik ve ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle özelleştirme uygulamalarında önemli bir mesafe alınamamıştır. Ancak 2002 sonrası ülkede yakalanan siyasi istikrarla birlikte önemli özelleştirme uygulamaları yapılabilmektedir. Özelleştirme uygulamalarından elde edilen gelirler de bu durumu açıklamaya yardımcı olmaktadır. 1986 yılında başlayan özelleştirme uygulamalarından Ekim 2019 yılına kadar 74.524 milyon ABD Doları gelir elde edilmiştir. Bahse konu gelirin %10.2’sine tekabül eden 8.054 milyar doları 1986-2002 döneminde, %89.8’ine tekabül eden 66.470 milyar doları ise 2003-2019 döneminde elde edilmiştir. Özelleştirme uygulamaları nedeniyle yapılan harcamaların ve Hazine’ye yapılan aktarmaların tutarı ise 71.423 milyon dolar olmuştur. Bu tutarın %70.2’si Hazine’ye aktarılmış, %28’i özelleştirme kapsam ve programındaki şirketlerin ihtiyaçları, borç ve sermaye katılımları için harcanmış, %1’i özelleştirme işlemleri için, yine yaklaşık %1’i de istihdam harcamaları için kullanılmıştır (Doğan, 2016, s. 23; Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Kaynak Kullanım Tablosu, t.y.).

Özelleştirme uygulamalarının hazırlık aşamasında, devir öncesinde ve devir sonrasında yapılan çalışmalardan birisi de özelleştirilecek şirketlerin istihdam yapılarını düzenlemek, istihdam fazlasını azaltmak suretiyle özelleştirme işlemini cazip hale getirecek şekle dönüştürmek; özelleştirme sırasında ve sonrasında çalışanların iş güvencesini sağlamak, sosyal haklarını korumak ve sürdürmek ve son olarak işgücünün azalmasını önlemektir. Bu amaçlarla çalışma hukukuna göre; çalışanlardan bir kısmı kanunlardan kaynaklanan hakları karşılanmak suretiyle işten çıkarılmakta ve/fakat talep etmeleri halinde 4/C ve 4/B kapsamlarında personel ihtiyacı olan kamu kurum ve kuruluşlarına sözleşmeli olarak yeniden yerleştirilmekte, bir kısmı başka kamu kurum ve kuruluşlarına doğrudan nakledilmekte ve bir kısmı da %30 ilave emekli ikramiyesi ile emekli olmaya teşvik edilmektedir. Yukarıda bahsedilen özelleştirme giderlerinin yaklaşık %1’lik kısmı, 4046 sayılı Kanun’da açıklanan şekliyle; iş kaybı tazminatları, nakle tabi personel, sosyal yardım zammı ve %30 ilave emeklilik ikramiyesi ödemeleri için kullanılmıştır.

2.2. Elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmesi

Elektrik dağıtım sektörü özelleştirilmeden önce önemli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmış, bir anlamda özelleştirmelerin zemini oluşturulmuştur. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında öncelikli olarak yasal ve kurumsal düzenlemeler incelenecek, akabinde dağıtım şirketlerinin özelleştirmeleri hakkında analiz yapılacaktır.

2.2.1. Elektrik sektöründe yasal ve kurumsal düzenlemeler

Enerji alanında gerçekleştirilen serbestleşme düzenlemeleri ve reformlar da dünyada ve Türkiye’de ekonominin diğer alanlarında olduğu gibi 1980 sonrası başlamış ve yürütülmüştür. Türkiye’de enerji alanında gerçekleştirilen serbestleşme yönündeki reformlar; petrol ve ürünleri, gaz, elektrik, yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının üretim, dağıtım ve piyasalarını içeren mevzuat düzenlemelerini; devlete ait olan enerji işletmelerinin, kurum ve kuruluşlarının yeniden yapılandırılmasını; daha etkin ve verimli işletileceği düşüncesiyle, doğal tekel hususlarını da dikkate alarak, enerji işletmelerinin özelleştirmeler aracılığı ile özel sektöre devrinin gerçekleştirilmesini; enerji sektörünü düzenleyen ve sektöre yön veren bir kurum olan Enerji Piyasası Düzenleme Kurulunun (EPDK) oluşturulmasını; özelleştirmeler başta olmak üzere, çeşitli yöntemlerle enerji sektörüne özel sektörün girmesinin yolunun açılmasını, özendirilmesini ve desteklenmesini; serbest piyasa anlayışını önceleyen ve rekabete dayalı bir enerji piyasasının oluşturulmasının ve düzenlenmesini ve enerji arz güvenliğinin sağlanmasını konu almıştır (Dünya Bankası, 2015, s. 13).

Dünyada ve Türkiye’de, enerji sektörünün diğer alanlarında olduğu gibi elektrik alanında da yeniden yapılanmayı ve serbestleşmeleri içeren reformlar, 1980’li yıllarda başlayan liberalleşme ve özelleştirme politikalarından etkilenmiş ve bu alanda da yeniden yapılanma çalışmaları başlamıştır. Her ne kadar elektrik alanında gerçekleştirilen reformların gerekçeleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde birtakım farklılıklar arz etse de her iki ülke grubunun reform gerekçeleri, özelleştirme gerekçeleri ile çok önemli benzerlikler göstermektedir. Türkiye için de aynı özellikleri taşıyan gelişmekte olan ülkelerin elektrik sektörü reform gerekçelerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Bölük, 2010, ss. 35-36):

- Devlet mülkiyetindeki elektrik sektörünün zayıf performansı ve yüksek maliyetler,
- Elektrik hizmetlerinin yetersiz gelişimi ve güvenilir olmayan arz,
- Kamunun, ekonominin diğer sektörlerinden kaynaklanan artan kaynak talebini karşılayacak gerekli yatırımları ve maliyetleri karşılayamaması,
- Hükümetin aktif satışları ile gelirlerini artırmak istemesi,
- Üretim teknolojisindeki hızlı gelişmelerin hem elektrik üretimi hem de dağıtım aşamalarını kapsayan yeni endüstriyel yapılanmaya imkân sağlaması.

Elektrik sektöründe gerçekleştirilen reform çalışmaları; dikey entegre kamu işletmelerinin üretim, nakil ve dağıtım aşamalarının yasal, kurumsal ve fonksiyonel olarak ayrıştırılmasını ve doğal tekel niteliğinde olmayan kısımların (yani nakil haricindekiler) yeniden yapılandırılmasını ve serbestleştirilmesini içermektedir.

11.04.1953’te toplanan Birinci İstişarî Enerji Kongresi’nin ardından, Türkiye’de elektrik, üretim, iletim ve dağıtımının merkezi bir kurum tarafından yürütülmesinin gerekliliğini içeren karar doğrultusunda Türkiye Elektrik Kurumunun (TEK) kurulmasına karar verilmiştir. 1970 yılında 1312 sayılı yasa ile TEK kurularak elektrik üretim, iletim ve dağıtım işlerinin bir kamu tekeli olarak merkezileştirilmesi gündeme gelmiştir. Böylece, imtiyazlı şirketlerin görev bölgeleri ve belediye sınırları dışında bütün yurttaki elektriğin üretim, iletim, dağıtım ve satış hizmetleri TEK bünyesinde, dikey entegre bir yapılanma içerisinde toplanmıştır. 2.234,9 MW kurulu güç ile faaliyete geçen TEK’in hizmetlerinden bütün yurt genelinde olumlu sonuçlar alınmasından sonra Etibank, İller Bankası ve DSİ gibi kamu kuruluşlarının elindeki santraller ve şebekeler TEK’e devredilmiştir. 1982 yılında çıkarılan bir yasa ile de üretim ve iletim dışında elektrik dağıtım hizmetleri belediyelerden alınarak TEK’e bırakılmıştır (Türkiye Elektrik Dağıtım AŞ, 2020, ss. 16-17). Bu tarihten sonra, serbest piyasaya geçiş ve serbestleşme genel eğilimi ve giderek artan elektrik talebinin kısıtlı kamu kaynakları ile karşılanamayacağı endişesi nedeniyle elektrik sektörünün reformu, serbestleştirilmesi ve özelleştirilmesi hep gündemde olmuş ve yasal düzenlemelerle bahse konu değişikliklerin yolu açılmıştır. Bu anlamdaki önemli düzenlemeleri kronolojik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür (Turgut, 2015, ss. 101-3; Bölük, 2010, ss. 35-36; Çetintaş & Bicil, 2015, ss. 10-11; Ongun, 2015):

1984 yılında 3096 sayılı Kanunla Türkiye Elektrik Kurumunun tekeline son verilerek özel sektöre; elektriğin üretilmesi, nakli ve satışı hususunda imkan tanınmıştır.

1994 yılında 93/4789 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile TEK; üretim ve iletim piyasalarından sorumlu olarak Türkiye Elektrik Üretim İletim A.Ş. (TEAŞ) ve dağıtım piyasalarından sorumlu olarak Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (TEDAŞ) şeklinde ikiye bölünmüştür.

1994 yılında Yap İşlet Devret (YİD) şeklindeki girişimlere vergi istisnası/muafiyeti sağlayan 3996 sayılı Kanun çıkarılarak, özel sektörün bu modelle piyasaya girmeleri teşvik edilmiştir.

1997 yılında 4283 sayılı Kanun yürürlüğe girmiş ve Yap İşlet (Yİ) modeli ile yeni termik santrallerin faaliyete geçirilmesi ve işletmeye açılması özendirilmiştir.

1999 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ve yürürlüğe giren 4501 sayılı Kanun ile; imtiyaz sözleşmelerine özel hukuk kurallarının uygulanması ve ulusal veya uluslararası tahkime başvurulmasının önü açılmıştır.

2000 yılı Ekim ayında 2000/1312 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile elektrik sektörünün dikey bütünleşik yapısı sona erdirilmiştir. Bu Kararla, 1994’te TEK’in ikiye ayrılmasına benzer bir uygulama izlenmiş ve TEAŞ; Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt AŞ (TETAŞ), Elektrik Üretim AŞ (EÜAŞ) ve Türkiye Elektrik İletim AŞ (TEİAŞ) olmak üzere üç ayrı şirket olarak bölünmüş ancak sektörde kamu kesimi ağırlığı devam etmiştir.

2001 yılında elektrik endüstrisindeki reformların kanuni çerçevesini oluşturan, Türkiye Elektrik Piyasasının rekabete açılmasını amaçlayan ve aynı zamanda bir Avrupa Birliği Uyum Yasası olan 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu (EPK) yürürlüğe girmiştir. Bahse konu Kanunun ilk maddesinde amaç olarak; “Elektriğin yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu bir şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için, rekabet ortamında özel hukuk hükümlerine göre faaliyet gösterebilecek, mali açıdan güçlü, istikrarlı ve şeffaf bir elektrik enerjisi piyasasının oluşturulması ve bu piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin sağlanmasıdır” ifadesi yer almıştır. 4628 sayılı kanun ile Türkiye Elektrik Piyasası dikey bütünleşik yapıdan üretim ve satış faaliyetlerinin rekabete açıldığı, doğal tekel niteliği taşıyan nakil (dağıtım ve iletim) faaliyetlerinin düzenlemeye tabi tutulduğu bir yapıya dönüştürülmesi öngörülmüştür. Kanunda piyasa faaliyetleri; piyasada faaliyet gösterecek tüzel kişilerin üretim, iletim, dağıtım, toptan satış, perakende satış, perakende satış hizmeti, ticaret, ithalat ve ihracat faaliyetleri olarak nitelendirilmiştir.

EPK, kamuya ait elektrik varlıklarına sahip olan TEAŞ’ı üç ayrı tüzel kişilik altında ayırtmıştır: Elektrik Üretim AŞ (EÜAŞ-üretim aşaması), Türkiye Elektrik Dağıtım AŞ (TEDAŞ-dağıtım aşaması) ve Türkiye İletim AŞ (TEİAŞ-iletim aşaması). Bunların yanı sıra Kanun, Türkiye Elektrik Taahhüt ve Ticaret AŞ’nin (TETAŞ-toptan satış) de kurulmasını öngörmüştür. TETAŞ; Yİ, YİD ve İHD sözleşmelerinin sahibi pozisyonundadır. TETAŞ bir geçiş dönemi şirkettir ve ana hedefi bu üstlenilen anlaşmalardan ortaya çıkan maliyetlerin finansmanını sağlamaktır.

EÜAŞ 6 portföy şirketine bölünmüştür. Türkiye genelinde 21 adet dağıtım bölgesi bulunmaktadır. EPDK tarafından 2006 yılından itibaren 21 tüzel kişiliğe 30 yıl süre ile perakende satış lisansı verilmiştir.

Nakil kısmında sadece piyasa operatörü olarak TEİAŞ sorumlu iken, diğer tüm aşamalara özel kesim girişlerine izin verilmektedir. TEİAŞ yeni sistemde taraflar arasındaki güç işlemlerini dengeleyecek, dengeleme ve uzlaştırma mekanizması için hem fiziksel hem de finansal olarak iletimden sorumludur.

EPK, EPDK’yı kurmuş ve bu Kurula, yeni piyasa düzeninin kurallarını belirleme yetkisi vermiştir. Doğal tekel faaliyetleri konusunda uygun teşvikler yaratmak ve performans tabanlı düzenleyici çerçeve benimseyen EPDK, tarife düzenlemelerinin yanı sıra lisans izinlerini de vermektedir. Üretim, nakil, dağıtım, ithalat-ihracat, toptan satış ve perakende piyasalardaki katılım, lisans gerektirmektedir.

EPK ile getirilen düzenlemelerden birisi de elektrik üretim ve dağıtım varlıklarının özelleştirilmesi konusudur. Bu kapsamda yasanın 14. Maddesinde: “Bakanlık; TEDAŞ, Elektrik Üretim Anonim Şirketi, bunların müessese, bağlı ortaklık, iştirak, işletme ve işletme birimleri ile varlıklarının özelleştirilmesine yönelik öneri ve görüşlerini Özelleştirme İdaresi Başkanlığına bildirir. Özelleştirme işlemleri, 4046 sayılı “Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” hükümleri çerçevesinde Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülür.” denilmektedir.

Yüksek Planlama Kurulu 17.03.2004 tarihli ve 2004/3 sayılı kararıyla; “Elektrik Enerjisi Sektörü Reformu ve Özelleştirme Strateji Belgesi”ni yayımlamıştır. Bu belge ile reform sürecine ivme kazandırmak ve özelleştirmeyi de içeren bir sektör reformu yol haritası ortaya koymak amaçlanmıştır. Bahse konu strateji belgesi elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirmeleri sürecinde oluşturulan en önemli karar özelliğini taşımaktadır.

2009 yılı içerisinde Yüksek Planlama Kurulu 18.05.2009 tarihli ve 2009/11 sayılı kararıyla “Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi”ni yayımlamıştır. Bu belge ile de sürece ivme kazandırmak amaçlanmıştır.

2.2.2. Elektrik dağıtım şirketlerinin (EDAŞ) özelleştirme ilkeleri ve yöntemleri

Elektrik dağıtım şirketleri özelleştirilmeden önce Özelleştirme Strateji Belgesi hazırlanmış, bu belge ile temel ilkeler belirlenmiş, özelleştirmelerin nasıl ve hangi kurum tarafından yapılacağı tespit edilmiş, özelleştirme yöntemiyle ilgili içerik belirlenmiş ve bir anlamda yol haritası oluşturulmuştur. Aşağıda, belirlenen temel ilkeler ve tespit edilen özelleştirme yöntemi ve uygulama süreçleri incelenecektir.

2.2.2.1. Elektrik dağıtım şirketleri özelleştirilmelerinde temel ilkeler

Elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirmelerinin ilkeleri, 17.03.2004 Tarih ve 2004/3 Sayılı YPK Kararı ile “Elektrik Enerjisi Sektörü Reformu ve Özelleştirme Stratejisi Belgesi” vasıtasıyla belirlenmiştir. Bu belgede belirlenen ilkeler doğrultusunda dağıtım şirketlerinin özelleştirmelerinin hangi kurum tarafından ve ne şekilde yapılacağı belirlenmiştir. Strateji Belgesinde açıklanan, enerji özelleştirmelerinin ve dolayısıyla elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirmelerinin temel ilkeleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur (17.03.2004 Tarih ve 2004/3 Sayılı YPK Kararı):

- Özelleştirmeler, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) tarafından 4046 sayılı Kanun çerçevesinde yapılacaktır.
- Özelleştirme uygulamalarında sadece gelire odaklı bir yaklaşım sergilenmeyecektir.
- Özelleştirmeler sonrasında elektrik enerjisi fiyatlarında kalıcı artışlara yol açılmamasına dikkat edilecektir.
- Özelleştirmelere, serbest bir elektrik piyasası amaç ve hedeflerini gerçekleştirme kabiliyetine sahip ve mali açıdan güçlü şirketlerin katılımları özendirilecektir.
- Zaruri işletme ve bakım faaliyetleri ile zaruri yatırımlar, özelleştirme sürecinden bağımsız olarak aksatılmaksızın sürdürülecektir.
- Üretim ve dağıtım varlıklarının özelleştirilmesinin hızlandırılması ve kolaylaştırılması açısından ÖİB tarafından ihtiyaç duyulması halinde, bu belge kapsamında gerekli görülen yasal düzenlemeler yapılacaktır.
- Serbestleşmiş bir piyasada perakende satış lisansı sahibi dağıtım şirketlerinin üretim faaliyeti gösteren veya gösterecek yatırımcılara güven verecek bir yapıda olması gerektiğinden özelleştirmelere dağıtım sektöründen başlanacaktır.
- Elektrik enerjisi üretiminde rekabetçi bir yapı oluşturulmasını teminen, üretim varlıkları uygun bir şekilde gruplandırılarak özelleştirilecektir.
- Özelleştirme uygulamalarında, mevcut kamu yükümlülüklerinin dikkate alındığı ve Devlet garantilerinin gerekmediği bir sistem oluşturulacaktır.

Strateji Belgesinden de görüldüğü üzere; elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirme uygulamalarının Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından gerçekleştirilmesi, özelleştirme uygulamalarının sadece gelir esaslı değil enerji fiyatlarının optimum fiyatlara çekilmesini sağlayacak bir yöntemle yapılması, rekabetçi ve serbest bir elektrik piyasasının oluşturulmasını sağlayacak uygulamaların sağlanması, hem verimliliği artıracak hem de finansal açıdan güçlü ve deneyimli firmaların sisteme dahil edilmesinin sağlanması ve nihayet yapılacak özelleştirmelerin devlete ilave bir yük oluşturmayacak şekilde gerçekleştirilmesi temel ilkeler olarak belirlenmiştir.

Bahse konu Strateji Belgesi ilkeleri doğrultusunda yapılan özelleştirme sürecinde, güçlü mali yapıya sahip şirketlerin katılımının sağlanması esas alınmış ve buna uygun olarak ihale şartnamelerinde ön yeterlilik koşulları ve özel şartlara yer verilmiştir. Bu süreçte özelleştirme öncesi kurulan 18 dağıtım şirketi ile TEDAŞ arasında dağıtım bölgesine ilişkin işletme hakkı devir sözleşmeleri imzalanmış; ihaleler neticesinde de bu şirketlerin hisseleri özel sektöre (alıcı firmalara) devredilmiştir. İşletme hakkı süresi ise 30 yıl olarak belirlenmiştir.

2.2.2.2. Dağıtım bölgeleri, özelleştirilme yöntemleri ve özelleştirme süreçleri

Yukarıda da açıklandığı üzere, elektrik sektöründe arz güvenliğini sağlamak, kamu dışı kaynaklarla yatırım yapılması imkanını yakalamak, dağıtım sektöründe serbest piyasa koşullarını ve rekabete dayalı bir piyasa ortamını oluşturmak amacıyla kamu mülkiyetindeki elektrik dağıtım

şirketlerinin özelleştirilmesine karar verilmiş, bu çerçevede 17 Mart 2004 tarihli ve 2004/3 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararı ile Elektrik Enerjisi Sektörü Reformu ve Özelleştirme Strateji Belgesi yayımlanmıştır. Buna göre, Türkiye’nin dağıtım şebekesi coğrafi yakınlık, yönetsel yapı, enerji talebi ve diğer teknik ve mali etkenler dikkate alınarak aşağıda yer alan haritada belirtildiği üzere Türkiye 21 elektrik dağıtım bölgesine ayrılmıştır.

Şekil 1. Türkiye’de Elektrik Dağıtım Şirketlerinin Faaliyet Bölgeleri

Kaynak: Enerji Ekonomisi (2019). Hangi şirket hangi bölgenin elektrliğini dağıtıyor? *Enerji İşleri Genel Müdürlüğü*, <https://www.enerjiekonomisi.com/hangi-sirket-hangi-bolgenin-elektriginin-dagitiyor/7832/>

Aşağıda yer alan Tablo 1’de gösterildiği gibi, dağıtım bölgelerinde faaliyet gösteren dağıtım şirketlerinden yüzölçümü itibariyle en geniş alana sahip ilk üç şirket; Meram EDAŞ (Nevşehir, Niğde, Konya, Karaman, Kırşehir, Aksaray), Aras EDAŞ (Erzurum, Ağrı, Ardahan, Kars, Bayburt, Erzincan, Iğdır) ve Dicle EDAŞ (Diyarbakır, Şanlıurfa, Siirt, Mardin, Batman, Şırnak) olarak sıralanmakta, en küçük alanda faaliyet gösteren şirketler ise İstanbul Anadolu Yakası EDAŞ (İstanbul Anadolu Yakası), Boğaziçi EDAŞ (İstanbul Avrupa Yakası) ve Trakya EDAŞ (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ) olarak sıralanmaktadır.

Tablo 1’den görülebileceği gibi, dağıtım şirketleri abone sayılarına (tüketici sayılarına) göre değerlendirildiğinde ise; özelleştirildikleri tarihlere göre en fazla abonesi olan ilk üç şirket Boğaziçi EDAŞ (İstanbul Avrupa Yakası), Başkent EDAŞ (Ankara, Kırıkkale, Zonguldak, Kastamonu, Çankırı, Bartın, Karabük) ve Toroslar EDAŞ (Adana, Gaziantep, Hatay, Mersin, Kilis, Osmaniye) olarak; en düşük abone sayısına sahip olanlar ise Van Gölü EDAŞ (Bitlis, Hakkari, Muş, Van), Fırat EDAŞ (Elâzığ, Bingöl, Malatya, Tunceli) ve Çamlıbel EDAŞ (Sivas, Tokat, Yozgat) olarak sıralanmaktadır.

Dağıtım şirketlerinin özelleştirme yöntemi, İşletme Hakkı Devri Yöntemiyle desteklenen Hisse Satış Modeli olmuştur. Bu model, özelleştirme uygulamalarında istisnai olarak kullanılan bir yöntemdir.

İşletme hakkı devri yöntemi, 4046 sayılı Özelleştirme Kanununun 18/c maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır, “Kuruluşların bir bütün olarak veya aktiflerindeki mal ve hizmet üretim birimlerinin mülkiyet hakkı saklı kalmak kaydıyla bedel karşılığında belli süre ve şartlarla işletilmesi hakkının verilmesidir.” Bu durumda işletme hakkı yönteminin konusu kuruluşlar³ olmakta ve söz konusu kuruluşlar da aynı Kanunun 1. Maddesinde sayılmaktadır.

Tablo 1. Dağıtım Şirketlerinin Özelleştirilme Yöntem, Gelir ve Alan Bilgileri

	Özelleştirme Tarihi	Özelleştirme Geliri (Milyon \$)	Yöntem ve Hisse		Abone, Alan ve Kapsadığı Şehirler		
			Özelleştirme Yöntemi	Satılan Hisse	Abone Sayısı (1.000)	Alan (Km2)	Kapsadığı Şehirler
Akdeniz	28.05.2013	546	İHD-Blok Satış	% 100	1.733	36.797	Antalya, Burdur, Isparta
Aras	28.06.2013	129	İHD-Blok Satış	% 100	815	70.991	Erzurum, Ağrı, Ardahan, Kars, Bayburt, Erzincan, Iğdır
Başkent	28.01.2009	1.162	İHD-Blok Satış	% 100	3.075	60.121	Ankara, Kırıkkale, Zonguldak, Kastamonu, Çankırı, Bartın, Karabük
Boğaziçi	28.05.2013	1.960	İHD-Blok Satış	% 100	4.326	3.573	İstanbul Avrupa Yakası
Çamlıbel	31.08.2010	259	İHD-Blok Satış	% 100	746	52.714	Sivas, Tokat, Yozgat
Çoruh	30.09.2010	227	İHD-Blok Satış	% 100	1.013	29.222	Trabzon, Artvin, Giresun, Rize, Gümüşhane
Dicle	28.06.2013	387	İHD-Blok Satış	% 100	1.274	60.630	Diyarbakır, Şanlıurfa, Siirt, Mardin, Batman, Şırnak
Fırat	31.12.2010	230	İHD-Blok Satış	% 100	680	37.323	Elâzığ, Bingöl, Malatya, Tunceli
Gediz	29.05.2013	1.231	İHD-Blok Satış	% 100	2.533	25.244	İzmir, Manisa
İstanbul AY	31.07.2013	1.227	İHD-Blok Satış	% 100	2.465	1.742	İstanbul Anadolu Yakası
Meram	30.10.2009	440	İHD-Blok Satış	% 100	1.531	76.935	Nevşehir, Niğde, Konya, Karaman, Kırşehir, Aksaray
Osmangazi	31.05.2010	485	İHD-Blok Satış	% 100	1.311	50.304	Eskişehir, Afyon, Bilecik, Kütahya, Uşak
Sakarya	11.02.2009	600	İHD-Blok Satış	% 100	1.307	19.422	Sakarya, Bolu, Düzce, Kocaeli
Toroslar	30.09.2013	1.725	İHD-Blok Satış	% 100	2.958	46.858	Adana, Gaziantep, Hatay, Mersin, Kilis, Osmaniye
Trakya	30.12.2011	575	İHD-Blok Satış	% 100	822	18.740	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ
Uludağ	31.08.2010	940	İHD-Blok Satış	% 100	2.386	36.160	Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Yalova
Vangölü	26.07.2013	118	İHD-Blok Satış	% 100	485	41.755	Bitlis, Hakkari, Muş, Van
Yeşilirmak	29.12.2010	442	İHD-Blok Satış	% 100	1.521	39.633	Samsun, Amasya, Çorum, Ordu, Sinop
TOPLAM		12.683			30.981	708.164	

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, <https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozellestirme>, Erişim Tarihi: 07.11.2020; Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), Elektrik Piyasası Gelişim Raporları, <http://epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-0-102/yillik-rapor-elektrik-piyasasi-gelisim-raporlari>, Erişim Tarihi: 22.04.2020.

İşletme hakkı devri yöntemi ile yapılan özelleştirmede, kuruluşların mülkiyet devri söz konusu olmamakla birlikte, işletme ve yönetim hakları bir bedel karşılığı devredilmektedir. Yani işletme hakkının verilmesi mülkiyet hakkının devredilmesi anlamına gelmemektedir. İşletme hakkı devredilen kuruluşun mülkiyeti, bu hakkı ihale yoluyla devreden kamu kurumunda kalmaktadır. Burada devrin konusu, sadece sözleşmede belirtilen sürelerle ilgili mal ve hizmet üretim birimlerinin kullanılması hakkıdır. Zira işletme hakkının devredilmesinde amaç, özelleştirme ilkeleri ve felsefesi çerçevesinde, kamu kurum ve kuruluşlarınca yürütülen mal ve hizmet üretimi faaliyetlerinin etkinlik ve verimlilik artışı gayeleriyle, bunların kullanım haklarının özel girişimcilere devredilmesidir (Keşli, vd., 2009, ss. 199-200).

Blok Satış Yönteminde ise kamuya ait işletmelerin ve/veya kamunun ortaklığı olan şirketlere ait hisselerin bir kısmının veya tamamının kapalı teklif, pazarlık ya da açık artırma usulleri kullanılarak

bir veya birden fazla alıcıdan oluşan bir gruba, ortaklık hakları ve yükümlülükleriyle birlikte satışını içermektedir (Yavilioğlu, 2010, s. 340)

Elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirmesi, yukarıda bahsedildiği gibi işletme hakkı devri yöntemiyle desteklenen blok satış modeliyle gerçekleştirilmiştir. Bu modele göre yatırımcı, elektrik dağıtım şirketlerinin hisselerinin tek sahibidir, ancak dağıtım şebekesi varlıklarının veya dağıtım varlıklarının işletilmesi için gerekli başka unsurların mülkiyetine sahipliği bulunmamaktadır. Yöntemin oluşturduğu sistem gereği TEDAŞ, tüm dağıtım varlıklarının mülkiyetine sahip olmaya devam etmektedir.

21 bölge içinde, TEDAŞ iştiraki bölgesel elektrik dağıtım şirketlerinin 18’i 2009 ile 2013 yılları arasında birbiri ardına yapılan ihaleler yoluyla özelleştirilmiş ve bu şirketlerin hisselerinin %100’ü, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından işletme hakkı devri destekli blok satış yöntemiyle satılmıştır. Her bir yatırımcıya, elektrik dağıtım şirketi hisseleri yoluyla, şirketin işletme hakkı devri sözleşmesi ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ile yaptığı hisse satış anlaşmasına istinaden dağıtım varlıklarını işletme hakkı verilmiştir (Dünya Bankası, 2016, s. 19).

Tablo 1’den de görüleceği üzere, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen özelleştirmeler neticesinde 12.683 milyon dolar gelir elde edilmiştir. Bu gelir, Türkiye’de özelleştirme faaliyetlerinin başladığı 1986 yılından 2018 yılına kadar Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen bütün özelleştirme gelirlerinin toplamı olan 68.818 milyon dolarlık özelleştirme gelirinin yaklaşık %18’ine tekabül etmektedir. Elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirmelerinin yapıldığı 2009-2013 yılları arasında gerçekleştirilen toplam özelleştirme gelirleri olan 22.222 milyon dolarlık gelirin ise %57’sini oluşturmaktadır. Bu oranlar hem özelleştirmelerin başladığı tarihten 2018 yılına kadar yapılan özelleştirmelerden elde edilen gelirler içerisindeki payı itibarıyla hem de dağıtım şirketlerinin özelleştirildiği 2009-2013 tarihleri arasındaki özelleştirmelerden elde edilen toplam gelirler içerisindeki payı itibarıyla çok önemli bir oranı temsil etmektedir.

3. Elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmesinin istihdam üzerindeki etkileri

Özelleştirme uygulamaları sadece politik, ekonomik ve finansal yönden etkileri olan bir süreç değil, aynı zamanda sosyal ve işgücü piyasalarına da etkileri olan bir faaliyettir. Hatta işgücüne etkileri itibarıyla sendikalar üzerinden politik alanı zorladığına da çokça şahit olunmaktadır. Bu nedenle hükümetler tarafından özelleştirme öncesinde, özelleştirme sürecinde ve özelleştirme sonrasında; özelleştirilecek/özelleştirilen işletmelerde çalışan personelin özelleştirme sırasındaki ve özelleştirme sonrasındaki durumuna çözüm üretilmeye çalışılmaktadır.

Konuyla ilgili çalışmalar, özelleştirilen KİT’lerde çalışan sayılarının çoğunlukla azaldığını göstermektedir. Bunun en önemli nedenleri; özelleştirme çalışmalarından önce hükümetlerin, özelleştirme kapsamına alınan işletmelerde istihdam edilen fazla işgücünü elimine etmek istemeleri ve özelleştirme sonrasında da firma sahiplerinin verimliliği artırmak amacıyla fazla işgücünü azaltmak tercihinde bulunmalarıdır. Bu nedenlerden dolayı, özelleştirmelere bağlı olarak işgücü kayıpları ortaya çıkabilmektedir. Fakat bu konuda hükümet tarafından alınan önlemler ve yasal düzenlemelerle işgücü kaybının minimize edilmesi hatta tamamen ortadan kaldırılması ya da artırılması da mümkün olabilmektedir. Ayrıca işgücü piyasalarının gelişmişliğine bağlı olarak, özelleştirmeler nedeniyle ortaya çıkabilecek işgücü kayıplarının bir bölümü mevcut işletmeler tarafından istihdam edilebilmektedir (Özsoy, vd., 2010, ss. 106-107).

Diğer taraftan bazı durumlarda özelleştirmelerden dolayı herhangi bir sektörde çok sayıda insanın işini kaybetme olasılığı varken, diğer bazı durumlarda özelleştirme sonrasında sektörel bazda istihdam artışları olabilmektedir. Örneğin, Şili’de telekomünikasyon şirketi özelleştirildikten sonra istihdam %10 oranında artmıştır. Yine Megginson vd. (1996) tarafından konuyla ilgili yapılan kapsamlı çalışmada 12 gelişmiş ve 18 gelişmekte olan ülkeden özelleştirilen toplam 61 işletme analiz edilmiş ve özelleştirme sonrasında bu işletmelerde ortalama %6 oranında bir istihdam artışı olduğu tespit edilmiştir (Aktaran, Özsoy, vd., 2010, ss. 106-107).

Yavilioğlu (2010) tarafından, “Türkiye’de gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının istihdam üzerine etkisi” konusunda yapılan bir çalışmanın neticesinde; incelemesi yapılan 77 şirketin tamamında 4/C statüsü kapsamında⁴ kamuda yeniden işe yerleştirilenler hariç tutulduğunda %5.1

oranında bir istihdam artışı olduğu, 4/C kapsamında kamuda yeniden işe yerleştirilenler dahil edildiğinde ise bu oranın %43'e yükseldiği tespit edilmiştir (Yavilioğlu, 2010, ss. 691-699).

Özelleştirilen birçok şirkette olduğu gibi, verimlilik artışını sağlamak ve aşırı istihdam yükünden kurtulmak amacıyla çalışan işçi sayısında başlangıçta bir azalma olabilmesine karşılık, özelleştirme sonrasında bu kayıp giderilebilmekte hatta kimi zaman istihdam edilen işçi sayısı özelleştirme öncesi durumun da üzerine çıkabilmektedir. Özellikle özelleştirilen şirketlerde yeni yatırımlarla kapasite artırımına gidilmesi durumunda istihdam edilen işgücü sayısının arttığı görülmektedir. Bu çalışmada inceleme ve analizi yapılan elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirme uygulamaları sonrasında da yukarıdaki araştırma sonuçlarına benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Elektrik Dağıtım şirketlerinin (EDAŞ) özelleştirilmesi nedeniyle istihdam sayısında ortaya çıkan değişiklikler analiz edilirken; öncelikli olarak şirketlerin özelleştirme öncesi personel sayıları, sonrasında özelleştirilen şirketlerin devir aşamasında izlenen personel politikaları ve sayısal değişimleri, daha sonra şirketlerde özelleştirme sonrasında çalışan personel sayısı incelenecektir. Çalışmanın son kısmında, EDAŞ'ların özelleştirme öncesi ve sonrası personel karşılaştırmaları, dağıtım sektöründe ortaya çıkan istihdam artış ve azalışları ve nihai olarak EDAŞ'ların özelleştirilmeleri nedeniyle "ülke istihdam kapasitesine" etkileri analiz edilecektir.

3.1. Özelleştirme öncesi, özelleştirme aşaması ve özelleştirme sonrasında personel sayısı ve uygulamalar

Özelleştirmelerin istihdama etkileri bakımından araştırma ve analizi yapılan 18 elektrik dağıtım şirketinde, özelleştirme öncesi çalışan personel sayısının; 5.826 kişi kapsam dışı⁵, 10.258 kişi kapsam içi ve 26.541 kişi de taşeron olmak üzere toplam 42.625 kişi olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Özelleştirme Öncesi Personel ve Abone Sayıları

	Özelleştirme Öncesi Personel ve Abone Sayısı*					
	Kadrolu Personel		Taşeron	Toplam	Abone Sayısı (1.000)	Personel Başına Düşen Abone
	Kapsam Dışı	Kapsam İçi				
Akdeniz AŞ	70	460	1.437	1.967	1.733	881
Aras AŞ	377	415	1.573	2.365	815	345
Başkent AŞ	926	1.733	0	2.659	3.075	1.156
Boğaziçi AŞ	423	793	3.230	4.446	4.326	973
Çamlıbel AŞ	248	295	892	1.435	746	520
Çoruh AŞ	292	370	1.345	2.007	1.013	505
Dicle AŞ	402	529	2.282	3.213	1.274	397
Fırat AŞ	361	374	561	1.296	680	525
Gediz AŞ	244	443	2.257	2.944	2.533	860
İstanbul AY AŞ	1	1.323	1.095	2.419	2.465	1.019
Meram AŞ	401	502	1.647	2.550	1.531	600
Osmangazi AŞ	255	384	695	1.334	1.311	983
Sakarya AŞ	296	468	1.284	2.048	1.307	638
Toroslar AŞ	547	663	3.134	4.344	2.958	681
Trakya AŞ	110	210	1.056	1.376	822	597
Uludağ AŞ	320	488	1.851	2.659	2.386	897
Vangözü AŞ	206	279	1.138	1.623	485	299
Yeşilirmak AŞ	347	529	1.064	1.940	1.521	784
TOPLAM	5.826	10.258	26.541	42.625	30.981	703

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (Taşeron personel verileri hariç, Özelleştirme Öncesi Personel ve Abone Sayısı Verileri; Özelleştirme İdaresi Başkanlığına yaptığımız resmi başvuru neticesinde, İdarece tarafımıza iletilen verilerden oluşturulmuştur.); Türkiye Elektrik Dağıtım AŞ, (Özelleştirme öncesi taşeron personel verileri, Türkiye Elektrik Dağıtım AŞ'ye yapılan resmi başvuru neticesinde elde edilmiştir.)

* Özelleştirme öncesi personel sayıları ile abone sayıları, her bir şirketin özelleştirme öncesi son yıl verilerinden oluşmaktadır.

Özelleştirme öncesinde en fazla personel istihdam eden şirketler sırasıyla şöyledir (Tablo 2): 423 kapsam dışı, 793 kapsam içi ve 3.230 taşeron olmak üzere toplam 4.446 personel ile Boğaziçi EDAŞ; 547 personel kapsam dışı ve 663 personel kapsam içi ve 3.134 taşeron olmak üzere toplam 4.344 personel ile Toroslar EDAŞ; 402 kapsam dışı, 529 kapsam içi ve 2.282 taşeron olmak üzere toplam 3.213 personel ile de Dicle EDAŞ sıralanmıştır.

Özelleştirme öncesi en düşük sayıda personel istihdam eden şirketleri de şu şekilde sıralamak mümkündür: 361 kapsam dışı, 374 kapsam içi ve 561 taşeron olmak üzere 1.296 personel ile Fırat EDAŞ; 255 kapsam dışı, 384 kapsam içi ve 695 taşeron olmak üzere 1.334 personel ile Osmangazi EDAŞ ve 110 kapsam dışı, 210 kapsam içi ve 1.056 taşeron olmak üzere 1.376 personel ile Trakya EDAŞ sıralanmışlardır (Tablo 2).

Tablo 2’ye göre özelleştirme öncesi, personel başına düşen abone sayısı itibarıyla en iyi durumda olan şirketler ise: 299 abone ile Vangölü EDAŞ, 345 abone ile Aras EDAŞ ve 397 abone ile de Dicle EDAŞ olarak sıralanmışlardır.

Özelleştirme öncesi personel başına en fazla abone düşen şirketleri ise: 1.156 abone ile Başkent EDAŞ, 1.019 abone ile İstanbul Anadolu Yakası EDAŞ ve 983 abone ile de Osmangazi EDAŞ olarak sıralamak mümkündür (Tablo 2).

Özelleştirme aşamasında, özelleştirilen şirketlerde çalışan personel için statülerine göre farklı politikalar izlenmiştir. Bu anlamda özelleştirmesi yapılan elektrik dağıtım şirketlerinde kapsam dışı çalışan 5.826 personel, nakle tabi personel⁶ statüsünde oldukları için; Özelleştirme İdaresinin bildirimini ile Devlet Personel Başkanlığı tarafından uygun kamu kurum ve kuruluşuna nakli yapılmış, kamuda atandıkları kadrolarda çalışmaya devam etmişlerdir.

Özelleştirilen 18 elektrik dağıtım şirketinde, “şirketlerin devri öncesinde kapsam içi statüde çalışmakta olan” 10.258 personelin tamamı ise; hem şirketlerin ihalesi aşamasında düzenlenen şartnamelerin ilgili maddeleri ve hem de ihalenin tamamlanıp şirketle Özelleştirme İdaresi Başkanlığı arasında yapılan devir sözleşmelerindeki hükümlerin zorunlu kıldığı yükümlülükler gereği, özelleştirmesi yapılan şirket bünyelerinde kalarak bütün hakları ile özelleştirme sonrasında şirketlerde çalışmaya devam etmişlerdir.

Dolayısıyla özelleştirme aşamasında şirketlerde çalışan personelden, özelleştirmeler nedeniyle açıkta kalan kimse bırakılmadığı, bunlardan bir kısmının kamu kurum ve kuruluşlarına nakledildiği, kalan kısmının da şirketlerde çalışmaya devam ettikleri tespit edilmiştir.

Tablo 3’ten de takip edileceği üzere, özelleştirme uygulamaları yapılan 18 elektrik dağıtım şirketinin 2018 yılına ait *özelleştirme sonrası* istihdam bilgilerinden; 20.599 kadrolu personel, 29.522 taşeron⁷ personel olmak üzere toplamda 50.111 personelin istihdam edildiği anlaşılmıştır.

Özelleştirme sonrasında en fazla personel çalıştıran şirketler: 2.606 kadrolu ve 3.349 taşeron olmak üzere toplam 5.955 personel ile Dicle EDAŞ, 3.599 kadrolu ve 1.897 taşeron olmak üzere toplam 5.496 personel ile Toroslar EDAŞ, 3.457 kadrolu ve 1.641 taşeron olmak üzere 5.098 personel ile Başkent EDAŞ olarak sıralanmıştır.

Özelleştirme sonrası en düşük personel çalıştıran şirketler ise sırasıyla: 795 kadrolu ve 252 taşeron olmak üzere toplam 1.047 personel ile Trakya EDAŞ, 214 kadrolu ve 1.024 taşeron olmak üzere toplam 1.238 personel ile Çamlıbel EDAŞ ve 386 kadrolu ve 1.280 taşeron olmak üzere toplam 1.666 personel ile Çoruh EDAŞ olmuştur.

Özelleştirme sonrası personel başına düşen abone sayısı en az olan şirketler; 309 abone ile Dicle EDAŞ, 350 abone ile Vangölü EDAŞ ve 490 abone ile de Fırat EDAŞ olmuştur. Personel başına en fazla abone düşen şirketler ise; 1.145 abone ile Uludağ EDAŞ, 1.082 abone ile İstanbul Anadolu Yakası EDAŞ ve 1.062 abone ile Gediz EDAŞ şeklinde sıralanmışlardır.

Tablo 3. Özelleştirme Sonrası Personel ve Abone Sayıları

	Özelleştirme Sonrası Personel Sayısı* (2018)				
	Kadro	Taşeron	Toplam	Abone Sayısı (1.000)	Personel Başına Düşen Abone Sayısı
Akdeniz AŞ	269	1.668	1.937	2.164	1.117
Aras AŞ	462	1.319	1.771	1.003	566
Başkent AŞ	3.457	1.641	5.098	4.199	824
Boğaziçi AŞ	715	4.123	4.838	5.029	1.039
Çamlıbel AŞ	214	1.024	1.238	975	788
Çoruh AŞ	386	1.280	1.666	1.360	816
Dicle AŞ	2.606	3.349	5.955	1.839	309
Fırat AŞ	306	1.648	1.954	957	490
Gediz AŞ	739	2.381	3.120	3.313	1.062
İstanbul AY AŞ	1.704	933	2.637	2.854	1.082
Meram AŞ	722	1.790	2.512	2.094	834
Osmangazi AŞ	1.203	510	1.713	1.786	1.043
Sakarya AŞ	1.617	643	2.260	1.832	811
Toroslar AŞ	3.599	1.897	5.496	3.878	706
Trakya AŞ	795	252	1.047	1.089	1.040
Uludağ AŞ	484	2.302	2.786	3.190	1.145
Vangözü AŞ	725	1.228	1.953	684	350
Yeşilirmak AŞ	596	1.534	2.130	2.074	974
TOPLAM	20.599	29.522	50.111	40.320	805

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) Elektrik Piyasası 2018 Yılı Piyasa Gelişim Raporu (<http://epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-0-102/yillik-rapor-elektrik-piyasasi-gelisim-raporlari>, Erişim Tarihi: 22.04.2020).

*Özelleştirme Sonrası Personel Verileri, EPDK'nın yayımladığı Elektrik Piyasası 2018 Yılı Piyasa Gelişim Raporundan alınmıştır. Özelleştirme Sonrası Personel Verileri 2018 yılına aittir.

3.2. Özelleştirme sonrası istihdam edilen personel sayısında ortaya çıkan değişim

2009-2013 yılları arasında özelleştirmesi yapılan 18 EDAŞ'ın özelleştirilmeleri nedeniyle istihdam edilen personel sayısında ortaya çıkan değişimi, aşağıdaki üç alan üzerinden değerlendirmek mümkündür.

- Her bir şirketin istihdam edilen personel sayısında yaşanan artış ve azalışlar
- Elektrik dağıtım sektörünün istihdam edilen personel sayısında yaşanan artış ve azalışlar
- Ülke istihdam kapasitesinde ortaya çıkan artış ve azalışlar

Elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmeleri nedeniyle istihdam sayısında ortaya çıkan değişiklikleri; şirketlerde çalıştırılan personelin kadrolu ve taşeron statüsüne göre ayrıştırarak hem kadrolu personel artış/azalışını hem taşeron personel artış/azalışını ve hem de taşeron personel dahil toplam personel artış/azalışını değerlendirmenin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

3.2.1. Her bir şirkette istihdam edilen personel sayısında yaşanan artış ve azalışlar

Tablo 4'de görüldüğü üzere, taşeron personel statüsünde çalışanları dikkate almaksızın sadece kadrolu çalışan personel hesaplandığında; analizi yapılan 18 EDAŞ'tan 9 adedinde özelleştirme sonrası kadrolu personel artışı olurken 9 adedinde ise azalma meydana gelmiştir.

Kadrolu personel artışı olan EDAS’lar: Başkent EDAS, Dicle EDAS, Gediz EDAS, İstanbul Anadolu Yakası EDAS, Sakarya EDAS, Osmangazi EDAS, Toroslar EDAS, Trakya EDAS ve Vangözü EDAS olmuştur. Özelleştirme sonrasında kadrolu personel sayısında azalış yaşanan şirketler ise: Akdeniz EDAS, Aras EDAS, Boğaziçi EDAS, Çamlıbel EDAS, Çoruh EDAS, Fırat EDAS, Meram EDAS, Uludağ EDAS ve Yeşilirmak EDAS olarak sıralanmıştır.

Elektrik dağıtım şirketlerinde taşeron statüsünde çalışan personel bakımından değerlendirildiğinde, 18 EDAS’tan 11 şirkette özelleştirme sonrası taşeron personel sayısı artmış, sadece 7 şirkette taşeron personel sayısının azaldığı görülmüştür.

Özelleştirme sonrası taşeron personel sayısı azalan şirketler: Aras EDAS, Çoruh EDAS, İstanbul Anadolu Yakası EDAS, Osmangazi EDAS, Sakarya EDAS, Toroslar EDAS ve Trakya EDAS olmuştur. Diğer şirketlerde özelleştirme sonrası taşeron personel sayısında artış yaşandığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Özelleştirme Sonrası Dağıtım Şirketlerinin ve Dağıtım Sektörünün Personel Sayısında Artış ve Azalışlar

	Özelleştirme Öncesi Personel*				Özelleştirme Sonrası Personel**			Kadrolu Personel Artış/ Azalış	Taşeron Personel Artış/ Azalışı	Toplam Personel Artış/ Azalış
	Kadrolu Personel		Taşeron	Toplam	Kadrolu	Taşeron	Toplam			
	Kapsam Dışı	Kapsam İçi								
Akdeniz	70	460	1.437	1.967	269	1.668	1.937	-261	231	-30
Aras	377	415	1.573	2.365	462	1.319	1.771	-330	-254	-584
Başkent	926	1.733	0	2.659	3.457	1.641	5.098	798	1.641	2.439
Boğaziçi	423	793	3.230	4.446	715	4.123	4.838	-501	893	392
Çamlıbel	248	295	892	1.435	214	1.024	1.238	-329	132	-197
Çoruh	292	370	1.345	2.007	386	1.280	1.666	-276	-65	-341
Dicle	402	529	2.282	3.213	2.606	3.349	5.955	1675	1.067	2.742
Fırat	361	374	561	1.296	306	1.648	1.954	-429	1.087	658
Gediz	244	443	2.257	2.944	739	2.381	3.120	52	124	176
İstanbul	1	1.323	1.095	2.419	1.704	933	2.637	380	-162	218
Meram	401	502	1.647	2.550	722	1.790	2.512	-181	143	-38
Osmangazi	255	384	695	1.334	1.203	510	1.713	564	-185	379
Sakarya	296	468	1.284	2.048	1.617	643	2.260	853	-641	212
Toroslar	547	663	3.134	4.344	3.599	1.897	5.496	2389	-1.237	1.152
Trakya	110	210	1.056	1.376	795	252	1.047	475	-804	-329
Uludağ	320	488	1.851	2.659	484	2.302	2.786	-324	451	127
Vangözü	206	279	1.138	1.623	725	1.228	1.953	240	90	330
Yeşilirmak	347	529	1.064	1.940	596	1.534	2.130	-280	470	190
Toplam	5.826	10.258	26.541	42.625	20.599	29.522	50.111	4.515	2.981	7.486

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (Taşeron personel verileri hariç, Özelleştirme Öncesi Personel ve Abone Sayısı Verileri; Özelleştirme İdaresi Başkanlığına yaptığımız resmi başvuru neticesinde, İdarece tarafımıza iletilen verilerden oluşturulmuştur.), Türkiye Elektrik Dağıtım AŞ, (Özelleştirme öncesi taşeron personel verileri, Türkiye Elektrik Dağıtım AŞ’ye yapılan resmi başvuru neticesinde elde edilmiştir.) Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), Elektrik Piyasası 2018 Yılı Piyasa Gelişim Raporu, (<http://epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-0-102/yillik-rapor-elektrik-piyasasi-gelisim-raporlari>, Erişim Tarihi: 22.04.2020).

*: Özelleştirme Öncesi Personel verileri, Özelleştirme İdaresi Başkanlığından dilekçe karşılığı resmi olarak temin edilmiştir. Özelleştirme öncesi personel sayıları, her bir şirketin özelleştirme öncesi son yıl personel verilerinden oluşmaktadır.

** : Özelleştirme Sonrası Personel Verileri, EPDK’nın yayımladığı Elektrik Piyasası 2018 Yılı Piyasa Gelişim Raporundan alınmıştır. Özelleştirme Sonrası Personel Verileri 2018 yılına aittir.

Taşeron personel ve kadrolu personel sayıları birlikte dikkate alınarak özelleştirme sonrasında meydana gelen değişim değerlendirildiğinde; analizi yapılan 18 şirketten 12'sinde personel artışının olduğu, sadece 6 şirkette personel azalışının yaşandığı tespit edilmiştir.

Buna göre özelleştirme sonrası personel artışı en yüksek olan EDAŞ'lar: 2.742 personel artışıyla Dicle EDAŞ, 2.439 personel artışıyla Başkent EDAŞ ve 1.152 personel artışıyla da Toroslar EDAŞ olmuştur. Özelleştirme sonrası toplam personel sayısı en fazla azalan şirketler ise: 584 personel azalışıyla Aras EDAŞ, 341 personel azalışıyla Çoruh EDAŞ ve 329 personel azalışıyla da Trakya EDAŞ olduğu tespit edilmiştir.

3.2.1.1. Elektrik dağıtım sektöründe istihdam edilen personel sayısında yaşanan artış ve azalışlar

Tablo 4'ten de görüleceği üzere özelleştirme sonrasında, analizi yapılan 18 elektrik dağıtım şirketinin kadrolu personel sayısında 4.515 kişilik, yani %28,1'lik yüksek sayılabilecek bir artış gerçekleşmiştir. Özelleştirme sonrası taşeron personel sayısında ise toplam 2.981 kişilik, yani %11,2 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Bir bütün olarak, özelleştirme sonrası elektrik dağıtım sektöründe kadrolu personel sayısının, taşeron personel sayısından çok daha yüksek oranda artış gösterdiği tespit edilmiştir.

Buna göre özelleştirme sonrası elektrik dağıtım sektörü toplam personel sayısında; 4.515 kadrolu personel artışı ve 2.981 de taşeron personel artışı olmak üzere toplam 7.486 kişilik bir personel artışı gerçekleşmiştir. Bu artış, özelleştirme öncesi toplam personel sayısına göre %17,6'lık bir artış anlamına gelmektedir.

3.2.2. Türkiye'nin İstihdam Kapasitesine Katkıları

Araştırma ve analizi yapılan 18 EDAŞ'ın özelleştirmeleri nedeniyle ülke istihdam sayısına etkisi en önemli etkidir. Bahse konu şirketlerin ülke istihdam sayısına net etkisini bulabilmek için; özelleştirme öncesi dağıtım şirketlerinde çalışmakta iken kamu kurum ve kuruluşlarına nakilleri yapılarak kamuda çalışmaya devam eden kapsam dışı personel ile 4/B statüsünde kamu kurum ve kuruluşlarına sözleşmeli olarak geçişleri yapılan personel de dikkate alınarak incelemenin yapılması gerekmektedir. Buradaki amaç, özelleştirmelerden sonra nakledilmek ve/veya 4/B kapsamında olduğu gibi yeni sözleşme yapmak suretiyle kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmaya devam edenler ve özelleştirme sonrası yeni istihdam edilenler ile işten çıkarılanların farkını bularak özelleştirmelerin nihai etkilerini ortaya çıkarabilmektir. Burada da yine yukarıda açıklanan gerekçeler doğrultusunda, hem taşeron statüsünde çalışanlar dışarıda bırakılarak ülke istihdamındaki artış ve/veya azalışlar hem de taşeron statüsünde çalışanlar dahil edilerek ülke istihdam sayısındaki artış ve/veya azalışlar analiz edilecektir.

Tablo 5'te de görüldüğü üzere, Ülke Kadrolu Personel Artışı; özelleştirme öncesi kamu kurum ve kuruluşlarına nakli yapılan kapsam dışı personel, 4/B statüsünde kamu kurum ve kuruluşlarına sözleşmeli olarak geçen personel ve halihazırda şirketlerde çalışmakta olan kadrolu personelin toplamından, özelleştirme öncesi şirketlerde kapsam içi ve kapsam dışı statüde çalışan kadrolu personel toplamı çıkarılarak bulunmuştur.

Özelleştirilen şirketlerin alıcı firmalara devri öncesinde bu şirketlerde çalışıyor iken kamu kurum ve kuruluşlarına nakilleri yapılan 5.826 kapsam dışı statülü personel bulunmaktaydı. Nakle Tabi Personel kapsamında nakilleri yapılan bu personel, nakledildikleri kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmaya devam etmişlerdir.

Diğer taraftan, özelleştirme öncesi dönemde şirketlerde kapsam içi statüde çalışan toplam 10.258 kişi, özelleştirme devir sözleşmeleri gereği bütün özlük haklarıyla aynı şirketlerde çalışmaya devam etmişlerdi. Bu personelden 5.410 kişinin 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4/B maddesine göre sözleşmeli olarak yeniden kamuya geçişleri yapılmıştır. Dolayısıyla özelleştirme öncesi dağıtım şirketlerinde (kamuda) çalışırken özelleştirmeler nedeniyle kamudan özel sektöre geçen personelin %52,7'sinin yeniden kamuya geçişi yapılmıştır.

Son olarak, özelleştirme sonrası EDAŞ’larda halihazırda istihdam edilen 20.599 kadrolu personel de Ülke Kadrolu Personel Artışı hesaplamasına ilave edilmiştir. Bu durumda, elektrik dağıtım şirketleri özelleştirmeleri sonrasında Ülke Kadrolu Personel Artışı şöyle hesaplanmıştır:

Ülke Kadrolu Personel Artışı = (Kapsam Dışı Personel + Özelleştirme Sonrası Kadrolu Personel + 4/B’li Personel) – Özelleştirme Öncesi Toplam Kadrolu Personel

$$15.751 = (5.826 + 20.599 + 5.410) - 16.084$$

Bu formülle yapılan hesaplamaya göre, özelleştirme sonrasında Ülke Kadrolu Personel Sayısında nihai olarak %97.9 oranında yüksek bir artış gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Tablo 5. Ülke Kadrolu Personel, Ülke Taşeron Personel ile Ülke Toplam İstihdam Artışı

	Özelleştirme Öncesi Personel*				Özelleştirme Sonrası Personel**			4/B İstihdam ****	Ülke Kadrolu Personel Artışı	Taşeron Personel Artışı	Ülke Toplam İstihdam Artışı
	Kadrolu Personel		Taşeron	Toplam	Kadrolu	Taşeron ***	Toplam				
	Kapsam Dışı	Kapsam İçi									
Akdeniz	70	460	1.437	1.967	269	1.668	1.937	368	177	231	408
Aras	377	415	1.573	2.365	462	1.319	1.771	316	363	-254	109
Başkent	926	1.733	0	2.659	3.457	1.641	5.098	155	1.879	1.641	3.520
Boğaziçi	423	793	3.230	4.446	715	4.123	4.838	922	844	893	1.737
Çamlıbel	248	295	892	1.435	214	1.024	1.238	253	172	132	304
Çoruh	292	370	1.345	2.007	386	1.280	1.666	99	115	-65	50
Dicle	402	529	2.282	3.213	2.606	3.349	5.955	0	2.077	1.067	3.144
Fırat	361	374	561	1.296	306	1.648	1.954	257	189	1.087	1.276
Gediz	244	443	2.257	2.944	739	2.381	3.120	289	585	124	709
İstanbul	1	1.323	1.095	2.419	1.704	933	2.637	729	1.110	-162	948
Meram	401	502	1.647	2.550	722	1.790	2.512	296	516	143	659
Osmangazi	255	384	695	1.334	1.203	510	1.713	251	1.070	-185	885
Sakarya	296	468	1.284	2.048	1.617	643	2.260	2	1.151	-641	510
Toroslar	547	663	3.134	4.344	3.599	1.897	5.496	618	3.554	-1.237	2.317
Trakya	110	210	1.056	1.376	795	252	1.047	30	615	-804	-189
Uludağ	320	488	1.851	2.659	484	2.302	2.786	332	328	451	779
Vangölü	206	279	1.138	1.623	725	1.228	1.953	234	680	90	770
Yşilirmk	347	529	1.064	1.940	596	1.534	2.130	259	326	470	796
Toplam	5.826	10.258	26.541	42.625	20.599	29.522	50.111	5.410	15.751	2.981	18.732

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (Taşeron personel verileri hariç, Özelleştirme Öncesi Personel ve Abone Sayısı Verileri; Özelleştirme İdaresi Başkanlığına yaptığımız resmi başvuru neticesinde, İdarece tarafımıza iletilen verilerden oluşturulmuştur.); Türkiye Elektrik Dağıtım AŞ, (Özelleştirme öncesi taşeron personel verileri, Türkiye Elektrik Dağıtım AŞ’ye yapılan resmi başvuru neticesinde elde edilmiştir.); Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), Elektrik Piyasası 2018 Yılı Piyasa Gelişim Raporu (<http://epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-0-102/yillik-rapor-elektrik-piyasasi-gelisim-raporlari>, Erişim Tarihi: 22.04.2020).

* Özelleştirme Öncesi Personel verileri, Özelleştirme İdaresi Başkanlığından dilekçe karşılığı resmi olarak temin edilmiştir. Özelleştirme öncesi personel sayıları, her bir şirketin özelleştirme öncesi son yıl personel verilerinden oluşmaktadır.

** Özelleştirme Sonrası Personel Verileri, EPDK’nın yayımladığı Elektrik Piyasası 2018 Yılı Piyasa Gelişim Raporundan alınmıştır. Özelleştirme Sonrası Personel Verileri 2018 yılına aittir.

*** Taşeron personel verileri, TEDAS’tan dilekçe karşılığı resmi olarak temin edilmiştir.

**** 4/B Personel verileri, Özelleştirme İdaresi Başkanlığından dilekçe karşılığı resmi olarak temin edilmiştir. 4/B statüsünde kamu kurum ve kuruluşlarına sözleşmeli olarak yerleştirilen personel; özelleştirmesi yapılan şirkette özelleştirme öncesi de çalışmış olup, özelleştirildikten sonra da şirkette çalışmaya devam eden personellerden oluşmaktadır.

Görüldüğü üzere yukarıdaki Ülke Kadrolu Personel Artışı hesaplamasına taşeron firmalar aracılığıyla çalıştırılan personel dahil edilmemiş, sadece kadrolu statüde çalışan personel hesaplamaya katılmıştır.

Tablo 5'teki veriler yardımıyla Özelleştirme Sonrası Taşeron Personel Artışı da dahil edilerek Ülke Toplam İstihdam Artışı elde edilmiştir. Şöyle ki:

Ülke Toplam İstihdam Artışı = Ülke Kadrolu Personel Artışı + Özelleştirme Sonrası Taşeron Personel Artışı

$$18.732 = 15.751 + 2.981$$

Özelleştirme Sonrası Taşeron Personel Artışı dahil edildiğinde ortaya çıkan Ülke Toplam İstihdam Artışı oranı %44, Ülke Toplam İstihdam Artışı sayısı ise 18.732 kişi olduğu tespit edilmiştir.

Verilerden de görüldüğü üzere, özelleştirmeler nedeni ile hem Ülke Kadrolu Personel sayısında hem de taşeron personelin de dahil edildiği Ülke Toplam İstihdam sayısında önemli oranda istihdam artışı gerçekleşmiştir. Bu artışın, Yavilioğlu tarafından “özelleştirilen 77 şirketin istihdama etkileri” üzerine yapılan çalışma sonucunda elde edilen oranların üzerinde olduğu görülmektedir (Yavilioğlu, 2010: 691-699). Yukarıda da açıklandığı üzere Yavilioğlu tarafından yapılan çalışmada; incelemesi yapılan 77 şirketin tamamında 4/C kapsamında kamuda yeniden işe yerleştirilenler hariç tutulduğunda %5,1 oranında bir istihdam artışı olduğu, 4/C kapsamında kamuda yeniden işe yerleştirilenler dahil edildiğinde ise bu oranın %43'e yükseldiği tespit edilmişti. Yavilioğlu tarafından yapılan çalışmada sadece kadrolu personel üzerinden hesaplama yapılmış, taşeron personel sayıları hesaplamalara dahil edilmemiştir. Yapılan bu çalışmada ise 4/B statüsünde çalışan personel dahil Ülke Kadrolu Personel sayısında %97,9, özelleştirme sonrası taşeron personel farkı hesaplamaya dahil edilerek bulunan Ülke Toplam İstihdam sayısında ise %44 oranında bir artış gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Yukarıdaki verilere göre, yapılan elektrik dağıtım şirketleri özelleştirmelerinin istihdamı artırıcı bir sonuç doğurduğu görülmektedir.

Bilindiği gibi rasyonel istihdam artışı; artan talebe bağlı olarak mal ve/veya hizmet üretim kapasitenin artmasına bağlıdır. Elektrik dağıtım şirketlerindeki istihdam artışında da bahse konu etkenler başat rol oynamıştır. Fakat burada istihdam azalmasını engelleyici kamu düzenlemeleri de önemli fonksiyon icra etmiştir. Bu nedenle EDAŞ'lar için yukarıda ortaya çıkan sonuçlara etki eden faktörleri aşağıdaki şekilde iki başlıkta toplamak gerekmektedir:

- Yatırım, pazar ve talep artışı gibi yeni istihdam oluşturmaya etki eden **itici/artırıcı faktörler**,
- Kanun, devir sözleşmeleri ve diğer kamusal düzenlemeler gibi istihdamın azalmasını **önleyici faktörler**.

Özelleştirilen EDAŞ'larda istihdamı artırıcı faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Özelleştirme sonrası artan abone (tüketici) sayısı,
- EPDK tarafından onaylanan ve özelleştirilen dağıtım şirketleri tarafından da yapılması zorunlu olan iletim hattı yatırımları, trafo kurulumları ve diğer yatırımlar; yani artan kapasite oranı,
- Elektrik dağıtım şirketlerine giren enerji miktarının artması (artan talep miktarı),
- EPDK tarafından belirlenen ve dağıtım şirketleri tarafından tutturulması yaptırımlara bağlanan “hedef kayıp ve kaçak oranlarının” etkileri.

Bahse konu bu hususların tamamı yeni işgücünü zorunlu kılmış ve bu suretle istihdam artışı gerçekleştirilmiştir.

Özelleştirilen EDAŞ'larda istihdamın azalmasını önleyici faktörleri de aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Özelleştirilen şirketlerin alıcı firmalara devir sözleşmelerinde; şirketlerde kapsam içi statüde çalışan personelin tamamının, özelleştirme sonrasında şirket bünyelerinde kalarak bütün hakları ile çalışmaya devam etmelerinin düzenlenmiş olması, dolayısıyla kapsam dışı

personel gibi kamu kurum ve kuruluşlarına nakil imkanı olmayan personele özelleştirme sonrası istihdam garantisi sağlanması,

- 4046 sayılı Kanununun 22. maddesi gereğince; özelleştirme kapsam ve programına alınan, özelleştirme uygulaması gerçekleştirilen, özelleştirme kapsam ve programında iken kapatılan veya tasfiye edilen şirketlerde çalışan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na tabi personel ile kapsam dışı personel de dahil olmak üzere sözleşmeli personelin; Özelleştirme İdaresi Başkanlığının bildirim ve Devlet Personel Başkanlığı aracılığıyla diğer kamu kurum ve kuruluşlarına nakledilebilme düzenlemesinin varlığı,
- 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 4/B maddesine 2018 yılında yapılan ilave ile; “Özelleştirme uygulamaları sebebiyle iş akitleri kamu veya özel sektör işverenince feshedilen ve 24/11/1994 tarihli ve 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun kapsamında diğer kamu kurum ve kuruluşlarına nakil hakkı bulunmayan personel de bu fıkra kapsamında yaşlılık veya malullük aylığı almaya hak kazanıncaya kadar istihdam edilebilir.” düzenlemesinin yapılmış olması. Bu düzenleme ile bahse konu kapsamdaki personele, 4/B kapsamında kamu kurum ve kuruluşlarında işe alınmalarına imkan sağlanmış olması.

Yukarıdaki hususlar ise, birinci maddede sıralanan etkiler gibi özelleştirme sonrası yeni istihdam oluşturmaktan ziyade, özelleştirme nedeniyle olabilecek istihdam kayıplarını önlemeye yöneliktir. Elde edilen veriler, siyasi iktidar tarafının özelleştirmeler nedeniyle olabilecek istihdam kaybını önleyici gerekli düzenlemeleri yaptığını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, 2009-2013 döneminde özelleştirilen 18 elektrik dağıtım şirketinde istihdam sayısında yaşanan artış ve azalışlar, elektrik dağıtım sektörünün istihdam sayısında yaşanan artış ve azalışlar ve nihayet ülke istihdam sayısında yaşanan artış ve azalışlar incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Her bir şirkette istihdam edilen personel sayısında şu şekilde değişiklikler olmuştur: Taşeron personel statüsünde çalışanları dikkate almaksızın sadece kadrolu çalışan personeller hesaplandığında; analizi yapılan 18 EDAŞ’tan 9 adedinde özelleştirme sonrası kadrolu personel artışı olurken 9 adedinde ise azalma meydana geldiği tespit edilmiştir. Elektrik dağıtım şirketlerindeki istihdam değişimi taşeron statüsünde çalışan personel bakımından değerlendirildiğinde, 18 EDAŞ’tan 11 şirkette özelleştirme sonrası taşeron personel sayısının arttığı, 7 şirkette taşeron personel sayısının azaldığı görülmüştür. Taşeron personel ve kadrolu personel sayıları birlikte dikkate alınarak özelleştirme sonrasında meydana gelen değişim değerlendirildiğinde; analizi yapılan 18 şirketten 13’ünde personel artışının olduğu, sadece 5 şirkette personel azalışının yaşandığı tespit edilmiştir.

Elektrik dağıtım sektöründe istihdam edilen personel sayısındaki değişiklikler konusunda şu tespitler yapılmıştır: Özelleştirme sonrasında, analizi yapılan 18 elektrik dağıtım şirketinin oluşturduğu elektrik dağıtım sektörünün kadrolu personel sayısında 4.636 kişilik, yani %28,8’lik yüksek sayılabilecek bir artış gerçekleştiği tespit edilmiştir. Özelleştirme sonrası sektörde çalışan taşeron personel sayısında ise toplam 3.331 kişilik, yani %12,6 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Görüldüğü üzere, özelleştirme sonrası elektrik dağıtım sektöründe kadrolu personel sayısı, taşeron personel sayısından çok daha yüksek oranda artış göstermiştir. Buna göre özelleştirme sonrası elektrik dağıtım sektörü toplam personel sayısında; 4.636 kadrolu personel artışı ve 3.331 de taşeron personel artışı olmak üzere toplam 7.967 kişilik bir personel artışı gerçekleşmiştir. Bu artış, özelleştirme öncesi toplam personel sayısına göre %18,7’lik bir artış anlamına gelmektedir.

Ülkemizin istihdam kapasitesindeki değişikliklere ilişkin bulgular ise şu şekildedir: 18 elektrik dağıtım şirketinin özelleştirilmesi neticesinde, %98,7 oranı gibi yüksek bir artışa tekabül eden 15.872 kişilik “Ülke Kadrolu Personel Artışı” olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, Ülke Kadrolu Personel Artışı sayısına, Özelleştirme Sonrası Taşeron Personel Artışı da dahil edilerek “Ülke Toplam İstihdam Artışı” elde edilmiştir. Bunun neticesinde Ülke Toplam İstihdam Artış Oranının %45,1 olduğu ve Ülke Toplam İstihdam Artışı sayısının ise 19.203 kişi olduğu görülmüştür.

Yukarıdaki verilere göre, yapılan elektrik dağıtım şirketleri özelleştirmelerinin net bir şekilde istihdamı artırıcı bir sonuç doğurduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan elektrik dağıtım şirketlerinin özelleştirilmeleri sonucunda yaşanan istihdam artışlarına şu faktörlerin etki ettiği görülmüştür: Yatırım,

pazar ve talep artışı gibi yeni istihdam oluşturmaya etki eden *itici faktörler* ile kanun, devir sözleşmeleri ve diğer kamusal düzenlemeler gibi istihdamın azalmasını *önleyici faktörler*.

Yeni istihdam oluşturmaya etki eden itici faktörler şunlar olmuştur: Özelleştirme sonrası artan abone (tüketici) sayısı, EPDK tarafından onaylanan ve özelleştirilen dağıtım şirketleri tarafından da yapılması zorunlu olan iletim hattı yatırımları, trafo kurulumları ve diğer yatırımlar, elektrik dağıtım şirketlerine giren enerji miktarının artması (artan talep miktarı), EPDK tarafından belirlenen ve dağıtım şirketleri tarafından tutturulması yaptırımlara bağlanan “hedef kayıp ve kaçak oranlarının” etkileri.

Bahse konu bu hususların tamamı yeni işgücünü zorunlu kılmış ve bu suretle istihdam artışı gerçekleştirilmiştir.

Özelleştirilen EDAŞ'larda istihdamın azalmasını önleyici faktörleri ise aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Özelleştirilen şirketlerin alıcı firmalara devir sözleşmelerinde; şirketlerde kapsam içi statüde çalışan personelin tamamının, özelleştirme sonrasında şirket bünyelerinde kalarak bütün hakları ile çalışmaya devam etmelerinin düzenlenmiş olması, dolayısıyla kapsam dışı personel gibi kamu kurum ve kuruluşlarına nakil imkanı olmayan personele özelleştirme sonrası istihdam garantisi sağlanması,
- 4046 sayılı Kanununun 22. maddesi gereğince; özelleştirme kapsam ve programına alınan, özelleştirme uygulaması gerçekleştirilen, özelleştirme kapsam ve programında iken kapatılan veya tasfiye edilen şirketlerde çalışan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na tabi personel ile kapsam dışı personel de dahil olmak üzere sözleşmeli personelin; Özelleştirme İdaresi Başkanlığının bildiri ve Devlet Personel Başkanlığı aracılığıyla diğer kamu kurum ve kuruluşlarına nakledilebilme düzenlemesinin varlığı,
- 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4/B maddesine 2018 yılında yapılan ilave ile; “Özelleştirme uygulamaları sebebiyle iş akitleri kamu veya özel sektör işverenince feshedilen ve 24/11/1994 tarihli ve 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun kapsamında diğer kamu kurum ve kuruluşlarına nakil hakkı bulunmayan personel de bu fıkra kapsamında yaşlılık veya malullük aylığı almaya hak kazanıncaya kadar istihdam edilebilir.” düzenlemesinin yapılmış olması. Bu düzenleme ile bahse konu kapsamdaki personele, 4/B kapsamında kamu kurum ve kuruluşlarında işe alınmalarına imkan sağlanmış olması.

Yukarıdaki faktörler, özelleştirme sonrası yeni istihdam oluşturmaktan ziyade, özelleştirme nedeniyle olabilecek istihdam kayıplarını önlemeye yöneliktir. Elde edilen veriler, politik tarafın özelleştirmeler nedeniyle olabilecek istihdam kaybını önleyici gerekli düzenlemeleri yaptığını göstermektedir.

NOTLAR

¹ 4046 Sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun’da özelleştirmenin amaçları; “...Ekonomide verimlilik artışı, kamu giderlerinde azalma sağlamak, Hazineye ait taşınmazları değerlendirmek suretiyle kamuya gelir elde etmek...” şeklinde sıralanmıştır.

² 703 nolu KHK’nın 85 inci maddesi ile 4046 sayılı Kanuna “Geçici Madde 29 - Bu kanun hükmünde kararnamenin yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla Özelleştirme Yüksek Kurulunca (ÖYK) görülmekte olan işler Cumhurbaşkanlığı veya yetkilendireceği makam tarafından sonuçlandırılır” hükmü eklenmiştir.

³ 4046 sayılı Özelleştirme Kanunu’nun 1. Maddesinde sıralanan kuruluşlar şunlardır:

Kanunda İktisadi devlet teşekkülleri, bunların müessese, bağlı ortaklık, işletme, işletme birimleri ile varlıkları ve iştirakleri; kamu iktisadi teşebbüsleri statüsü dışında kalmakla beraber sermayesinin tamamı veya yarısından fazlası devlete ve/veya diğer kamu tüzel kişilerine ait olan ticari amaçlı kuruluşları ile bu kuruluşlara ait müessese, bağlı ortaklık, işletme, işletme birimleri ve varlıkları; genel ve katma bütçeli idareler ile bunlara bağlı döner sermayeli kuruluşların ve kamu iktisadi teşebbüslerinden kamu iktisadi kuruluşlarının gördükleri kamu hizmetleri ile doğrudan doğruya ilgili olmayan varlıklar ve iştirakleri; belediye ve il özel idarelerine ait ticari amaçlı kuruluşlar ile pay oranlarına bakılmaksızın her türlü iştirakleri; genel ve katma bütçeli idarelerle bunlara bağlı döner sermayeli kuruluşların, mal ve hizmet üretim birimleri ve varlıkları (baraj, gölet, otoyol, yataklı tedavi kurumları, limanlar ve benzeri diğer mal ve hizmet üretim birimleri) ile bu Kanunun 35 inci maddesinin (B) fıkrasında belirtilen kamu iktisadi kuruluşlarının temel kuruluş amaçlarına uygun mal ve hizmet üretim birimleri.

⁴ Bilindiği gibi 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 4. maddesinin; A bendi memurları, B bendi sözleşmeli personeli, C bendi geçici personeli, D bendi ise işçileri tanımlamaktadır.

Bunlar içerisinde 4/C bendinde tarif edilen personeller; Devlet Personel Başkanlığı ve Maliye Bakanlığı’nın görüşleri alınarak Bakanlar Kurulu Kararı ile bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olan işlerde çalıştırılmaktaydı. 2018 öncesinde, özelleştirmeler nedeniyle işten çıkarılan kapsam içi personel de bu madde kapsamında işe alınmakta ve çalıştırılmaktaydı. 2018 yılında 4/C kapsamında çalıştırılan personellerin tamamı 4/B kapsamına alınıp sözleşmeli personel statüsü kazandırılarak çalışma süreleri uzatılmış ve özlük hakları iyileştirilmiştir.

⁵ İş Kanunu kapsamında KİT ve bağlı ortaklıklarda; kapsam dışı personel ve kapsam içi personel olmak üzere iki ayrı statüde personel istihdam edilmektedir. Ayırım, sendikalarla işveren arasında yapılan toplu iş sözleşmesinden faydalanmaya göre yapılmakta; toplum iş sözleşmesinden faydalananlara *kapsam içi*, faydalanamayanlara ise *kapsam dışı* personel denilmektedir. Kapsam içi personel ile ilgili düzenlemeler olmasına rağmen kapsam dışı personel ile ilgili kanunlarla düzenlenmiş bir tanım bulunmamakta, sadece 4046 sayılı Kanunda "kapsam dışı personel" tabiri geçmektedir. Uygulamada toplu iş sözleşmesi taraflarının anlaşması sonucu, toplu iş sözleşmelerine; bazı görevlerde çalışan işçilerin toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaklarına ilişkin bazı hükümler konulmaktadır. Böylece taraflarca, toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacağı kararlaştırılan işçiler, toplu iş sözleşmesinin kişisel kapsamı dışına çıkmış olmaktadır. Kapsam dışı personel olarak adlandırılan bu kişiler genel olarak, işletmelerin üretim, yönetim ve denetim birimlerinde, müdür, müdür yardımcısı, mühendis, şef ve bu gibi genelde üst düzey hizmetlerde görev almaktadırlar (Keser, 2007, ss. 337-343).

⁶ Nakle Tabi Personel: 4046 sayılı Özelleştirme Kanununun 22. maddesi çerçevesinde; özelleştirme kapsam ve programına alınan, özelleştirme uygulaması gerçekleştirilen, özelleştirme kapsam ve programında iken kapatılan veya tasfiye edilen şirketlerde çalışan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na tabi personel, kapsam dışı personelin de içerisinde olduğu sözleşmeli personel, nakle tabi personel kapsamında değerlendirilmektedir. Bu personeller, Özelleştirme İdaresi Başkanlığının bildirim ve Devlet Personel Başkanlığı aracılığıyla diğer kamu kurum ve kuruluşlarına nakledilebilmektedir.

İlgili Kanunun 22. maddesinde bahse konu düzenleme şu şekilde yer almaktadır: “Özelleştirme programına alınan kuruluşlarda (iştirakler hariç) ilgili kuruluş veya İdare tarafından istihdam fazlası personel belirlenmesi ya da bu kuruluşların kısmen veya tamamen satışı nedeniyle kamu tüzel kişiliğinin sona ermesi, devredilmesi, küçültülmesi, faaliyetlerinin durdurulması, kapatılması, tasfiye edilmesi halinde; bu kuruluşlarda programa alınma tarihi itibarıyla 657 sayılı Devlet Memurları Kanununa tâbi olarak veya sözleşmeli statüde çalışmakta olanlar ile iş kanunlarına tâbi olarak görev yapmakla birlikte toplu iş sözleşmesi hükümlerinden yararlanmayan genel müdür, genel müdür yardımcısı, teftiş kurulu başkanı, kurul başkanı, daire başkanı, müessese, bölge, fabrika, işletme ve şube müdürü, müfettiş ve müfettiş yardımcısı, müşavir ve başuzman unvanlı kadrolara atanmak suretiyle görev yapan personel, kamu kurum ve kuruluşlarına nakledilmek üzere yukarıda belirtilen işlemlerin tamamlanmasından itibaren onbeş gün içerisinde İdare tarafından Devlet Personel Başkanlığına bildirilir.”

⁷ 4857 Sayılı İş Kanunu’nda taşeron yerine “alt işveren” terimi kullanılmaktadır. Kanunun 2. Maddesine göre; “Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan

ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir". Taşeronlaştırma bir iş yerinde üretilen mal ve hizmetlerin belli bir iş sözleşmesi karşılığında alt işveren(ler)e verilmesidir. Alt işveren, bir işyerinde sözleşmeyle tanınmış olan belli bir iş ve hizmeti işveren adına yapan kişidir. Asıl işveren ile alt işveren arasında üretime dayalı bu tür ilişkilere fason üretim adı da verilmektedir. Taşeron işverenin istihdam ettiği işçiye ise *taşeron işçi* denir. (Kaya, 2015, ss. 258-259)

KAYNAKÇA

- Akalın, G. (1998). *KİT’ler ve özelleştirilmeleri*. Akçağ Yayınları.
- Aktan, C. C. (1993). *Kamu ekonomisinden piyasa ekonomisine: Özelleştirme*. Takav Matbaası.
- Bölük, G. (2010). *Türkiye elektrik piyasasında gelişmeler: Reform, performans ve talep analizi* (Tez No. 280556) [Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir.
- Çetintaş H. & Bicil İ. M. (2015). Elektrik piyasalarında yeniden yapılanma ve Türkiye elektrik piyasasında yapısal dönüşüm. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-15, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202167>
- Delice, G. & Yavilioğlu C. (2010). Özelleştirme: Kavramsal ve teorik çerçeve. C. Yavilioğlu, G. Delice, & O. Özsoy (Ed.) içinde, *Dünyada ve Türkiye’de özelleştirme uygulamaları: Teorik ve tarihsel bir perspektif* (ss. 8-41). T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayınları.
- Doğan, M. N. (2016). Türkiye’de özelleştirmenin 30 yılı: Türkiye’de ve Dünyada özelleştirme uygulamaları ve özelleştirme fonu’nun kaynak ve kullanımları. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, <https://docplayer.biz.tr/17702345-Turkiye-de-ozellestirmenin.html>
- Dünya Bankası. (2015). Türkiye enerji sektöründe dönüşüm, önemli aşamalar ve zorluklar. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/907111468189259524/pdf/ACS14951-REVISED-Box393232B-PUBLIC-EnergyveryFinalTURKISHR.pdf>
- Dünya Bankası. (2016). Türkiye Cumhuriyeti: Elektrik dağıtım şirketlerinin hizmet kalitesinin iyileştirilmesine yönelik adımlar. Nihai Rapor, Enerji ve Doğal Kaynaklar Küresel Uygulama Grubu, <https://www.esmap.org/sites/default/files/esmap-files/ACS20668-REVISED-PUBLIC-TURKISH-TCDISKOMENprintrevtiresiz.pdf>
- Enerji Ekonomisi (2019). Hangi şirket hangi bölgenin elektriğini dağıtıyor? Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, <https://www.enerjiekonomisi.com/hangi-sirket-hangi-bolgenin-elektrigini-dagitiyor/7832/>
- Falay, N. (1994). *Özelleştirme yöntemleri ve sorunlar. özelleştirme tartışmaları* (1. baskı). Bağlam Yayınları.
- Kaya, G. (2015). Kamudaki taşeron işçiler üzerine bir alan araştırması: Adıyaman örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 257-267, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70678>
- Keser, H. (2007). Kamu sektöründe kapsam dışı personel istihdamı ve uygulama sorunları. Kamu-İş Yayınları içinde. Osman Güven Çankaya’ya Armağan (ss. 337-369), <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/OGC14.pdf>
- Ongun, A. (2015). Türkiye’de elektrik piyasası süreci. <https://www.tespam.org/turkiyede-elektrik-piyasasi-sureci/>
- 17.03.2004 Tarih ve 2004/3 Sayılı YPK Kararı. Elektrik enerjisi sektörü reformu ve özelleştirme stratejisi belgesi, http://mevzuat.dpt.gov.tr/ypk/2004/03.pdf_2
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı. (t.y.). Kaynak kullanım tablosu. <https://www.oib.gov.tr/kaynak-kullanim-tablosu>
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı. (t.y.). Türkiye’de özelleştirme. <https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozellestirme>
- Özsoy O., Delice G., & Yavilioğlu C. (2010). Özelleştirmenin etkileri. C. Yavilioğlu, G. Delice, & O. Özsoy (Ed.) içinde, *Dünyada ve Türkiye’de özelleştirme uygulamaları: Teorik ve tarihsel bir perspektif* (ss. 105-133). T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayınları.
- Pack J. R. (1991). The opportunities and constraints of privatization. in W. T. Gormley (Ed.) *in, Privatization and its alternatives*, (ss. 281-305). The University of Wisconsin Press.

-
- Sarısu, A., & Keşli T. A. (2009). *Türkiye’de özelleştirme ve yargısal sorunlar*. Group Hukuk Bürosu Yayınları.
- Seven, B. (2001) *Legal aspects of privatisation: A comparative study of European implementations*. Dissertation.com,
- T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu. (2019). Elektrik piyasası 2018 yılı piyasa gelişim raporu. EPDK, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, <http://epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-0-102/yillik-rapor-elektrik-piyasasi-gelisim-raporlari>
- Turgut, M. (2015). Türkiye’de elektrik endüstrisinde deregülasyon süreci ve elektrik borsasından sürdürülebilir beklentiler. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 68, 99-112, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/427747>
- Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (2020). 2019 faaliyet raporu. https://www.tedas.gov.tr/sx.web.docs/tedas/docs/faaliyetrapor//2019_FR_v1_7.pdf
- Yavilioğlu, C. (2010). Ayrıntılı analizi yapılan şirketler ve elde edilen faaliyet sonuçları. C. Yavilioğlu, G. Delice, & O. Özsoy (Ed.) içinde, *Dünyada ve Türkiye’de özelleştirme uygulamaları: teorik ve tarihsel bir perspektif* (ss. 691-704). T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayınları.
- Yavilioğlu, C. (2010). Türkiye’de özelleştirme uygulamaları: Süreç analizi. C. Yavilioğlu, G. Delice, & O. Özsoy (Ed.) içinde, *Dünyada ve Türkiye’de özelleştirme uygulamaları: Teorik ve tarihsel bir perspektif* (ss. 325-361). T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayınları.
- 24.11.94 Tarih ve 4046 Sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4046.pdf>

Örgütsel davranış alanındaki yönelimler: Örgütsel davranış kongrelerinde sunulan bildirilerin bibliyometrik analizi

 Muhammet Hamdi MÜCEVHER¹
 Koray ÇETİNCELİ³

 Zeynep DEMİRGİL²
 Kutay ÖZDEMİR⁴

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi:12.10.2020

Kabul Tarihi: 18.11.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusosder.809447>

Online Yayın Tarihi:31.12.2020

Özet

Bu çalışmada, Örgütsel Davranış Kongrelerinde yer alan bildiriler, bibliyometrik açıdan incelenmiştir. Araştırma kapsamında 2013-2019 yılları arasında düzenlenen kongrelerde yayımlanmış 690 bildiri; yıllara göre yayımlanan bildiri sayısı, yazar sayısı, anahtar kelime, tercih edilen araştırma yaklaşımı, veri toplama yöntemi, kullanılan analiz, örneklem türü ve örneklem sayısı bakımından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucuna göre, yıllara göre bildiri sayılarında dalgalanmalar olduğu, çalışmaların genellikle iki yazarlı yapıldığı, çoğunlukla nicel yaklaşım, anket yöntemi ve regresyon-korelasyon analizlerinin kullanıldığı, örneklemin daha çok özel ve kamu sektörü, sağlık ve akademi alanlarından, nicel çalışmalarda 200-250; nitel araştırmalarda ise 30 ve üzeri sayıda seçildiği tespit edilmiştir. Sırasıyla en çok çalışılan 5 konu; liderlik-yöneticilik, işe yönelik olumlu davranışlar, örgütsel bağlılık, üretkenlik karşıtı davranışlar ve pozitif örgütsel davranış olurken; en az çalışılanlar, ekonomi, edebiyat, ahilik, bilgi uçurma ve kurumsal itibar olarak saptanmıştır. Son olarak son yıllarda nitel araştırma yöntemi ve yazar sayılarında, Yapısal Eşitlik Modelleme analizi kullanımında artış olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Davranış, Kongre, Bibliyometrik Analiz.

Trends in organizational behavior: Bibliometric analysis of papers presented at organizational behavior congresses

Abstract

In this study, the papers in organizational behavior congresses were evaluated by bibliyometric analysis method. Within the scope of the research, 690 papers published in congresses held between 2013-2019; it is aimed to evaluate the number of papers published by years, the number of authors, keywords, research approach used, data collection method, analyzes performed, sample type and sample number. According to the results of the research, there are fluctuations in the number of papers by years. Studies are usually by two authors. Quantitative approach, survey method and regression-correlation analysis are mostly used. The sample was chosen mostly from the private and public sector, health and academia fields. In quantitative studies 200-250; In qualitative research, 30 or more samples were preferred. The 5 most studied subjects, respectively; Leadership-management, positive behaviors towards work, organizational commitment, anti-productivity behaviors and positive organizational behavior. The least studied subjects; economy, literature, ahilik, whistleblowing and corporate reputation. There is an increase in the number of qualitative research methods, the number of authors, and the use of Structural Equation Modeling analysis.

Keywords: Organizational Behavior Congresses, Bibliometric, Analysis.

¹Öğr.Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uluborlu Selahattin Karasoy MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, muhammetmuevher@isparta.edu.tr

²Öğr.Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, zeynepdemirgil@isparta.edu.tr

³Öğr.Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, koraycetinceli@isparta.edu.tr

⁴Öğr.Gör., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, kutayozdemir@isparta.edu.tr

1. Giriş

1930'larda başta ABD olmak üzere birçok yerde örgütlerin etkilendiği faktörler bilimsel bir araştırma sorunu olarak ortaya çıkarken bu sorun kavramsal ve metodolojik anlamda dar bir yaklaşım olarak alanda yerini almıştır. Özellikle örgütlerin yalnızca iş tatmini açısından yorumlanması, bu durumun klinik ve nitel yöntemler göz ardı edilerek sadece anketler aracılığıyla ölçülmesi ile aile ve ekonomik koşullar gibi düzenleyici ve örgüt dışı faktörlerin analiz dışında kalması ve örgüt içi çalışma ortamının yalnızca iş memnuniyetinin nedenleri olarak incelenmesi gibi durumlar, örgütsel davranış konusunun sınırlı bir alanda kalmasına sebep olmuştur (Brief ve Weiss, 2002, s. 281). 20. yüzyılın sonlarında özellikle endüstriyel örgütlerin doğuşu ile birlikte artık çalışma davranışları da araştırma konuları arasına girmiş ve psikologlar tarafından incelenmeye başlamıştır. Verimlilik, üretkenlik, iş dizaynı ve personel seçme gibi deneysel çalışmalar, bu dönemde ağırlık kazanmıştır (Riggio, 2016, s. 5).

1960'lardan 1990'ların sonuna kadar istihdam uygulamalarındaki yenilikler ve artan rekabet koşulları örgüt içerisinde çalışanların beklentilerinde, önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bu tarihten sonra örgütsel davranış araştırmaları, sadece çalışan davranışı ve çalışanın örgüt ile ilişkisi çerçevesinde kalmamış, artık örgüt dışı da dâhil olmak üzere çalışanın duygularının dikkate alındığı çalışmalar, ön plana çıkmaya başlamıştır. Günümüzde bireylerin çalıştığı örgütler, onların duygu, düşünce ve eylemlerini etkilemekle birlikte, bireylerin düşünce, duygu ve eylemleri de çalıştıkları örgütleri etkilemektedir. Örgütsel davranış her iki etkiyle de ilgili bir araştırma alanı haline almıştır (Brief ve Weiss, 2002, s. 280). Küreselleşme ile birlikte şirketler arası sınırların kalkması ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak; çalışan yapılarındaki farklılıklar, örgütsel vatandaşlık, örgütsel bağlılık, örgütsel çatışma, örgütsel verimlilik ve üretkenlik gibi kavramlar, alanda araştırılmaya başlanmıştır (Alkan ve Karamustafa, 2018, s. 2).

Örgütsel davranış alanı, günümüzde hızla genişleyen ve önem kazanan bir alan haline almıştır. Örgütsel davranış araştırmaları sonucunda birçok yeni kavram ortaya çıkmıştır. Bu alan, verimlilik için örgütsel güçlenme, dış kaynaklardan yararlanma gibi yenilikler sonucunda çalışan sayısında azalma; teknoloji ile birlikte çalışma yapısının değişmesi gibi durumların ortaya çıkması; insan kaynaklarına verilen önemin artması; işletmelerin artan küreselleşme ve rekabet ile fırsat ve tehditleri sunan iş gücündeki artan çeşitliliği gibi konuları kapsayan bir araştırma alanı haline gelmiştir (Riggio, 2016, s. 15). Son yıllarda, çalışanların örgütlerine olumlu katkılarına inceleyen çalışmaların yanında mobbing, işten ayrılma niyeti, iş tatminsizliği, örgütsel sapma, işten kaytarma ve örgütsel çatışma gibi olumsuz etkiyi vurgulayan araştırmalara da bir yönelim olduğu görülmektedir (Kızıldağ ve Özkara, 2016, s. 614).

Bu bibliyometrik araştırmada da, Türkiye'de 2013-2019 yılları arasında düzenlenen Örgütsel Davranış Kongrelerinde (ÖDK) sunulan bildirilerden yola çıkılarak;

1. Örgütsel davranış alanının yöneldiği araştırma konuları nelerdir?

2. Örgütsel davranış alanında tercih edilen yazar sayısı, kullanılan yöntem ve analiz, veri toplama aracı, örneklem türü ve sayısı nasıldır?

Sorularına cevap aranmıştır. Böylelikle Örgütsel Davranış Kongrelerinde (ÖDK) sunulan bildirilerin seyri, yönelimi ve gelişimi hakkında sürecin takip edilmesi adına literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Literatür taraması

Örgütsel davranış alanındaki araştırmaların yapısı, yöntemleri ve daha çok hangi konular üzerine araştırma yapıldığını anlamaya yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Erdem (2009), ulusal yönetim ve organizasyon kongre bildirilerini inceleyerek ülkemizdeki örgütsel davranış yazınındaki niş alanların belirlenmesi ile ilgili yapmış olduğu çalışmada; kültür, liderlik, bağlılık ve mobbing temalarının en fazla tercih edilen temalar olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kızıldağ ve Özkara (2016), yine ulusal yönetim ve organizasyon kongrelerindeki bildirilerden hareketle 1993-2014 yılları arasında Türkiye'deki örgütsel davranış literatürünün yönelimini incelemiştir. Araştırma sonuçlarında konuyla alakalı bildiri sayılarının yıllara göre arttığı, temalar açısından incelendiğinde yabancı literatür

konularının belirleyici olduğu, nicel çalışmaların yoğunlukta olduğu, son dönemlerde nitel araştırmalara önem verildiği ve en çok çalışılan ilk beş temanın; örgütsel bağlılık, liderlik, olumsuz davranışlar, iş tatmini, örgüt kültürü ve örgüt iklimi olduğunu aktarmıştır. Akyol ve Akçay (2015)'in Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Enstitülerinde örgütsel davranış alanında 2000-2010 yılları arasında yapılan lisansüstü tezleri incelediği araştırma, bir diğer çalışmadır. Araştırma sonuçlarına göre, örgütsel davranış alanında en fazla yüksek lisans çalışması 366 teze liderlik, 311 tez ile iş tatmini konularında; en az çalışma ise 5 tez ile örgüt gelişimi ve 8 tez ile örgütsel girişimcilik konularında yapılmıştır. Benzer bir çalışmayı, Coşkun ve Tabak (2017), 1995-2015 yılları arasında yazılan ve içinde örgütsel davranış anahtar kelimesi geçen 325 yüksek lisans ve doktora tezini inceledikleri araştırma ile yapmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, bu alanda çalışılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin, 164 tez ile en fazla işletme anabilim dalında ve ardından 16 tez ile eğitim bilimleri anabilim dalında olduğu görülmektedir. Anahtar kelimelerinin incelemesine göre, örgütsel davranış, örgütsel bağlılık, örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık davranışı anahtar kelimeleri üzerinde yoğunlaştığını tespit etmişlerdir. Bu alanlarda çalışanların da; performans, davranış, iş doyumu, liderlik, örgüt kültürü, örgütsel tutum, işten ayrılma, rol belirsizliği, bağlılık, kişilik özellikleri, psikolojik sermaye gibi erken dönem konularına ağırlık verdikleri görülmüştür.

Gümüş ve Yeksan (2019)'in, 2010-2018 yılları arasında ulusal turizm kongreleri bildiri kitaplarında örgütsel davranış alanında yapılan çalışmaları inceledikleri araştırmaları, örgütsel davranış ile ilgili bir başka çalışmadır. Bu yıllar arasında yapılan 873 bildirin 113 adedinin örgütsel davranış konularıyla ilgili olduğu ve bu alanda sırasıyla en çok çalışılan konuların; iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel sessizlik konuları olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yoğunlukla otel işletmelerinin örneklemi oluşturduğu çalışmalarda en çok nicel-anket araştırma yönteminin uygulandığı araştırmanın bir diğer sonucudur. Yine duygusal tükenmişlik, işten ayrılma niyeti, liderlik davranışları, örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık davranışı ve iş performansı gibi konular, çalışmalarda karşılaşılan diğer konulardır.

Vogel (2014) kamu yönetimi ve örgütsel çalışmaları bibliyometrik analiz ile incelediği araştırmasında 2000-2010 yılları arasında bu alanlardaki Avrupa ve Kuzey Amerika'da bulunan 16 dergiden alınan atıf verilerinden yararlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, kamu yönetimi akademisyenlerinin araştırmalarına ilişkin bulgularını kamu yönetimi dışındaki genel dergilerde yayınlamalarının bilinirlik açısından önemli olduğu ve örgütsel alandaki dergilerin daha prestijli olarak kabul edilmesinin, kamu yönetimi akademisyenlerini bu alandaki çalışmalara katkıda bulunmalarını teşvik ettiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca örgütsel alandaki çalışmalar ile karşılaştırıldığında, kamu yönetimi araştırmalarında özgünlük ve tasarım yönünün güçlü olmasından ve bu anlamda yönetim ve organizasyon alanında eksik olarak görünen kısımlara önemli katkısı olacağından söz edilmiştir.

Danvila-del-Valle vd. (2019), insan kaynakları eğitimi ile ilgili yapılan makalelerin bibliyometrik analizi üzerine yaptıkları araştırmalarında 1975-2016 yılları arasında yayınlanan 900'den fazla makaleyi incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda insan kaynakları yönetimi ile rekabet avantajı sağlamayı amaçlayan işletmelerin bu alanda eğitimlere ağırlık vermesi gerektiğini vurgulamışlardır. İncelenen makalelerde eğitimin, insan kaynakları performansı açısından sonuç üretebilecek kilit unsurlardan birisi olduğu ortaya çıkmıştır. İnsan sermayesine yatırım yapmanın olumlu etkilerinin yapılan çalışmalarda ortak bir unsur olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada da ÖDK'lerinde sıklıkla kullanılan yöntemlerin yanında zamanla hangi konulara yönelme olduğu gibi temel bibliyometrik göstergeler bütünsel bir yaklaşım ile incelenmiştir.

3. Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde araştırma yöntemi, evreni, veri toplama araçları ve analizine ait bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırma yöntemi

Bu çalışmada, 2013-2019 yılları arasında yapılan Örgütsel Davranış Kongrelerinde sunulmuş bildiriler üzerinden temel bibliyometrik göstergelere göre inceleme yapılmıştır. Bilindiği üzere bibliyometrik analizler, belgelerin veya yayınların çeşitli niteliklerinin matematiksel ve istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz edilmesi ile bilimsel açıdan çeşitli bulgular elde edilmesine olanak

sağlamaktadır (Al ve Çoştur, 2007, s. 144, Diodato ve Brooks, 1996). Bibliyometrik analiz, inceleme yapılan yazında öne çıkan kavramların, terimlerin, konuların ve araştırmacıların hangi teknikleri kullandıklarının bilinmesini, bir nevi alanın verimliliğinin ölçülmesini sağlar.

3.2. Veri seti

Veri seti olarak bu araştırmada, 2013-2019 yılları arasında yapılan tüm Örgütsel Davranış Kongrelerinde yayımlanmış 690 bildiri incelemeye alınmıştır. Çalışmada veriler ikincil veriler olan Örgütsel Davranış Kongre bildiri kitapları kullanılarak elde edilmiştir. 7 kongrede yer alan bildiriler analize tabi tutulmuştur.

3.3. Verilerin toplanması ve analizi

Bildiriler aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir;

- Kongrelerde yıllara göre yayımlanmış bildiri sayıları,
- Yazar sayıları,
- Anahtar kelimeler,
- Araştırma yaklaşımları,
- Veri toplama yöntemleri,
- Kullanılan analizler,
- Örneklem türü,
- Örneklem sayısı açısından tetkik edilmiştir.

Çalışma kapsamındaki veriler excell ve maxqda programları kullanılarak analiz edilmiş ve görselleştirilmiştir. Yapılan bu çalışma ile Örgütsel Davranış Kongrelerinde sunulmuş olan bildirilerin bibliyometrik yapısı ortaya konularak yeni yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olması amaçlanmıştır.

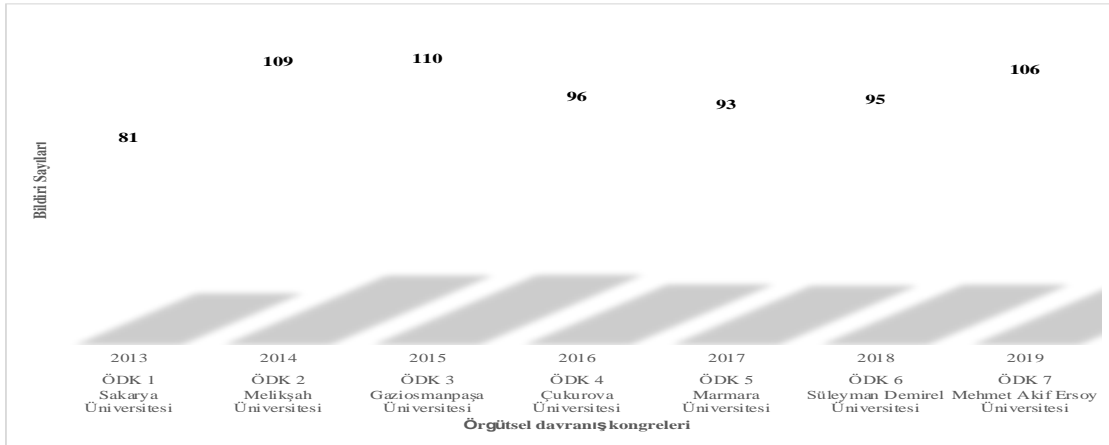
4. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, Örgütsel Davranış Kongresinin başladığı 2013 yılından 2019 yılına kadarki kongrelerde yer alan bildirilerin sayıları, yazar sayıları, anahtar kelimeler, kullanılan yaklaşım, veri toplama araçları ve analizler, tercih edilen örneklem türü ve sayılarına ait analiz sonuçları yer almaktadır.

4.1. Yıllara göre yayımlanmış bildiri sayıları

Örgütsel Davranış Kongrelerinde yayınlanmış bildirilerin yıllara göre dağılımı, Grafik 1'de verilmiştir.

Grafik 1. Yıllara Göre Yayımlanmış Bildiri Sayıları

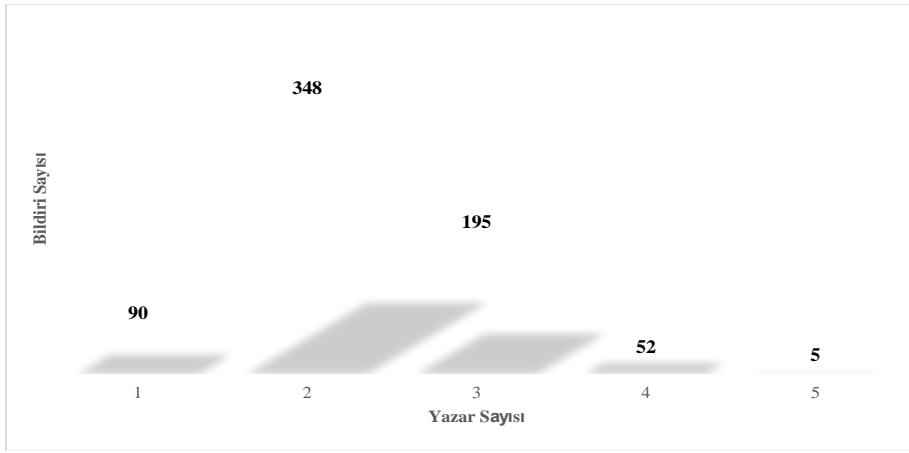

7 senedir gerçekleştirilen Örgütsel Davranış Kongrelerindeki bildiri sayılarının ortalama olarak yaklaşık 98 bildiri olduğu görülmektedir. En fazla bildiri sayısının 110 bildiri ile Gaziosmanpaşa Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen 3. Örgütsel Davranış Kongresi (ÖDK) olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla 109 bildiri ile Melikşah Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 2. ÖDK, 106 bildiri ile Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 7. ÖDK, 96 bildiri ile Çukurova Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 4. ÖDK, 95 bildiri ile Süleyman Demirel Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 6. ÖDK, 93 bildiri ile Marmara Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 5. ÖDK ve 81 bildiri ile Sakarya Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 1. ÖDK takip etmektedir.

4.2. Yazar sayılarına göre bildiri sayıları

İnceleme kapsamındaki bildirilerde, yazar sayılarının dağılımı, Grafik 2'de verilmiştir.

Grafik 2. Yazar Sayılarına Göre Bildiri Sayıları

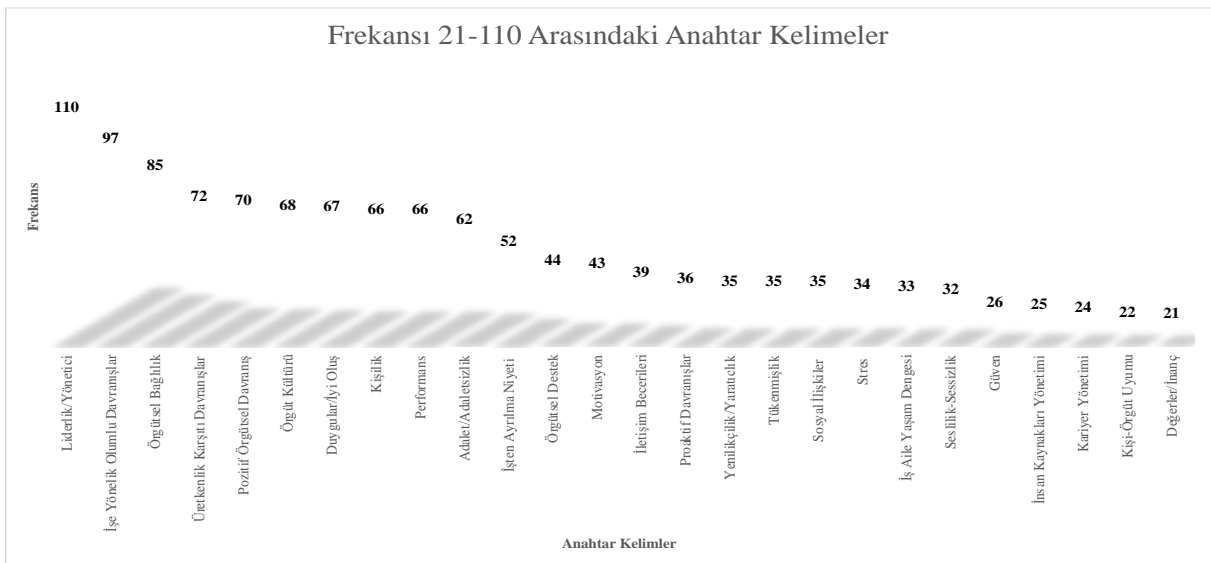

Yapılan incelemede Örgütsel Davranış Kongrelerinde sırasıyla en fazla 348 bildiriyle 2; 195 bildiri ile 3 yazarlı çalışmaların yer aldığı görülmektedir. 90 çalışmanın 1 yazarlı, 52 çalışmanın 4 yazarlı ve sadece 5 çalışmanın 5 yazarlı olduğu belirlenmiştir.

4.3. Anahtar Kelime Analizi

Bildirilerde kullanılan anahtar kelimelerin frekans dağılımına ilişkin grafikler aşağıdaki gibidir.

Grafik 3. Frekansı 21-110 Arasındaki Anahtar Kelimeler

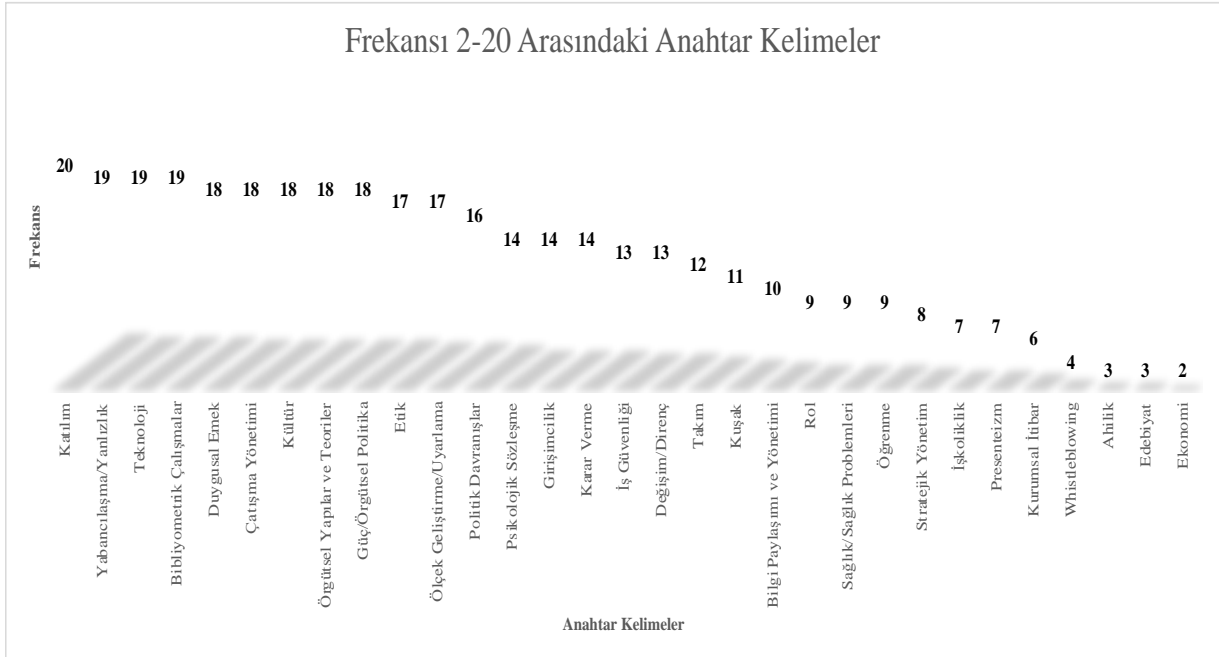
Örgütsel Davranış Kongrelerinde anahtar kelime kullanımını sıklığı 21-110 arasındaki olanlara bakıldığında en sık çalışılan ilk 10 konu sırasıyla; liderlik/yöneticilik (f= 110), işe yönelik olumlu davranışlar (f= 97), örgütsel bağlılık (f=85), üretkenlik karşıtı davranışlar (f=72), pozitif örgütsel davranış (f=70), örgüt kültürü (f=68), duygusal iyi oluş (f=67), kişilik (f=66), performans (f=66), adalet/adaletsizliktir (f=62).

İşten ayrılma niyeti (f=52), örgütsel destek (f=44), motivasyon (f=43), iletişim becerileri (f=39), proaktif davranışlar (f=36), yenilikçilik/yaratıcılık (f=35), tükenmişlik (f=35), sosyal ilişkiler (f=35), stres (f=34), iş-aile yaşam dengesi (f=33), seslilik/sessizlik (f=32) konuları da öne çıkanlar arasındadır. Anahtar kelime kullanımına ilişkin kelime bulutunu, Şekil 1’de görmek mümkündür.

Şekil 1. Frekansı 21-110 Arasındaki Anahtar Kelimelere Ait Kelime Bulutu

Grafik 4. Frekansı 2-20 Arasındaki Anahtar Kelimeler

Örgütsel Davranış Kongrelerinde daha az sıklıkla (2-20) kullanılan anahtar kelimelere bakıldığında; en az çalışılan ilk 10 konunun sırasıyla; ekonomi (f=2), edebiyat (f=3), ahilik (f=3), whistleblowing (f=4), kurumsal itibar (f=6), presenteizm (f=7), işkoliklik (f=7), stratejik yönetim (f=8), öğrenme (f=9) ve sağlık/sağlık problemleri (f=9) olduğu görülmektedir. En az kullanılan anahtar kelimelere ait kelime bulutu, Şekil 2’de verilmiştir.

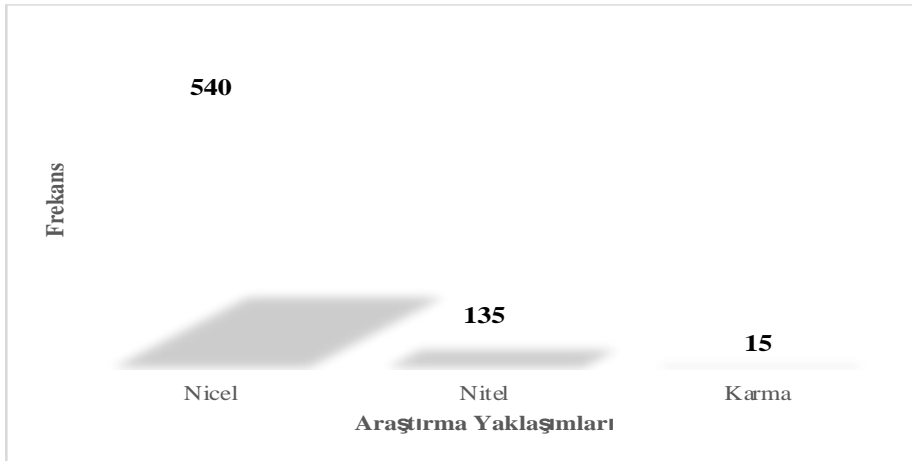
Şekil 2. Frekansı 2-20 Arasındaki Anahtar Kelimelere Ait Kelime Bulutu

4.4. Bildirilerde kullanılan araştırma yaklaşımları

Örgütsel Davranış Kongrelerinde kullanılan araştırma yaklaşımlarına ait frekans bilgileri Grafik 5’te verilmiştir.

Grafik 5. Bildirilerde Kullanılan Araştırma Yaklaşımları

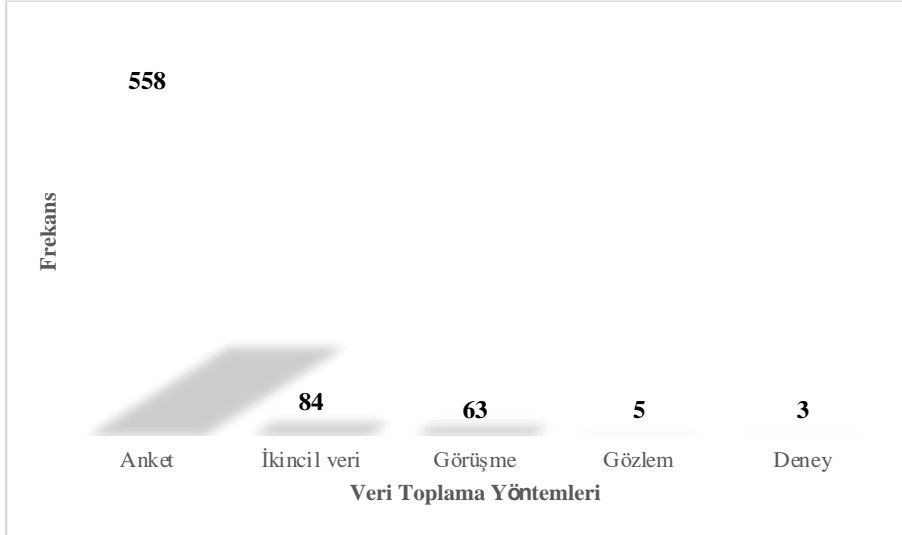

Bibliyometrik inceleme kapsamındaki çalışmaların çok önemli bir kısmında, nicel araştırma yaklaşımı, yani kantitatif yaklaşımın tercih edildiği görülmektedir. Toplam 690 bildirinin 540 tanesi, nicel; 135 tanesi, nitel ve sadece 15 tanesi, karma araştırma yaklaşımına göre tasarlanmıştır.

4.5. Bildirilerde Kullanılan Veri Toplama Yöntemleri

Yapılan incelemede dikkat çeken önemli bir konu, araştırmalarda veri toplama yöntemi olarak çoğunlukla anket yönteminin kullanılmış olmasıdır. Bildirilerde benimsenen veri toplama tekniklerine dair bilgileri Grafik 6'da görmek mümkündür.

Grafik 6. Bildirilerde Kullanılan Veri Toplama Yöntemleri

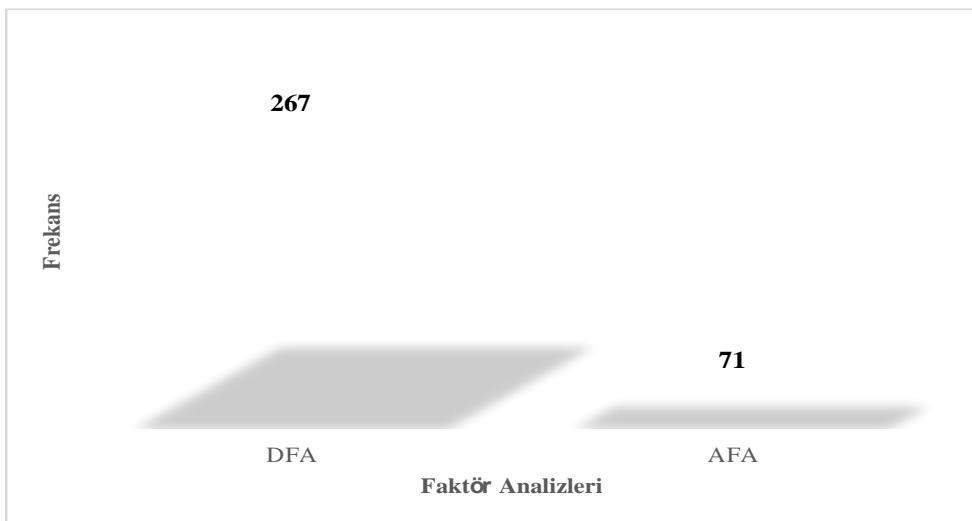

Bildirilerde kullanılan veri toplama yöntemlerine bakıldığında, yalnızca 3 araştırmada deney, 5 araştırmada ise gözlem yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Araştırmalarda çoğunlukla anket yöntemi tercih edilmiştir. İkincil veriler üzerinden yapılan araştırmaların sayısının 84, görüşme tekniği ile yapılan araştırmaların sayısının ise 63 olduğu görülmektedir.

4.6. Bildirilerde kullanılan analizler

İnceleme kapsamındaki bildirilerde faktör analizlerine ilişkin bulgular Grafik 7'de verilmiştir.

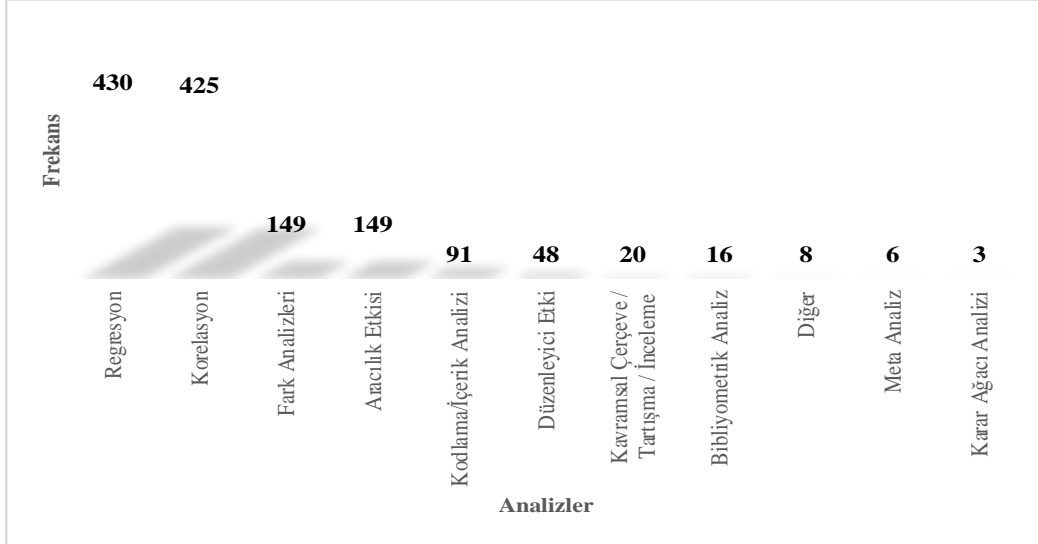
Grafik 7. Faktör Analizleri

Geçerliliğe ilişkin analizler açısından bildiriler incelendiğinde, geçerlik analizi yapıldığını belirten toplam 338 bildiriye rastlanmıştır. Bunlardan 267 tanesinde Lisrel ya da AMOS gibi programlar kullanarak “Doğrulayıcı Faktör Analizi” yapılmıştır. 71 çalışmada ise ölçeklerin geçerliğini test edebilmek için “Açımlayıcı Faktör Analizi” yapıldığı görülmektedir.

Örgütsel Davranış Kongrelerinde tercih edilen analizler, Grafik 8’de görülebilir.

Grafik 8. Bildirilerde Kullanılan Analizler

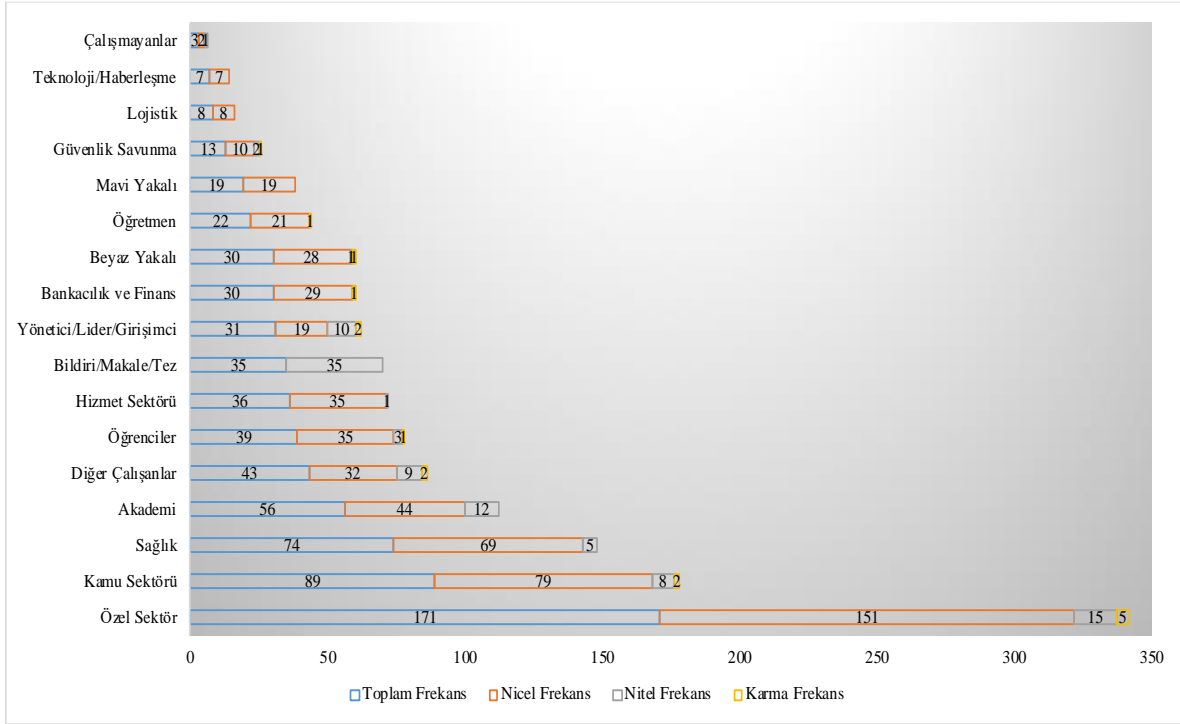
Tüm nicel araştırmalarda özellikle demografik değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma ve frekans analizi gibi tanımlayıcı istatistiklerin kullanıldığı görülmektedir. Bu tanımlayıcı analizler dışarıda tutulduğunda araştırma soruları ya da hipotez testleri için en çok kullanılan analiz tekniklerinin hangileri olduğuna değinilecek olunursa, daha çok değişkenler arasındaki etki ve ilişki testleri için 430 araştırmada basit, çoklu, hiyerarşik veya lojistik olmak üzere çeşitli regresyon ve 425 araştırmada korelasyon analizlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında 149’ar araştırmada genellikle yaş, cinsiyet, eğitim, unvan gibi demografik değişkenler ile araştırılan değişken arasındaki ilişkiyi tespit etmek için t-testi veya Anova analizi gibi fark analizleri ve aracılık etkilerinin kullanıldığı görülmektedir. 91 araştırma ile nitel araştırmalarda kullanılan kodlama/içerik analizleri dikkat çekmektedir. 48 araştırmada düzenleyici etki analizi, 20 araştırmada kavramsal çerçeve/tartışma ve inceleme, 16 araştırmada bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Sadece 6 araştırmada meta analiz tekniği kullanılırken, 3 araştırmada karar ağacı analizi tekniğinin kullanıldığı görülmektedir.

4.7. Bildirilerde kullanılan örneklem türleri

İnceleme kapsamında tercih edilen örneklem türlerinin kullanılan araştırma yaklaşımına göre dağılımı, Grafik 9’da gösterilmiştir.

Bildirilerde en çok kullanılan örneklem türleri sırasıyla; özel sektör, kamu sektörü, sağlık, akademi, öğrenciler, hizmet sektörü, yöneticiler/girişimciler, bankacılık ve finans çalışanları, beyaz yakalılar, öğretmenler, mavi yakalılar, güvenlik ve savunma sanayi çalışanları, lojistik çalışanları, teknoloji-haberleşme çalışanları ve çalışmayanlar üzerinde yapıldığı görülmüştür. Çalışmaların bazılarında örneklem seçimi olarak sektör ya da meslek grubu belirtilmemiştir. Hangi sektörde yapıldığı belli olmayan toplam 43 örneklem türü diğer grubunda değerlendirilmiştir. Yine örneklem türü olarak bildiri, makale ve tezi tercih eden çalışmalar da vardır. Bu çalışmalar, 19 nicel, 10 nitel ve 2 karma yöntem olmak üzere toplam 31 tanedir.

Grafik 9. Bildirilerde Kullanılan Örneklem Türleri

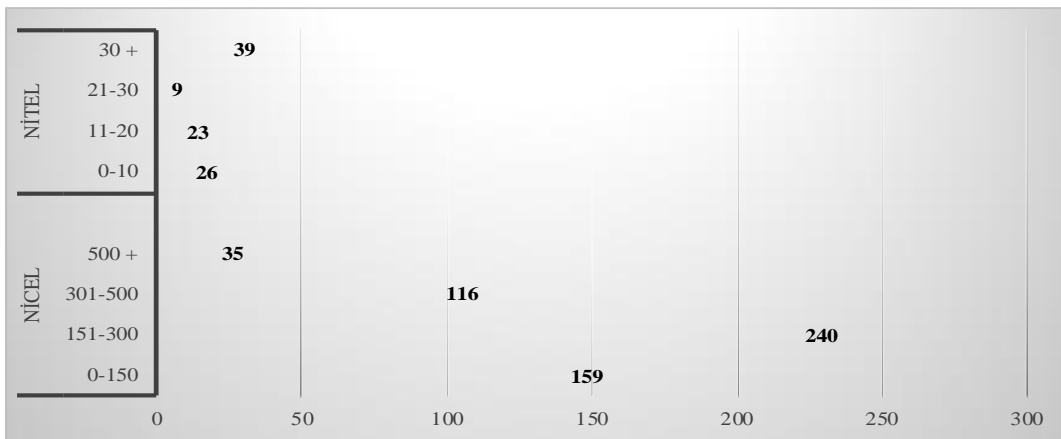

İnceleme kapsamındaki bildirilerin çoğu (171) özel sektör çalışanlarını örneklem olarak tercih etmiştir. Bu çalışmaların 151 tanesi nicel, 15 tanesi nitel ve sadece 5 tanesi karma yöntem ile yapılan çalışmalardır. Bildirilerin 89 tanesinin örnekleme, kamu sektörü çalışanlarıdır. Bunu 74 örnekleme sağlık çalışanları, 56 örnekleme akademisyenler, 39 örnekleme öğrenciler ve 36 örnekleme hizmet sektörü çalışanları izlemektedir. Toplam 31 araştırma örnekleme, yönetici/girişimcilerden oluşmaktadır. Örneklem olarak kullanılan bir diğer grup ise 30'ar örnekleme ile bankacılık/finans ve beyaz yakalı çalışanlardır. Toplam 22 çalışmada, öğretmenler örneklem olarak seçilmiştir. 19 çalışmanın mavi yakalılar üzerine yürütüldüğü görülmüştür. 13 çalışmada güvenlik/savunma sektörü çalışanları örneklem olarak tercih edilirken bu sayı lojistik, teknoloji/haberleşme sektörleri ve çalışmayanlarda sırasıyla; 8, 7 ve 3'tür.

4.8. Bildirilerde kullanılan örneklem sayıları

Grafik 9'dan yararlanılarak oluşturulan ve incelemeye konu olan araştırma kapsamındaki bildirilerde nitel ve nicel yaklaşımlara göre tercih edilen örneklem sayıları, Grafik 10'daki gibidir.

Grafik 10. Bildirilerde Kullanılan Örneklem Sayıları

Örgütsel Davranış Kongrelerinde sunulan araştırmalarda, örneklem sayılarına bakıldığında örneklem sayıları genel olarak nitel araştırmalarda 0 ile 30 arasında, nicel araştırmalarda ise 0-500 arasında seyretmektedir. Nicel yöntemi kullanan 240 araştırma, 151-300; 159 araştırma, 0-150 ve 116 araştırma, 301-500 arasında örneklem sayısına sahiptir. Sadece 35 araştırma, 500'ün üzerinde örneklem sayısını tercih etmiştir. Nitel yöntemi kullanan 39 araştırma, 30 üstü; 26 araştırma, 0-10; 23 araştırma, 11-20 ve 9 araştırma 21-30 arasında örneklem kullanmıştır. 30 üstü örneklem sayısına sahip araştırma sayısının fazla olmasının sebebi bibliyometrik çalışmalara olan ilginin arttığını göstermektedir.

5. Sonuç, tartışma ve öneriler

Yönetim ve Organizasyon bilim dalının önemli alanlarından birisi olan Örgütsel Davranış alanı çoğunlukla davranışsal araştırmaları içermektedir. İşte bu alanda ulusal ve uluslararası arenada çalışan akademisyenleri, araştırmacıları buluşturmak, etkileşim sağlamak ve bilgi paylaşımına katkıda bulunulması amacı ile 2013 yılından günümüze kadar düzenli olarak Örgütsel Davranış Kongreleri düzenlenmektedir. Bu amaçla çalışmada, örgütsel davranış alanındaki konuların yıllar itibari ile seyri ve gelişiminin izlenmesi, takip edilmesi amacıyla kongrede yer alan bildiriler bibliyometrik analiz ile incelenmiştir.

Bu çalışmada, 2013-2019 yılları arasında yapılan Örgütsel Davranış Kongrelerinde yer alan 690 bildiri, bibliyometrik açıdan analiz edilmiştir. Yıllara göre bildiri sayılarına bakıldığında en az bildirinin kongrenin ilk düzenlendiği 2013 yılında olduğu, en fazla bildirinin ise kongrenin 3.'sünün düzenlendiği 2015 yılında yayınlandığı tespit edilmiştir. Yıllara göre bildiri sayılarında dalgalanmalar olduğu ve ortalama 98 bildirinin yer aldığı söylenebilir. Kızıldağ ve Özkara (2016) yönetim ve organizasyon kongrelerindeki bildirileri inceledikleri çalışmalarında bildiri sayılarının yıllara göre arttığını tespit etmişlerdir.

İncelenen 690 bildirinin yarısından fazlasının (348) iki yazarlı olduğu görülmüştür. Tek yazarlı 90 bildirinin yer aldığı tespit edilirken; kongrelerde yer alan bildirilerin çoğunluğunu, iki ve üç yazarlı bildiriler oluşturmaktadır.

Kongrelerde yayınlanan bildirilerde sırasıyla en çok “Liderlik/Yönetici”, “İşe Yönelik Olumlu Davranışlar”, Örgütsel Bağlılık”, “Üretkenlik Karşıtı Davranışlar” ve “Pozitif Örgütsel Davranış” anahtar kelimelerinin kullanıldığı, çalışmanın bir diğer bulgusudur. Ayrıca “Ahilik”, “Edebiyat” ve “Ekonomi” kelimelerinin, üç ve daha az kullanılan anahtar kelimeler olduğu tespit edilmiştir. Erdem (2009), ulusal yönetim ve organizasyon kongrelerindeki bildirilerde de kültür, liderlik, bağlılık ve mobbing temalarının en fazla tercih edilen temalar olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Kızıldağ ve Özkara (2016) inceledikleri yıllar arasında yayınlanan bildirilerde en çok çalışılan ilk beş temanın; örgütsel bağlılık, liderlik, olumsuz davranışlar, iş tatmini, örgüt kültürü ve örgüt iklimi olduğunu aktarmıştır. Coşkun ve Tabak (2017) örgütsel davranış anahtar kelimesinin kullanıldığı 325 doktora ve yüksek lisans tezini inceledikleri çalışmalarında örgütsel davranış, örgütsel bağlılık, örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık davranışı anahtar kelimeleri üzerinde yoğunlaştığını tespit etmişlerdir

Kullanılan araştırma yöntemleri bakımından bildiriler incelendiğinde, büyük çoğunlukla nicel araştırma yaklaşımının ve veri toplama yöntemi olarak da anket yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda benzer sonuçların olduğu görülmektedir (Kızıldağ ve Özkara, 2016; Gümüş ve Yeksan, 2019). Nitel araştırma yaklaşımının kullanıldığı bildirilerde, veri toplama yöntemi olarak sırasıyla ikincil veri ve görüşme yöntemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Nicel araştırmaların ağırlıklı olduğu bildirilerde, çoğunlukla etki ve ilişki testleri olan sırasıyla regresyon ve korelasyon analizlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca 338 bildiride ölçeklerin geçerliliğinin tespiti için çoğunlukla “doğrulayıcı faktör analizi” kullanılırken yalnızca bu bildirilerin 71 tanesinde “açımlayıcı faktör analizinin” kullanıldığı tespit edilmiştir. Buradan yola çıkarak, bildirilerin çoğunluğunda kullanılan ölçeklerin daha önceden güvenilirliği ve geçerliliği ispatlanmış ve araştırmalarda kullanılan değişkenlerden oluştuğu söylenebilir. Nitel araştırmalarda ise çoğunlukla kodlama/içerik analizinin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarda çok değişkenli ilişki ve etkilerin bir arada analizine imkân tanıyan Yapısal Eşitlik Modelleme analizinin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Lisrel, AMOS gibi programlar aracılığı ile 46 çalışmada, değişkenler arasındaki ilişki ve etkilerin, bu teknik ile analiz edildiği görülmektedir.

Örgütsel Davranış Kongrelerinde yer alan bildirilerde hem nicel hem de nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan araştırmalarda, katılımcıların çoğunluğunu özel sektör çalışanlarının oluşturduğu görülmektedir. Nicel araştırmalarda kamu sektörü çalışanları yine en çok kullanılan örneklem olurken, nitel çalışmalarda ise akademisyenlerin örneklemini oluşturduğu çalışmaların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda ortaya çıkan önemli sonuçlardan bir tanesi de özellikle nicel çalışmalardaki örneklem sayılarının yüksekliğidir. Nicel araştırma yöntemi kullanılan bildirilerinin (540) 391'inde; 200 ve üstü katılımcıya yer verilmiştir. Nitel araştırmalarda da benzer şekilde örneklem sayısı 30'un üzerinde olan çalışma sayısı çoğunluktadır. Bunun sebebi, bibliyometrik çalışmaların sayısının gün geçtikçe artmasıdır.

Araştırma sonuçlarına göre nicel araştırma yöntemlerinin çoğunlukla kullanıldığı gözlemlense de, özellikle son yıllarda gerçekleştirilen Örgütsel Davranış Kongrelerinde nitel araştırma yaklaşımının yer aldığı çalışmaların arttığı söylenebilir. Bunun yanında son yıllarda yapılan kongrelerde yer alan bildirilerde yazar sayılarının arttığı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın temel kısıtı olarak yalnızca Örgütsel Davranış Kongrelerinde yer alan bildiriler incelenerek yapılmış olması söylenebilir. Bu alanda yapılan benzer kongrelerde yayınlanan bildirilerden elde edilecek bulgular ile karşılaştırma içeren çalışmaların yapılması ile literatüre katkı sağlanacaktır. Ayrıca kitaplar, tezler, dergiler gibi diğer yayınların incelenmesinin araştırmanın daha kapsamlı haritalarla sonuçlanmasını sağlayacaktır. Uygulanan yöntemlerin çözümünün yalnızca gözlem dönemlerine göre değil, aynı zamanda veri azaltma ve faktör çıkarımı sırasında tanımlanan eşiklere de bağlı olduğu düşünüldüğünde belirli bir görünürlük eşiği altında kalan kısmen araştırmacının vermesi gereken teknik kararların da araştırmanın bir diğer kısıtı olduğu söylenebilir.

Bibliyometrik analiz araştırmasından elde edilen tüm bu sonuçların, başta örgütsel davranış alanı olmak üzere yönetim ve organizasyon alanına katkı sağlayacağı, bundan sonra yapılacak çalışmalarda; konu, içerik ve yöntem belirlenmesinde araştırmacılara yol göstereceği söylenebilmektedir. Son olarak araştırmamızın bu konuda meta-analizler geliştirmek için verimli bir temel sağladığı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyol, B., & Akçay, R. (2015). Türkiye'deki örgütsel davranış çalışmalarının analizi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 11 (1), 149-170.
- Al, U., & Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 21 (2), 142-163.
- Alkan P. D., & Karamustafa, E.Y. (2018, 2-3 Kasım). *Örgütsel davranış literatüründe bir inceleme: 2013-2017 yılları arasında uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler üzerine içerik analizi* [Konferans sunumu]. 6. Örgütsel Davranış Kongresi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta. [http://odk.sdu.edu.tr/uploads/ bildiriler-kitabi-31102018.pdf](http://odk.sdu.edu.tr/uploads/bildiriler-kitabi-31102018.pdf) adresinden edinilmiştir.
- Brief, A. P., & Weiss, H. M. (2002). Organizational behavior: Affect in the workplace. *Annual Review of Psychology*, 53 (1), 279-307.
- Coşkun, H., & Tabak, A. (2017). Örgütsel davranış çalıştığımızda aslında ne çalışıyoruz? Türkiye'de yapılan lisansüstü tezler üzerinden bir değerlendirme. *İş ve İnsan Dergisi*, 4 (2), 101-111.
- Danvila-del-Valle, I., Estévez-Mendoza, C., & Lara, F. J. (2019). Human resources training: A bibliometric analysis. *Journal of Business Research*, 101, 627-636.
- Diodato, V., & Brooks, T. A. (1996). Dictionary of bibliometrics. *Library Quarterly*, 66 (1), 103- 104.
- Erdem, F. (2009). Örgütsel davranış araştırmalarında niş alanlar nasıl belirleniyor? Ulusal yönetim ve organizasyon kongresi yazını üzerine kısa bir değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 65-78.
- Gümüş, A., & Yeksan, Ö. (2019). Ulusal turizm kongrelerinde örgütsel davranış alanında yapılan bildirilerin bibliyometrik analizi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 153-175.
- Kızıldağ, D., & Özkara, B. (2016). Türkiye'de örgütsel davranış araştırmalarındaki yönelimler: Ulusal yönetim ve organizasyon kongresi örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14 (28), 611-631.
- Riggio, R. E. (2014). *Endüstri ve örgüt psikolojisine giriş*. (Çev. Ed. Belkıs Özkara) Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal çalışma 2003'de yayımlandı).
- Vogel, R. (2014). What happened to the public organization? A bibliometric analysis of public administration and organization studies. *The American Review of Public Administration*, 44(4), 383-408.

COVID-19 pandemi döneminde Türkiye’de e-ticaret ve e-ihracat

Özlem TOPLU YILMAZ¹
Onur BAYRAM²

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi:05.08.2020

Kabul Tarihi: 21.11.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusosder.777097>

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

Özet

1990’lardan beri yaşadığımız teknolojik gelişmeler, önemli değişikliklere yol açmıştır. Teknolojik devrim de denilen, yaşanan bu gelişmelerle birlikte e-ticaret”, “e-devlet” gibi kavramlar hayatımıza girmiştir. Teknolojik devrimle birlikte üretilen mal ve hizmetler işletmelerin satış ve pazarlama anlayışında değişme yaratırken, tüketicilerin ise istek ve ihtiyaçlarını satın alma alışkanlıklarını ve tercihlerini etkileyen faktörlerde değişim sağlamıştır. Türkiye’de e-ticaret kullanımı son yıllarda yaygınlaşırken, e-ticaret yoluyla alışverişlerin de arttığı gözlemlenmiştir. Küresel sınır ötesi e-ticaret de ülkeler arasında yaygınlaşmaktadır. Covid-19 Pandemisi de dijital teknolojileri, internet üzerinden alışverişin önemini daha da ortaya koymuştur. İnsanlar artık zamandan da tasarruf etmek amacıyla, sosyal mesafe ve hijyen nedeniyle internette alışverişe yönelmişlerdir.

Bu çalışmada Türkiye’de e-ticaret ve ihracat verileri incelenmiş, Covid-19 Pandemi döneminde de Türkiye’deki elektronik ticaretin seyri ele alınmıştır. En çok e-ihracatı yapılan ürün kategorisi ise hazır giyim olarak tespit edilmiştir. Seyahat ve turizm, salgın öncesi dönemde e-ticarete en çok tercih edilen ürün kategorisi içindeyken; salgın döneminde ise en çok azalış gösteren sektör olmuştur.

Anahtar Kelimeler: e-ticaret, e-ihracat, Covid-19, Dünya Ticaret Örgütü

E-trade and e-export of Turkey in COVID-19 pandemic period

Abstract

The technological developments since the 1990s have caused crucial changes in the world economy. Thanks to this great change “technological revolution”, new concepts like “e-commerce” and “e-government were introduced. This technological revolution led to a change in the sales and marketing approach of the enterprises, and in the purchasing habits of the consumers. As e-trade becomes widespread in Turkey in recent years, it was observed that the increase in the rate of online shopping relative to the traditional shopping rises in Turkey. Global cross-border e-trade is also becoming widespread among countries. The Covid-19 Pandemic has further revealed the importance of digital technologies and online shopping. People now prefer online shopping due to social distance, hygienic conditions and time saving.

In this study, e-trade and e-export data in Turkey were examined, and the impact of Covid-19 Pandemic on the electronic trade is analysed. The most e-exported product category is determined as textiles. Although travel and tourism were among the most preferred product categories in e-trade in the pre-epidemic period; it has been the most adversely affected sector during the pandemic period.

Keywords: e-trade, e-export, Covid-19, World Trade Organisation

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ozlem.yilmaz@yeniyuzuil.edu.tr

² İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, onurbayram.com@gmail.com

1. Giriş

Dünyadaki mal ve hizmetlerin, düşüncelerin, kültürlerin, hayat görüşlerinin alışverişi ile doğan bütünleşme süreci ile birlikte “küreselleşme” kavramı hayatımıza girmiştir. Küreselleşmenin getirdiği bütünleşme zorunluluğu; ülkeleri, işletmeleri, toplumları ve bireyleri birbirine bağımlı hale getirmiş ve birlikte hareket etme veya belirli kurallar çerçevesinde bağımsız hareket etme durumunu ortaya çıkmıştır. Doğal kaynakların yeryüzündeki dengesiz dağılımı, ülkeler arası ticareti zorunlu kılmıştır. İnsanlar kendi ülkelerinde karşılayamadığı ihtiyaçlarını gidermek için başka bir ülkeden doğrudan veya dolaylı olarak ürün ve hizmet satın almaktadırlar. Bilişim teknolojilerindeki ve internet ortamındaki gelişmeler, ticari zekâ ile birleşince alıcı ve satıcının buluşabileceği bir ağ meydana gelmiştir. Günümüzde bu ağa katılan ve adapte olabilen işletmeler başarılı olmuş ve işletmelerini büyütebilmişlerdir. Ticaretin artık internet üzerinden de yapılabilmesi, dünyayı daha küresel hale getirmiş, ticaret olanaklarını hızlandırmıştır.

Bu araştırmada, e-ticaretin ve e-ihracatın önemi ve kapsamı ile birlikte Türkiye’de e-ticaretin ve e-ihracatının gelişimi incelenmiştir. Türkiye’deki internet alışverişinin yıllar itibarıyla gelişimi, özellikle hangi alanlarda internet alışverişinin yapıldığı ve e-ticaretin geldiği nokta araştırma konusudur. 2019 yılında Çin’de başlayan ve tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi ile birlikte değişen alışveriş alışkanlıkları ve e-ticaretin yükselişi çalışmada dikkate alınmıştır. Öncelikle e-ticaretin kapsamına, türlerine ve e-ihracata değinilmiş, ardından Türkiye’de e-ticaretin gelişimi, kullanımı ve sektör büyüklüğü ile Türkiye’nin e-ihracatı hakkında bilgi verilmiştir. Salgın döneminde internet üzerinden ticareti artan ve azalan sektörler incelenmiştir.

2. E-ticaret ve e-ihracat kapsamı

Covid-19 pandemisi ortaya çıktığından bu yana, tüketicilerin evde bulunma sürelerinin artması ve sınırlı saatlerde alışveriş yapma durumları nedeniyle, e-ticaret hayatımızda önemli yer kapsamaya başlamıştır. E-ihracat kavramı olarak e-ticaret içerisinde de kullanılmakta olup, kimi çalışmalarda e-dış ticaret veya sınır ötesi e-ticaret şeklinde de değerlendirilmektedir. Bu bölümde e-ticaret ve ihracat kavramlarına yer verilmiş, iki kavram arasındaki farklardan bahsedilmiş ve istatistiklere yer verilmiştir. Dünya Ticaret Örgütü’nün de e-ticaret ile ilgili yaklaşımı açıklanmış ve konuyla ilgili literatür araştırması yapılmıştır.

2.1. Elektronik ticaret (e-ticaret)

E-ticaret, yeni ve her geçen gün gelişim ve değişim gösteren bir kavram olduğu için bu konuda değişik tanımlar yapılmaktadır:

OECD’ye (Organisation for Economic Co-operation and Development- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) göre bir e-ticaret işlemi, bilgisayar ağları üzerinden özel olarak sipariş almak veya vermek amacıyla tasarlanmış yöntemlerle gerçekleştirilen mal veya hizmetlerin satışı veya alımıdır. Mallar veya hizmetler bu yöntemlerle sipariş edilir, ancak ödeme veya malların veya hizmetlerin nihai teslimatının çevrimiçi olarak yapılması gerekmez (OECD, 2013).

WTO (World Trade Organisation-Dünya Ticaret Örgütü) e-ticaret tanımını ilk kez 1998 yılında E-Ticaret Çalışma Programı’nda ifade etmiştir. WTO’ya göre elektronik ticaret veya e-ticaret "mal ve hizmetlerin elektronik yollarla üretimi, dağıtımı, pazarlanması, satışı veya teslimi" olarak tanımlanmaktadır. Bir e-ticaret işlemi, işletmeler, haneler, bireyler, hükümetler ve diğer kamu veya özel kuruluşlar arasında olabilir (WTO, 1998).

Elektronik Ticaret Rehberi’ne (2006) göre elektronik ticaret, bilgisayar ağları üzerinden, ürünlerin tasarlanması, üretilmesi, reklamının yapılması, ticari işlemler ve tutarların ödenmesi ile ilgili tüm süreci kapsamaktadır (http://www.elektronikticaretrehberi.com/e-ticaret_genel_bilgiler.php). Teknolojinin insanlar arasında hızla yayılması ile hayattaki birçok kavram internet ortamına giriş yapmıştır. İnsanlar bu dijital dünyaya hayatlarını, istek ve ihtiyaçlarını, yeteneklerini ve para kazanma arzusu ile ürettiklerini paylaşmışlardır. Bu paylaşımlar e-ticaret kavramını ortaya çıkarmış ve böylelikle e-ticaret; insanların, firmaların ve kamu kurumlarının sınırsız ihtiyaçları doğrultusunda birçok kavram ile iç içe geçmiştir. Elektronik ticaret; bir ürün veya hizmetin üretiminden pazarlanmasına ve nihai

satışına kadar tüm faaliyetleri kapsar. Bu faaliyetlerin bir veya birkaçı ya da tamamı elektronik ortamda gerçekleşir.

Elektronik ticaretten önce ticari faaliyetlerin tamamı geleneksel ticaret yöntemleri ile gerçekleştiriliyordu ve bu da zaman kaybına, iletişim problemlerine yol açıyordu. Elektronik ticaretin gündeme gelmesiyle birlikte daha hızlı ticaret söz konusu oldu. E-ticaret ile geleneksel ticaret arasında bazı farklar yer almaktadır (Tablo 1). Geleneksel ticarete bilgi edinme yöntemi olarak görüşmeler, dergiler, kataloglar ve reklamlara ihtiyaç duyulurken, e-ticaret yönteminde web sayfalarında bilgiye ulaşmak mümkündür. Geleneksel ticarete, fiyat araştırmasından sevkiyata kadar olan işlemler yazılı olarak gerçekleşirken ve ödeme banka yoluyla yapılırken, e-ticarete ise işlemler internet aracılığıyla, elektronik postayla gerçekleştirilip, ödeme konusunda ise internet bankacılığı kullanılmaktadır.

Tablo 1. Geleneksel Ticaret ile E-Ticaret Arasındaki Farklar

	Geleneksel Ticaret	E-Ticaret
Alışveriş hızı	Zaman kaybı olabilir	Daha hızlıdır
Bilgi edinme yöntemi	Dergi, katalog, reklam	Web siteleri
Ödeme	Banka yoluyla/Nakit	İnternet bankacılığı
İşlemler (fiyat araştırması, sevkiyat)	Yazılı gerçekleşir	İnternet üzerinden gerçekleşir
Satış elemanı	Daha çok gerekli olabilir	Daha az satış elemanı gerekli olabilir

Kaynak: Bu çalışma esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Günümüzde elektronik ticaretin yayılmasıyla birlikte ticarete de hareketlilik gelmiştir. Satın almayı yapan firma, tedarik eden firma ve siparişi yapan firma zaman bakımından kazanç sağlamaktadır. Büyük zaman kayıplarına neden olabilen bilgi edinme, talep bildirim, talep onayı, fiyat araştırması, sipariş verme, stok kontrolü, sevkiyat hazırlığı süreci, irsaliye kesimi, fatura kesimi, teslimat onayı ve ödeme süreçlerinde hız faktörü ön plana çıkmış ve elektronik ticaret sayesinde bu işlemler saniyeler içerisinde gerçekleştirilebilmiştir.

Elektronik ticaret ile birlikte işletmelerin yönetim faaliyetlerinde de birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. İşletmelerdeki tüm bilgiler elektronik ortamda yer almaya başlayınca, işletme içindeki veya dışındaki tüm paydaşlar herhangi birisine veya herhangi bir zamana gerek duymadan istediği bilgiyi istediği zamanda elde edebilmiş ve hız faktörü ortaya çıkmıştır. İşletmeler elektronik ticaretin getirdiği hız performansı ile hareketlilik kazanmış ve müşterilerinin değişen istek ve ihtiyaçlarına kısa sürede cevap verebilme yeteneğine kavuşmuştur. Böylece işletmeler var olan veya potansiyel müşterilerini rakip firmalara kaçırmamış olmaktadır. Ayrıca elektronik ortam sayesinde işletme çalışanları, mekan fark etmeksizin elektronik ortam vasıtasıyla çalışma grupları oluşturma olanağına sahip olmuşlardır (Elektronik Ticaret Rehberi, 2006). Elektronik ticaret, işletmeler arasında rekabeti arttırmakta, işletmelerdeki genel maliyet düzeyini düşürmekte, ürün ve hizmete maliyetlerini fiyatlara yansımaktadır.

Tüketici bakış açısından ise internet alışverişi, daha az zaman harcamak, bir satış elemanı baskısından uzak alışveriş işlemini uygun bir atmosferde tamamlamak, bir satın alma ürünü / hizmeti hakkında daha fazla bilgi toplamak ve tercih edilen ürünler için bazen uygun değerleri yakalamak içindir (Demirbaş, 2014, s. 1). Tüketiciler, online platformlar sayesinde ürün satın alabilmenin yanında ürün hakkında ulaşmayı arzu ettikleri bütün bilgilere kolayca ulaşabilmekte ve bununla beraber farklı ürünlerin karşılaştırmasını yapabilmektedirler (Güven, 2020, s. 265).

Kısacası, bu gibi faktörlerle birlikte pazar gücünün tüketiciye geçişi sağlanmaktadır. Ticari faaliyetlerin elektronik ortama kayması ile birlikte meydana gelen aracı sayısındaki azalma veya yok olma ya da siber araçlar gibi yeni fonksiyonlara sahip araçların tedarik zincirinde yer almaya başlaması gibi durumlar da ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda işletmelerin 7 gün 24 saat çalışabilme yeteneğine sahip olmasını sağlamıştır. İşletmelerin alım – satım faaliyetlerinde etkileşimli elektronik pazarlama imkanı ile etkin ve hızlı müşteri talep yönetimi, müşteriler için elektronik ödeme imkanı, etkileşimli tedarik

zinciri yönetimi, etkileşimli stok yönetimi, bankacılık ve sigortacılık hizmetlerinde etkinlik ve hız, sanal anket yapma ve kamuoyu görüşlerini alabilme, doğrudan müşteriye hitap edilebilen birebir pazarlama anlayışı ortaya çıkmıştır (Yeşil, 2010, ss. 95-99).

Elektronik ticaret sadece bir ürün veya hizmetin satışını kapsamamaktadır. Bir ürün veya hizmetin üretiminden satış sonrası hizmetine kadar tüm aşamalarını kapsamaktadır. Ancak her ürün ve hizmetin elektronik ortamda gerçekleşmesi günümüz şartları için mümkün değildir. Üretilen farklı ürünler veya farklı hizmetler aynı dijital ortamdan sipariş edilse dahi müşterilere teslim şekli değişiklik gösterebilir. Örneğin; bir online alışveriş sitesinden sipariş edilen montun teslimi elektronik ortamdan yapılamaz. Bu durumda ürünün teslimi için geleneksel ticaret yöntemlerine başvurulur (Yeşil, 2010, s. 36). Bunun yanı sıra müzik dinleme, gazete, kitap ve dergi okumak gibi hizmetler elektronik ortamda gerçekleşir.

Elektronik ticaret, katılımcılarına göre 5 şekilde gerçekleşebilir (Alan, 2017; Ersoy, 2015):

– *İşletmeden işletmeye elektronik ticaret (B2B – business to business)*

Şirket içi veya şirketler arası yapılan ticarettir. İşletmeler üretim yapabilmek için ihtiyaç duydukları hammadde ya da ara malı başka bir işletmeden sağlayabilirler ve bunu elektronik ticaret vasıtasıyla gerçekleştirebilirler. Bu tip işletmeler kendi aralarında kurdukları bayilerle sadece işletmeler arası alım satım yaparlar. Alibaba.com dünyanın en büyük B2B elektronik ticaret platformu olup, aynı zamanda işletmeden tüketiciye de ulaşan bir platformdur. 1999 yılında Çin’de kurulmuştur.

– *İşletmeden tüketiciye e-ticaret (B2C – business to consumer)*

İşletmeler ürettikleri mal ya da hizmeti nihai kullanıcıya yani tüketiciye satıyorsa bu tür işletmeden tüketiciye elektronik ticarettir. Hedef kitle bireysel tüketicilerdir. Burada tüketiciler, işletmelerin online alışveriş sitelerinden veya uygulamalarını kullanarak alışveriş yaparlar. Hepsiburada.com, biletix.com, yemeksepeti.com, Amazon.com B2C e-ticaret platformlarına örnektir.

– *Tüketiciden tüketiciye e-ticaret (C2C – consumer to consumer)*

Tüketiciler daha önce satın aldıkları ürünleri online alışveriş sitelerine, sahibi oldukları internet sitelerine veya başka herhangi bir dijital platforma koyarak başka tüketicilere satışa sunabilirler. Dünyada bu yöntemle alışveriş yapılan en popüler elektronik ticaret sitesi “Ebay”dır. Gittigidiyor, sahibinden.com gibi büyük e-ticaret sitelerinde ve 2.el satan sitelerde bu alışveriş türü mümkündür.

– *İşletmeden kamu idaresine e-ticaret (B2G – business to government)*

İşletmeler ile kamu idareleri arasındaki ticari işlemler, vergiler, gümrük işlemleri, sosyal güvenlik, istatistiki bilgi paylaşımı, kamu ihalelerine ilişkin duyurular vs. işletmeden kamu idaresine elektronik ticaret faaliyetlerine örnek olarak gösterilebilir.

– *Tüketiciden kamu idaresine e-ticaret (C2G – consumer to government)*

Halk ile devlet arasındaki vergi ödemeleri, sigorta işlemleri, hukuki işlemler elektronik ortamlarda gerçekleştirilebilir. Tüketici ile kamu idaresi arasında her türlü vergi, sağlık ve hukuksal etkinliği kapsamaktadır. Henüz yaygın örnekleri olmasa da bu kategoride ehliyet, pasaport başvuruları, sosyal güvenlik primleri vergi ödemeleri, vb. uygulamalar ile Elektronik Devlete geçişin sağlanması planlanmaktadır.

E-ticaretin tüm ticaret içindeki payı da gün geçtikçe artmaktadır. Online perakendenin toplam perakendeye bölünmesiyle çevrimiçi perakendenin payı Deloitte Danışmanlık firması tarafından hesaplanmıştır (Tablo 2). Tabloda 2015 ve 2018 yılında yapılan pazar büyüklüğü raporlarına ait veriler yer almaktadır. Gelişmiş ülkeler arasında ABD ve İngiltere e-ticaret alanında en yüksek paya sahiptir. Online perakendenin toplam perakendeye oranı 2015 yılında %12,6 iken, 2018 yılında %17’ye çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasında ise Çin e-ticaret alanında önemli yol almış ve payını %23,7’ye çıkararak, internet alışverişinde en yüksek paya sahip olan ülkedir. Türkiye’de son yıllarda gelişen e-ticaret 2015 yılında %2 iken, 2018’de %5’e çıkmıştır.

Tablo 2. Ülkeler itibariyle Çevrimiçi Perakendenin Toplam Perakendenin İçindeki Payı

Ülke		Online perakende / Toplam perakende (% , 2015)	Online perakende / Toplam perakende (% , 2018)
Gelişmiş ülkeler	İngiltere	12,6	17,0
	ABD	9,2	13,7
	Almanya	7,9	11,0
	Fransa	6,8	8,8
	Japonya	7,2	8,6
	İspanya	3,3	4,6
Gelişmekte olan ülkeler	Çin	9,7	23,7
	Polonya	6,8	6,7
	Brezilya	4,1	7,2
	Rusya	3,8	5,0
	Hindistan	1,9	5,2
	Türkiye	2,0	5,3

Kaynak: Türkiye Bilişim Sanayiciler Derneği (2019). Türkiye’de e-ticaret 2018 pazar büyüklüğü. TÜBİSAD, http://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad_e-ticaret_2019_pazar_buyuklugu_raporu.pdf

2.2. E-ihracat (sınır ötesi e-ticaret)

E-ihracat, elektronik ortamda yani internet üzerinden ihracatın yapılmasıdır. Sınır-ötesi e-ticarete alıcı ve satıcı aynı ülkede ikamet etmemekte, genellikle aynı para birimini kullanmamakta, farklı dil konuşmakta ve farklı yargı hükümlerine tabi olmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019). E-ihracatın önemli bir avantajı, mesafeden kaynaklanan dezavantajları azaltması, hatta kimi durumlarda yok etmesidir (UIB, 2017, s.22). İnternet üzerinden sipariş ile tüketiciler kapıdan teslimat gibi kolaylıklar da beklemektedir. Tüketiciler açısından sınır ötesi alışverişin en önemli nedenleri arasında fiyatların daha uygun olması, yerli sayfalarda mevcut olmayan ürünlerin ve daha fazla seçeneğin bulunmasıdır (İhracatı Geliştirme Merkezi, 2018). Ancak sınır ötesi e-ticarete uluslararası şirketlerin, ticaret yaptıkları ülkelerdeki tüketicilerin beklentilerini, özelliklerini, tercihlerini dikkate alarak ürün arzını farklılaştırabilirler. Bu açıdan global ve lokal kelimelerinin baş harflerinden oluşan “glokalleşme”yi yani yerelleşmeyi strateji olarak benimseyerek tüketici odaklı faaliyette bulunmaları önemlidir.

E-ihracat ve e-ticaret farkları Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Yurtiçi e-ticaret ve e-ihracat arasındaki farklar

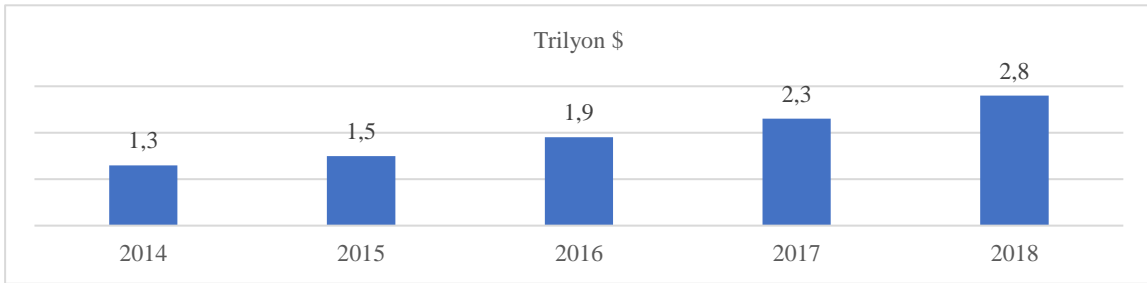
	Yurt içi e-ticaret	E-İhracat
Hedef kitle	Bireysel tüketiciler	Kurumsal ve uluslararası firmalar
Ticaret kapsamı	İnternet alışverişi	İthalat ve ihracat
Ticaret kuralları	Ulusal e-ticaret kuralları	Uluslararası ticaret kuralları
İnternet sitesi	Türkçe internet sitesi kurulumu Türkçe arama motoru optimizasyonu Kişisel verilere ilişkin mevzuat	Yabancı dilde internet sitesi Yabancı dil arama motoru optimizasyonu Kişisel veri ve kurumsal bilgilerle ilgili yabancı ülkelerdeki mevzuat
Ödeme	Yerli kredi kartı Ödeme işlemcileri Vergiler (KDV, ÖTV)	Yabancı kredi kartı Uluslararası ödeme işlemcileri Yabancı ülkelerdeki vergiler
Lojistik	Yerli kargo ve posta servisleri	Çok uluslu kargo, ülke içi kargo Gümrük işlemleri
Satış sonrası	Müşteri hizmetleri İade	Yabancı dilde müşteri hizmetleri Yurt dışı iade

Kaynak: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (2014). Türkiye’de e-ihracat: fırsatlar ve sorunlar. TEPAV Yayınları., s. 25; Kara, M. (2019). E-dış ticaret ve ihracatta müşteri bulma yöntemleri. İstanbul Üniversitesi, s. 8.

E-ihracatta e-ticaretten farklı olarak müşteri kitlesi değişiktir. E-ticarette bireysel tüketiciler hedef kitle olurken, e-dış ticarette kurumsal ve uluslararası firmalar hedef kitledir. E-ticaretin kapsamı internet üzerinden alışveriş iken, e-dış ticaretin kapsamı ihracat ve ithalattır. E-ticarette ulusal e-ticaret kuralları geçerken, e-dış ticarette uluslararası kurallar ve dış ticaret prosedürleri geçerlidir. E-ticarette Türkçe internet sitesi kurulumu gerekiyken, e-ihracatta yabancı dilde internet kurulumu yapılmaktadır. Ödeme açısından da farklılıklar vardır. E-ticarette yurt içi ödeme söz konusu olduğu için yerli kredi kartları yeterlidir, ayrıca ödemeler yurt içindeki vergilendirmeye tabiidir. Ancak e-ihracatta, ödemeler yabancı ülkedeki vergilere tabii, gümrük işlemleri söz konusu ve yabancı kredi kartlarıyla mümkün olmaktadır.

B2B ve B2C modelleri e-ihracatta kullanılmaktadır. Eğer müşteri bir firma ise, B2B; eğer müşteri nihai tüketiciyse B2C kavramı kullanılmaktadır. Dünyada da e-ihracat giderek artan bir eğilim izlemektedir. 2014 yılında 1,3 trilyon dolar değerinde sınır ötesi e-ticaret yapılırken, bu rakam 2018 yılında 2 kattan fazla artarak 2,8 trilyon dolara yükselmiştir (Şekil 1).

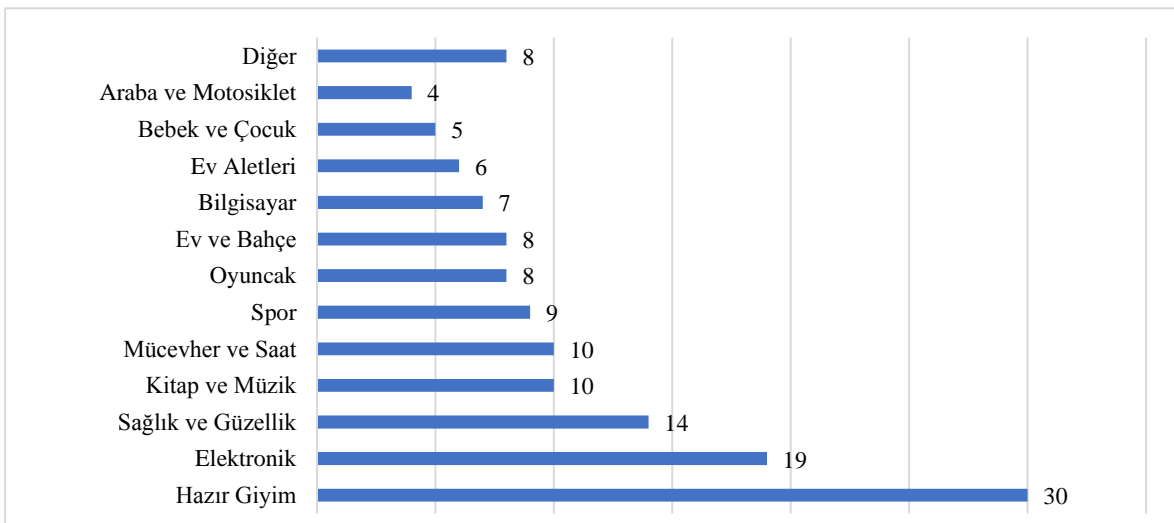
Şekil 1. Küresel Sınır Ötesi E-Ticaret

Kaynak: Webrazzi (2018). E-ihracat rehberi. <https://webrazzi.com/2018/11/14/turkiyenin-e-ihracat-gelecegi-ve-hedef-pazarin-belirlenmesindeki-anahtar-unsurlar/>

2018 yılı verilerine göre küresel e-ticarette, tüketicilerin internet üzerinden alışverişini en çok tercih ettiği ürün kategorisi olarak %30 pay ile hazır giyim gelmektedir (Şekil 2). Ardından en çok satılan ürünler elektronik, sağlık-güzellik, kitap-müzik, mücevher ve saat gelmektedir.

Şekil 2. Sınır Ötesi E-Ticarette En Çok Satın Alınan Ürün Kategorileri

Kaynak: Webrazzi (2018). E-ihracat rehberi. <https://webrazzi.com/2018/11/14/turkiyenin-e-ihracat-gelecegi-ve-hedef-pazarin-belirlenmesindeki-anahtar-unsurlar/>

Küreselleşen ticaret ile, artık sınır ötesi alışverişler mümkün hale gelmiş, firmalar kendi ülke sınırlarının ötesine geçerek pazar ağlarını genişletip, ünlerini yayabiliyorken, tüketiciler de uygun koşullarda ve istedikleri ürünleri internet üzerinden sınır ötesi firmalardan tedarik edebilmektedir. Böylelikle, tüketiciler fiyat karşılaştırması da yaparak internet üzerinde istedikleri ürünlere ulaşabilmektedir. Dolayısıyla, küresel sınır ötesi e-ticaret yıllar bazında artmaktadır.

Şirketlerin sınır ötesi e-ticarete adaptasyonu açısından dikkate almaları gerektiren birtakım unsurlar vardır. Öncelikle, e-ihracatta yabancı dilde hizmet verebilecek internet siteleri ve çağrı merkezleri, sınır ötesi tüketicilere ulaşmak açısından önemlidir. Kargo ve ödeme kolaylıklarının sağlanması, iade koşulları, tüketiciye hizmeti sağlayabilecek yeterli depo ve sevkiyat sistemlerinin olması gibi önemli unsurlar da e-ihracatın gelişmesi açısından gereklidir. Ayrıca sınır ötesi alışverişlerde, tüketicilerin alışveriş yaptıkları şirketin internet sitesindeki bilgilerine, markasına güven duyması sağlanmalıdır. Bu açıdan kredi kartlarıyla ödemede müşteriye güven hissinin verilmesi, kalite belgelerinin sağlanması şirketler açısından önem arz etmektedir.

2.3. Dünya Ticaret Örgütü'nün e-ticaret yaklaşımı

Elektronik ticarete ilişkin pazara giriş konusu Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) bünyesinde ilk kez 1998 yılı içerisinde tartışılmaya başlandı. 1998 Cenevre'deki Bakanlar Konferanslarında Elektronik Ticaret Çalışma Programı değerlendirildi ve Doha 2001; Hong Kong 2005; 2009'da Cenevre; Cenevre 2011; Bali 2013; Nairobi 2015; ve Buenos Aires 2017 Konferanslarında, elektronik ticaret ile ilgili Konsey oluşturuldu. Genel Konsey e-ticaretle ilgili çalışmalara devam etmektedir. Konferanslarda ayrıca, elektronik işlemlere gümrük vergisinin uygulanmamasına bir sonraki oturumlarına kadar devam etme konusunda anlaşıldı. Aralık 2019'daki Genel Konsey'de Üyeler, Çalışma Programına ve gümrük vergisi konusunda aldıkları kararlara 12. Bakanlar Konferansına kadar devam etme kararı aldı (WTO, 2019, s.1).

DTÖ'de e-ticaret üzerine çalışmalar, E-Ticaret Üzerine Çok Taraflı Bir Çalışma Programı kapsamında hala devam etmektedir. 2017'deki On birinci Bakanlar Konferansı'ndan bu yana, bir grup üye, Ortak Açıklama Girişimi kapsamında e-ticaretle ilgili olası kuralları tartışmaktadır.

Covid-19 salgını süresince elde edilen deneyimlerden yola çıkarak DTÖ'deki e-ticaret tartışmaları - hem Çalışma Programı hem de Ortak Açıklama Girişimi müzakereleri bakımından devam etmektedir (WTO, 2020, s.6). Şimdiye kadarki süreçte e-ticaret işlemlerinde gümrük vergisinin alınmaması kararına varılmıştı. Bundan sonra da Covid-19 pandemi süresince, e-ticarette ortaya çıkan zorluklar ve faydalar bu alanda küresel iş birliği için bir teşvik olabilir ve sınır ötesi e-ticarete düzenlemeler getirilebilir.

2.4. Literatür taraması

E-ticaret, özellikle e-ihracatla ilgili akademik yayınlar sınırlıdır. Çalışmalarda e-ihracat kavramı e-ticaret içerisinde, sınır ötesi e-ticaret ya da e-dış ticaret kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çalışmayı ilgilendiren e-ticaret ve ihracatla ilgili akademik yayınlar tarih sırasına göre aşağıda verilmiştir.

Altıntaş vd. (2006) e-ticaret engelleriyle ilgili araştırmalarında, Türkiye'de ihracatçı KOBİ'ler üzerinde araştırma yapmıştır. KOBİ'lerin E-ticaret kullanımı teknolojiye uyum sağlamadan ve süre özelliğinden etkilenmektedir. Çalışanların eğitimi ve teknik becerisi e-ticaret kullanımında etkili olmaktadır.

Terzi (2011), e-ticaretin uluslararası ticaret ve istihdam üzerindeki etkisini araştırmış; internetin, diğer ticaret engellerini kaldırdığını, uluslararası ticareti de teşvik edip, uluslararası ticaret hacmini arttıracığını vurgulamıştır. Ayrıca elektronik ticaret sayesinde bilgi ve iletişim teknolojileri sektöründe doğrudan ve dolaylı olarak yeni işler yaratılacakken, diğer yandan e-ticaretin iş kayıplarına neden olacağını belirtmiştir.

Kara ve Coşkun (2012) e-dış ticarete karşılaşılan sorunları gıda sektörü açısından incelemiştir. E-ticarette karşılaşılan güven sorunu, dil bilme sorunu için çözümler öne sürülmüş, üniversitelerde e-ticaret derslerinin olması gerektiği önerilmiş, web sitelerinin sağlıklı kullanılması tavsiye edilmiştir.

Kuşat (2016) işletmeden işletmeye (business to business-B2B) elektronik pazaryerlerinin dış ticaret açısından başarı ve güvenilirlik kriterlerini incelemiştir. Çalışmaya göre, bir firma, çevrimiçi

pazarlamaya katılmadan önce geleneksel iş koşullarını bu yeni koşullarla uyumlu hale getirecek organizasyonel düzenlemeleri yapmalıdır. Aksi takdirde, özellikle B2B çevrimiçi pazar yerleri uluslararası ticarete başarıya ve popülerliğe ulaşmayacaktır.

Xing (2017), çalışmasında, gelişmekte olan ve en az gelişmiş 21 ülke ve 30 OECD ülkesi paneli kullanarak internet ve e-ticaretin benimsenmesinin ikili ticaret akışları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma, yüksek hızlı internet ve güvenli sunucular ile donatılmış Bilgi ve İletişim Teknolojisinin verimli kullanımının, gelişmekte olan ve en az gelişmiş bölgeler için e-ticaret potansiyellerinin kilidini açmak için önemli bir kilometre taşı olduğunu belirtmektedir.

Tu ve Shanguan (2018), uluslararası ticaretin yeni bir itici gücü olan sınır ötesi e-ticareti Çin’i bir vaka çalışması olarak kullanarak araştırmışlardır. Dört faktörün gelecekteki fırsatlar için önemli olduğu sonucuna varmışlar: hükümetlerin etkisi, gelişmekte olan ülkelerde orta sınıfın yükselişi, teknolojik gelişmeler ve e-ticareti benimseyen daha fazla KOBİ. Öte yandan yazarlara göre kültürel farklılıklar, müşteri güveni, lojistik, ödeme ile yasal ve düzenleyici engeller, e-ticaretin karşılaştığı en büyük zorluklar arasındadır.

Mzwri ve Altinkaya (2019), elektronik ticaretin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini Türkiye açısından araştırdıkları çalışmalarında, bir ülkenin internet erişimindeki bir artışın, diğer ülkelerle hizmet ticaretinde artış sağlayacağını ve uluslararası ticaretin hacminin e-ticaret yoluyla artacağı sonucuna varmışlardır. Türkiye’de elektronik ticaretin hızlı büyümesi, Türkiye’nin uluslararası ticareti üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Güven (2020) Covid-19’un, e-ticaret üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmaya göre, salgın döneminde tüketiciler özellikle sağlık, kişisel bakım ve temizlik ürünlerinde yönelmiştir. Giyim ve aksesuar ürünleri ile lüks tüketim ürünlerinin talebinde ise bir azalma söz konusu olmuştur.

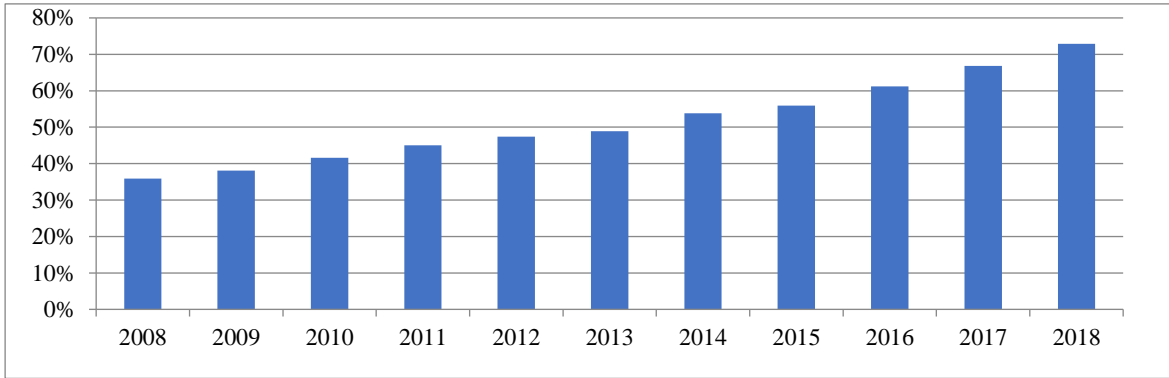
3. COVID-19 pandemi öncesi Türkiye’nin e-ticareti ve e-ihracatı

Türkiye’de 90’lı yıllardan itibaren internet kullanılmaya başlanmış ve ilk olarak çoğunlukla kamu tarafından kullanılmıştır. İlerleyen yıllarda dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de internet kullanımı özel sektöre ve halkın kullanımına açılmıştır. Özel sektörün girişimleri ile birlikte ticaretin elektronik ortama kaymaya başlaması üzerine, 1997 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK), elektronik ticaret ağı oluşturulması için bir toplantı gerçekleştirdi ve bu toplantı ile birlikte, elektronik ticaretin önü açılmış oldu. Toplantının ardından Dış Ticaret Müsteşarlığı’na “koordinatörlük”, TÜBİTAK’a (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu) ise “sekreteryaya” görevi verilmiştir. 1998 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı başkanlığında Elektronik Ticaret Koordinasyon Kurulu (ETTK) kurulmuştur. Kurul, Türkiye’de elektronik ticaretin gelişimi için farklı alanlarda çalışmalar yapmıştır. Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu, Türkiye’de elektronik ticaretin geliştirilmesi ile ilgili, teknik ve idari alt yapı ile yasal ve hukuki düzenlemelerin yapılması ve bunun yanı sıra, ulusal politika ve uygulamaların uluslararası politika ve uygulamalarla uyumlu hale getirilmesi vs. görevleri Elektronik Ticaret ve Koordinasyon Kurulu için belirlemiştir (Demirdöğmez vd., 2018, s. 15).

Türkiye’de elektronik ticaret alanında alınan en önemli kararlardan biri, 5070 sayılı 2004 yılında çıkarılmış olan Elektronik İmza Kanunu’dur. Kanunda Elektronik İmza, başka bir elektronik veriye eklenen veya elektronik veriyle mantıksal bağlantısı bulunan ve kimlik doğrulama amacıyla kullanılan elektronik veri olarak tanımlanmıştır (Elektronik İmza Kanunu, 2004). Elektronik imzanın yasal bir zemin kazanarak ticaret hayatına girmesi ile özel sektörün, kamu idarelerinin ve halkın güvenilir ve hızlı bir şekilde işlemleri gerçekleştirebilmesi sağlanmış oldu.

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK’in) 2018 yılı “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması”na göre; Şekil 3’te de görüleceği üzere, Türkiye’de internet kullanım oranında son 10 yılda istikrarlı bir artış olduğu görülmektedir. 2008 yılında yüzde 35,9 olan internet kullanım oranı 2018’de yüzde 72,9’a ulaşmıştır.

Şekil 3. Türkiye’de Yıllara Göre İnternet Kullanım Oranları.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2019). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması (2019). TÜİK. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2019-30574](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2019-30574)

TÜİK’in 2018 yılı “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması”nda Türkiye’deki internet kullanıcılarının, interneti hangi amaçlarla kullandığına dair verilere bakıldığında, Türkiye’de yaşayan insanların internet kullanımında yüzde 84,1’lik oranı ile en büyük payı alan amaç; sosyal medya üzerinden profil oluşturma, mesaj gönderme veya fotoğraf vb. içerik paylaşma olduğu görülmektedir. Bu amacı, yüzde 78,1 ile paylaşım sitelerinden video izleme (Örnek: Youtube), yüzde 69,5 ile internet üzerinden telefon ile görüşme / video görüşmesi (webcam ile), yüzde 68,8 ile sağlıkla ilgili bilgi arama (yaralanma, hastalık, beslenme vb.), yüzde 67,8 ile mal ve hizmetler hakkında bilgi arama, yüzde 61,4 ile müzik dinlemek (web radyosu dahil), yüzde 44,8 ile E-Posta gönderme/alma, yüzde 40,0 ile İnternet üzerinden TV izleme (canlı veya kaçırılan programlar dahil), yüzde 39,5 ile internet bankacılığı, yüzde 35,3 ile oyun oynama ya da indirme, yüzde 34,7 ile web sitesi üzerinden bir doktordan randevu alma (sağlık kuruluşu ve hastane vb.), yüzde 21,3 ile mal veya hizmet satışı, yüzde 4,4 ile ücretli video izleme takip etmektedir.

Tablo 4. Türkiye’deki İnternet Kullanıcılarının İnterneti Kullanım Amaçları

Amaçlar	Kadın (%)	Erkek (%)	Toplam (%)
E-posta gönderme / alma	37,1	51,1	44,8
İnternet üzerinden telefon ile görüşme / video görüşmesi (webcam ile)	71,3	68	69,5
Sosyal medya üzerinden profil oluşturma, mesaj gönderme veya fotoğraf vb. içerik paylaşma	80,7	86,9	84,1
Mal ve hizmetler hakkında bilgi arama	63,3	71,5	67,8
Müzik dinlemek (web radyosu dahil)	60,5	62,2	61,4
İnternet üzerinden TV izleme (canlı veya kaçırılan programlar dahil)	39,1	40,8	40
Ücretli video izleme	3,6	5,1	4,4
Paylaşım sitelerinden video izleme (Örnek: Youtube)	75,9	80	78,1
Oyun oynama ya da indirme	29,3	40,3	35,3
Sağlıkla ilgili bilgi arama (yaralanma, hastalık, beslenme vb.)	73,5	65	68,8
Web sitesi üzerinden bir doktordan randevu alma (sağlık kuruluşu veya hastane vb.)	34,8	34,7	34,7
Mal veya hizmet satışı	17	24,9	21,3
İnternet bankacılığı	27	49,8	39,5

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2019).

Tablo 4’te görüleceği üzere, TÜİK tarafından internet kullanım amaçları araştırması yapılırken cinsiyet faktörü de incelenmiştir. Kadınların ve erkeklerin en çok internet kullanım amacı olan “sosyal medya üzerinden profil oluşturma, mesaj gönderme veya fotoğraf vb. içerik paylaşma” amacı kadınlarda

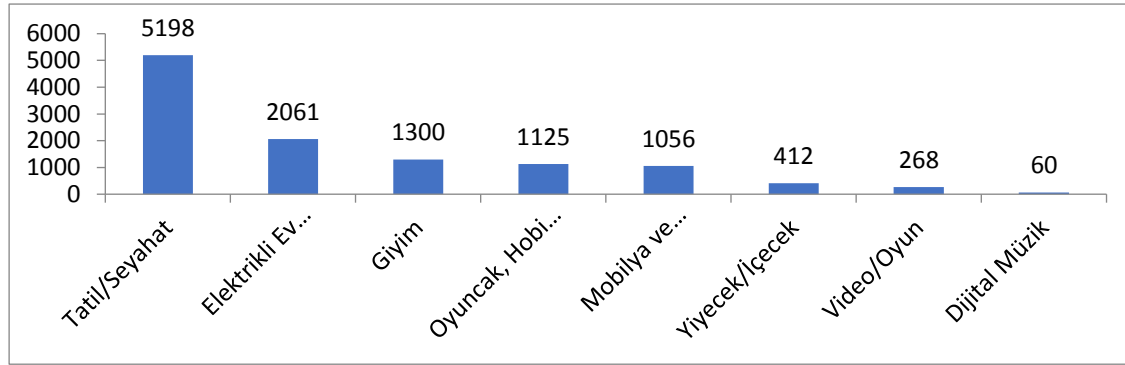
yüzde 80,7; erkeklerde ise yüzde 86,9 ile ilk sırada yer almaktadır. İşletmeler, elektronik ticarete etkin bir pazarlama faaliyeti gerçekleştirmek için bu veriyi dikkate alıp, dijital dünyadaki pazarlama stratejisine yön verebilirler.

3.1. Türkiye’de e-ticaret

Türkiye’de e-ticaret internet kullanımıyla birlikte artış eğilimi göstermektedir. Uluslararası sosyal medya ajansları “We Are Social” ve “HootSuite”’in, istatistik ajansı “Statista” ile ortak olarak hazırladıkları “Dijital Türkiye 2019 E-Ticaret Raporu”na göre, 2017’de 31,7 milyon olan internetten alışveriş yapanların sayısı 2018’de 7,6 milyon kişi artarak 39,3 milyona yükselmiştir (Girişim Haber, 2019).

Dijital Türkiye 2019 E-Ticaret Raporu’na göre, 2018 yılında 39,3 milyon kişi 11 milyar 480 milyon dolar değerinde internet üzerinden alışveriş yapmıştır. Şekil 4’te görüleceği üzere, Türkiye’de 2018 yılında elektronik ortamda en çok harcama 5 milyar 198 milyon dolar ile seyahate/tatile yapılmıştır. Tatil ve seyahatten sonra en çok satın alınan mallar elektrikli ev aletleri, cep telefonları ve giyim olmuştur. En az harcama yapılan alan ise dijital müzik olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 4. Elektronik Ortamdan Alınan Mal ve Hizmet Türü Değerleri, 2018, 1000 \$

Kaynak: Cin, E. (2019). 2018’de online alışveriş ile tam 60 milyar lira harcadık!

<https://www.girisimhaber.com/post/2019/02/25/2018-Yilinda-Internette-60-Milyar-Lira-Harc-adik.aspx>

Tablo 5’te de yer aldığı üzere hem kadınların hem de erkeklerin internetten en çok satın aldığı mal veya hizmet türünün “giyim, spor malzemeleri” olduğu görülmektedir.

TÜİK’in “Son 12 ay içerisinde kişisel kullanım amacıyla bireylerin internet üzerinden satın aldığı mal ve hizmet türleri” araştırmasına göre, Türkiye’deki bireylerin elektronik ortamdan en çok satın aldıkları mal ve hizmetler “Giyim / spor malzemeleri, seyahat ile ilgili faaliyetler (seyahat bileti, araç kiralama vb.), ev eşyası (mobilya, oyuncak, beyaz eşya vb.)” olarak kadın tüketiciler ve erkek tüketiciler bazında sıralanmaktadır. Cinsiyete göre bakıldığında, kadınlar da erkekler de internet üzerinden en çok giyim ve spor malzemeleri satın almaktadır. Elektronik aletler ev bilgisayar donanımlarını erkekler kadınlara kıyasla internet üzerinden daha çok satın almaktadırlar. İnternet üzerinden en az tercih edilen ürünler ise, kadınlar açısından oyun yazılımı, erkekler açısından ise ilaçtır.

Kadınların internetten giyim, spor malzemeleri alışverişindeki yüzde 77,3’lük oranı, erkeklerin internetten giyim, spor malzemeleri alışverişindeki yüzde 55,9’luk oranına göre oldukça yüksektir. Tablo 5’te bir diğer dikkat çeken veri ise, erkeklerin internet ortamından elektronik araç (cep telefonu, kamera, radyo, TV, DVD, oynatıcı vb.) alışverişinin kadınlara oranla oldukça yüksek olmasıdır. Erkeklerin internet ortamından elektronik araç satın alma oranı yüzde 26,6 iken, kadınların internet ortamından elektronik araç satın alma oranı yüzde 8,2’dir. Reklam veren işletmelerin, hedef kitlelerine daha kolay ulaşabilmeleri için bu verileri dikkate almaları gerekir.

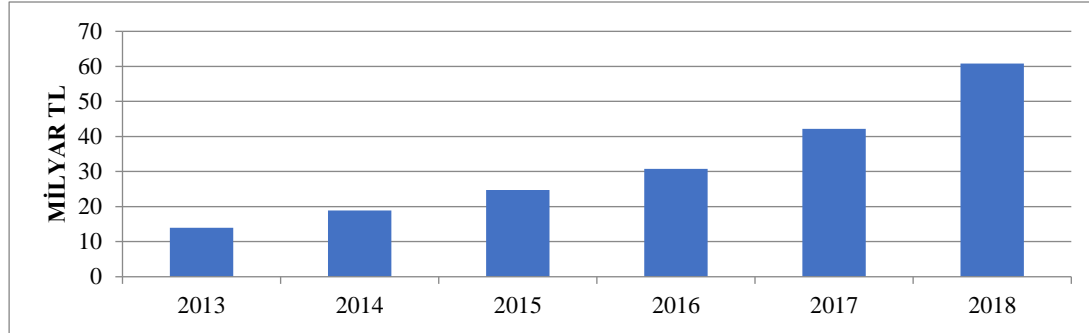
Tablo 5. Bireylerin İnternet Üzerinden Satın Aldığı Mal ve Hizmet Türü Oranları, 2018

İnternet üzerinden alışveriş yapan bireylerin sipariş verdikleri ya da satın aldıkları mal ve hizmet türleri	Kadın (%)	Erkek (%)	Toplam (%)
Gıda maddeleri ile günlük gereksinimler	23,7	20,8	22,1
Ev eşyası (Mobilya, oyuncak, beyaz eşya vb.)	24,3	28,7	26,8
İlaç	4,1	4,6	4,4
Giyim, spor malzemeleri	77,3	55,9	65,2
Bilgisayar ve diğer ek donanım	5,4	17,6	12,3
Elektronik araçlar (cep telefonu, kamera, radyo, TV, DVD, oynatıcı vb.)	8,2	26,6	18,6
Telekomünikasyon hizmetleri (TV, geniş bant abonelik özellikleri (ADSL vb.)	11,2	19,0	15,6
Tatil konaklaması (Otel vb. rezervasyon)	12,6	17,6	15,4
Diğer seyahat faaliyetleri (bilet, araç kiralama vb.)	25,4	36,9	31,9
Sportif ve kültürel faaliyetler için bilet satın alımı (sinema, tiyatro, maç vb.)	15,1	18,0	16,8
Film, müzik	6,5	8,7	7,7
Kitap, dergi, gazete (e-kitap dahil)	22,3	19,3	20,6
E-öğrenme araçları (çevrimiçi eğitim siteleri, CD)	4,8	5,0	4,9
Oyun ve bilgisayar yazılımı ve güncellemeleri	2,8	9,1	6,4

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2019).

Türkiye’de elektronik ticaret sektörünün son 6 yılda istikrarlı bir şekilde büyüdüğü görülmektedir (Şekil 5). 2013 yılında 14 milyar lira olan elektronik ticaret pazarı büyüklüğü, yüzde 35 büyüme kaydederek 18,9 milyar liraya, 2015 yılında yüzde 31 büyüme kaydederek 24,7 milyar liraya, 2016 yılında yüzde 25 büyüme gerçekleştirerek 30,8 milyar liraya, 2017 yılında 42,2 milyar liraya ve 2018 yılında 60,8 milyar liraya yükselmiştir. Bu verilere göre, elektronik ticaret sektörünün son 6 yıldaki ortalama büyüme hızı yüzde 34,4 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 5. Türkiye’de E-Ticaret Sektörünün Yıllara Göre Büyüklüğü

Kaynak: Cin, E. (2019).

Artan nüfus ile birlikte, yoğun çalışma saatleri bireyleri elektronik alışverişe yönlendirmekte, gelecekte de bu sektörün giderek büyümesi beklenmektedir. Ancak şirketlerin geleneksel ticarete alışkın olmaları, e-ticaret konusunda yeterli teknolojik altyapılarının olmaması, tüketicilerdeki güven eksikliği ve dolandırıcılık tehdidi nedeniyle kredi kartıyla alışveriş riski, lojistik sürecinde oluşabilen sorunlar (ürün tesliminde yaşanabilen sorunlar, ürün iadeleri, ilave kargo ücretleri..) Türkiye’de e-ticaretin gelişmesi açısından engel teşkil etmektedir (UTİKAD, 2019, s.10). Kayıt dışı ve dolandırıcılık olaylarını engellemek amacıyla T.C. Ticaret Bakanlığı “Elektronik Ticarete Güven Damgası” uygulamasını başlatmıştır. Şirketlerin e-ticaret içinde yer almasını sağlayabilecek destek programlarının oluşturulması, e-ticaret eğitim programlarının geliştirilmesi ve uzman kişilerin yetiştirilmesi e-ticaretin gelişmesi açısından çok önemlidir (UTİKAD, 2019, s. 11).

2019 yılı toplam e-ticaret harcamalarının %85’i yurtiçi harcamalardan oluşurken; %9’u yurtdışı kaynaklı ödemelerden, %6’sı da yurtdışına yapılan ödemelerden oluşmaktadır (E-Ticaret Bilgi Platformu, 2020). Ülkemizde toplam 68.457 işletme e-ticaret faaliyeti yürütmektedir (E-Ticaret Bilgi Platformu, 2020).

3.2. Türkiye’nin e-ihracatı

Türkiye’de yapılan araştırmalara göre, e-ihracatçılar geleneksel ihracata göre ortalama 11 kat daha fazla pazara ulaşmaktadır (E-Ticaret Günlüğü, 2015).

2018 yılında Türkiye’nin e-ihracat geliri 5.955 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir (UTİKAD, 2019, s. 8). Türkiye’nin e-ihracatında ABD, Avustralya, Kanada ve Çin en önemli ülkeler arasındadır (ÜİB, 2017, s. 23). E-ihracatta en çok kullanılan site eBay; en çok e-ihracatı yapılan ürünler ise aşağıdaki gibidir (ÜİB, 2017, s. 24):

- Giyim, ayakkabı, aksesuar
- Mücevher, saat
- Otomobil parçaları
- Antikalar
- Mobilya, dekorasyon
- Hobi ve zanaat ürünleri
- Bilgisayar, Tüketici elektroniği
- Müzik aletleri
- Güzellik ve bakım ürünleri

Türkiye’de Ekonomi Bakanlığı firmalara e-ihracat desteği verebilmektedir. Bu destekten faydalanmak için Ekonomi Bakanlığına veya İhracatçı Birliklerine başvurmak gerekmektedir. Ancak destek alacak firmalar satacakları ürünleri Türkiye’de üretmeleri gerekmektedir. Şahıs firmaları da kurumsal firmalar da aşağıda belirtilen desteklerden faydalanabilmektedir (E-Ticaret Günlüğü, 2015):

- Yurtdışı pazarına yönelik yabancı web sitelerine verilen reklam giderleri,
- Arama motorlarında yapılan, Türkçe dışında Türkiye’yi hedef almayan reklam harcamaları,
- Yurtdışındaki dergi, gazete, billboard, televizyon, radyo vb. yerlerde sunulan Türkçe olmayan reklamlar,
- Yurtdışına tanıtım amacıyla gönderilen promosyon malzemeleri (kalem, takvim, ajanda vb.),
- Yurtdışında ofis, mağaza, depo ya da showroom açılması halinde ilgili birimlerin kira giderleri,
- Yurtdışında yapılan marka tescil giderleri,
- İhracat amaçlı ve yurtdışında müşteri bulmaya yönelik seyahat giderleri.

Destek oranları ise aşağıdaki gibi belirlenmiş olup, günümüzde de devam etmektedir (E-Ticaret Günlüğü, 2015):

- Kira harcamaları için teşvik oranı %50 ile %70 arasında değişen oranlarda, yıllık 100 – 120 bin dolara kadar,
- Reklam ve tanıtım faaliyetleri için, %60 ile 70 arasında değişen oranlarda, yıllık 100 – 250 bin dolara kadar,

– Marka tescil giderleri için, %50 ile %60 arasında değişen oranlarda, yıllık 50 bin dolara kadar, devlet tarafından teşvik sağlanmaktadır.

Ayrıca E-ticaret sitelerine üyelik desteği için 2016 yılına kadar bireysel başvuru kabul edilirken artık bunun yerine toplu başvuru yapılması benimsenmiştir. T.C. Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü Pazar Araştırması ve Pazara Giriş Desteği Hakkında Tebliğ (2011/1)’e göre onay verilen internet siteleri Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. E-İhracat Onayı Verilen İnternet Siteleri

E-Ticaret Sitesi	Hedef Sektör	Merkez	Açılış
bysharing.com	Genel	Türkiye	2013
chemorbis.com	Kimya	Türkiye	2000
dhgate.com	Genel	Çin	2004
fibre2fashion.com	Tekstil	Hindistan	2000
fordaq.com	Orman Ürünleri	Belçika	2000
globalpiyasa.com	Genel	Türkiye	2012
kompass.com	Genel	Fransa	1997
makinecim.com	Makine	Türkiye	2006
PttTrade.com	Genel	Türkiye	2016
steelorbis.com	Çelik	Türkiye	2002
stonecontact.com	Doğal Taş	Çin	2003
tradeatlas.com	Genel	Türkiye	2009
tradekey.com	Genel	S.Arabistan	2006
turkishbusinessplatform.com	Genel	Türkiye	2012
turkishexporter.net	Genel	Türkiye	2005
wlw.de	Genel	Almanya	1995
zodel.com	Genel/İran	İsviçre	2009

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü (2018). E-ihracat onayı verilen internet siteleri. https://ticaret.gov.tr/data/5b8d9c6913b876125c08b4de/TicaretBakanligi_OnayVerilenETicaretSiteleriListesi2019.pdf

Şekil 2’de belirtildiği üzere, dünyada en çok e-ihracatı yapılan ürün kategorisi hazır giyimdir. Türkiye’nin 2018 yılı ihracat rakamlarına göre hazır giyim %16 pay ile motorlu kara taşıtları ihracatından sonra ikinci sırada yer almaktadır (TÜİK, 2019b).

Ancak e-ihracat açısından bazı sorunlar işletmelerin küresel e-ticarete entegrasyonu açısından engel teşkil etmektedir (UTİKAD, 2019, ss. 22-25): Bunlardan en önemlisi e-ihracat yapan şirketlerin birçok yabancı dilde hizmet verecek çağrı merkezlerinin ve web sitelerinin olmaması; ödeme açısından ise e-ihracatta genel olarak kullanılan Paypal’ın Türkiye piyasasından çıkması; gümrüklerde daimi personel eksikliği gibi sorunlar dikkate alınmalıdır.

Yurt dışına ihraç edilebilecek yöresel ürünlerde desteklerin artırılması e-ihracatı teşvik için önemli bir adımdır. Şirketlere yönelik e-ihracat danışmanlık hizmetlerinin artırılması önemlidir. E-İhracatta güven artırıcı tedbirlere yönelik planlanacak uygulamalara; uluslararası gözetim ve denetim firmaları tarafından geliştirilecek ürün özelliklerine yönelik kalite belgeleri örnek olabilecektir (UTİKAD, 2019, s. 15).

2018-2020 dönemini kapsayan E-İhracat Stratejisi ve Eylem Planı 06.02.2018 tarihli 30324 sayılı Resmi Gazete’ de yayınlanmış ve Eylem Planı’na göre 7 ana hedef belirlenmiştir (06.02.2018 tarihli Resmi Gazete: 47):

- Lojistik kapasitesinin geliştirilmesi (hızlı teslimat yapılması, iade sorunlarının halledilmesi)
- Gümrük işlemlerinin hızlı ve masrafsız şekilde sonuçlandırılması (iade edilen ürünlerin üzerindeki idari yüklerin kaldırılması, KDV iadeleri sürecinin iyileştirilmesi)

- Ürün denetimi ve güvenliğin etkinleştirilmesi (hizmet sağlayıcılar tarafından uyulması gereken güvenlik ve hizmet kalitesi standartlarını, güven damgası verilmesi gibi süreçleri kapsamaktadır)
- Uluslararası rekabetçiliğin geliştirilmesi (işletmelerin teknolojik düzeylerinin artırılması)
- E-ihracatçı firma sayısının artırılması (e-ihracat yapmamış KOBİ’lerin e-ihracat fırsatları konusunda bilgilendirilmesi)
- E-ihracat potansiyeli olan mikro girişimcilerin e-ihracata yönlendirilmesi
- E-ihracatın geliştirilmesine yönelik uluslararası iş birliklerinin yapılması

Eylem Planı’nda yer alan bu maddelerin gerçekleştirilmesi için adımlar atılması, şirketlerin ihracat olanakları gelişmesini sağlayıp, yeni pazarlara açılmak, sınır ötesi müşteriler sağlamak şirketlerin rekabetçiliğini de artırıp, Türkiye’nin ihracatına da katkıda bulunacaktır.

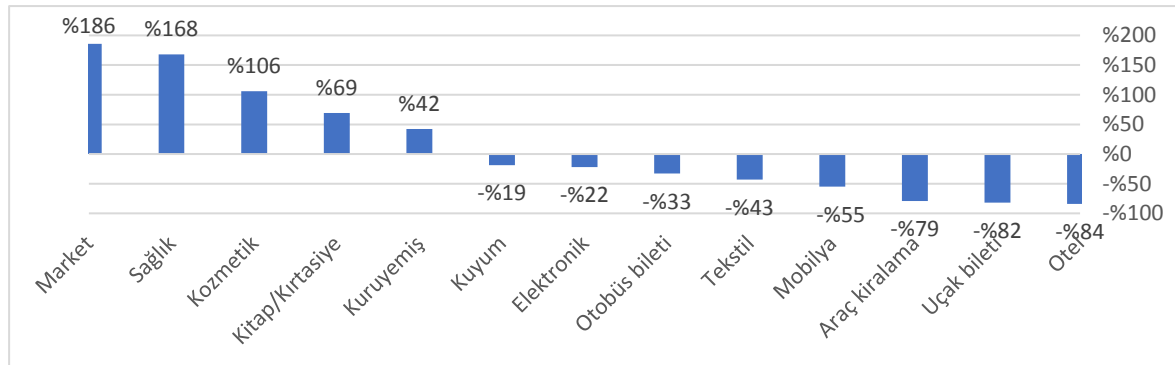
4. COVID-19 pandemi sürecinde e-ticaretin artan önemi

2019 yılında Çin’de başlayan ve oradan dünyaya yayılan Covid-19 Pandemisi nedeniyle vakalar hızla çoğalmış, bulaşma riski her geçen gün yükselmiş ve bu nedenle insanların evinde geçirdiği süre de artmıştır. Pandemi nedeniyle vaka sayısındaki artışla birlikte, her sektör farklı etkilenmiştir. Alınan tedbirlerle birlikte; kafe, restoran ve alışveriş merkezlerinin geçici süreyle kapanması (sonra belli şartlar altında açılması); marketlerin, işyerlerinin ve bankaların çalışma saatlerinin değişmesi sonucu üretim ve tüketim alışkanlıkları değişmiştir. Tüketiciler bulaşma riskini en aza indirmek ve sosyal mesafeyi korumak amacıyla, fiziksel alışverişten çevrimiçi alışverişe yöneldi. Mağazalar, marketler de e-ticaret yöntemiyle tüketicilere ürün sunmaya devam etmektedirler. Aslında pandemi gösterdi ki, e-ticaret tüketiciler açısından önemli bir çözüm yöntemi idi.

Salgın döneminde internet üzerinden alışverişin en çok market ürünlerinde arttığı (%186) görülmektedir (Şekil 6). Yaşamak için gerekli olan market ürünleri ve sağlık ürünleri e-ticarette en çok artış gösteren ürün grupları olmuştur. Ardından kozmetik, kitap/kırtasiye, kuruyemiş salgın döneminde tüketicilerin en çok internet üzerinden alışveriş yapmayı tercih ettikleri ürün gruplarıdır.

Pandemi başlangıcında, “Evde Kal” çağrıları ve seyahat sınırları dolayısıyla, e-ticaret açısından en olumsuz etkilenen ürün guruplarının başında otel (-%84), uçak bileti (-%82) ve araç kiralama (-%79) gelmiştir. Online satışlarda mobilya ürün grubunda %55; tekstilde de %43 düşüş yaşamıştır.

Şekil 6. Covid-19 Salgını Döneminde Türkiye’de Ürün Gruplarının Online Satışındaki Değişimler

Kaynak: Muradoğlu (2020). Covid-19’la birlikte Türkiye’de online harcama tutarında nasıl bir değişim yaşandı? <https://webrazzi.com/2020/04/07/covid-19-la-birlikte-turkiye-de-online-harcama-tutarinda-nasil-bir-degisim-yasandi/>

Tablo 7 e-ticarette 2019 ve 2020 yıllarının ilk 6 ay kıyaslamasını göstermektedir. 2019 yılının ilk ayındaki e-ticaret verilerine göre 2020 yılının ilk ayında en çok artış gösteren gıda ürünleridir. Bir önceki seneye göre %434 artış yaşanmıştır. Ardından yazılım ve ev/bahçe ürünler gelmektedir.

Tablo 7. 2019/2020 ilk 6 aya göre e-ticarette en çok artış gösteren sektörler

En çok artış gösteren sektör	Artış oranı
Gıda süpermarket	%434
Yazılım	%116
Ev bahçe	%95
Beyaz eşya	%90
Elektronik	%58
Giyim	%45

Kaynak: E-Ticaret Bilgi Platformu (2020). E-Ticaret İstatistikleri. <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

2019 yılının ilk ayındaki e-ticaret verilerine göre 2020 yılının ilk ayında en çok azalış gösteren sektör ise seyahattir. Ardından havayolları ve konaklama gelmektedir (Tablo 8).

Tablo 8. 2019/2020 ilk 6 aya göre e-ticarette en çok azalış gösteren sektörler

En çok azalış gösteren sektör	Azalış oranı
Seyahat	%51
Havayolları	%42
Konaklama	%42
Eğlence sanat	%24
Araç kiralama	%10

Kaynak: E-Ticaret Bilgi Platformu (2020).

Covid-19 tüketim alışkanlıklarını e-ticaret lehine değiştirmiş ve internet üzerinden alışverişini arttırmıştır. Bu artışın nedenleri aşağıdaki gibi açıklanmaktadır (E-Ticaret Bilgi Bankası, 2020):

E-Ticaret'in;

- Pratik olması
- İnsanların birçok ürüne saniyeler içerisinde ulaşabilmesi
- Yararlanılan kampanya ve indirimlerin fazla olması
- Temassız ödeme imkânı
- Birçok ürün çeşitliğinin bulunması
- Özellikle evden çıkma ihtiyacı duyulmaması

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı salgınla birlikte e-ticaretin önemi gittikçe artmış, tüketiciler ve üreticiler geleneksel ticarettten e-ticarete doğru yönelmişlerdir.

5. Sonuç

E-ticaret kullanan işletmelerin, internet üzerinden günün her saatinde müşterilerine bilgi sunabileceği bir hizmeti oluşturur. Elektronik ortamda bilgiler anında aktarıldığından zamandan tasarruf gerçekleşir. İşletme, müşterinin ihtiyacı olan ürünü internet ortamından müşteriye sunabilir. Günümüzde faaliyet gösterilen pazardaki rakiplerin bir adım önüne geçebilmek ve farklı pazarlarda faaliyet göstererek hedef pazarı büyütme fikri, işletmeleri e-ticaret kullanmaya teşvik etmektedir. Tüketiciler açısından ise, internet üzerinden alışveriş bilgiye hızlı ulaşma, ürünlerin uygun fiyatlı olanını yakalama, zaman tasarrufu ve satış elemanı baskısından uzak rahat bir alışveriş imkânı sunmaktadır. Özellikle seyahat ve tatil planlarının, elektronik aletlerin ve giyim ürünlerinin internet üzerinden satın alımı diğer ürünlere göre daha fazladır. Türkiye’de e-ticaret son 10 yılda artış eğilimi göstermektedir ve giderek artması beklenmektedir. E-ihracat açısından mesafelerin ticarete engel olmadığını gösterip, firmaları sınır ötesi müşterilerine ulaşıp, pazar paylarını arttırmaları açısından imkân sağlamaktadır. Küresel ticarete artan rekabet koşulları düşünüldüğünde Türkiye’deki firmaların özellikle hazır giyim firmalarının sınır ötesi ticarete yer almaları önem arz etmektedir. Yurt içi e-ticaret ve sınır ötesi e-ticaretin Türkiye’de yerleşmesi için birtakım engeller vardır. Tüketici güveni, dolandırılma düşünceleri,

ödeme, kargo ve iadelerde çıkabilecek sorunlar, e-ihracatta ayrıca karşılaşılabilecek, yeterli yabancı dilde hizmet verebilecek internet siteleri, çağrı merkezleri gibi sorunlar ile gümrük işlemlerinin hızı genel engeller sayılabilmektedir. Bu bağlamda devletin e-ticareti ve e-ihracatı teşvik edici destekler sunması, gerekli düzenlemeleri yapması yurt içi ve yurt dışı ticaretin gelişmesi açısından önem teşkil etmektedir.

Covid-19 salgını da gösterdi ki, artık tüketiciler internet üzerinden alışverişe yönelmektedirler. Daha hızlı ve pratik olması, sosyal mesafenin sağlanması (kapıda teslim nedeniyle-daha az kişiyle temas) gibi nedenlerle e-ticaret salgın döneminde kurtarıcı bir yol olmuş ve önemi artmıştır.

Türkiye’de son yıllarda artış eğilimi gösteren e-ticaret ve e-ihracatla ilgili veriler sınırlı olduğundan, çalışma kapsamında ilgili kurumların raporlarından faydalanılmıştır. E-ihracatın ilerleyen yıllarda sağlanacak verilerle, e-ihracatın toplam ihracata ve milli gelire katkısı ilerideki araştırmalar için yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Alan, E. (2017). E-ticaret türleri – elektronik ticaret iş modelleri. <https://www.ihracat.co/2017/01/e-ticaret-turleri-elektronik-ticaret-is.html>
- Altıntaş vd. (2006). E-ticaret engellerinin e-ticaret kullanma eğilimine etkisi: Türkiye’deki ihracatçı KOBİ’ler üzerinde ampirik bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 37-58.
- Cin, E. (2019). 2018’de online alışveriş ile tam 60 milyar lira harcadık! <https://www.girisimhaber.com/post/2019/02/25/2018-Yilinda-Internette-60-Milyar-Lira-Harc-adik.aspx>
- Demirbaş, E. (2014). An Integrative Model on the Factors Affecting Consumer’s Satisfaction, Trust and Repurchase Intention in Online Shopping (385554) [Doktora tezi, Bahçeşehir Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir.
- Demirdöğmez, M., Gültekin, N., & Taş, H. Y. (2018). Türkiye’de e-ticaret sektörünün yıllara göre gelişimi. *OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 2216-2237. doi: 10.26466/opus.453147
- Elektronik Ticaret Rehberi (2006). Elektronik ticaretin etkileri ve faydaları. http://www.elektronikticaretrehberi.com/e-ticaretin_etkileri_faydalari.php
- Elektronik İmza Kanunu. (2004, 23 Ocak). Resmi Gazete (Sayı: 25355). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/01/20040123.htm>
- Ersoy, C. (2015). Elektronik ticaretin türleri. <https://slideplayer.biz.tr/slide/3674454/>
- E-İhracat Stratejisi ve Eylem Planı (2018-2020). (2018, 06 Şubat) Resmi Gazete (Sayı: 30324). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/02/20180206-6.pdf>
- E-Ticaret Bilgi Bankası (2020). Corona virüsün ekonomiye etkisi ve e-ticaret’in yükselişi. <https://www.ticimax.com/blog/corona-virusun-ekonomiye-etkisi-ve-e-ticaretin-yukselisi>
- E-Ticaret Bilgi Platformu (2020). *E-Ticaret İstatistikleri*. <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>
- E-Ticaret Günlüğü (2015). E-ihracata devlet destekleri. <https://eticaretgunlugu.com/e-ihracata-devlet-destekleri/>
- Güven, H. (2020). Covid-19 pandemik kriz sürecinde e-ticarette meydana gelen değişimler. *ASEAD*, 7(5), 251-268.
- İhracatı Geliştirme Merkezi (2018). E-ticaret, e-ihracat, e-uluslararası ticaret, e-dış ticaretin; dış ticarete etkileri. <https://www.igeme.com.tr/e-ticaret-e-ihracat-e-uluslararası-ticaret-e-dis-ticaretin-dis-ticarete-etkileri/>
- Kara, M. (2019). *E-dış ticaret ve ihracatta müşteri bulma yöntemleri*. İstanbul Üniversitesi.
- Kara, M., & Coşkun, A. (2012). E-dış ticarete karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri: Gıda sektörü örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 183-192.
- Kuşat, N. (2016). İşletmeden işletmeye (B2B) elektronik pazaryerleri ve gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretinde uygulanabilirliği. *Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 691-709. doi: 10.18657/yonveek.281808
- Muradoğlu (2020). Covid-19’la birlikte Türkiye’de online harcama tutarında nasıl bir değişim yaşandı? <https://webrazzi.com/2020/04/07/covid-19-la-birlikte-turkiye-de-online-harcama-tutarinda-nasil-bir-degisim-yasandi/>
- Mzwri, A.M.N., & Altınkaya, Z. (2019). The impact of e-commerce on international trade: Case of Turkey. *International Journal of Contemporary Research and Review*, 10(01), 21190-21209. doi: 10.15520/ijrr.v10i01.641
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2013). Glossary of statistical terms: Electronic commerce. <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=4721>

- Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC, Rev. 3) Göre İhracat, 1996-2019 (2019b). Türkiye İstatistik Kurumu. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046
- T.C. Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü (2018). E-ihracat onayı verilen internet siteleri. https://ticaret.gov.tr/data/5b8d9c6913b876125c08b4de/TicaretBakanligi_OnayVerilenETicaretSiteleriListesi2019.pdf
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2019). Dijital ticaret tanım ve kavramlar. <https://www.ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/elektronik-ticaret/dijital-ticaret-tanim-ve-kavramlar>
- Terzi, N. (2011). The impact of e-commerce on international trade and employment. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 745–753. doi:10.1016/j.sbspro.2011.09.010
- Tu, Y. & Shangguan, J.Z. (2018). Cross-border e-commerce: A new driver of global trade: emerging issues in global marketing. *Springer International Publishing AG*. doi: 10.1007/978-3-319-74129-1_4
- Türkiye Bilişim Sanayiciler Derneği (2019). Türkiye’de e-ticaret 2018 pazar büyüklüğü. TÜBİSAD, http://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad_e-ticaret_2019_pazar_buyuklugu_raporu.pdf
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (2014). *Türkiye’de e-ihracat: fırsatlar ve sorunlar*. TEPAV Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2019). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması (2019). TÜİK. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2019-30574](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2019-30574)
- Türkmen, B. (2016). E-ticaretin türleri nelerdir? <https://isekonomi.com/e-ticaret-turleri-nelerdir-b2c-b2b-c2c/>
- Uludağ İhracatçı Birlikleri –UİB (2017). *E-dış ticaret raporu*. UİB Yayınları.
- Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği (2019). *Türkiye’de e-ticaret ve e-ihracat: gelişim potansiyeli ve lojistik süreçler*. UTİKAD Yayınları.
- Webrazzi (2018). E-ihracat rehberi. <https://webrazzi.com/2018/11/14/turkiyenin-e-ihracat-gelecegi-ve-hedef-pazarin-belirlenmesindeki-anahtar-unsurlar/>
- World Trade Organisation (1998). Work Programme on Electronic Commerce, General Council Decision (98-3738).
- World Trade Organisation (2019). Work Programme on Electronic Commerce, General Council Decision (19-8532).
- World Trade Organisation (2020). E-Commerce, Trade and the Covid-19 Pandemic. https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/ecommerce_report_e.pdf
- Xing, Z. (2017). The impacts of Information and Communications Technology (ICT) and e-commerce on bilateral trade flows. *International Economics and Economic Policy*, 15, 565-586. doi: 10.1007/s10368-017-0375-5
- Yeşil, A. (2010). *E-ticaret* (2. Baskı). Kum Saati Yayınları.

Kurumsal web sitelerinin işlevselliğinin, sunulan e-hizmetlerin ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi: Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi örneği

 Şükran KARACA¹

 Bahar Çiçek GÜBÜL²

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi: 14.09.2020

Kabul Tarihi: 23.11.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusosder.794710>

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

Özet

Teknoloji kullanımının artmasıyla birlikte iletişime verilen önem de artmıştır. Kurumlar teknolojik gelişmeleri kullanarak kendi iletişim ağını oluşturmakta ve bu iletişim ağını kullanan kurumların başında ise belediyeler gelmektedir. Belediyeler web siteleri aracılığıyla e-hizmetler sunmakta, halkla yakından iletişim kurabilmekte, e-devlet ve e-belediye sistemini kullanarak iletişimi güçlendirmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Konya Büyükşehir Belediyesi'nin web sitesinin işlevselliğinin, sunulan e-hizmetlerin ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesidir. Çalışmada verilerin analiz edilmesinde Tanyıldızı ve Karatepe (2011) tarafından oluşturulmuş olan bir kodlama cetveli kullanılmış ve bu cetvele çeşitli eklemeler de yapılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesinin işlevsel ve sunulan e-hizmetlerin ve halkla ilişkiler çalışmalarının genel olarak yeterli fakat bazı eksikliklerin de olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, web sitesi üzerinden sunulan e-hizmetlerin ve halkla ilişkiler çalışmalarının kalitesinin artırılması ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Konya Büyükşehir Belediyesi, E-Belediye, E-Hizmet, Web Sitesi, İçerik Analizi

Functionality of corporate web sites, of e-services offered and analysis of public relations activities with content analysis: Konya Metropolitan Municipality web site example

Abstract

With the increasing use of technology, the importance given to communication has increased. Institutions create their own communication network by using technological developments and municipalities are the leading institutions that use this communication network. Municipalities provide e-services through their websites, communicate closely with the public, and strengthen communication by using the e-government and e-municipality systems. In this context, the purpose of the study is to examine the functionality of the website of Konya Metropolitan Municipality, the offered e-services and public relations activities with the content analysis method. In the analysis of the data in the study, a coding scale created by Tanyıldızı and Karatepe (2011) was used and various additions were made to this scale. In line with the findings obtained, it has been determined that the functional and offered e-services and public relations studies of the Konya Metropolitan Municipality website are generally sufficient but have some deficiencies. As a result of the study, various suggestions were made to increase the quality of e-services and public relations works offered on the website and to eliminate the deficiencies identified.

Keywords: Konya Metropolitan Municipality, E-Municipality, E-Service, Website, Content Analysis

¹Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, sukrankaraca@gmail.com (Sorumlu Yazar)

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, baharcicek.gubul@gmail.com

1. Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojileri sadece insanların iletişim kurma, çalışma ve yaşama biçimini değiştirmemiş aynı zamanda kamu kurumlarının vatandaşlarla olan ilişkisini de değiştirmiştir. Birçok kamu kurumu geleneksel hizmetlerini internete taşıyarak e-hizmetler aracılığıyla vatandaşlar ile iletişimini internet üzerinden aktif bir şekilde gerçekleştirmektedir. Özellikle teknolojinin gelişmesi ile birlikte vatandaşların kamu kurumlarıyla olan iletişimleri çevrimdışı görevliler yerine çevrimiçi görevliler tarafından sağlanmaya başlanmıştır (Thiele, 2011, s.1-2). Hemen hemen tüm gelişmiş ülkelerdeki kamu kurumları, erişim, şeffaflık ve geliştirilmiş devlet hizmetleri ile vatandaşların çeşitli talepleri için kapsamlı e-devlet uygulamaları başlatmışlardır (Sayımer, 2015, s.2).

E-belediyeçilik anlayışı, e-devlet uygulamasının yerel yönetimdeki birimlere yansmasıyla ortaya çıkmış bir kavramdır. E-belediyeçilik uygulamaları ile belediyelerle vatandaş arasındaki iletişimi ve etkileşimi artıracak hizmetler sunulmaktadır. Sunulan hizmetlerin daha hızlı, etkili, kolay ulaşılabilir ve kaliteli olması belediyelerin geniş halk kitleleri oluşturması açısından önemli katkılar sağlamaktadır (Hazman, 2005, ss.66-67). Kişisel memnuniyetin büyük ölçüde sunulan hizmetlerin kalitesine bağlı olduğu belediye faaliyetlerinde bilgi akışı ve özel sektör kuruluşları ile etkileşim, bireyler ve yerel yönetim birimleri arasında bilgi teknolojilerinin yardımıyla daha etkin bir şekilde yürütülebilmektedir (Daştan, 2015, s.104). Belediyeler için elektronik ortamda yerel hizmetlerin sağlanması bilgi teknolojileri aracılığıyla devlet kurum ve kuruluşları, özel sektör kuruluşları ve vatandaşlarla etkileşim kurmak anlamına gelmektedir. E-belediye sistemi, yerel yönetimlerdeki günlük işlerin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Kurulan güçlü veri tabanı sayesinde vatandaşlar web sitesi üzerinden birçok hizmete (borç sorgulama, ödeme vb.) ulaşabilmekte ve hizmetler çevrimiçi olarak sunulmaktadır. Bu sürecin sağlıklı işleyebilmesi için organizasyon hazırlığı, sistem ve hizmet hazırlığı, altyapı hazırlığının uygulamadan önce iyi planlanması gerekmektedir (Bojang ve Bwando, 2018, ss.5-6).

Ulusal ve yerel yönetimler dijital bilgi alışverişinin sunduğu çeşitli fırsatları giderek daha fazla kullanmaktadırlar. Son yıllarda kamu kurumları özellikle de belediyeler web siteleri aracılığıyla vatandaşlara daha yoğun bir şekilde e-hizmet sunmaktadırlar. Bu bağlamda Konya Büyükşehir Belediyesi'nin web sitesinin işlevselliğinin, sunulan e-hizmetlerin ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin incelenmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Konya Büyükşehir Belediyesinin web sitesinin incelenmesine yönelik daha önce çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bu çalışmalar yapıldığında belediyelerin teknoloji kullanım düzeyleri daha kısıtlı iken günümüzde belediyeler internet ve bilgi teknolojilerini daha yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Ayrıca bu çalışmada Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi e-hizmetler, tanımaya yönelik, tanıtmaya yönelik, hem tanımaya hem tanıtmaya yönelik halkla ilişkiler çalışmaları ve web sitesinin işlevselliği de dahil olmak üzere bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Literatür taraması

Teknolojinin özellikle de internet kullanımının yaygınlaşması, artan vatandaş talepleri, kurumsal imajın ve hizmet kalitesinin yükseltilme düşüncesi, kurumsal tanınırlığın artırılması, halkla ilişkilerin daha etkin hale getirilmesi, önemli bilgilerin daha geniş kitlelerle paylaşılabilmesi, kamuoyu araştırmalarının daha az maliyetle ve etkin bir şekilde yapılabilmesi, toplam maliyetlerin azaltılması, tahsilat oranının yükseltilmesi, bürokrasi ve kırtasiyeciliğin azaltılması, yasal yükümlülüklerin yerine getirilmesi, katılım ve şeffaflık arzusunun artması ile kamu hizmetlerinin sunumundaki etkinliğin artırılması gibi unsurlar belediyeleri dijital dünyaya adım atmaya itmiştir (Mecek, 2017, ss.1816-1817). Bu unsurların belediye web sitelerinde ne ölçüde sunulduğu ile ilgili ise birçok çalışma yapılmıştır. Kaya Benschir (2001, s.80) Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesini incelediği çalışmada birçok unsur (web sitesinin içeriği ve hizmet türleri, web politikası, web hizmetleri, url adresleri, referans/biyografi, arşiv, server'a erişim, güncellik, yabancı dil seçeneği, engelliler için erişim kolaylığı, site haritası vb.) açısından belediye web sitesini değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda belediyenin web sitesini tek yönlü bir iletişim aracı olarak kullanıldığı tespit etmiştir. Ayrıca katılımcı demokrasinin gelişimine doğrudan ve daha fazla katkı sağlayabilecek unsurlara ve online hizmetlere de yer verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yine Benschir (2005) yaptığı çalışmada; İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, İzmit, Antalya ve Kayseri belediyelerinin web sitelerini analiz etmiştir. Araştırma sonucunda web sitelerinin e-hizmet sağlamaktan ziyade çoğunlukla tek taraflı basit bilgi aktarımı biçiminde olduğunu, web sayfalarının

yöneticilerin isteklerine göre tasarlandığını, vatandaşların web sitelerinin yönetimine katılımını sağlamak veya teşvik etmek için herhangi bir uygulama olmadığını, belediyelerin internet sitelerinde elektronik ticaret uygulaması olmadığını, web sitelerinin uygulamalarının çoğunlukla halkla ilişkiler odaklı olduğu sonucuna varmıştır (Bensghir, 2005'ten aktaran Bojang ve Bwando, 2018, ss.9-10). Şahin (2007, s.185-186) tarafından Konya'daki tüm ilçe ve belde belediyelerinin e-belediye uygulamalarını tespit etmek amacıyla yaptığı çalışmada belediyelere ait bilgisayarların teknoloji düzeylerinin yeterli olmadığı, bilgisayar konusunda eğitilmiş yeterli elemanları olmadığı, belediyelerin teknoloji seviyelerini artırmak için yeterli bütçe ayırmadıkları/ ayıramadıkları, belediyelere vatandaşların internet üzerinden ulaşılabilirlik imkânının çok kısıtlı olması, belediyeye ulaşan dilek ve şikâyetlere yanıt verilmemesi, belediyelerin web sayfalarının tanıtıcı birer broşür ya da halkla ilişkiler ağırlıklı bir görünüm sergilediği, belediyelerin web sayfaları e-hizmet sunmaktan çok tek yönlü bilgi aktarımı olduğu, belediyelerde e-dönüşüm ile ilgili hizmet içi eğitim kurslarının ya yetersiz olması ya da bu konuda hiç kurs düzenlenmemesi gibi sonuçlara ulaşmıştır. Tanyıldızı ve Karatepe'nin (2011, ss.534-535) yaptıkları çalışmada ise, Türkiye ve Fransa'da bulunan iki kentin belediyelerinin web siteleri biçimsel, tanıma ve tanıtma yönünden halkla ilişkiler çalışmaları incelenmiştir. Çalışma sonucunda iki belediyenin de web siteleri biçimsel açıdan yeterli olmakla birlikte, birbirinden çok farklı olmadığı, tanıma ve tanıtma konusundaki web hizmetlerinin ise genel olarak yeterli görüldüğünü, web sitelerin halkla ilişkiler açısından bazı olumsuzlukları olduğunu tespit etmişlerdir. Şenyurt (2016, ss.57-58) tarafından yapılan çalışmada da Konya Merkez İlçe Belediyeleri'nden Meram, Selçuklu ve Karatay Belediyeleri'nin kurumsal web siteleri incelenmiş ve belediyelerin kurumsal web sayfalarını daha çok tanıtma amaçlı kullandığını tespit edilmiştir. Aynı zamanda belediyelerin bazılarının mobil uygulamalardan yararlanmadığı, yararlanan belediyelerin uygulamalarında ise hem tanıma hem de tanıtma yönünden önemli eksikliklerin bulunduğu, bu açıdan uygulamaların her iki halkla ilişkiler faaliyeti açısından yetersiz olduğu ve belediyelerin kurumsal Twitter ve Facebook hesaplarından daha çok kamuyu bilgilendirme modeli çerçevesinde tek yönlü olarak yararlandığı belirlenmiştir. Alat (2018, s.107) tarafından yapılan çalışmada da Türkiye'deki 51 ilin (Büyükşehir Belediyeleri hariç) belediyesinin e-devlet uygulamaları çerçevesinde geldikleri düzeyi belirlemek üzere belediye web sitelerinin işlevselliği değerlendirilmiştir ve belediye web sitelerinin işlevsellik açısından istenilen seviyede olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Web sitelerinin incelenmesine yönelik çalışmalarda belediyelerin web sitelerindeki bazı problemler ve hatalar da araştırılmıştır. Bu hatalardan en yaygın olanlardan biri tek taraflı iletişimdir. Scott (2006, s.341) tarafından yapılan bir çalışmada da, web sitelerinin vatandaşlarla interaktif iletişim konusunda sınırlı bilginin mevcut olduğu ifade edilmiştir. Hunt (2007, s.155) tarafından yapılan bir çalışmada; yaygın hatalardan biri olarak şehir liderlerinin siteyi izlememesi olarak ifade edilmiştir. Birçok belediye başkanı, yönetici ve meclis üyesi, şehir web sitesini nadiren ziyaret ettiklerini itiraf etmişlerdir. Aynı zamanda şehrin posta adresini şehir sitesinde bulmanın genellikle beş dakikadan fazla sürdüğü vurgulanmıştır. E-belediye uygulamalarına engel olan nedenlerden biri de finansal kaynakların ve web personelinin eksikliğidir (Coursey ve Norris, 2008, s.523; Moon ve Norris, 2005, s.43). Belediyelerin web sitelerinde sık rastlanan bir başka hata da güncel olmayan bilgilerdir. Bazı belediyelerin web siteleri aylar hatta yıllar içinde güncellenmemiştir. Bu durum özellikle yalnızca "duyurum" bilgileri sunan web sitelerinde yaygındır. Vatandaşlar, web sitelerinden güncel bilgiler beklemektedir (Hunt, 2007, s.173).

Belediyelerin web sitesi inceleme çalışmalarının bazılarında da web sitesi ile ilgili sorunlar ele alınmıştır. Latif ve Masrek (2010, ss.9-10) yaptıkları çalışmada, web sitesi değerlendirmesi sırasında ortaya çıkan problemleri hız, kopuk bağlantı ve hata sayfası bulunamadı gibi kullanılabilirlik ve erişilebilirlik sorunu olarak bulmuşlardır. Ayrıca yapılan çalışmalar kopuk bağlantıların bir web sitesinin güvenilirliği üzerinde kötü etki yaratabileceğini de desteklemektedir (Huang vd., 2009, s.34). Detlor vd. (2013, s.23) tarafından yapılan çalışmada da belediyelerin web sitesi sorunlarından birinin düşük kullanım sıklığı olduğu ifade edilmiştir. Bu sorunun en önemli nedenlerinden birisinin ise bilgi kalitesi olduğu tespit edilmiştir.

Belediyeler hizmet kalitesini artırmak, iletişimi geliştirmek ve sorunları çözebilmek için web siteleri geliştirme çalışmalarına önem vermektedirler. Daştan (2015, s.111) Yalova e-belediyesi üzerinde yaptığı çalışmada, teknoloji kullanımındaki yetkinlik, algılanan kullanım kolaylığı,

algılanan farkındalık ve bilgi kalitesinin e-belediye hizmetlerinin kabulünü olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

3. Araştırmanın amacı ve yöntemi

Bu araştırmanın amacı, Konya Büyükşehir Belediyesi'nin web sitesinin işlevselliğinin, sunulan e-hizmetlerin ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesidir. Araştırma amacı doğrultusunda geliştirilen araştırma soruları şu şekildedir:

- 1.Konya Büyükşehir Belediyesinin web sitesi işlevsel midir?
- 2.Konya Büyükşehir Belediyesinin sunduğu e-hizmetler nelerdir ve yeterli midir?
- 3.Konya Büyükşehir Belediyesinin halkla ilişkiler çalışmaları yeterli midir?

Araştırmada Konya ilinin incelenmesinin sebebi, Konya ilinin Büyükşehir olması ve sunulan hizmetlerin kapsamının geniş olmasıdır. Konya ilinin 2019 yılı nüfusu 2.232.374'dür (tuik.gov.tr, 2020). Çalışmada, araştırma yapılan bir konunun içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel olarak anlaşılır şekilde açıklanması amacıyla içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir (Yıldız, 2019, s.7). İçerik analizi, araştırmacıların elde ettiği verileri kolay bir şekilde gözden geçirmesini sağlayan bir yöntemdir. Bu çalışmada Tanyıldız ve Karatepe (2011, s.528) tarafından kullanılan kodlama cetveli kullanılmıştır. Test güvenilirliğinin yüksek olması nedeniyle bu kodlama cetveli tercih edilerek Konya Büyükşehir Belediyesi' ne uyarlanmış ve bu cetvele çeşitli eklemeler de (sunulan e- hizmetler, tanımaya ve tanıtmaya yönelik halkla ilişkiler çalışmaları) yapılmıştır.

4. Bulgular

Bu kısımda Konya Büyükşehir belediyesinin web sitesine erişim, web sitesinin genel görünümü, kullanım kolaylığı, sunulan e-hizmetler, tanımaya ve tanıtmaya yönelik halkla ilişkiler çalışmalarına yönelik bilgiler yer almaktadır:

Tablo 1. Belediye Web Sitesine Erişim ile İlgili Biçimsel Analiz Verileri

SİTEYE ERİŞİM	KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
Google arama motoruna yazıldığında site bulunabiliyor mu?	Evet
Google arama motoruna yazıldığında site kaçınıcı sırada yer alıyor?	Birinci sırada yer alıyor
Sitenin yüklenme süresi ne kadar?	2 saniye

Kaynak: Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi (www.konya.bel.tr) esas alınarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'de, Konya Büyükşehir Belediyesi'nin web sitesine erişim ile ilgili biçimsel analiz verilerine yer verilmiştir. Tabloya göre, kullanıcılar hızlı ve kolay bir şekilde siteye erişim sağlayabilmektedir.

Tablo 2. Belediye Web Sitesinin Genel Görünümü ile İlgili Biçimsel Analiz Verileri

GENEL GÖRÜNÜŞ	KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
Ana sayfa sade, açık ve anlaşılır mı?	Evet
Sayfalarda renk kullanımı var mı?	Evet
Zemin rengi nedir?	Beyaz
Fon müziği var mı?	Hayır
Sayfalar arası uyum var mı?	Evet
Sayfa uzunluğu	Uzun
Sayfa kenar boşlukları var mı?	Evet
Tanıtmaya faaliyetlerinde fotoğraf kullanılmış mı?	Evet
Sayfada butonların işlevi	İşler
Sayfalarda ikon(küçük simgeler) ve banner(reklam görseli) yoğunluğu	Evet
Yazılar okunabilir bir yazı karakteri ve punto büyüklüğü ile yazılmış mı?	Evet
Sitedeki yazılar, resimler ya da diğer grafikler dengeli ve göze hoş gelen biçimde mi?	Evet
Yazıların arka planında metni okumaya engel olan renk ve desenler kullanılmış mı?	Hayır
Sitede gereksiz resim, görüntü, yazı ve linklere yer verilmiş mi?	Hayır

Kaynak: Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi (www.konya.bel.tr) esas alınarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesinin genel görünümü ile ilgili biçimsel analiz verileri yer almaktadır. Web sitesi açık ve anlaşılır bir görünüme sahiptir. Kullanılan renk tonları rahatsız edici değildir ve sitede gereksiz yazı ve resimlere yer verilmemiştir. Genel olarak web sitesi dikkat çekici bir görünüme sahiptir. Biçimsel olarak web sitesinin genel görünümünü bozacak herhangi bir olumsuzluğa rastlanmamıştır.

Tablo 3. Belediye Web Sitesinin Kullanım Kolaylığı ile İlgili Biçimsel Analiz Verileri

KULLANIM KOLAYLIĞI	KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
Ana sayfada site haritası var mı?	Evet
Ana sayfadan diğer linklere ulaşmada sıkıntı var mı?	Hayır
Sayfalar arası geçiş-bağlantı var mı?	Evet
Her sayfada bir ana sayfa bağlantısı var mı?	Evet
Arşiv/Arşive ulaşma imkânı var mı?	Evet
Kelime, tarih, etkinlik olarak arama yapılabilir mi?	Kısıtlı
Sayfadan çıktı alma imkânı var mı?	Hayır
Dil seçim imkânı var mı?	Hayır
Sitede her pencerenin başlığı var mı?	Evet
Online işlem var mı?	Evet

Kaynak: Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi (www.konya.bel.tr) esas alınarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’te Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesinin kullanım kolaylığı ile ilgili biçimsel analiz verileri yer almaktadır. Verilere bakıldığında kullanıcılar site haritasında istenilen hizmete kolay bir şekilde ulaşabilmektedir. Sitede sayfalar arası geçiş yapılabilen ve her sayfada ana sayfaya dönüş sekmesi bulunmaktadır. Sitede verilen her hizmet ayrı bir başlık altında yer almaktadır. Arşive ulaşmada bir sıkıntı yaşanmamakta, geçmiş dönem verilerine kolay bir şekilde ulaşılmaktadır. Diğer verilere bakıldığında ise, sitede kelime ve etkinlik aramasında problem yaşanmazken tarih yazılarak yapılan aramada herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Bir diğer sorun da dil seçeneğindeki eksikliklerdir. Türkçe

dışında başka bir dil seçeneğinin olmaması yabancı ziyaretçilerin istedikleri bilgiye ulaşmasında sıkıntı yaratmaktadır.

Tablo 4. Belediye Web Sitesinin E-Hizmetler Açısından İncelenmesine Yönelik Analiz Verileri

E-HİZMETLER	KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
Sorgulama işlemleri	Var
Elektronik ödeme hizmetleri	Var
Evrak takip hizmeti	Var
Online randevu işlemleri	Var
Sosyal etkinlik sorgulaması	Var
Hızlı ödeme sistemi	Yok
Nöbetçi eczane sorgulaması	Var
Borç sorgulama	Var
Cenaze hizmetleri	Var
İşyeri ruhsat işlemleri	Var
Hal fiyatları/Semt pazarları	Var
Nikâh hizmetleri	Yok
Tarih ve zaman dilimine yönelik gerekçeli görüntü izleme talebi	Var
Okul kayıt başvuru(uzaktan eğitim)	Var
Okul hizmetleri başvurusu(taşıma)	Yok

Kaynak: Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi (www.konya.bel.tr) esas alınarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te belediye web sitesinin e-hizmetler açısından incelenmesine yönelik analiz verilerine yer verilmiştir. Yapılan inceleme doğrultusunda Konya Büyükşehir Belediyesinin web sitesinde; sorgulama, elektronik ödeme, evrak takibi, online (çevrimiçi) randevu ve sosyal etkinlik sorgulaması gibi işlemlere yer verildiği görülmektedir. Sosyal etkinlik kapsamında web sitesi ana sayfasında "etkinlik bülteni" butonu yer almakta ve güncel etkinlikler buradan takip edilebilmektedir. Nöbetçi eczane sorgulaması, borç sorgulaması hizmeti, cenaze hizmetleri, işyeri ruhsat işlemleri, hal fiyatları/sem t pazarları ve gerekçeli görüntü izleme talebi konusunda hız ve sokak kameralarına erişim hizmetine yer verilmiştir. Sokak kameralarına erişim konusunda bir sıkıntı yaşanmamaktadır. Belediye web sayfasına giriş yapıldığında ana sayfada 'şehir kameraları' butonundan, 'trafik kameraları' ve 'turistik kameralar' şeklinde iki türlü hizmetin mevcut olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Konya Büyükşehir Belediyesi pandemi sürecinde öğrencilere uzaktan eğitim kapsamında okul kayıt başvuru hizmeti sunmaktadır. Uzaktan ders kayıtları kapsamında meslek dersleri kaydı hizmeti sunulmaktadır. Ek hizmet olarak, çeşitli aktivitelere (yüzme dersi, spor(aerobik dersi)) belediye web sitesi üzerinden 'e-belediye' butonuna tıklayarak 'KOMEK veya ASEM' seçeneğinden bu hizmete ulaşılabilmekte ve ilgilenilen aktiviteye kolaylıkla kayıt yapılabilmektedir. Buna karşın eğitimin uzaktan olması sebebiyle taşıma konusunda öğrencilere hizmet sunmamaktadır. E-belediye butonunda yer alan Belediye Su ve Kanalizasyon İdaresi İnternet Şubesi (e-KOSKİ) hizmetleri içerisinde; fatura hareketleri, fatura düzeltme, yeni abonelik, abonelik iptali, su fiyatı hesaplama, arıza ve kaçak bildirim i, hizmet tarifeleri, depozito ücretleri ve ödeme noktaları gibi birçok konuda hizmet vermektedir. Ayrıca e-dilekçe ve e-kart (ulaşım kartı) gibi çevrimiçi hizmetlere e-belediye butonundan kolay bir şekilde erişim sağlanmaktadır. Konya Büyükşehir Belediyesi'nin web sitesi üzerinden sunmadığı hizmetler incelendiğinde ise, hızlı ödeme sistemi ve nikâh hizmetlerinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 5. Belediye Web Sitesinin Tanımaya Yönelik Halkla İlişkiler Çalışmaları Açısından Analizi

TANIMAYA YÖNELİK ÇALIŞMALAR	KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
Anket var mı?	Evet
Telefon, faks, e-mail var mı?	Evet
Şikâyet ve istek hattı var mı?	Hayır
Bilgi edinme seçeneği var mı?	Evet
Başkana mesaj butonu var mı?	Evet
Ziyaretçi sayısı var mı?	Hayır
Sıkça sorulan sorular sayfası var mı?	Evet

Kaynak: Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi (www.konya.bel.tr) esas alınarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5’te Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesinin tanımaya yönelik halkla ilişkiler çalışmaları açısından analiz verileri yer almaktadır. Belediyelerin vermekte olduğu hizmetler, iletişim araçlarının artmasıyla birlikte kolay erişilebilir hale gelmiştir. Belediyede yeni projelerin uygulamaya geçirilmesi aşamasında halka konuyla ilgili anket uygulamakta ve halkın görüşü alınmaktadır. Bu sayede belediye halkın hizmetlere olan bakış açılarıyla ilgili bilgi edinmekte ve iletişim ağını güçlendirmektedir. Telefon, faks gibi iletişim araçları aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Sitede başkan bilgilerinin bulunması başkanla doğrudan iletişime geçme imkânı sağlamaktadır. Sitede ‘sıkça sorulan sorular’ sayfasının bulunması kullanıcılara site hakkında bilgi edinme fırsatı sağlamaktadır. Bunlara karşın ziyaretçi sayısı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ziyaretçi sayısının görünürlüğü belediyenin web sayfasının işlevselliğini artırmak noktasında katkı sağlayacaktır. Genel olarak belediyenin iletişim araçlarını web sitesinde aktif bir şekilde kullandığı görülmüştür.

Tablo 6. Belediye Web Sitesinin Tanıtımaya Yönelik Halkla İlişkiler Çalışmaları Açısından Analizi

TANITMAYA YÖNELİK ÇALIŞMALAR	KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
Kurumun adı, logosu var mı?	Evet
Kurumsal yapı var mı?	Evet
Kurumun sorumlulukları ve amaçları var mı?	Hayır
Kurum yöneticileri var mı?	Evet
Kurumun alt birimleri ve bu birimlerin görevleri var mı?	Evet
Kurum ile alakalı mevzuat var mı?	Evet
Kurumun sunduğu hizmetleri açıklayıcı sayfalar var mı?	Evet
Eğer varsa sunulan etkileşimli hizmetler	Evet
Kurumun üretmekle yükümlü olduğu her tür rapor istatistiksel bilgiler var mı?	Kısıtlı
Basında kurum ile ilgili çıkan haberler, internet üzerinden sunulabilecek her tür form var mı?	Evet
Kuruma ait erişim bilgileri var mı?	Evet
Çalışanların iletişim bilgileri var mı?	Hayır
Şehre ulaşım bilgileri var mı?	Evet
Ulaşım haritası var mı?	Evet
Bütçe stratejik plan var mı?	Hayır
İldeki turistik yerler butonu var mı?	Evet
Kentteki nöbetçi eczaneler, sinemalar, festivaller vs. hakkında bilgi var mı?	Evet

Kaynak: Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi (www.konya.bel.tr) esas alınarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6’da Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesinin tanıtımaya yönelik halkla ilişkiler çalışmaları açısından analiz verileri yer almaktadır. Belediyenin web sitesi açıldığında sol üst köşede belediyenin adı ve logosu bulunmaktadır. Kurumsal başlığı altında kurumda görev alan kadro ve belediyenin

amblemi bulunmaktadır. Kurum yöneticileri, 'kurumsal yapı' başlığı altında bulunmaktadır. Hangi birimde kimlerin görev yaptığı belirtilmiştir. Kurumla ilgili mevzuat bilgisi, nöbetçi eczaneler, ihaleler, mezarlık bilgi sistemi ve tarımsal desteklemeler gibi hizmetleri içeren bilgiler 'interaktif' butonu altında yer almaktadır. Kurumun sunmakta olduğu hizmetler, 'hizmetler' ve 'e-belediye' butonu altında açıkça ifade edilmektedir. Etkileşimli hizmet olarak çağrı merkezi hizmeti sunulmaktadır. Buradan vatandaşlar çağrı merkezi bilgilerine ulaşabilmektedir. Basında kurum ile ilgili çıkan haberler ana sayfada 'haberler' başlığı altında gösterilmiş ve sosyal yardım formlarına yer verilmiştir. Kuruma ait her türlü iletişim bilgisi 'iletişim' butonunda yer almaktadır. Bu bilgiler kapsamında adres bilgileri, banka bilgileri, telefon rehberi, e-posta adresleri gibi hizmetler verilmektedir. Şehre ait ulaşım bilgileri 'hizmetler' butonu altında 'ulaşım hizmetleri' başlığı ile yer almaktadır. Ulaşım haritası 'kent bilgi sistemi' başlığı altında detaylı olarak gösterilmekte aynı zamanda 3D kent rehberi, 3D sanal tur ve imar planı portalı gibi bilgilere de yer verilmiştir. İlde gezilecek yerler 'hizmetler' başlığı altında 'Gez Konya'yı' şeklinde yer almaktadır. Ana sayfada bulunan 'Mevlana' butonunda; Mevlana'nın hayatı, dostları, eserleri ve Mevlevilik gibi konularda Mevlana'yı tanıtmaya yönelik çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Bunlara karşın, kurumun sorumluluk ve amaçları ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Web sitesi üzerinden kurum raporlarına ulaşmak sınırlıdır, rapor örneği olarak sadece itfaiye raporuna yer verilmiştir. İstatistiksel bilgilerde tablo ya da matematiksel gösterim bulunmamaktadır. Sitede bütçe ve stratejik planla ilgili bilgiler mevcut değildir. Ayrıca çalışanların iletişim bilgilerine de yer verilmemiştir.

Tablo 7. *Belediye Web Sitesinin Hem Tanımaya Hem de Tanıtmaya Yönelik Halkla İlişkiler Çalışmaları Açısından Analizi*

TANIMA VE TANITMAYA YÖNELİK ÇALIŞMALAR	KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
Basın ve halkla ilişkiler birimi var mı?	Evet
Sosyal medya hesapları var mı?	Evet
Mobil uygulamaları kullanıyor mu?	Evet

Kaynak: Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi (www.konya.bel.tr) esas alınarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7, Konya Büyükşehir Belediyesinin hem tanıma hem de tanıtmaya aracı olarak kullanabileceği halkla ilişkiler araçları açısından elde edilen verileri göstermektedir. Büyükşehir Belediyesi web sitesi üzerinde yer alan uygulamalarla gerçekleştirdiği ve gerçekleştireceği faaliyetler hakkında vatandaşları bilgilendirmekte, sosyal medya araçlarına yönelik yönlendirme linkleri sayesinde halkın görüş, öneri, istek veya şikâyetlerini alabilmektedir. Aynı zamanda vatandaşlar mobil uygulamalar sayesinde belediye hizmetlerini ve etkinliklerini kolaylıkla takip edilebilmekte ve bu uygulamalar sayesinde belediyeye kolayca ulaşabilmektedirler.

5. Sonuç ve öneriler

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak belediyeler kaynak tasarrufu sağlamak, tahsilatı arttırmak, çok daha etkin, verimli, şeffaf, hukuka uygun, kesintisiz, demokratik ve katılımlı bir kamu hizmeti sunumu gerçekleştirebilmek için e-hizmet uygulamaları gerçekleştirmek zorundadırlar (Mecek, 2017). Bu nedenle son yıllarda belediyeler web sitelerini vatandaşlara daha kaliteli ve daha iyi hizmet sunabilmek için daha etkin kullanmaya başlamışlardır. Bu kapsamda bu çalışma, Konya Büyükşehir Belediyesi'nin web sitesinin işlevselliğinin, sunulan e-hizmetlerin ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular şu şekildedir:

Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesini aktif bir şekilde kullanmaktadır. Belediyenin web sitesine erişme noktasında sitede yer alan ana sayfa ilk izlenimleri oluşturmakta ve kullanılan renk tonlamaları, dil, yazı puntoları ile bir bütün oluşturmaktadır. Aynı zamanda sitenin yalın ve anlaşılır olması halkın istediği bilgiye kolayca ulaşmasını sağlamaktadır. Büyükşehir Belediyesi web sitesine erişim kolay olmakla birlikte web sitesinin genel görünümü ve kullanım kolaylığı açısından da genel olarak olumsuz bir durum görünmemekte fakat web sitesinin sadece Türkçe hizmet vermesi bir sorun

teşkil etmektedir. Bu durum yabancı ziyaretçilerin siteden yararlanmasını zorlaştırmaktadır. Yabancı dil olarak birçok ülkede ortak dil olarak kullanılan İngilizcenin ikinci bir dil seçeneği olarak sitede eklenmesiyle bu sorun giderilebilir.

Belediye web sitelerinde sunulmakta olan e-belediye hizmetlerinin birçoğuna Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesinden erişim sağlanmaktadır. Ancak web sitesi üzerinden hızlı ödeme sistemi, nikâh hizmeti konusunda e-belediye hizmetlerinin sunulmadığı tespit edilmiştir. Bu eksikliklerin giderilerek hizmet çeşitliliğinin artırılması e-belediyecilik kapsamında web sitesinin işlevselliğini artıracaktır.

Konya Büyükşehir Belediyesi web sitesi üzerinden sunduğu halkla ilişkiler faaliyetleri bakımından iyi bir durumdadır. Bu kapsamda engelli vatandaşlar da düşünülmüş ve 'EKPSK Kursu' hizmetine yer verilmiştir. Fakat bazı önemli eksiklikler mevcuttur. En önemli sorun şikâyet ve istek hattının olmamasıdır. Halkın hizmetler hakkındaki görüşlerinin geri dönüşümü sağlanamamaktadır. Sitede bulunan çağrı merkezi sayfasına istek ve şikâyet hattı eklenerek bu sorun çözülebilir. Aynı zamanda kurumun vizyon ve misyonuna yer verilmemesi önemli bir eksiklikler ve bu bilginin ana sayfada yer alması gerekmektedir. Ziyaretçi sayısının sitede yer almaması herhangi bir sorun yaratmamakta ama web sitesinin kullanımını artırmak için bu bilgiye de yer verilmelidir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından sunulan e-hizmetlerin ve halkla ilişkiler çalışmalarının kalitesinin artırılması ve web sitesinin daha işlevsel olması için şu önerilerde bulunulabilir:

- Halkın istek, şikâyet, öneri ve görüşlerini belirlemeye yönelik sekmeler eklenmeli, bu talepler doğrultusunda belirlenen eksiklikler giderilmeli ve hizmet çeşitliliği artırılmalıdır.
- Tanıma ve tanıtmaya yönelik halkla ilişkiler çalışmalarında kullanılacak uygulamalar teknolojiyle uyumlu olarak artırılmalıdır.
- Web sitesi üzerinden halkın belediye hizmetleri hakkında ne düşündükleri ve beklentileri ile ilgili anketler yapılmalıdır.
- Sosyal medya hesapları interaktif iletişim sağlayacak şekilde kullanılmalıdır.
- Vatandaşların işlemlerini mobil uygulama üzerinden kolay ve hızlı bir biçimde gerçekleştirmelerine imkân verecek uygulamalar geliştirilmelidir.

Son olarak bu çalışmanın kısıtlarına değinilecek olursa; çalışma tek bir il ile sınırlı tutulmuş ve nitel yöntemler kullanılmıştır. Gelecek çalışmalarda diğer belediyelerin web siteleri ile karşılaştırmalı analizler yapılabilir. Ayrıca vatandaşların web sitesi üzerinden sunulan e-hizmetler, halkla ilişkiler çalışmaları ve web sitesinin işlevselliği hakkındaki görüşleri nicel yöntemler kullanılarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Alat, B. (2018). Türkiye’de il belediye web sitelerinin işlevselliği üzerine bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 93-114.
- Bojang, M. B., & Bwando, W. (2018). E-municipality applications in local government: Prospects and challenges [Konferans sunumu]. 1st International Conference on New Approaches in Social Sciences and Humanities, https://bib.irb.hr/datoteka/945965.01_a2.pdf
- Coursey, D., & Norris, D. F. (2008). Models of e-government: Are they correct? An empirical assessment. *Public Administration Review*, 68(3), 523-536.
- Daştan, İ. (2015). Digitalizing the municipality and factors affecting the acceptance of e-municipality: An empirical analysis. *International Business Research*, 8(12), 104-115.
- Detlor, B., Hupfer, M.E., Ruhi, U., & Zhao, L. (2013). Information quality and community municipal portal use. *Government Information Quarterly*, 30(1), 23-32.
- Hazman, G. G. (2005). Afyonkarahisar Belediyesinde e-belediye uygulamaları ve yerel farkındalık. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 65-84.
- Huang, Z., Brooks, L., & Chen, S. (2009). The assessment of credibility of e-government: Users perspective. Salvendy, G. ve Smith, M. J. (Ed.) içinde. *Human interface and the management of information. Information and Interaction* (ss. 26-35). Berlin: Heidelberg.
- Hunt, J. (2007). The whole-of-government experiment in indigenous affairs: A question of governance capacity. *Public Policy*, 2(2), 155-174.
- Kaya Benschir, T. (2001). Web'deki belediyelerimiz: Konya Büyükşehir Belediyesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 10 (4), 80–95.
- Konya Büyükşehir Belediyesi Web Sitesi (2020, Kasım). <https://www.konya.bel.tr/>
- Latif, M. H. A., & Masrek, M. N. (2010). Accessibility evaluation on Malaysian e-government websites. *Journal of E-Government Studies and Best Practices*, 1-11.
- Meccek, M. (2017). E-devlet ve e-belediye: Kavramsal çerçeve ve Türkiye’de belediye web sitelerine yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, 1815-1851.
- Moon, M. J., & Norris, D. F. (2005). Does managerial orientation matter? The adoption of reinventing government and e-government at the municipal level. *Information Systems Journal*, 15(1), 43-60.
- Saymer, İ. (2015). Electronic government in public administration: An assessment of local government web sites in Turkey. *International Journal of E-business and E-government Studies*, 7(2), 1-16.
- Scott, J. K. (2006), “E” the people: Do U.S. municipal government web sites support public involvement? *Public Administration Review*, 66(3), 341-353.
- Şahin, A. (2007). Türkiye’de e-belediye uygulamaları ve Konya örneği. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 29,161–189.
- Şenyurt, G. (2016). Belediyelerin halkla ilişkiler uygulamalarında internetin ve sosyal medyanın kullanımı: Konya merkez ilçe belediyeleri üzerine bir inceleme. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(1), 44-67.
- Tanyıldız, N. İ., & Karatepe, S. (2011). Belediyelerin halkla ilişkiler çalışmalarında web siteleri: İki farklı ülke ve iki farklı belediye analizi. *E-Journal of New World Sciences Academy (Nwsa)*, 6(3), 520-538.
- Thiele, L. (2011). Online government: An analysis of municipal websites in the United States, University of Nebraska at Omaha.

Türkiye İstatistik Kurumu. Nüfus İstatistikleri (2020). <https://www.tuik.gov.tr/>

Yıldız, İ. (2019). Belediyelerin iletişim çalışmaları kapsamında web sitesi kullanım durumları (Bingöl Belediyesi web sitesine yönelik bir içerik analizi). *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 1-16.

*Beyânî Tezkiresi'*ne göre şairlerin meslekleri üzerine tespitler*

 Ebubekir ÇALIOVA¹

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi:04.12.2020

Kabul Tarihi:11.12.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusoder.835777>

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

Öz

Klasik Türk şiiri bünyesinde verilen eserleri bir araya getirmek amacıyla “şu’arâ tezkiresi” yazma geleneği XVI. yüzyılda Anadolu sahasında başlamış ve ilk örneğini Sehî Bey vermiştir. Latîfî, Ahdî, Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi’nden sonra Beyânî’nin kaleme almış olduğu “Tezkiretü’ş-Şu’arâ” 1597-98 yılında tamamlanmıştır. Hayatları ile ilgili bilgilerde şairlerin doğduğu yer, ismi, unvanı, akrabaları, hocaları, ölüm nedenlerinin bulunduğu bu eserde şairlerin meslekleri hakkında da bilgi verilmiştir. Beyânî; şairlerin biyografi kısmında hangi meslekleri icra ettikleri, bu meslekleri ne kadar sürdürdükleri konusunda bilgi vermektedir.

Beyânî Tezkiresi’indeki bilgileri daha anlaşılır kılmayı ve bu doğrultuda da söz konusu kültürel varlığı ortaya çıkarmayı hedefleyen TEBDİZ Projesi bağlamında hazırlanmış olan “Beyânî Tezkiresi Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü”nün bir materyali olan bu çalışmada, sisteme işlenmiş biyografilerde yer alan şairlerin meslek, mevki, geçim durumları ve imkânları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, Beyânî, Meslek, Tezkiretü’ş-Şu’arâ, TEBDİZ

Determinations on the professions of poets according to Tezkire of Beyani

Abstract

The tradition of writing "şu’arâ tezkiresi" in order to bring together the works given in the classical Turkish poetry started in Anatolia in sixteenth century and Sehî Bey gave the first example. After the Tezkire of Latîfî, Ahdî, Âşık Çelebi and Kınalızâde Hasan Çelebi, “Tezkiretü’ş-Shu’arâ” written by Beyânî was completed in 1597-1598. In this work, which includes the place of birth of the poets, their names, titles, relatives, teachers and causes of death and about their lives the information about the professions of the poets is also given. Beyânî, in the biography section of the poets, give information about which professions they have done and how long they have continued.

In this study, which is a material of the "Beyânî Tezkire Contextual Index and Functional Dictionary" prepared with in the context of the TEBDİZ Project, which aim to make the information in the *Beyânî Tezkire* more understandable and to reveal the cultural asset in this direction, the profession, position, livelihoods and opportunities of the poets in the biographies were emphasized.

Keywords: Biography, Beyânî, Profession, Tezkire, Tezkiretü’ş-Şu’arâ, TEBDİZ

*Bu makale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Prof. Dr. Aysun SUNGURHAN danışmanlığında “Beyânî Tezkiresi Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü)” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ebubekir7806@gmail.com

Giriş

Klasik Türk şiirinde yüzyıllar boyunca birçok şair; kültürünü, eğitim seviyesini, üslubunu içeren birçok eser vermiştir. Bunu bazen hâmi bulma amacıyla yapmış bazen de sanattaki marifetini göstermek için sunmaya çalışmıştır. Sonuç olarak da nadide ve zarif eserler zuhur etmiştir. Böylece bu eserleri sunarlarken kadim bir edebiyat kültürünün kuralları çerçevesinde bu icrayı gerçekleştirmişlerdir. Zengin edebiyat ürünlerinin arasında şairlerin dünyasına ışık tutan eserler diye tabir edebileceğimiz şura tezkireleri Araplarda mevcut olan tabakat kitaplarının Acem topraklarındaki karşılığı olan eserlerdir (Güler, 2014, s. 219).

Sözlükte “anmak, hatırlamak” manasındaki zikir kökünden türeyen tezkire (çoğulu tezâkir) “hatırlamaya vesile olan şey” demektir (Öz, 2012, s. 68). Tezkirelerde; şairlerin doğum yeri, adı, lakabı, öğrenim durumu, meslek veya makamı, başlıca hocaları, hayatlarındaki önemli değişiklikler, ölüm sebebi, varsa ölüm tarihi, mezarının yeri, bazen şairle ilgili bir ya da birkaç anekdot, edebî durumuyla ilgili değerlendirmeler, eserleri ve eserlerinden örnekler yer alır (İsen, 1997; aktaran Sungurhan, 2017a, s. 63). Şairlerin hayat hikâyelerini ve birkaç örnek şiirini bir araya getiren şura tezkireleri zaman içinde tarikat, zümre ve meslek tezkireciliğine de imkân tanımıştır (Güler, 2014, s. 219).

Başlangıçta tarih bilimi içinde yer alan ve zamanla bağımsız bir bilim dalı hâline gelen biyografi, günümüzden önce yaşamış insanların kahramanlıklarını ve başarılarından geçen olayları içerir (Adıvar, 1952; aktaran Sungurhan, 2014, s. 72). Bunun yanı sıra dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı üzerine de bilgi barındırmaktadır. Dolayısıyla tarihsel metinden hareketle birtakım sosyo-kültürel verilerin değerlendirilmesi günümüz açısından değer arz etmektedir (Karavelioğlu, 2014, s. 66).

Sehî Bey (ö. 955/1548)'le başlayıp XIX. yüzyıla kadarki süreçte yazılagelen bu türün Osmanlı coğrafyasında yapılandığı ve en önemli örneklerinin sunulduğu dönem XVI. yüzyıldır (Nagihan, 2009, s. 10). XVI. yüzyılın en son tezkiresi ise *Beyânî Tezkiresi'*dir. Beyânî'nin kaleme aldığı bu eser, 1597-98 yılında tamamlanmış ve özel bir adı olmadığı için yazarının adıyla veya *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* olarak anılmıştır (Sungurhan, 2017b, s. 6).

*Beyânî Tezkiresi'*nde padişah ve şehzadelere göre şairlerin biyografileri kısa tutulmuştur. Bu kısımlardaki bilgilerde şairlerin doğduğu yer, ismi, unvanı, akrabaları, hocaları, ölüm nedenleri ve şairlerin meslekleri hakkında da bilgi verilmiştir (Sungurhan, 2017b, s. 6). *Beyânî Tezkiresi'*nde önemli olan konulardan biri de şairlerin meslekleridir. Tezkireci, biyografisini verdiği şairin sadece aldığı eğitimin ardından elde ettiği mesleğini değil, daha sonra mesleğinde meydana gelen ilerleme, değişiklik, ayrılma, görevden ayrıldıktan sonra geçimini nasıl sağladığı, emekli olup olmadığı gibi hususlar hakkında da bilgiler vermektedir (Sungurhan, 2019, s. 409).

Tezkireler, özellikle şairler söz konusu olduğu zaman başvurulabilecek yegâne kaynak durumundadır. Bunlar, aynı zamanda birer edebiyat araştırma ve tenkit özelliği de olan nesir türündeki orijinal eserlerdir (Yılmaz, 1990, s. 496).

Klasik Türk şiirinin temel kaynağı olan bu eserlerin gerçek bağlamda anlaşılması için arka planındaki kültür geleneğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. TeBDİZ projesi, Klâsik Türk edebiyat ve tarih metinlerini günümüz okuru için anlaşılır kılmayı ve bu doğrultuda da söz konusu kültürel varlığı ortaya çıkarmayı hedefleyen bir projedir (Yeşilyaprak, 2017, s. i).

Bu çalışmada Beyânî Tezkiresi Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü, TeBDİZ projesi kapsamında üretilen bir tez materyalidir. *Beyânî Tezkiresi* temel alınarak TeBDİZ üzerinden girilen birçok verinin içerisinden tezkireye konu olmuş şairlerin sadece meslek, mevki, geçim durumu ve imkânları bağlamındaki değerlendirmeler sunulacaktır.

1. Özel hizmet, yakınlık ve destekler

1.1. Saray çevresi

Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah sarayları daima hükümdarların şahsiyetleri ile değişen derecelerde, şiir ve edebiyatın koruyucusu ve teşvikçisi olmuştur (İpekten, 1996, s. 15). Osmanlı padişahlarının ve şehzadelerinin çoğunun şiirle ilgilendiği ve şairleri koruyup kolladığı, desteklediği bilinmektedir (Avcı, 2016, s. 428). Devleti kudreti ve adaleti ile yöneten bu padişahlar, kendini şiir ve sanata adanmış, bu tarzda ürünler vermişlerdir. Bunun yanı sıra Klasik Türk şiirinde peyda olan eserleri var eden diğer şairler, geçimlerini sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Kalemleriyle icra

ettikleri belagat ve fesahat dolu kelimelerini naksettikleri eserleri saray erkânına veya mevkice üstte olan bir devlet adamına sunmuşlardır. Genellikle bu yol için kaside türünü seçen şairler bir şekilde kendilerini fark ettirmeyi amaç edinmişlerdir. Halil İnalıcık'ın da ifade ettiği gibi şairlerin, kasidelerini devlet büyüğüne sunmalarındaki gerekçe; sosyal onur, statü ve mertebe kaynağı olarak padişahı görmeleridir (İnalıcık, 2003, s. 9).

Tezkire'de verilen bilgilerden şairlerin saray çevresine nasıl, hangi şart, vesile ve amaçlarla girdikleri anlaşılmaktadır (Sungurhan, 2019, s. 409). Tezkirede “nedîmlik, musâhiblik, münâdemetlik” gibi tabirlerle şairlerin saray çevresi ile girdikleri yakınlık dereceleri anlatılmaktadır. Bu sözlerle anlatılan şairin yakınlık derecesinin ileri seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda olan şairler; Halîmî-i Sâni, Hâtemî, Şemsî Paşa, İşretî, Kâmî Efendi, Nigârî, Nihâlî, Nihânî (2), Tâli'î'dir (Sungurhan, 2017b, ss. 56-113).

Tezkire'de, “intisâb etmek, ri'âyet etmek” gibi ifadeler padişah ve şehzadelerin yakın çevresindeki şairlerin kullandığı kavramlardır. Bu yakınlığa sahip olan şairler; Derûnî-i Sâni, Ulvî Mehmed Çelebi, Nizâmî, Vusûlî'dir (Sungurhan, 2017b, ss. 70-229).

Şairlerin saray çevresine hangi vesile ile dâhil oldukları veya saray çevresine girdikten sonra icra ettikleri meslekleri ve bu mesleklerde ilerlemeleri de tezkirede şairlerin biyografisinde verilmiştir. Bu şairler; Ahmed, Ahmed Paşa, Bâkî Efendi, Hâletî, Sa'yî, Nev'î Efendi, Şehâb, Gubârî, Azmî Efendi'dir (Sungurhan, 2017b, ss. 21-124).

Padişah ve şehzadelerin ilgi ve desteklerine ulaşım saray çevresinde olmak isteyen şairler, sundukları eserlerle onların iltifatlarına nail olmayı umarlar. Bu duruma örnek oluşturacak şairler; Hayretî, Hayâlî-i Meşhûr, Subhî (2), Ârif Çelebi, Gazâlî, Mu'ammâyî, Necâtî'dir (Sungurhan, 2017b, ss. 58-203).

Haremde yetişip orada yetişen şairler ile padişahın ve şehzadenin övgüsünü kazanmış fakat bunu tezkirede saray çevresine ne gibi bir hizmette ve yakınlıkta bulunduğu bilinmeyen şairler de Tezkire'de geçmektedir. Bu şairler; Dervîş Aga, Şâmî-i Sâni, Şirî, Fahrî, Figânî-i Kadîm'dir (Sungurhan, 2017b, ss. 72-152).

1.2. Diğer çevreler

“Diğer çevreler” sözüyle padişah ve şehzade dışında, şairin sosyal durumu ve geçimi ile doğrudan doğruya ilgili olan kişiler kastedilmektedir (Sungurhan, 2019, s. 411).

Tezkirede bu çevreler, “sadrazâm, vezîr, beglerbegi, şeyhü'l-islâm, kâzî'asker, büyük müderris, kâdî, vâlî ve uçbegi” gibi meslek adları ile anılmaktadır. Saray çevresinde olduğu gibi bu çevrede de şair, padişah ve şehzade dışındaki kişilerle yakınlık kurmak istemektedir. Bu durum tezkirede “musâhib, hemdem, nedîm” gibi tabirlerle anılmaktadırlar. Bu şairler; Gülâbî, Mu'înî'dir (Sungurhan, 2017b, ss. 167-192).

Çeşitli devlet büyüklerine yakınlık kurmanın bir yolu da onlara yazdıkları eserleri sunmak, gerekli iltifatları yapıp onlardan ihsan beklemektir. Tezkirede bu şairler; Lâyhî, Nihâlî (2), Niyâzî'dir (Sungurhan, 2017b, ss. 170-221).

1.3. Devlet Hizmetleri

Osmanlı Dönemi'nde nice yetişmiş devlet adamı kendi milletine hizmette bulunmuştur. Bunların arasında şiire ve belagata yönelmiş sadrazamlık, vezirlik, nişancılık, defterdarlık, emirlik, beglik, müftülük, kadılık, müderrislik, padişah ve şehzade hocalığı vb. üst mertebede bulunan memurlar bulunmaktadır. Gerek bilgileri ve kültürleri ile gerekse yürüttükleri ulvi görevleri ve makamları ile ilgili birçok övgü dolu söz tezkirelerde geçmektedir (Sungurhan, 2019, s. 413). Devlet hizmetleri görevlerinden biri olan kadılık görevini icra eden şairler; İshâk Çelebi, Âgehî, Âni, Emîr, Bahrî, Basîrî, Bekâyî, Bahârî, Bahâyî, Beyânî-i Sâni, Tâbî, Senâyî, Hasan Çelebi-i Mu'îd, Cevherî, Celîlî-i Diger, Hâverî, Mevlânâ Hüsrev, Hızır Beg, Çelebi, Hâce Çelebi, Dânişî, Rızâyî, Remzî, Revnakî, Sâkî, Su'ûdî Efendi, Sırrî, Sa'yî-i Sâni, Selmân, Sülûkî, Selîkî, Sinân, Şerîfî, Şemsî-i Diger, Şeydâ, Sâbirî, Sâlih Çelebi, Subhî, Sabuhî, Zuhûr, Âşık Çelebi, Abdü'l-Vehhâb, Abdu'l-'Azîz, Ubeydî, Alî Çelebi, Alî, Gulâmî, Garâmî, Gamî, Ganî Efendi, Fânî-i Sâni, Firdevsî-i Sâni, Fûrûgî, Fazlî Efendi, Fikrî, Feyzî Çelebi, Kâdirî Efendi, Kabûlî (2), Kâdirî Efendi, Kadîrî Efendi, Kıyâsî, Kâmî-i Diger, Kirâmî, Me'âlî,

Mecdî Efendi, Mâlikî, Muhyî-i Diger, Medîhî, Muhîttî, Merdümî, Mu'înî-i Diger, Mîrî, Mîrî-i Diger, Müslimî, Meylî-i Diger (3), Nikâbî, Neylî, Vâlihî, Vahyî, Vasfî (2), Hicrî, Yakînî (2)'dir (Sungurhan, 2017b, ss. 25-240).

Tezkire'de "tumar ve ze'âmet" imkânlarına sahip şairler de zikredilmiştir. Bazı şairlerin tumar ve ze'âmet sahiplerinin meslek ve mevkilerini gösterirken bazılarının ise tumar veya ze'âmeti kendilerine imkân olarak tanımalarından bahsedilmektedir. Bazı şairler ise ze'âmetinin olmasına rağmen geçim derdine düşmüştür. Bu şairler; Hâlisî, Güvâhî, Ulvî-i Sâni, Gamî-i Sâni, Gınâyî, Vücûdî-i Diger, Tâbi'î, Zuhûrî-i Diger, Askerî, Yahyâ'dır (Sungurhan, 2017b, ss. 59-237).

Tezkire'den elde edilen bilgilere göre yukarıda bahsedilmeyen devlet hizmetinde çalışan şairlerin meslekî dağılımları alfabetik olarak şöyledir:

Atmacacıbaşı: *Câmî Beg*

Buhûrcı: *Keşfi*

Çâşnîgîrbaşı: *Şâmî-i Sâni*

Dânişmend: *Bâkî Efendi, Emânî-i Sâni, Zemânî, Zînetî, Nihâlî (2)*

Defterdâr: *Edâyî Beg, Tâci, Hâlisî, Remzî (2), Seyfî, Şemsî, Tab'î, Âlî Çelebi, Ömer Beg, Fazlî Efendi, Lisânî, Mehmed Emîn, Mehmed-i Diger, Meylî-i Diger (3), Hayâlî-i Evvel*

Emîn: *Lisânî, Mehmed-i Diger*

Emîr (Beğ): *Celâl Çelebi*

Hâce: *Azmî Efendi, Rızâyî, Ârifî-i Diger, Halîmî-i Sâni, Hâletî, Nev'î Efendi, Gubârî*

Hâfız: *Sebzî*

Hatîb: *Subhî, Hevâyî*

İmâm: *Sâ'atî, Sebzî, Subhî, Helâkî*

Kapudan: *Kâtibî-i Sâni*

Kapucubaşılık: *Şirî*

Kâtib: *Emânî-i Kadîm, Emânî-i Sâni, Beyânî, Hudâyî, Dervîş Çelebi, Zemânî, Sırrî-i Sâni, Sülûkî, Sehî, Şeydâ, Tâli'î, Âlî Çelebi, Ârifî, Işkî, Gınâyî, Fazlî-i Sâni, Figânî-i Kadîm, Kâtibî, Kâtibî-i Sâni, Kâtibî-i Sâlis, Gülâbî, Lisânî, Mesîhî, Mu'înî, Necâtî, Nûhî*

Kâziasker: *Bâkî Efendi, Bahâyî, Câmî, Ca'fer Çelebi, Hâletî, Halîmî, Hâtemî, Hâce Çelebi, Abdu'l-'Azîz, Gamî, Fazlî Efendi, Kadri Efendi, Muhyî'd-Dîn Çelebi, Niyâzî-i Diger, Vusûlî*

Kethüdâ: *Enverî, Dervîş Aga, Azîzî*

Mesnevî-hân: *Kâmî Efendi*

Mîr-livâ: *Hakanî, Şâmî, Şâmî (2), Meylî-i Diger, Nâmî*

Mîr-i Mîrân (Beğlerbeği): *Cenâbî Paşa, Şemsî Paşa, Nâmî, Vusûlî*

Muallim (Müderriş): *Bâkî Efendi, Beyânî-i Sâni, Ca'fer Çelebi, Hâletî, Hasan Çelebi, Hüseyin Çelebi, Hâtemî, Hüsevî, Hâce Çelebi, Dânişî, Rahmî, Sâ'î, Su'ûdî Efendi, Sırrî, Sa'yî, Şeyhî (2), Abdu'l-Vehhâb, Abdu'llâh, Abdu'l-'Azîz, İzârî, Azmî Efendi, İyânî, Ganî Efendi, Fahrî, Kudsî, Lutfî, La'li-i Sâni, Mehmed-i Diger, Müderriş Efendi, Müslimî, Mu'îdî, Mîrî-i Diger, Meylî-i Diger, Nişânî, Nihâlî, Nihânî, Neylî, Vücûdî-i Diger*

Muhasebeci: *Mehmed Emîn*

Muîd: *Kadri Efendi, Visâlî*

Mutasarrıf: *Şirî, Âlî Çelebi, Kudsî*

Müftî: *Hâce Çelebi, Sa'dî Efendi, İyânî, Fevrî Efendi*

Müteferrika: *Hâlisî, Kâtibî-i Sâni*

Mütevelli: *Ahmed Paşa, Hayâlî-i Evvel, Refîkî, Remzî, Sehî, Nâmî*

Nâib: *Gülâbî, Mahremî, Vezni (2)*

Nakîbü'l-eşraf: *Mîrzâ Mahdûm, Mîrî-i Diger*

Nişâncı: *Ca'fer Çelebi, Sâfi, Nâmî, Necâtî, Nişânî-i Diger*

Nüdemâ (Nedîm, Musâhib, Hemdem): *Halîmî-i Sâni, Sa'dî, Sa'dî (2), Selmân, Sülûkî, Şemsî Paşa, İşretî, Gülâbî, Mahremî, Nigârî*

Padişah ve şehzade hocalığı: *Halîmî-i Sâni, Hâlisî, Sürûrî, Azmî Efendi, Gubârî, Nev'î Efendi*

Paşa: *Remzî, Sifâlî, Sâfi, Adnî*

Reîs: *Nigârî*

Reîsü'l-küttâb: *Şâhî (2), Mu'inî, Nâmî, Nişânî-i Diger, Na'inî*

Sancakbegi: *Ahmed Paşa, Behiştî-i Kadîm, Câmî Beg*

Silahdar bölüğü: *Yetîm*

Sipâhî: *Tigî, Kıyâsî, Kevserî, Müdâmî, Nazmî, Niyâzî*

Şâhincibaşı: *Dervîş Aga*

Şeh-nâmecî: *Ârif Çelebi*

Şeyhü'l-islâm: *Fevrî Efendî, Kadri Efendi, Muhyi'd-dîn Çelebi*

Tabip: *Emîrek, Şeyhî, Sâni'î*

Tezkireci: *Şerîf, Ârifî, Mu'inî*

Tımar sahibi: *Bâlî, Hayretî, Hâlisî, Güvâhî, Mesîhî*

Tugrâ-nüvîs: *Mu'inî, Nişânî*

Vâiz: *Vâlihî-i Diger*

Vezîr: *Ahmed Paşa, Remzî (2), Sâfi, Adnî, Nişânî-i Diger*

Yayabaşı: *Hudâyî, Hüsrev, Yahyâ*

Yeniçeri: *Hudâyî, Hüsrev, Rahikî, İşkî, Ulûmî, Yetîm, Yahyâ*

Zeâmet sahibi: *Tâbi'î, Sipâhî, Şâhî, Zuhûrî-i Diger, Askerî, Ulvî-i Sâni, Ömer Beg, Gamî-i Sâni, Gınâyî, Meşâmî, Vücûdî-i Diger, Yahyâ*

2. Diğer meslek ve geçim yolları

2.1. Serbest meslek ve sanat sahipleri

Tezkire'de serbest meslek erbabı kişilerden olan Nasûhî, baharat veya güzel kokular satan bir attâr; Sâ'î-i Sâni, Nakşî ve Nigârî, yapıların duvar ve tavanlarına süslemeler yapan bir nakkâş; Remzî, tüccâr; Enverî, mürekkep satan bir mürekkep-fürûş; Enverî, ateş-bâz; Rahikî, macunlar satan bir macûn-fürûş; Meylî-i Diger, bez satan bir bezzâz; Kandî, şeker satan bir kand-fürûş olarak anılmaktadır (Sungurhan, 2017b, ss. 33-213). Tezkire'de Zâtî'nin biyografî kısmındaki "...o âhir-i ömründe killet ü zillile mübtelâ olup reml ile ma'îşet ider olmuştur. Lâkin dükkânı mecma-ı zurefâ ve mahfel-i şu'arâ vü bülegâ olup her şâ'ire ki bir hoşca ma'nâ vü latîfçe edâ tulû eylese..." ve Sâni'nin biyografî kısmındaki "Dükkânı mecma-ı zurefâ idi." ifadelerinde de görüldüğü üzere geçimlerini sağladıkları dükkânlarının olduğu ve bu mekânların şiir değerlendirmelerinin yapıldığı yerler olduğu anlaşılmaktadır (Sungurhan, 2017b, ss. 73-108). Nihâlî'nin biyografî kısmında ise sadece dükkânının olduğu ifade edilmekte ancak bu kültürel toplantıların yapıp yapılmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır (Sungurhan, 2017b, s. 218).

Serbest meslek sahibi olan kişilerin tablodaki görünümü ise aşağıdaki gibidir:

Attâr: Nasûhî

Bezzâz: Meylî-i Diger

Kand-fürûş: Kandî

Eşrebe ve Macun-fûruş: Rahîkî

Mürekkebi-fürûş: Enverî

Nakkâş: Sâ'î-i Sâni, Nakşî, Nigârî

Remmâl: Zamîrî, Zâtî

Sarrâc: Bâkî Efendi, Sâni'î, Hâşimî

Sûzenî: Zârî

2.2. Şeyhlik ve Dervişlik

Tezkire'de şairlerin bir kısmı; bir tarikatın şeyhi veya o tarikata mensup bir derviş, o tarikata hizmet etmek için girmiş ve dergâhın hizmetini gören bir mürit, şeyhine intisap edip inzavaya çekilmiş bir kişi olarak anılmaktadır. Bu şairler; Usûlî, Bekâyî, Hızrî, Hızrî (2), Dervîş Çelebi, Rızâyî, Şem'î, Şeyhî, Ârifî, Ârifî-i Diger, Abdu'llâh, Gubârî, Meşâmî, Meşrebî, Yetîm'dir (Sungurhan, 2017b, ss. 25-236).

Tezkirede tasavvuf büyüklerine intisap eden şairler, o kişi sayesinde kendilerine bir şeyler katmışlardır. Bu durum ise Günâhî'nin biyografî kısmında geçen "Sîneçâkun ta'lîm ü terbiyesiyle ehl-i irfândan olmuştur." sözünden anlaşılmaktadır (Sungurhan, 2017b, s. 167).

Sonuç

*Beyânî Tezkeresi'*nde bahsedilen kimi şairler, Osmanlı Devleti'nin yüce sultanlarına ulaşmayı, devlet erkânına yakın durmayı tercih etmişler kimi şairler ise dünyadan elini eteğini çekmiş, bir zeamet sahibi olmakla yetinmiştir. Bazı şairler de bir tarikat şeyhine intisap etmiş, inzivaya çekilmiştir. Tezkire'de şairlerin, saraydaki sultana veya şehzadeye bağlanması "nedimlik ve müsâhiblik" gibi tabirlerle yakınlık kurma vesileleri de zikredilmiştir. Şair için, sultana ve şehzadeye hizmet etmek saray çevresine yakın olmak için önemlidir. Bu doğrultuda sultana sunulan eserler de onunla yakınlık kurmak, onun iltifatına nail olmak için yazıldığı görülmektedir. Tezkire'de şairlerin hangi vesile ile saraya girdikleri, sarayda icra ettikleri mesleklerindeki ilerleme dereceleri de belirtilmektedir.

Tezkire'de padişah ve şehzade dışında, şairin sosyal durumu ve geçimi ile doğrudan doğruya ilgili olan kişiler "sadrâzâm, vezîr, beglerbegî, şeyhü'l-islâm, kâzî'asker, büyük müderris, kâdî, vâli ve uçbegî" gibi mesleklerle anılmaktadır. Bu mesleklere mensup kişilerin, şairlere müsâhiblik yaptığı görülmektedir. Tıpkı saray çevresinde olduğu gibi "Diğer çevre" olarak sınıflandırılan bu çevrede de devletin çeşitli yerlerinde görev yapan, mertebeye yüksek kişilerle yakınlık kurmanın bir yolu da onlara yazmış oldukları eserleri sunmak, gerekli iltifatları yapıp onlardan ihsan beklemektir.

Beyani Tezkire'sinde, sadrazamlık, vezirlik, nişancılık, defterdarlık, emirlik, beglik, müftülük, kadılık, müderrislik, padişah ve şehzade hocalığı vb. devletin en üst mevkisinde bulunan şairler geçmektedir. Tezire'de onların görevlerini nasıl icra ettikleri, kimlerle münasebet içinde buldukları belirtilmiştir.

Serbest meslek icra eden şairlerin de hayat hikâyelerinin içerisinde icra ettikleri mesleğinden, eğer dükkânı mevcutsa nerede ve içerisinde şiir ve kültür sohbetlerine kadar pek çok bilgi şairin biyografisinde söz edilmiştir. Tezkire'de tımar ve zeamet imkânlarına sahip şairlerden de bahsedilmiştir. Bunların dışında bazı şairler; tarikat şeyhi, tarikata intisap etmiş bir mürit veya dergâhın hizmetinde bulunan bir kişiler olarak anılmıştır.

KAYNAKÇA

- Avcı, İ. (2016). Şair Osmanlı padişahlarına dair bir eser: Kelâmü'l-mülûk mülûkü'l-keâm / A Work about the poet Ottoman Sultans: Kelâmü'l-Mülûk Mülûkü'l-Kelâm. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35), 427-438.
- Güler, K. (2014, 23-25 Ekim). Esrar Dede'nin tezkire-i şu'arâ-yı mevlevîyye'sine göre Kütahyalı mevlevî şâirler. http://isamveri.org/pdfdrgr/D237679/2015_GULERK.pdf
- Gür, N. (2009). *Latîfî'nin eleştirel perspektifinden Osmanlı divan şiirinin poetikası* (Tez No. 235145) [Yüksek lisans tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir.
- İnalçık, H. (2003). *Şair ve patron patrimonyal devlet ve sanat üzerinde sosyolojik bir inceleme*. Doğu-Batı Yayınları.
- İpekten, H. (1996). *Divan edebiyatında edebî muhitler*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Karavelioğlu, M. (2015). Şuara tezkirelerinde Galata tasvirleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 50(50), 65-96.
- Öz, Y. (2012). Tezkire. *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi*. TDV Yayınları. s. 68.
- Sungurhan, A. (2014). Kınalızâde Hasan Çelebi'ye gelinceye kadar Anadolu'da şu'arâ tezkireciliğinin gelişimi ve Tezkiretü's-Şu'arâ'nın tanıtılması. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 71-104.
- Sungurhan, A. (2017a). XVI. yüzyıl şu'arâ tezkirelerindeki "üstatlık" ve "yetiştiricilik" kavramlarının karşılaştırılmalı incelemesi. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 5(3), 62-77.
- Sungurhan, A. (2017b). Beyânî Tezkiretü's-Şu'arâ. www.kulturturizm.gov.tr
- Sungurhan, A. (2019). Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresi'ne göre şairlerin meslek, mevki, geçim durumları ve imkânları. Meydan, A (Ed.) içinde, *III. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı* (s.408-421). Asos Yayınevi.
- Yeşilyaprak, Y. (2017). *Adlî divânı'nın bağlamlı dizin ve işlevsel sözlüğü* (Tez No. 475912) [Yüksek lisans tezi, Ardahan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir.
- Yılmaz, A. (1990). Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31(1), 491-500.

İyi uygulamalar çerçevesinde bütçe ilkeleri ve örnek ülke incelemeleri*

 Abdulkerim EROĞLU¹
 Haluk EGELİ²

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi: 17.11.2020

Kabul Tarihi: 09.12.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusosder.827330>

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

Öz

Bütçe ilkeleri bütçeleme sürecinin bir bütün olarak ele alındığı durumda bütçeleminin felsefesini ortaya koymaktadır. Böylelikle anayasa kurucularının, yasama ve yürütmenin devlet idaresinin en önemli araçlarından olan bütçeyi nasıl değerlendirdikleri ortaya çıkmaktadır. Bu vesileyle hem anayasal hem de yasal seviyede kabul edilen bütçeleme ilkeleri mali sistemin tamamı üzerinde etkili olmaktadır. Çalışmada bu gerçek göz önüne alınarak bütçe ilkeleri uygulamalarında örnek teşkil edebilecek ülkeler incelenmiştir. Ülke seçimlerinde uluslararası kıyaslamaya imkân verecek Açık Bütçe Endeksinin sayısal göstergeleri etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bütçe İlkeleri, Bütçeleme Süreci, Açık Bütçe Endeksi

Budget principles in the framework of good practices and case studies of selected countries

Abstract

Budget principles reveal the philosophy of budgeting when the budgeting process is considered as a whole. Thus, it is revealed how constitution makers, legislature and executive branches evaluate the budget which is one of the most important tools of government administration. Hereby, the budgeting principles that accepted both at the constitutional and legal level have affect on the entire financial system. Taking this fact into consideration the countries that can be good examples of implementation of budget principles have examined in this study. Indicator of the Open Budget Index which allow international comparison have been effective in the country selection.

Key Words: Budget Principles, Budgeting Process, Open Budget Index

1. Giriş

Bütçe ilkeleri bütçeleme sürecinin nasıl işleyeceğinin genel çerçevesini ve temel kaidelerini ifade eder. Dolayısıyla yukarıdan aşağıya doğru her seviyede işletilecek bütçe süreci buradaki temel kaideler kapsamında ele alınmak mecburiyetindedir. Bu mecburiyet devlet bütçesi veya daha dar anlamda ve burada ele alınacak şekliyle merkezi yönetim bütçesi gibi kapsamlı bir belgenin belli bir disiplin içinde değerlendirilmesini de garanti altına almaktadır. Ancak burada bahsi geçen ilkelerin genel bir çerçeve sunmaları dolayısıyla farklı şekilde yorumlanmaları gibi olumsuz durumlar meydana gelebilmektedir. Böyle bir olasılık ise bütçe ilkelerinin salt bir temenniden ziyade yasal alt yapılarının ikincil mevzuatlarla güçlendirilmesine, kişisel yorumlarla suiistimale yol açacak değerlendirmelerin ortadan kaldırılmasına, ilkelere uyumun denetleyici kurumların garantisi altına alınmasına ve gerektiğinde yaptırımlar dahilinde korunmasına, yasama organının yürütme organını denetleme kriteri olarak kullanılmasına kadar bir dizi önlemin alınmasını şart koşmaktadır.

*Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prof. Dr. Haluk EGELİ danışmanlığında hazırlanan ve henüz savunması gerçekleştirilmemiş olan “Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçe Sürecinin İlkesel ve Kurumsal Analizi” isimli tezden üretilmiştir.

¹Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, abdulkerim.eroglu@deu.edu.tr

²Prof. Dr., Haluk EGELİ, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, haluk.egeli@deu.edu.tr

Bütçeleme süreci bir bütün olarak bütçe taslağının hazırlanması, bu taslağın görüşülüp onaylanması ve kanunlaşması, bütçenin uygulanması, uygulama sürecinin izlenmesi, uygulama sonrası denetiminin yapılmasından meydana gelmektedir. Dolayısıyla ve tabii olarak bazı bütçe ilkeleri bütçeleme aşamalarından bir kısmında ön plana çıkarken bazıları ise diğer kısmında ön plana çıkmaktadır. Ancak kimi bütçe ilkeleri, örneğin mali saydamlık gibi, bütçeleme sürecinin tüm aşamalarında ön planda olmak durumundadır. Bu bakımdan tüm süreç boyunca önemini koruyan bunun gibi bütçe ilkeleri diğer bütçe ilkelerinin önemli bir garantörü konumuna gelmektedir. Başka bir deyişle mali saydamlık ve/veya bütçe hakkı (bütçe hakkının ilkesel yönü konusunda bkz. Kırıl ve Demir, 2019) gibi bütçe ilkelerine riayet edilmediği durumlarda hesap verilebilirlik ve doğruluk gibi bütçe ilkelerinin anlamlılık düzeyi önemli ölçüde gerilemektedir. Bununla birlikte hiçbir bütçe ilkesi diğer bütçe ilkelerinden daha az önemli olarak değerlendirilmemelidir. Çalışmada bütçe ilkelerinin kavramsal boyutuna değinildikten sonra seçilmiş ülke uygulamaları çerçevesinde bir değerlendirmeye gidilmiştir.

2. Bütçe ilkeleri

Kamu sektörünün büyümesi, bütçe konusunda teknik detayların artması/karmaşıklaşması ve bürokratik süreçlerin genişlemesi yürütme organının bütçe sorumluluklarını arttırmıştır. 20. yüzyılda parlamentolar bütçelemede yaşanan bu gelişmeler karşısında güçlükler yaşamıştır. Yürütme organlarının bütçe konusunda sahip olduğu bilgi birikimi ve uzmanlık seviyesi ile karşılaştırıldığı yasama organlarının buna ayak uyduramadığı görülmüştür (Posner ve Park, 2007, s. 5). Bu bakımdan bütçeden beklenen fonksiyonlar yerine getirilmeye çalışılırken aynı zamanda da parlamentoların ve dolaylı olarak vatandaşların bu süreçteki enformatik açıdan geri kalmışlığını telafi etmek ve süreci disiplin altına almak için bütçe ilkeleri benimsenmiştir. Bahsi geçen bütçe ilkeleri; klasik bütçe ilkeleri ve modern bütçe ilkeleri olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

2.1. Klasik Bütçe İlkeleri

Genellik ilkesi devlete ait tüm gelir ve giderlerin bütçede gösterilmesini ifade eder. Bununla birlikte genellik ilkesinin gayri safi ve adem-i tahsis olmak üzere iki temel unsuru bulunmaktadır. Gayri safi usulle bazı kamu giderlerinin gelirlerin arkasına saklanmasına müsaade edilmez. Adem-i tahsis usulü ise tahsis usulünün olmamasını gerektirmektedir. Böylece bazı gelirlerin belirli giderler için ayrılmasına müsaade edilmez; yapılacak harcamalar toplam gelir havuzundan finanse edilir.

Bütçede *birlik ilkesi* devlet gelir ve giderlerinin tek bir bütçede gösterilmesini ifade eder. Birlik ilkesi tek bir bütçe dışında gelir toplanmasına ve harcama yapılmasına müsaade etmez. Dolayısıyla devlet faaliyetlerinin tek bir belge üzerinden izlenmesine imkan vermektedir. Birlik ilkesi bütçenin denk olup olmadığını anlamaya imkan veren yegane ilkedir. Zira devlet gelir ve giderleri birden fazla bütçeye taksim edildiğinde bütçe açığı bunlardan biri veya birkaçı içinde kaybolacaktır (Taşlıyük, 1964, s. 60).

Açıklık ilkesi bütçe ve ilgili diğer belgelerin herkesin anlayabilmesini ifade eder. Bütçelerin istisnasız herkes tarafından anlaşılması, yorumlanması ve eleştirilebilmesi açıklık ilkesinin tam manasıyla benimsendiğini göstermektedir.

Denklik ilkesi temel olarak bütçe gelir ve giderlerinin denk olmasını ifade etmektedir. Özellikle klasik maliyecilerin bir savunusu olan bütçede denklik ilkesi sadece bütçenin açık olmasına değil; aynı zamanda fazla verilmesine de karşıdır. Devletin artan fonksiyonları, halkın beklentilerinde meydana gelen gelişmeler denklik ilkesinin eski önemini kaybolmasına yol açmıştır (Türk, 1979, s. 286).

Doğruluk ilkesi bütçe tahminine ilişkin olarak yapılacak doğru ve dürüst değerlendirmeleri kapsamaktadır. İlke kavramsal açıdan subjektif doğruluk ile objektif doğruluk ilkelerinin birleştirilmesiyle meydana gelmiştir (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2015, s. 56).

Bütçe, bir mali dönem için yasama organı tarafından yürütme organına gelirlerin toplanması ve harcamaların yapılması için verilen izin olduğu için, ilgili mali dönem henüz başlamadan önce bu iznin verilmesi gerekmektedir. Bu *önceden izin alma ilkesi* olarak ifade edilmektedir.

Ödenek ayrılması ilkesi tüm kamu gelirleri karşılık gösterilmek üzere her hizmet için bir ödenek tahsis edilmesine ifade eder. Ancak buradaki ödenek ayrılması ilkesi sadece harcamalarla ilgili bir husustur. Yukarıda anılan genellik ilkesinin karşıtı bir ilke değildir. Genellik ilkesinde temel

hususlardan biri belli gelirlerin belli harcamalara tahsis edilmemesine dayanmaktadır. Buradaki genellik ilkesinin de bir sonucu olarak tüm gelirler karşılık gösterilmek üzere her bir hizmet türüne ödenek ayrılması bütçede tahsis (ödenek ayrılması) ilkesini ifade etmektedir (Aksoy, 1993, s. 225).

Yıllık olma ilkesi, bütçenin mali yılda uygulanması ve uygulama döneminin belirlenmesi açısından önem arz eden bir ilkedir. Özellikle mevsimsel döngülerin dikkate alınarak bütçe uygulamasının bir yıl olarak sınırlanması ve böylece devlet idaresi için yapılacak harcamaların ve bu harcamaları finanse edecek gelirlerin toplanması belli hususlar çerçevesinde gerçekleşebilecektir.

Anlaşılır olma ilkesi açıklık ilkesinin anlamlılık seviyesini arttıran bir ilkedir (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2015, s. 53). Bütçe ve ilgili belgelerin kamuoyuyla paylaşılmasının yanından bunların anlaşılabilir nitelikte olması bu ilkenin bir gereği olarak kabul edilmektedir.

Tasarruf ilkesi, Klasik maliyecilerin devlet yönetiminde verimsizliğin olduğu yönündeki düşüncelerinden hareketle oluşturdukları bir ilkedir. Kamu gelirlerinin etkin ve verimli kullanılması gerektiği savunulur (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2015, s. 55).

Aşağıdan-yukarıya (bottom-up) bütçeleme ilkesi bakanlıkların (harcama birimlerinin) kendi ödenek taleplerini hazırlayarak Maliye Bakanına göndermeleri şeklinde işlemektedir. Bu süreçte ödenek talepleri genellikle harcamacı bakanlıkların elde etmeyi bekledikleri fon miktarından daha fazla olmaktadır. Aşağıdan-yukarıya bütçelemenin en önemli aşamalarından biri de bu aşamada meydana gelen harcamacı bakanlıklarla Maliye bakanlığı arasında yapılan görüşmeler/pazarlıklardır (Kim ve Park, 2006, s. 91).

2.2. Modern Bütçe İlkeleri

Toplama ilkesi devletlerin artan fonksiyonları ve idari yapılarında meydana gelen gelişmelerin bir sonucu olarak bütün gelir ve giderlerin tek bir bütçede toplanmasının zorlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Toplama ilkesi devlet genel yönetimine yönelik tek bir bütçe olması gerektiğini varsaymaz. Ancak farklı bütçeler ve hesaplar olsa dahi bunların bir araya getirilmesini gerektirir. Buna göre bütçe kanunu hazırlanırken veya mali yıl başlarken farklı bütçeler ve hesaplar olsa dahi yılsonunda bunların bütün olarak görülmesine imkan verecek şekilde toplanmaları gerekmektedir (Aksoy, 1993, s. 227).

Çok yıllık olma ilkesi bütçelerin birden fazla yıl için hazırlanmasını ifade etmektedir. Yıllar itibarıyla meydana gelebilecek ekonomik belirsizliklere karşı bir önlem olarak düşünülebilen çok yıllık olma ilkesinden sonraki dönemler için de bir tahmin aracı olarak faydalanmak mümkündür.

Mali disiplin ilkesi kamu maliyesinde gelirler ve giderler arasındaki dengeyi ifade etmektedir. Ancak sadece bu tanımlamadan hareket edilerek ülkelerin mali disiplini sağlama derecelerini ölçmek oldukça zordur. Zira bu tanıma göre gelir ve gider arasındaki dengeyi sağlamış bir ülke örneği göstermek neredeyse imkansızdır. Ancak yine de ülkelerin mali disiplini sağlamak için kendilerine hedef koymaları ve bu yönde girişimlerde bulunmaları mali disiplin kavramının daha geniş bir perspektiften ele alınmasını gerektirmektedir (Hemming, 2004, s. 2; Tandırcıoğlu, 2008, s. 429).

Bütçe hakkı ilkesi devletin hangi alanlara ve ne kadar para harcaması gerektiğine, bu harcamaların finansmanı için halkın ne kadar fedakarlıkta bulunacağına (ödeyeceği vergi miktarına) millet adına parlamentonun söz sahibi olmasını ifade eder (Biçer ve Şahin, 2008, s. 28).

Yukarıdan-aşağıya (top-down) bütçeleme ilkesi 1990'lı yılların başında çok sayıda OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü- The Organisation for Economic Co-operation and Development) üye ülkelerinde yaşanan bütçe açıklarının yol açtığı mali krizler neticesinde dikkat çekmeye başlamıştır (Kim ve Park, 2006, s. 88). Yukarıdan aşağıya bütçeleme harcamaların miktar ve harcama kalemleri bakımından nasıl tahsis edileceği belirlenmeden önce üst harcama limitinin belirlenmesini gerektiren bir süreçtir. Harcamaların bir sonraki bölümde tahsis edilmeden önce tavanı belirlenir ve bu harcama tavanı sınırı içinde tahsis işlemi gerçekleştirilir (Şahin ve Temur, 2015, s. 146).

Hesap verilebilirlik ilkesi üzerine alınan sorumluluğun cevaplandırılması zorunluluğu ile ilgilidir. Hesap verme sorumluluğu, devlet tarafından elde edilen kamu gelirinin toplum yararına kullanılmasının güvencesidir. Sahip oldukları yetkiyi kullananlar, bu sorumlulukları gereği bilgi ve hesap vermek durumundadır (Çağan, 2008, s. 191). Buradaki temel ilişki yasama organı ile yürütme organı arasındadır. Bu durum iki kurum arasında bir raporlama ilişkisi gerektirmektedir. Raporlama

ilişkisi de denetçiler tarafından yapılmaktadır. Denetçiler gerçekleşen performansı bağımsız bir şekilde inceler ve yasama organına beklentilere ve performansa yönelik her türlü değişkenlere ilişkin raporlar sunar (Sahgal, 2008, s. 154).

Vatandaş katılımlı hesap verilebilirlik ilkesi yönetim sürecinin bir parçası olarak vatandaşların denetim sürecinde alacakları rolü ifade etmektedir. Teknoloji ve iletişim araçlarındaki hızlı gelişme hesap verilebilirlik sürecine vatandaşların katılımını desteklemektedir. (Baimyrzaeva ve Kose, 2014, s. 80).

Mali saydamlık ilkesi mali disiplin ve mali sorumluluk kurallarına uyulup uyulmadığının parlamentolar tarafından denetlenmesini gerektirmektedir. Yürütme organı ile yasama organı arasında ortaya çıkacak yetki devri sonrası bilgi asimetrisi yasama organı aleyhine bir durum meydana getirmektedir. Bunu önlemenin etkin yollarından birisi de mali saydamlığı sağlamaktır (Sak, 2008, ss. 351-352).

3. Seçilmiş ülkelerin bütçe ilkeleri kapsamında değerlendirilmesi

Bu kısımda ülke örnekleri ele alınmaktadır. Bu ülkelerin seçilmesinde ele alınan temel kriter bütçe ilkeleri bakımından sahip olunan iyi uygulamalar olmuştur. Bu uygulamalarla diğer ülkelere kıyasla iyi bir dereceye sahip olan ülkeler incelenmiştir. Özellikle Uluslararası Bütçe Ortaklığı tarafından düzenli olarak hazırlanan Açık Bütçe Endeksinde yüksek derece alan ülkeler çalışma kapsamına alınmıştır.

3.1. Avustralya

17 Nisan 1998 tarihli Bütçe Dürüstlük Kanunu (The Charter of Budget Honesty Act) hükümetin politikalarını oluşturması için gerekli düzenlemeleri ve ilkeleri içermektedir. Kanunun temel amacı maliye politikasının sonuçlarının iyileştirilmesidir. Bu bağlamda mali politikaların ve performansının kamu denetimini sağlayacak sağlam mali yönetim ilkelerine dayanan mali stratejilerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Mali risklerin ve devlet borcunun ihtiyatlı seviyede sürdürülmesi, ulusal tasarrufun yeterli seviyeye getirilmesi, konjonktürel dalgalanmaların ve bu dalgalanmaların hükümetin mali pozisyonu üzerindeki riskinin yönetilmesi, öngörülebilir ve istikrarlı harcama ve vergi politikalarının yürütülmesi, vergi sisteminin bütünlüğünün korunması, politika kararlarının gelecek nesiller üzerindeki etkilerinin dikkate alınması bu hedefler için dikkate alınan hususlardır.

Hazinedar bütçeden önce mali strateji tablolarını hazırlamak ve kamuoyuyla paylaşmak durumundadır. Hükümetin mali stratejileri konusunda kamuoyunun farkındalığını arttırmak ve hükümetin yürüttüğü maliye politikasının değerlendirilmesine imkan sağlamak tabloların önemli fonksiyonları arasında yer almaktadır (Bütçe Dürüstlük Kanunu, Madde 6). Mali strateji tabloları ile gerçekleştirilmek istenenlerin içinde; hükümetin uzun vadeli amaçlarının kısa vadeli mali politikalarla çerçevelemek, bütçenin temel oluşturacağı stratejik öncelikleri belirlemek, bütçe yılı ve takip eden üç yıllık mali yıl için hükümetin mali amaç ve hedefleri ile özel mali önlemlerin beklenen sonuçlarını belirlemek yer almaktadır (Bütçe Dürüstlük Kanunu, Madde 9). Hazinedarın bütçe konusunda hazırlamakla yükümlü olduğu diğer belge de ekonomik ve mali görünüm raporudur. Raporun oluşturulmasında devletin birimleri talep edilen bilgileri Hazinedara vermek durumundadır¹. Rapor dış denetime temel oluşturmak ve dış denetimin standartları ile ilgili genel tanımlamalar getirmek konusunda önem taşımaktadır. Hazinedar tarafından hazırlanan diğer belgeler arasında yarıyıl ve yılsonu bütçe sonuç raporları yer almaktadır. Yarıyıl raporu ile bütçenin mali ve ekonomik görünüm durumu konusundaki son gelişmeleri, vergi harcamalarının detayları ve borç durumu hakkında bilgi paylaşılır. Yarıyıl raporu da ekonomik ve mali görünüm raporu gibi dış denetime temel oluşturmakta ve dış denetim standartları konusunda genel tanımlar getirmektedir (Bütçe Dürüstlük Kanunu, İkinci Bölüm). Nihai bütçe sonuç raporu (yılsonu bütçe raporu) da mali yıl boyunca gerçekleşen bütçe işlemlerini ele alan bir rapordur. Raporun mali yıl bitimini takip eden üç ay içinde hazırlanıp kamuoyuyla paylaşılması gerekmektedir (Bütçe Dürüstlük Kanunu, Üçüncü Bölüm).

Denetçi Genel Kanunu (1997) ile Genel Denetim Ofisine kurumların ve programların mali ve performans denetimlerini yapması ve parlamentoyu bu konuda bilgilendirmesi görevi verilmiştir. Performans raporları kalite, kapsam ve performans bilgilendirmeye alakalı bilgi sistemleri üzerinden yapılmaktadır. Performans bilgileri bütçe oluşturulurken, özellikle harcamalar ve programlar gözden

geçirildiğinde dikkate alınmaktadır (Hawke, 2007, s. 7, 10). Genel Denetim Ofisinin denetim ile ilgili görevleri esas olarak Kamu Yönetimi, Performans ve Hesap Verilebilirlik Kanunu (2013) ile düzenlenmiştir (Denetçi Genel Kanunu, Kısım Dört, Bölüm Bir). Söz konusu kanunla tutarlı bir yönetim ve hesap verilebilirlik sistemi oluşturmak, kurumlar için performans çerçevesi oluşturmak, yönetim, performans ve hesap verilebilirlikle ilgili yüksek standartlar geliştirmek, kamuoyuna ve parlamentoya anlaşılabilir bilgiler sunmak, kamu kaynaklarının uygun kullanım ve yönetimini sağlamak, devlete ait iktisadi teşekküllerin yönetim, performans ve hesap verilebilirlikle ilgili standartlarını yükseltmek gibi amaçlar belirlenmiştir (Kamu Yönetimi, Performans ve Hesap Verilebilirlik Kanunu, Kısım Bir, Bölüm İki).

Yukarıda değinilen Gözden Geçirme Komitesi sadece bütçe hazırlama sürecinde yer almamaktadır. Aynı zamanda bütçenin uygulanması sırasında da sürece dahil olmaktadır. Bununla birlikte Komiteye verilen bir diğer sorumluluk da önceki hükümetin yaptığı harcamaları tüm programları kapsayacak şekilde gözden geçirmektir (Blöndal vd., 2008, s. 10).

2011 yılında getirilen Parlamento Hizmet Değişikliği (Parlamento Bütçe Görevlisi) Kanunu (Parliamentary Service Amendment (Parliamentary Budget Officer) Act) ile Parlamento Bütçe Ofisi Departmanı (Department of the Parliamentary Budget Office) oluşturulmuştur². Ofis siyasi açıdan bağımsız olarak Parlamento bütçe konusunda bilgilendirmekle görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda bütçenin ve maliye politikalarının analizini partizan bir duruştan uzak şekilde yapması gerekmektedir (Parlamento Hizmet Değişikliği (Parlamento Bütçe Görevlisi) Kanunu, Bölüm 64B).

Parlamento Bütçe Ofisi Departmanının parlamento üyelerinden gelen politika önerilerinin maliyetleri veya bütçe ile ilgili herhangi bir hususun analiz isteklerini yerine getirmek, mali şeffaflığı arttırmak adına her seçim döneminden sonra büyük partilerin seçim taahhütlerinin mali etkileri hakkında rapor hazırlayıp yayınlamak, kamuoyunun bütçeyi ve mali politikaları daha iyi anlamasını sağlayacak araştırmalar yapmak ve yayınlamak temel görevleri arasında yer almaktadır Parlamento Hizmet Değişikliği (Parlamento Bütçe Görevlisi) Kanunu, Bölüm 64B ve Bölüm 64E).

3.2. Güney Kore

Güney Kore tarihinde ekonomik planlama ile bütçeleme arasında çok sıkı ilişki kuran ülkelerden biridir. Özellikle 1961 yılında kurulan Ekonomik Planlama Kurulu (Economic Planning Board – EPB) bu konuda önemli işlevler üstlenmiştir. Kurul Ekonomik Planlama Bürosu (Bureau of Economic Planning ile Bütçe Bürosundan (Bureau of Budget) oluşmuştur. Planlama ile bütçeleme arasındaki sıkı ilişkinin kurulmasında önemli işlevleri olan Ekonomik Planlama Bürosu ve Bütçe Bürosu diğer bürolardan ayrılmaktaydı (Kim, 2014, s. 13). Kurul genel olarak ekonomik planların oluşturulmasında, bütçelerin hazırlanmasında ve hatta dış yardımların tahsisinde güçlü yetkilere sahipti. Öyle ki parlamento üyeleri, harcamacı bakanlıklar ve hatta devlet başkanı dahi kurul teknokratlarının kurallarına bağlı kalmak durumundaydılar. Bu durum doğal olarak bütçe hakkı, hesap verilebilirlik gibi hususların arka planda kaldığı bir yönetim sistemi içinde gelişmiştir (Kim, 2014, 26). Bunun da en önemli sebebi 1961 yılında yapılan askeri darbenin devlet yönetimi üzerinde meydana getirdiği değişiklikler olmuştur. Zira yönetim biçiminde meydana gelen gelişmelerden önce Bütçe Bürosu Maliye Bakanlığına bağlıydı. Sonrasında Ekonomik Planlama Kurulu oluşturulup ona bağlanmıştır. Bütçe Bürosunun kurula bağlanmasıyla birlikte yetkileri de genişlemiştir. Bu yetkiler arasında yıllık bütçe rehberinin hazırlanması, bakanlıklardan yıllık tekliflerin toplanması ve uygulanabilirliklerinin değerlendirilmesi yer almaktadır³ (Haggard, Kim ve Moon, 1990, s. 10, 18).

Kamu maliyesi alanında reformların yapılmaya başlandığı 2000'li yılların başında kurulan Kore Millet Meclisi Bütçe Ofisi bütçe hakkının ve hesap verilebilirliğin gelişimi konusunda önemli boşlukları doldurmuştur. Bütçe Ofisinin Planlama ve Yönetim Departmanı, Bütçe Analiz Departmanı, Tahminler ve Vergi Analiz Departmanı ve Ekonomik Tahmin Departmanı olmak üzere dört departmanı bulunmaktadır. Bütçe Analiz Departmanı bütçe teklifleri, fonlar, ulusal mali yönetim, konsolide mali denge, devlet borcu, ülke içindeki veya dışındaki mali sistemler, büyük hacimli ulusal programlar, orta ve uzun vadeli mali talep ile hükümetin performans yönetimini kapsayacak şekilde araştırmalar yapmak ve analizler gerçekleştirmek için görevlendirilmiştir. Ayrıca burada sayılan görevlerle ilgili olmak üzere Ulusal Meclis üyelerinden veya komisyonlarından gelen istekler üzerine araştırma ve analiz gerçekleştirmek Bütçe Departmanının bir diğer görevidir. Bu görevler daha ayrıntılı olarak Bütçe Analiz

Departmanını oluşturan Bütçe Analiz Danışmanı, Bütçe Analiz Koordinasyon Bölümü, Endüstriyel Bütçe Analiz Bölümü, Sosyal Bütçe Analiz Bölümü, İdari Bütçe Analiz Bölümü, Ekonomik Endüstriyel Program Değerlendirme Bölümü, Sosyal İdari Program Değerlendirme Bölümü ve Kamu Kurumu Değerlendirme Bölümü görevleri arasında yer almaktadır (NABO, 2019).

4 Ekim 2006 tarihli ve 8050 sayılı Ulusal Maliye Kanunu (National Finance Act) ile bütçe süreci ve bu süreçte dikkate alınan bütçe ilkeleri ile ilgili hususlar ele alınmıştır. Yıllık ilkesinin benimsendiği Güney Kore’de bütçe harcamalarının sadece ilgili oldukları yılın gelirleri ile finanse edilebileceği belirtilmektedir (3. madde). Yıllık ilkesinin yanı sıra hükümetin mali yönetimini beş yıllık periyodlarla hazırlaması gerekmektedir (7. madde). Mali yönetim planının içinde mali yönetimin amaçları, orta ve uzun dönem mali tahminler, bütün alanlar için kaynak tahsisi planları, ihtiyari ve zorunlu harcamaların artışlarıyla ilgili tahminler, hazine gelir artışları ve vergi yükü ile ilgili tahminler ve Cumhurbaşkanı kararı ile eklenebilecek diğer hususlar yer almaktadır (7. madde).

8050 sayılı Ulusal Maliye Kanununun 16. maddesi bütçenin hazırlanması ve yürütülmesi süreçlerinde dikkate alınması gereken bütçe ilkelerini ele almaktadır. İlkelerden birincisi hükümetin mali sağlamlığı güvence altına almak ve insanların üzerindeki yükü en aza indirmek için her türlü çabayı gösterme durumunu ifade etmektedir. İkinci ilkeye göre hükümet hazine harcamalarının ve vergi harcamalarının⁴ sonuçlarını geliştirmelidir. Üçüncüsü, vatandaşların bütçe sürecine katılmalarını ve saydamlığı sağlamak üzere hükümetin gerekli önlemleri alması gerekmektedir. Dördüncüsü, hükümet bütçenin hem erkekler hem de kadınlar üzerindeki etkilerini değerlendirecek ve elde ettiği sonuçları bütçenin oluşturulmasına yansıtacaktır. Aynı kanunun 17. maddesi ise sayılan ilkelerden ayrı olarak “kapsamlılık” (genellik) ilkesi olarak isimlendirilmiştir. Buna göre bütün gelirler bütçe gelirleri kısmında ve giderler de bütçe harcamaları kısmında yer almalıdır⁵.

Hükümet toplam bütçenin en fazla yüzde birini ihtiyat akçesi/yedek fon (reserve fund) olarak kullanabilmektedir. İhtiyat akçesinin tutarı belirlendikten sonra hükümet bunu bütçeye yansıtılmayan veya bütçeyi aşan harcamalar için kullanabilmektedir (8050 sayılı Ulusal Maliye Kanunu, 22. madde). Bütçe yıllık olarak hazırlanmasının yanında birden fazla yıla yayılabilecek işler için yıllık ilkesi dikkate alınmayabilmektedir. Ancak toplam miktarın ve ayrıca yıllık ödenecek taksitlerin Ulusal Meclis tarafından onaylanması gerekmektedir. Bununla birlikte birden fazla yıl ile kastedilen beş yıldır. Ancak projenin ölçek büyüklüğüne ve ülkenin mali durumuna göre oluşabilecek istisnai durumlar gerektirdiğinde bu süre on yıla kadar çıkabilmektedir (8050 sayılı Ulusal Maliye Kanunu, 23. madde). Yıllık ilkesi çerçevesinde ele alınabilecek bir diğer husus da ilgili yılda harcama bütçesinden gerçekleşmeyen harcamaların takip eden yıla aktarılmasıdır. Böyle bir durumun gerçekleşmesi için Ulusal Meclis’in ön onayı gerekmektedir (8050 sayılı Ulusal Maliye Kanunu, 24. madde).

Güney Kore’de kamu maliyesi alanında 2003 ile 2007 arasında önemli reformlar yapılmıştır. Orta vadeli harcama çerçevesi⁶ (Ulusal Mali Yönetim Planı – National Fiscal Management Plan), yukarıdan-aşağıya bütçeleme, performans yönetimi, dijital bütçeleme ve Ulusal Kamu Maliyesi Kanunu (National Public Finance Law) ile bütünleşmiş muhasebe sistemi yapılan reformların ana başlıklarıdır. Şeffaflığı arttırmak ve vatandaşların bütçe sürecine dahil edilmesi gibi hususlar konusunda da çalışmalar devam etmektedir (OECD, 2019, s. 207).

Kore’de orta vadeli mali planlar beş yıllık olarak hazırlanır ve bütçeleme sürecinde yıllık olarak güncellenerek toplam hükümet harcamaları ile harcamacı birimler (bakanlıklar) yıllık harcama tavanları belirlenir (Kim, 2010, s. 178). Orta vadeli mali planlara bağlı bütçeleme 2003 yılında girilen reformlardan önce de denenmiştir. 1982 ve 1998 yıllarında orta vadeli mali planlar kabul edilmişse de bu planlar yıllık bütçeleme süreçlerinde dikkate alınmadıkları için vazgeçilmişlerdir. Bu sebeple 2003 yılından itibaren gerçekleştirilen orta vadeli mali planların başarısı ve sürdürülebilirliği kritik bir şekilde yıllık bütçelere bağlanmasına gayret edilmiştir. Bu da esasında çok yıllı bir perspektifin yıllık bütçelere bağlı olarak yürütülmesinin önemini ortaya koymaktadır. Kore’nin benimsediği İsveç modeli de yukarıdan aşağıya çok yıllı harcama tavanlarını uyguladığından orta vadeli plan ile yıllık bütçeler arasında kritik bağlantılar meydana getirmektedir (Kim, 2010, s. 179).

Güney Kore 2005 yılında yukarıdan-aşağıya bütçelemeyi benimsenmeye başlamıştır. 2005 yılından önceki dönemlerde aşağıdan-yukarıya bütçeleme çerçevesinde harcamacı bakanlıklar ödenek taleplerini üst seviyeden belirlemekteydiler. Genellikle bir önceki yıl bütçesinin ortalama yüzde otuz

kadar arttırılarak talep gerçekleşmekte ve sonrasında pazarlıklar başlamaktaydı. Yukarıdan-aşağıya bütçelemeye girildikten sonra bu oran oldukça azalmış ve mali disiplinin sağlanmasına önemli katkılar sağlamıştır (Kim ve Park, 2006, s. 92).

Aylık bütçe gerçekleştirmeleri konusunda rapor yayımlanan Güney Kore’de yıl ortası için bir rapor yayınlanmamaktadır. Yılsonu mali tabloları ise 10 Nisan’a kadar hazırlanır ve mali raporların denetimi 20 Mayıs’ta yapılır. Raporlar üzerine parlamenter denetim de Haziran ayı içinde gerçekleşmektedir. Bütçe ile ilgili hazırlanan raporların tamamı kamuoyuyla paylaşılmaktadır (OECD, 2019, ss. 207-208).

3.3. İngiltere

İngiltere 1961 yılında yapmaya başladığı çok yıllık kamu harcamaları anketleriyle çok yıllık bütçeleme anlayışının öncüsü olarak kabul edilmektedir⁷. Çok yıllık bütçeleme ile politika yapıcılar bütçe politikalarına ilişkin orta vadeli bir bakış açısı elde etmeleri, harcamaların çok yıllık etkilerine odaklanmaları ve orta vadeli amaçlara ulaşmak için almaları gereken önlemleri analiz edebilmeleri sağlanmaktadır. Aynı zamanda bütçenin devamlılığı ve istikrarı da çok yıllık bütçeleme anlayışının sağladığı diğer hususlardır (Boex, Martinez-Vazquez ve McNab, 2000, ss. 97-98).

Hükümetin orta vadeli mali stratejisi çok yıllık bütçeleme anlayışının sürecine rehberlik etmektedir. Orta vadeli mali stratejinin belirlenmesi üzerine Maliye Bakanlığı başkanlığındaki Kabine Harcama Kabinesi çok yıllık dönem için toplam harcama limitlerini belirler. Limit belirlemeden sonra hükümet gelecek iki yıl için taahhüt ettiği harcamaları ortaya koyar ve yeni bir üç yıllık projeksiyon geliştirir (Boex, Martinez-Vazquez ve McNab, 2000, s. 98).

İngiltere’de bütçe beş yıllık ileriye dönük perspektiflere uyumlu hale getirilmektedir. Kamu Hesapları Komitesi (Public Accounts Committee) Ulusal Denetim Ofisinin (National Audit Office) desteğiyle bütçe sonuçlarının izlenmesinde güçlü bir rol oynamaktadır. Parlamentonun yürütmenin getirdiği bütçe teklifini değiştirme konusundaki yetkileri çok sınırlıdır. Aynı zamanda bütçenin hazırlanmasında vatandaşların katılımı da çok sınırlıdır. Tüm bütçe harcamaları Hazinesinin tek hesabı olan Konsolide Fon üzerinden yapılmaktadır. Performans bilgilerinin öncelikle organizasyon ve yönetim seviyesinde performans yönetimi ve hesap verilebilirlik aracı olarak kullanılmasına imkan veren yönetsel performans bütçe sistemi benimsenmiştir. Bütçe tabloları hükümetin mali stratejileri, kısa vadeli riskler ve uzun dönemli mali sürdürülebilirlik konusunda bilgiler içermektedir. Bununla birlikte Bütçe Sorumluluk Ofisi mali riskler ve kamu maliyesinin uzun vadeli sürdürülebilirliği konusunda rapor hazırlayıp parlamentoya sunmaktadır (OECD, 2019, s. 253).

2010 yılında kurulan Bütçe Sorumluluk Ofisi⁸ (Office for Budget Responsibility) İngiltere kamu maliyesinin ve maliye politikalarının analizini yapmaktadır. Ofis yaptığı değerlendirme ve analizlerde bağımsız olarak hareket eder (Office for Budget Responsibility, 2019).

Bütçe Sorumluluk Ofisinin politika oluşturmak üzere kullanılan tahminleri öncelikle hükümetle paylaşılır. Ofis, böyle durumlarda hazırladığı raporları yayımlamadan önce hükümetin ilk tablolarını beklemektedir. Ancak ilk tablolar hazırlandıktan hemen sonra tahminlerine ilişkin raporu yayımlar. Bununla birlikte şeffaflığı arttırmak adına parlamento tarafından sorulan sorular ve verilen cevaplar, parlamentoya yazılı veya sözlü olarak sunulan kanıtlar, kendi yönetim düzenlemeleri hakkındaki bilgiler, Ofise yapılan veya Ofisten yapılan yazışmalar gibi birçok doküman kamuoyuyla paylaşılmaktadır (OECD, 2015, s. 251).

Bütçe Sorumluluk Ofisinin yanı sıra bir başka bağımsız kuruluş da Mali Araştırmalar Enstitüsüdür (Institute for Fiscal Studies – IFS). Enstitü 1969 yılında etkili maliye politikalarının geliştirilmesini desteklemek için kamuoyunun ekonomik konular üzerinde bilgilendirilmesini temel ilkesel amaç edinerek kurulmuştur. Her yıl Maliye Bakanının hazırladığı bütçe teklifi ve reformları konusunda yaptığı analizleri yayımlamaktadır (Institute for Fiscal Studies, 2019).

Şeffaflık ve hesap verilebilirliğe katkı sağlayan bir uygulama da Hazine’nin her bir departman için, Kamu Hizmet Antlaşmaları (Public Service Agreements – PSA) olarak bilinen performans hedeflerinin yayınlanması taahhüdüdür. Anılan anlaşmalarla her departmandan kendisine ayrılan bütçe ile ne yapmasının beklendiği belirlenmektedir (Balls, 2019, s. 5).

2002 yılında hazırlanan Harcama Gözden Geçirme Notu (Spending Review White Paper) ile kamu hizmetlerin performansı konusunda bazı temel ilkeler benimsenmiştir. Birincisi, hükümet tarafından şeffaf çıktı odaklı ulusal amaçların belirlenmesidir. İkincisi, hizmet sunan kurumlara en yüksek esnekliği verecek şekilde yetki devrinin gerçekleşmesidir. Üçüncüsü, hesap verilebilirliği geliştirmek için bağımsız ve etkin denetim düzenlemeleri yapmaktır. Dördüncüsü de şeffaflığı arttırmak adına hem ulusal hem de yerel düzeyde daha iyi enformasyon oluşturmaktır (Noman, 2008, s. 4).

İngiltere hükümet çapında performans hedeflerinin oluşturulduğu performans yönetimini 2010 yılından itibaren terk etmiştir. Böylece 2010 yılından sonra bütçenin performans esaslı yönelimi azaltılmaya başlanmıştır. Bunun yerine hükümet merkezi olmayan bir yaklaşım benimsenmeye başlamıştır. Alt ulusal hükümetler (sub-national government) ve departmanlar yaptıkları harcamalar ve elde ettikleri sonuçlar konusunda performans raporları yayınlamaya başlamışlardır (IMF, 2014, s. 94).

Parlamento iç tüzüğü ile belirlenen parlamento komiteleri (Seçilmiş Komiteler – Select Committees) bütçe sürecinde önemli rol oynar. Hükümetin her departmanından belirlenen komiteler, ilgili oldukları departmanın harcamalarını inceler. Ancak herhangi bir departmanla ilgili olmayan komiteler de bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, parlamentonun en etkili komitelerinden olan Kamu Hesapları Komitesidir (Public Accounts Committee – PAC). Komitenin önemi kamu harcamalarını finanse etmek için parlamento tarafından verilen ödeneklerin hesaplarını incelemekten gelmektedir (OECD, 2004, ss. 414-415).

Bütçenin gelir kısmının değiştirilmesi konusunda parlamentonun sınırlandırılmış bir yetkisi bulunmamaktadır. Ancak gelirlerin azalmasına yol açacak bir harcama değişikliği konusunda sınırlandırılmıştır. Harcamalar parlamentoda departman bazında onaylanmaktadır. İngiltere’de uygulanan Westminster yönetim sisteminin pratik bir sonucu olarak hükümetin genellikle parlamento çoğunluğunu da elinde bulundurması hükümetin önerdiği gelir ve harcama miktarının parlamentoda çok az değişmesi anlamına gelmektedir (IMF, 2014, s. 93).

3.4. Kanada

Kanada’da bütçe konusunda gerçekleşen reformlar konusunda önceki girişimlerin başarısız olmasından dolayı hızlıca yeni yöntemler aranarak yoğun çabalar gösterilmiştir. Ancak bunlar “yeni” reform olmaları yönüyle eleştirilmektedir. Zira reform olarak getirilen yeniliklerin geçmiş uygulamalara dayandırılması bu eleştirilerin odak noktasını oluşturmaktadır (Good ve Lindquist, 2010, s. 105). Bütçe süreci ve hazırlanan tahminlerin parlamenterler tarafından anlaşılabilmesi Kanada bütçe sisteminin en fazla eleştirilen yönlerden birini oluşturmaktadır. Bu husus hazırlanan birçok raporda belirtilmekte ve parlamentonun kendisinden beklenen görevlerini yerine getirebilmesi için anlaşılır, zamanlaması yapılmış ve sağlam temellerle hazırlanmış bilginin parlamenterlere sunulması gerektiği ifade edilmiştir⁹ (Lukiwski, 2019, s. 7).

2006 yılında yürürlüğe giren Federal Hesap Verilebilirlik Kanunu (Federal Accountability Act) ile önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Parlamento Bütçe Ofisi’nin (Parliamentary Budget Office) kurulması ile hükümet tahminlerinin ve bütçe planlamasının şeffaflığı ve güvenilirliği gelişmiştir. Genel Denetmen Ofisine (Office of the Auditor General) federal hükümetten kaynak alan tüm kişi ve kurumları denetleyebilecek yeni yetki ve kaynaklar sağlanmıştır. Bu yetki alanı içine tüm kamu özel sektör işbirlikleri de dahil edilerek hesap verilebilirlik ve şeffaflık güçlendirilmiştir. Ofis içindeki denetim komisyonları üyelerinin hükümet dışından atanmaları sağlanarak bağımsızlık sağlanmaya çalışılmıştır. Bakan yardımcıları da kendi departmanlarının denetim memurları olarak belirlenmişlerdir. Böylelikle parlamento karşısında, atanmışlar sorumluluk alanları ile ilgili sorulara cevap vermeleri konusunda sorumlu tutulmuşlardır (Good ve Lindquist, 2010, ss. 113-114).

2006 yılında kurulan Parlamento Bütçe Görevlisi (Parliamentary Budget Officer – PBO) kamu maliyesi ile hükümetin yaptığı tahminler konusunda ve ülkenin ekonomisinde meydana gelen gelişmeler üzerine bağımsız analizler yapan bir kurumdur. Ayrıca bir komitenin veya parlamenterin isteği üzerine Parlamento tarafından yapılan tekliflerin maliyetlerini de tahmin eder. Parlamentoda yapılan bütçe görüşmelerinin/tartışmalarının kalitesini arttırmak, mali şeffaflığı ve hesap verilebilirliği geliştirmek temel amaçları arasında yer almaktadır. Federal ve diğer alt düzeyler için gelecek yetmiş yıllık süreyi kapsayacak mali sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanması da diğer önemli görevleri arasında yer

almaktadır. Kurum güçlü bir bağımsızlığa sahip olmasına rağmen idari olarak Parlamento Kütüphanesine bağlıdır. (IMF, 2014, s. 22).

Parlamento Bütçe Görevlisi'nin önemli bir sorumluluğu da genel seçimlerden önce yapılan analizler hakkındadır. Siyasi partilerden veya Avam Kamarasının bağımsız üyelerinden gelen istek üzerine partilerin veya kişilerin seçim kampanyasında öne sürdükleri vaatlerin finansal maliyetlerini tahmin etmektedir¹⁰ (Parliamentary Budget Office, 2019).

Merkezi yönetimin tamamı federal bütçe kapsamında yer almaktadır. Ancak merkezi yönetim bazı yetkilerini illerle paylaştığı için Kanada Emeklilik Planı (Canada Pension Plan – CPP) bütçenin dışında yer almaktadır (IMF, 2014, s. 24).

Parlamento hükümetin harcama teklifini değiştirmek istediğinde bunu sadece azaltma yönünde kullanır veya doğrudan reddeder. Ancak ödenekleri arttırmak gibi bir yetkisi yoktur. Dolayısıyla bütçe çoğu zaman hükümetin hazırladığı şekilde gerçekleşmektedir. Bütçe mali yıldan önce parlamentoya gönderilmekte, ancak ana tahminler (main estimates) ise genellikle mali yılın ilk üç ayında tamamlanmaktadır. Bu sürede özel bir ödenek kanunu ile ara dönem ödenekleri (interim supply for the main estimates) sağlanarak mali yılbaşından itibaren kamu hizmetlerinin aksamasının önüne geçilmektedir (IMF, 2014, ss. 24-25).

3.5. Fransa

1789 yılında gerçekleşen Fransız Devriminden sonra, yine aynı yılda Fransa Ulusal Meclisi tarafından kabul edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi demokrasi ve özgürlükleri pekiştiren maddeler içermektedir. Bu maddelerden bazıları bütçe hakkı, hesap verilebilirlik gibi bütçe ilkelerine dolaylı yollardan atıfta bulunmaktadır.

Bildirinin üçüncü maddesi iktidarın açık olarak ulustan kaynaklandığını belirtir. Buna göre hiç kimse ulustan kaynaklanmayan bir iktidar aracına sahip olamayacaktır. Dolayısıyla devlet idaresi için iktidarı ele alanlar yapacakları kamu harcamaları ve toplayacakları gelirleri dolayısıyla halktan zimni olarak izin almış olmaktadır. On altıncı madde de kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyerek bu hususun tamamlayıcısı olmuştur. Böylece yürütme yetkisini elinde bulunduranlar ile yasama yetkisini elinde bulunduranların ilkesel olarak birbirlerinden ayrı tutulması hedeflenmiştir.

Bildirinin altıncı maddesi yurttaşların bizzat veya seçtikleri temsilciler yoluyla kanunların oluşturulmasına katılma hakları olduğunu belirtir. Bu bağlamda çıkarılacak kanunların kamu harcaması veya kamu gelirleri ile ilgili olması hali bütçe hakkının tesisi anlamına gelecektir. Benzer doğrultuda düzenlenen on dördüncü maddede de vergilerin gerekliliğini tartışma, elde edilen vergi gelirlerinin kullanım alanlarını gözleme gibi haklar da bizzat yurttaşlar veya seçecekleri temsilciler aracılığıyla kullanabilecekleri haklar olarak sayılmıştır. Başka bir deyişle harcamaların yapılacağı yerlerin denetimi de sağlanmış olmaktadır.

Bildirinin on beşinci maddesi hesap verilebilirliği işaret etmektedir. Buna göre “*Toplumun kamu görevlilerinden, görevleriyle ilgili olarak hesap sorma hakkı bulunmaktadır.*” denilerek kamu görevlilerin yapacakları iş ve eylemlerle ilgili olarak topluma hesap vermesi ilkesi benimsenmiştir.

Fransa’da 1990’ların sonlarına kadar birlik, tahsis, yıllık ve genellik olmak üzere dört temel bütçe ilkesi benimsenmiştir. Birlik ilkesi ile mali yıl boyunca bütün gelirlerin ve giderlerin tek bir dokümanda toplanması; tahsis ilkesi ile ayrılan ödeneğin sadece belirlenen amaç için kullanılması, yıllık ilkesi ile bütçe ile ilgili tüm işlemlerin sadece mali yılla sınırlanması ve genellik ilkesi ile toplam gelirlerin toplam harcamaları finanse etmek için (adem-i tahsis) için kullanılması öngörülmüştür. 2000’li yılların başında yapılan reformlarla bütçenin bahsi geçen klasik ilkelerine yenileri eklenmiştir. Bunlar genel olarak mali saydamlık ve sorumluluk reformları başlıkları altında toplanabilir (Moretti ve Kraan, 2018, ss. 14-15).

Mali saydamlık ilkesi ile Parلمانonun bütçe sürecindeki rolünü arttırmak hedeflenmiştir. Mali saydamlıkla birlikte diğer ilkesel ve kurumsal düzenlemeleri düzenleyen kanun 2001 yılında yürürlüğe giren Bütçe Kanunlarının Anayasal Tüzüğü’dür¹¹ (Constitutional Bylaw on State Budget Acts – Loi Organique de Lois de Finances) (Moretti ve Kraan, 2018, s. 15). Düzenlemenin iki öncelikli amacı bulunmaktadır; kamu yönetimini performans yönelimli kılmak ve parlamenter gözetimi ön plana

çıkarmak. Bu doğrultuda belirlenen programlara göre mali kaynakların dağıtılması sağlanmak istenmiştir. Parlamenta sunulacak bütün programların her biri için toplam bütçe, amaç ve performans göstergelerinin açık olarak tanımlanmaları gerekmiştir. Bu süreçte kamu yöneticilerine kaynak tahsisatı konusunda daha fazla özgürlük sağlanmışsa¹² da hesap verilebilirlikleri de artırılmış ve bütçe sonuç odaklı hale getirilmiştir. Parlamento üyelerinin hükümet programlarını performans çerçevesinde değerlendirebilmeleri için her program için beklenen performans ile gerçekleşen performans karşılaştırması hakkında bilgilendirilmeye başlanmıştır. Ayrıca daha önce parlamento üyelerinin gelir azaltıcı ve gider arttırıcı tekliflerde bulunamayacağı konusundaki sınırlılık da gevşetilerek “ödeneklerin programlar arasındaki dağıtımını değiştirmeleri” mümkün hale getirilmiştir (Kusek ve Rist, 2004, s. 30).

Mali sorumluluk reformları harcama kuralları, gider değerlendirmeleri ve çok yıllık planlama ekseninde gerçekleşmiştir. Harcama kuralları devletin iradi harcama kuralları, sağlık harcamalarıyla ilgili harcama kuralları ve yerel yönetimlerle ilgili harcama kuralları olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Gider değerlendirmelerinde mümkün olan tasarruf tedbirlerinin alınması, gelirlerin toplanmasında etkinlik, hizmet kalitesinin artırılması ve idari prosedürlerin basitleştirilmesi merkezi yönetim düzeyinde ele alınmaktadır. Çok yıllık olma konusunda orta vadeli bakış açısıyla ve bütçe yılını aşacak şekilde yürütme organının bazı mali sorumluluklar altına alınması düşünülmüştür. Bakanlıkların bütçe yılı ile birlikte takip eden iki yıllık harcama tahminlerini de yapmaları zorunluluk altına alınmıştır (Moretti ve Kraan, 2018 ss. 15-19).

Mali Kanunlarla İlgili Organik Kanunla birlikte en az dört yıllık genel ekonomik ve mali görünümü, planlanan tedbirlerin mevcut politikalarla ilişkileri, her programın performans bilgisi ve vazgeçilen vergileri gösteren vergi harcamalarının tahmini bütçe kanunu ile birlikte sunulmaya başlanmıştır. 2009 yılında da merkezi yönetim bütçesi harcamaları daha detaylı olarak ele alan çok yıllık bütçe çerçevesi uygulanmaya başlanmıştır (Yılmaz ve Önal, 2019, s. 100).

Fransa Maliye Bakanlığı çatısı altında bütçe konusunda bir internet sitesi (budget.gouv.fr) oluşturulmuş ve bütçe konusundaki tüm gelişmeler gerçek zamanlı olarak bir zaman çizelgesi üzerinde gösterilmektedir. Zaman çizelgesi üzerinden geçen sürede meydana gelişmeler izlenebilmektedir. Sitede ayrıca aylık bütçe durumları grafiklerle gösterilmekte, takip eden yıl için bütçe prosedürü yer almaktadır. “Kamu parasını kim harcadı?” sorusunun altına yine bir grafikte yerel hükümetlerin, merkezi hükümetin ve sosyal güvenlik fonlarının yaptığı harcama miktarları gösterilmektedir.

Anılan internet sitesinde yer alan başka bir önemli husus performans alt göstergelerinin sunumudur. Sona eren bütçe yılında ulaşılan sonuçlar bu göstergelerde yer almaktadır. Öncelikle ilgili yılda belirlenen toplam performans alt gösterge sayısı ortaya konulmakta ve bütçe yılı boyunca bunlardan kaçının belirlenen hedefe ulaştığı, kaçının gelişimine devam ettiği, kaçında hiçbir gelişmenin yaşanmadığı gösterilmektedir. İstenildiği durumda programların detaylı performansına ulaşılabilmektedir. Ayrıca tüm programların amaçları, göstergeleri ve alt göstergeleri bakımında değerlendirilmekte ve nihai olarak genel bütçenin performans değerlendirilmesi ortaya konulmaktadır. Örneğin eğitim, adalet veya kamu maliyesi için yapılan toplam kamu harcamaları, toplam çalışan sayısı, belirlenmiş hedefler ve bu hedeflere yönelik gerçekleşen programların başarı dereceleri ve tüm bunlarla hedeflenen arasındaki farklar grafikler ve çeşitli görsel araçlarla kamuoyuyla paylaşılmaktadır.

3.6. Güney Afrika

1994 yılında Güney Afrika’da post-apartheid¹³ hükümetin göreve gelmesi ile birçok alanda olduğu gibi mali alanda ve dolayısıyla bütçe konusunda da önemli reformların yapılması gerekmiştir (Hogan, 1996, s. 417). 1994 yılında demokratik bir sürece geçilinceye kadar bütçeleme sürecinde yaşanan olumsuzluklar, bütçenin belirsizliği, bütçenin mali dengeyi sağlamadaki yetersizliği, anayasal eksiklikler, harcamaların etkinlik ve verimlilik değerlendirmesinin sınırlılığı, bütçe sürecinden ve hesap verilebilirlik amaçlarından sakınılarak gerçekleşen harcamalar, şeffaflığın olmaması bütçeleme konusunda belirgin olarak görülen sorunlardı (Fölscher ve Cole, 2006, s. 2). Demokratik sürece geçişle birlikte girişilen reformların altında yatan temel ilkeler (bu ilkeler bütçe sürecinin başlangıcından denetimine kadar olan tüm süreci kapsamaktadır) şunlar olmuştur (Fölscher ve Cole, 2006, s. 3):

- *Kapsamlılık ve entegrasyon:* Ulusal bütçe çerçevesi ülkedeki ulusal, eyalet ve yerel seviye için bütçe sürecini ve politikalarını koordine, entegre ve disipline etmektedir.

- *Politik gözetim ve politik önceliklere odaklanma*: Öncelikler arasındaki seçimler nihai aşamada politiktir. Seçimlerin politik olması finansman seçeneklerinin hükümetin önceliklerine uygun olmasını ve politik gözetimin güçlendirilmesini sağlamak için siyasi ve idari uygulamaların entegrasyonunu yapılandırmayı gerektirir.
- *Enformasyonun stratejik kullanımı*: Reform süreci zamana yayılarak geliştirilip uygulanacaktır. Kaynakların kullanımı ve tahsisi ile ilgili elde edilecek bilgiler kamu politikalarının geliştirilmesi ve hesap verilebilirliğin uygulanması amacıyla kullanılır.
- *Teşvikleri değiştirerek davranışı değiştirme*: Sorumluluk (onaylanmış tavanlarda) harcama tercihleri konusunda harcamacı birimlere devredilir.
- *Bütçe istikrarını ve öngörülebilirliğini sağlamak*: Bütçe mekanizması belirsizliği yönetmek, fonlamayı ve politik tahmin edilebilirliği orta vadede arttırmak için çeşitli mekanizmalar içerir.

Güney Afrika'da 1998 yılında orta vadeli harcama çerçevesi benimsenerek uygulanmaya başlanmıştır. Böylelikle harcamacı birimler hangi kaynakların kendileri için kullanılabilir olduğunu bilmelerine imkan sağlanmış ve böylece hükümet planlamaları daha güvenilir ve kesinlik kazanmıştır. Orta vadeli harcama çerçevesi belirlendiğinde harcamacı birimler kaynakların tahsisinde stratejik önceliklerin belirlenmesinde mali disiplinin de temin edilmesini sağlamaktadırlar. Bu bakımdan bütçe sürecinin iki temel amaca indirgemek mümkündür. Birinci amaç mali hedefleri belirlemek ve ikincisi amaç ise bu hedefler doğrultusunda stratejik önceliklere göre kaynakların tahsisini sağlamaktır (Mahlangu ve Mphela, 2011, s. 16).

Orta Vadeli Harcama Çerçevesi Güney Afrika'da belirgin amaçlar içermektedir. Birincisi, makroekonomik ve mali politikaların varlığı çerçevesinde hazırlanan harcama planlarının karşılanabilir bütçe programlarını temin etmesini sağlamak olarak belirtilmektedir. İkincisi, erken politika önceliklerinin temin edilmesi, rakip politika ve programların değerlendirilmesi ile mevcut ve orta vadeli planların eldeki uygun kaynaklarla eşleşmesi yapılmak suretiyle politika öncelikleri ile kamu harcamaları arasındaki bağı kuvvetlendirmektir (Fölscher ve Cole, 2006, s. 9).

Güney Afrika'da çok yıllık bütçeleme üç yıllık olarak hazırlanmaktadır; gelecek mali yıl ve takip eden iki yıllık dönem. Ancak Parlamento tarafından onaylanan sadece gelecek mali yılın bütçesidir. Takip eden iki yıllık bütçe tahminleri ise Parlamento tarafından onaylanmaz, ancak gelecek dönem bütçe tahminleri için bir temel veya gösterge niteliğindedir (Mahlangu ve Mphela, 2011, s. 16). Güney Afrika'da Parlamento tarafından kabul edilen bütçe önerileri Orta Vadeli Harcama Çerçevesi sürecinde dikkate alınmakta ve hazırlanmaktadır. Planlama ve politika arasındaki bağı güçlendirmek için alt program düzeylerine kadar tüm bütçe tahminleri üç yıllık periyodlar halinde hazırlanmaktadır (Fölscher ve Cole, 2006, s. 11).

Bütçenin Parlamentoda tartışılması geniş bir katılım ağıyla gerçekleşmektedir. Parlamentodaki tartışmalara örgütlü çıkar grupları, sivil toplum kuruluşları, medya ve vatandaşlar katılmaktadır. Böylelikle Parlamento sadece yürütmenin gelir ve harcama önerilerini incelemekle kalmamakta; aynı zamanda şeffaflığın olmasını da temin etmektedir (Mahlangu ve Mphela, 2011, s. 24). Bütçe gözetimi yıl içi izleme ve yılsonu izleme olarak Parlamento tarafından komiteler aracılığıyla gerçekleştirilir. Her iki izleme sürecinde de örgütlü sivil toplum kuruluşları ve kamuoyu Parlamento komitelerinde yapılan sunumlarda veya medya aracılığıyla katılımında bulunurlar. Bu süreç bütçenin etkili ve verimli bir şekilde istenilen sonuçları meydana getirip getirmediğini belirleme konusunda önem taşımaktadır. Nihai bütçe dokümanların değerlendirilmesi Genel Denetmen (Auditor-General –AG) gibi bağımsız kurumlarca yapılmakta ve bu değerlendirmede belgelerin tutarlığı ele alınmaktadır. Genel Denetmen birimlerin mali yönetim, performans ve pozisyonlarını inceler. İncelemeden sonra yılsonu belgelerinde mali durumun ve yönetimin durumu ile kalitesi hakkında görüşünü bildirir. (Mahlangu ve Mphela, 2011, ss. 25-26).

1996 Anayasasınının 215. maddesi Güney Afrika'nın üç düzeyli yönetimlerinin (ulusal, eyalet ve belediye) tamamı için bütçe süreçleriyle ilgili hükümler içermektedir. Üç düzeyli yönetimlerin bütçe sürecinde şeffaflığı ve hesap verilebilirliği geliştirecek, etkili bir mali yönetim sağlayacak önlem almaları gerektiği belirtilmiştir. Aynı maddenin ikinci fıkrası bütçe kanununun içermesi gereken belirlemeleri (bütçelerin formu, bütçelerin ne zaman tablolaştırılacağı, bütçelerde gelirlerin kaynağının gösterilmesi ve önerilen harcamaların ulusal mevzuata uygun olacağı gibi), üçüncü fıkra ise bütçelerin

içermesi gerekenleri (gelir ve harcama tahminleri, beklenen açığın finansman önerileri, takip eden yıl kamu borcunu arttıracak borçlanma ve kamusal yükümlülüklerin göstergesi gibi) göstermektedir.

Genel Denetmen kurumunun denetim alanı 1996 Anayasasının 188. maddesi ile belirlenmiştir. Merkezi idare, eyalet ve belediye yönetim birimlerinin tamamı ile özel kanunlarla, üç yönetim birimi tarafından, Ulusal Gelir Fonu veya Eyalet Gelir Fonu ile fonlanarak kurulan işletmelerin tamamı hiçbir istisna bırakılmayacak şekilde genel denetimin alanına dahil edilmiş ve anayasal olarak güvence altına alınmıştır.

3.7. İsveç

İsveç'te 1990'ların başlarında artan mali sorunlar dikkatleri bütçeleme sürecinin kurumsal yapısı ile kamu maliyesinin sonuçları arasındaki ilişkiye çekmiştir. 1995 yılında artan sorunlar nedeniyle Maliye Bakanlığı bu konuya çözüm olarak Parlamento'ya iki fazdan oluşan planı sunmuştur. Öncelikle bütçe açığını azaltmak için harcamaların azaltılması ve gelirlerin artırılması hedeflenmiştir. Ancak kurumsal yapının da bunu sağlamak ve sürdürülebilir kılması için değiştirilmesi istenmiştir. Aşağıdan-yukarıya bütçeleme terk edilerek yukarıdan-aşağıya bütçeleme benimsenmeye başlanmış ve orta vadeli harcama tavanları belirlenmiştir. Takip eden yıllarda uygulaması devam eden bu değişiklikler neticesinde 1998 yılında bütçe açığı kapatılmış ve fazla vermeye başlamıştır (Kim ve Park, 2006, ss. 90-91).

İsveç'te 1991 ve 1992 yıllarında yaşanan büyük finansal krizlerden sonra bütçeleme sürecini ve bağımsız bir mali politika konseyinin oluşturulmasını da ele alan önemli reformlar gerçekleşmiştir. Örneğin yukarıdan-aşağıya bütçeleme ile harcamaların kontrol altında tutulması amaçlanmıştır. Burada Parlamento tarafından Maliye Komitesinin önerisi üzerinde hükümetin toplam harcama miktarı ve bunun harcama alanlarına dağılımı belirlenmektedir. Daha sonra harcama birimleri belirlenmekte ancak bütçe dengesi korunmaktadır. Yine bütçenin birlik ilkesini tesis etmek için bütçe dışı fon uygulamalarına izin verilmemesi, genellik ilkesini tesis etmek için gelirlere karşı harcamaların netleştirilmesinin yasaklanması, başka bir deyişle bütçe bütçenin brüt olarak gösterilmesi bütçeleme sürecinde dikkate alınan diğer hususlardır. Hükümetin tavan konusunda Parlamento'ya sunması gereken bir diğer husus net borç verme, yani fazla hedef konusundadır. Bütçe Kanununda sayısal bir hedef bulunmamakla ve sunulan hedef Parlamento tarafında değiştirilebilmekle birlikte pratikte 1997 yılından beri gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde biri olarak uygulanmaktadır (Calmfors, 2015, s. 601).

Danimarka ve Hollanda gibi ülkelerde reel harcamalar üzerine tavanlar getirilirken İsveç'te merkezi idarenin nominal harcamaları üzerine çok yıllık tavanlar getirilmektedir (The World Bank, 2013, s. 22). Bütçe yılından üç yıl önce bağlayıcı toplam tavan belirlenmekte ve hükümet önerisi de belirlenen toplam bu limite uymak durumunda bırakılmaktadır¹⁴. Bütçenin kabinede görüşülmesinde Maliye Bakanı tarafından belirlenen ödenek miktarını az bulan bir bakanın kendi ödenek tahsisinin arttırılmasını istemesi halinde diğer tüm bakanları denk gelen tutarı toplam harcamalardan indirmek için ikna etmek durumundadır. Böylelikle toplam harcama tavanı aşılmamış olacaktır. Dolayısıyla ilk durumda ve harcama tavanı¹⁵ sınırları içinde Maliye Bakanı tarafından belirlenen ödenek miktarlarının değiştirilmesi zor olmaktadır (Ljungman, 2009, s. 16). Bu şekilde harcama tavanlarının belirlenmesinin bütçeleme sürecini güçlendirdiği ve finansmanı stabilize ettiği yönünde geniş bir konsensüs vardır (Ljungman, 2008, s. 38).

Harcama tavanlarının nominal olarak belirlenmesi enflasyonun beklentinin altında veya üstünde olması durumunda sorun yaşanmasına neden olabilmektedir. Nominal tavanlar belli miktarda belirsizlik içerse de tavanların nominal olarak belirlenmesinin nedeni şeffaflığı sağlamaktır. Tavanların nominal olarak belirlenmesi tavanlar ile harcama tahminlerinin karşılaştırılmasındaki belirsizlikleri ve şüpheleri ortadan kaldırır. Ayrıca reel harcama tavanlarının belirlenmesi enflasyon ayarlamasının yapılmasını gerektireceği¹⁶ için bu konuda yaşanacak metodolojik tartışmayı ve deflatörün fırsatçı değişikliklerle kullanılması riskinden sakınmak için olumlu görülmektedir (Ljungman, 2008, s. 42).

Yıllık bütçe kanun tasarısında hükümet merkezi idarenin harcamaları için bir tavan önermeli ve bu gelecek üç yıl için yapılmalıdır. Bütçe yılını takip edecek ikinci ve üçüncü bütçe yılları için ön gelir tahmini ve harcama limiti önerisinde bulunmalıdır. Onaylanan harcama tavanının aşılması gibi bir risk söz konusu olduğunda hükümetin bundan kaçınmak için yetkileri içinde gerekli önlemleri alması veya

Parlamentonun uygulaması için gerekli önlemleri önermesi gerekmektedir (2011:203 Sayılı Bütçe Kanunu, Bütçe Politika Hedefleri ve Rehberler, Birinci – Dördüncü Bölüm).

Çok yıllık bütçeleme kapsamında belirlenen harcama tavanları konusunda temel ilke bütünlüktür. Yukarıda değinilen bazı geçici istisnalar dışında merkezi idarenin gelirleri ile finanse edilen tüm kamu harcamaları belirlenen tavanın sınırları içinde kalmak durumundadır. Bütünlük temel ilkesine uygun olarak idari harcamalar, yatırım harcamaları, Avrupa Birliği'ne yapılan katkı ödemeleri, yerel idarelere yapılan bağışlar ve transfer ödemeleri harcamalar için belirlenen toplam tavana tabidir (Ljungman, 2008, s. 38).

Parlamento hükümetin önerisinden daha fazla oyla tamamen farklı bir alternatif bütçeyi onaylayabilir (OECD, 2019, s. 244). İsveç temsili demokratik bir siyasi yapısının yanında törensel yetkileri olan bir krallıktır. Ancak 1700'lerin sonu ile 1800'lerin başından itibaren güçler ayrılığı prensibi benimsenmiş ve bu doğrultuda bütçe konusunda yetki Parlamentonun eline bırakılmıştır (Sveriges Riksdag, 2016, s. 13). Hükümet Aracı'nın Mali Güç kısmının 7. maddesi Parlamento tarafından onaylanmamış hiçbir ödeneğin yapılamayacağını ve gelirin toplanamayacağını hüküm altına almaktadır. 8. madde ile hükümetin herhangi bir mali sorumluluk altına girmesi veya kredi alması Parlamento tarafından hükümetin yetkilendirilmesi şartına bağlanmıştır.

Bütçe dönemi sırasında yayımlanan aylık raporlar anayasal bir zorunluluk altına alınmamakla birlikte, bütçe dönemi sonunda hazırlanacak yıllık rapor anayasal bir zorunluluk altına alınmıştır (Hükümet Aracı, Mali Güç kısmı, 10. madde). İsveç'te bütçe sonuçları aylık raporlar halinde hazırlanarak yayımlanmaktadır. Mali yıl sona erdikten sonra yılsonu mali tablosunun yayımlanması Nisan ayında, denetimi ise Mayıs ayında gerçekleşmektedir. Denetlenen mali tablonun Parlamento tarafından incelenmesi en geç 15 Haziran'a kadar yapılmak durumundadır (OECD, 2019, s. 243). Hazırlanan tabloların ve raporların kamuoyuna açık olması ve vatandaşlar tarafından kolaylıkla anlaşılabilir şekilde hazırlanması şeffaflık ve ulaşılabilirlik açısından dikkat edilen temel hususların başında yer almaktadır (OECD, 2019, s. 244).

Harcamalar gelir başlıklarına karşılık gösterilerek bütçelendirilemez. Başka bir deyişle belli harcamalar için belli gelirler karşılık gösterilemez. Eğer Parlamento gelirin belli bir amaca taahhüdüne karar verirse, ödenek üzerindeki karardan farklı olarak, bu gelir bütçenin gelir başlıklarının altında bütçelendirilmez ve raporlandırılmaz. Bununla birlikte, gelir vergisi her durumda bütçenin gelir başlıkları altında bütçelendirilmek ve raporlanmak durumundadır. Bununla birlikte gelir ve karşılık gelen harcama da bütçelendirilmez ve ödenek başlıkları altında raporlandırılmaz. Eğer toplam harcamanın belli bir kısmı da bu şekilde gelir gösterilerek karşılanıyorsa bu harcamanın denk gelen kısmı için de aynı süreç geçerlidir. Ancak toplam harcamanın bir kısmı benzer şekilde gelir gösterilerek karşılanmış ve fakat harcamanın hangi kısmına denge geldiği belirsiz ise bunun bütçelendirilmesi ve raporlanması gerekmektedir (2011:203 Sayılı Bütçe Kanunu, Bütçeleme, Altıncı Bölüm).

Ödenek tavanları belirlenmiş olmakla beraber bazı özel durumlarda bir ödeneğin geçici olarak, toplam ödeneğin en fazla yüzde onuna kadar aşılmasına imkan verilmektedir. Bu durumlarda ödenek aşım tutarı kadar kaynak takip eden yıl indirilmektedir (2011:203 Sayılı Bütçe Kanunu, Bütçeleme, Sekizinci Bölüm).

Bütçe yılı içinde kullanılmayan ödenekler yeni yılla birlikte silinmemekte, takip eden yıllarda kullanılabilir. Ödenek bütçeleştirildikten sonra en az iki yıl boyunca kullanılabilir (2011:203 Sayılı Bütçe Kanunu, Bütçeleme, Onuncu Bölüm). Yılı bütçe kanununda ve Bahar Mali Politika Kanununda hükümet hem cari bütçe yılı hem de takip eden üç yılı kapsayacak şekilde makroekonomik tahminler, merkezi yönetimin gelir ve harcama, borçlanma gereği konularında tahminler oluşturur. Bu bakımdan cari bütçenin, başka bir deyişle yürürlükte olan bütçe Bahar Mali Politika Kanunu ile revize edilmekte ve tahminlerle gerçekleşenler arasında önemli bir fark olması halinde bunun nedeni belirtilmektedir (2011:203 Sayılı Bütçe Kanunu, Takip ve Tahmin, Birinci Bölüm – Üçüncü Bölüm).

Hükümet idare ettiği veya sahip olduğu varlıklardan Parlamenteoya karşı sorumludur. Hükümetin hesap verilebilirliği merkezi idare tarafından yapılan girişimleri ve merkezi idarenin borçları ile mali taahhütlerini de kapsamaktadır. Her yıl vergi harcama hesaplarının Parlamenteoya sunulması da

hesap verilebilirlik kapsamında değerlendirilebilir (2011:203 Sayılı Bütçe Kanunu, Hesap Verilebilirlik ve Denetim, Birinci Bölüm – Dördüncü Bölüm).

Merkezi idarenin yıllık raporu en geç 15 Nisan’da Parlamento’ya sunulmak durumundadır. Raporda yer alması gereken hususlar 2011:203 Sayılı Bütçe Kanunu’nun Hesap Verilebilirlik ve Denetim (Accountability and Auditing) başlıklı onuncu kısmının altıncı bölümünde yer almaktadır. Hükümetin hesap verilebilirliğini güçlendirmek için yıllık raporda eklenmesi gereken belgelerden biri de İsveç Ulusal Denetim Ofisi (Swedish National Audit Office – SNAO) tarafından yapılan gözlemlere karşılık olarak hükümetin aldığı önlemlerin sunumudur. Böylece Ulusal Denetim Ofisi tarafından eksik görülen bir husus varsa ve buna karşı hükümet nasıl önlemler almışsa bu yıllık raporda gösterilmektedir.

İsveç’te mali konularda değerlendirme yapan kurum İsveç Mali Politika Konseyi’dir (Swedish Fiscal Policy Council). 1 Ağustos 2007 tarihinde kurulan Konsey Güney Kore, Kanada, ABD ve Avustralya gibi örneklerinin aksine yürütme organının altında yapılmıştır (Trapp, 2011, s. 5). Konsey’in görevleri arasında hükümet tarafından önerilen ve Parlamento tarafından onaylanan mali ve iktisadi politika amaçları üzerine değerlendirmeler yapmak yer almaktadır. Bu hedefler arasında kamu maliyesinin uzun vadeli sürdürülebilirliği, bütçe fazla hedefi, harcama tavanı ve mali politikanın ekonomideki döngüsel gelişmelerle tutarlılığı yer almaktadır. Konsey’in görev alanına ayrıca hükümetin bütçe kanunlarının açıklığını incelemek de yer almaktadır. Konsey görev alanına giren hususlarla ilgili gerçekleştirdiği incelemeleri İsveç Mali Politika raporuyla raporlamaktadır (FPR, About the Swedish Fiscal Policy Council, 2020). Yılda bir kez hazırlanan ve yayımlanan raporların (Fiscal Policy Reports 2009-2019) ilk sayfasında Konsey’in hükümetin bir ajansı olduğu, ancak hükümetin mali politikasını bağımsız olarak değerlendirdiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Parlamento’nun hükümet politikasını değerlendirirken Konsey tarafından hazırlanan raporun temel alındığı belirtilmekte ve böylece esasında Parlamento’ya yardımcı bir kurum gibi çalıştığı izlenimi verilmektedir.

3.8. Norveç

Norveç Parlamentosunun anayasal olarak belirlenen görev ve yetkileri arasında vergi gibi kamusal yükümlülükleri onaylamak veya kaldırmak, borç artışına karar vermek, ülkenin parasal sistemini denetlemek, hükümetin harcamalarını finanse edecek gerekli paranın uygunluğuna karar vermek, Kraliyet ve hanedanı için yıllık olarak tahsis edilecek ödenek miktarı ve Kraliyete ait mülkleri belirlemek, Devlet Konseyinin (Council of State) kayıtlarını ve tüm kamusal raporları ve dokümanları teslim almak, devlet hesaplarının incelenmesi ile ilgili prosedürü belirlemek, bu hesapların yıllık olarak incelenmesini sağlamak için beş denetçi atamak (hesapların yılsonundan itibaren altı ay içinde denetçilere sunulması gerekmektedir) yer almaktadır (Norveç Anayasası, 75. madde).

Norveç Parlamentosunun basit çoğunlukla hükümetin önerisinde sınırsız değişiklik yapma yetkisi bulunmaktadır. Geçmişte, getirilen yeni harcamaların gelir karşılığı gösterilmeksizin veya başka harcamaları azaltmaksızın bütçenin parlamenter adaptasyonu neticesinde bütçe dengesi rutin şekilde kötüye gitmekteydi. 1997 yılında yapılan bütçe reformu ile Parlamento onayı mali disiplini güçlendirecek yukarıdan-aşağıya (top-down) prensibi benimsenmeye başlanmıştır. Reformla birlikte bütçe Parlamento’ya gönderildikten sonra Mali ve Ekonomik İşler Daimi Komitesine (Standing Committee on Finance and Economic Affairs – SCFEA) havale edilerek burada bütçe toplamı ve mali politika çerçevesinde incelenmeye başlanmıştır. Komitedeki incelemeden sonra yirmi iki sektörün harcama tavanından oluşan toplam harcama üzerine hazırlanan öneri ve gelir tahmini ile birlikte bütçe adaptasyon için Parlamento’ya sunulmaktadır. Parlamento onayından önce, aynı sektördeki harcama tavanını değiştirmeksizin yerini tutacak bir azaltma gösterilerek ödenek artışı gerçekleştirilebilir. Başka bir deyişle, bütçe henüz Parlamento tarafından onaylanmadan önce, bir sektör komitesi eğer ödenek artışı talep ederse karşılığında başka bir ödenekten (ancak aynı sektörden) azaltma göstererek bunu isteyebilecektir. Böylece ödenek artış talebi kabul edilse dahi sektör toplam ödeneğinde herhangi bir değişiklik meydana gelmeyecektir (Ljungman, 2009, s. 19).

Yıl içi düzeltmelerde ödeneklerin değişimi için Parlamento onayı gerekmektedir. Ancak beklenmeyen olayların gerçekleşmesi durumunda ödeneklerin belirli limitler dahilinde artırılmasına Kral’ın içinde bulunduğu Devlet Konseyi karar verebilir. Parlamento onayından önce karşılanması gereken “kaçınılmaz ihtiyaçlar” söz konusu olduğunda daha fazla ödenek artışına da karar verilebilmektedir. Ancak Parlamento ön onayı olmaksızın gerçekleştirilen bu ödenek artışların mümkün

olan en yakın zamanda Parlamentonun onayına sunulması gerekmektedir. Bununla birlikte bütçe revizyon teklifleri yılda iki kez, Mayıs ve Kasım aylarında Parlamento onayına sunulmaktadır (Mundal, 2008, s. 28, 35).

Parlamentodaki görüşmeler, çoğunluk sağlandığı durumlarda kapalı oturumlarda gerçekleştirilmektedir. Bütçe görüşmeleri konusunda herhangi bir istisna yapılmadığı için, bütçe görüşmelerinde de Parlamento çoğunluğunun kararı ile kapalı oturumlar gerçekleştirilebilir (Norveç Anayasası, 84. madde).

Merkezi idarenin tüm birimleri yıllık denetime tabi tutulmaktadır. Harcamalar, gelirler, yükümlülük ve varlıklar denetimin konusuna girmektedir. Hükümet tarafından mali tablolar takip eden yılın Nisan ayı sonuna kadar hazırlanmaktadır. Genel Denetmen Ofisinin (Office of the Auditor General) raporu da aynı yılın Kasım ayında hazırlanmaktadır. Dolayısıyla mali tabloların hazırlanması ile denetiminin tamamlanması arasında geçen süre yedi aydan daha azdır (Mundal, 2008, s. 28).

Devlet Konseyi üyeleri (bakanlar) Norveç Parlamentosu veya ona bağlı organları tarafından ele alınan bir konuyla ilgili istenilen her türlü bilgiyi Anayasal olarak sunmak durumundadır. Konsey üyelerinin ilgili konu hakkında yanlış veya yanıltıcı bilgi sunmaları Anayasal olarak yasaklanmış durumdadır (Norveç Anayasası, 82. madde). Dolayısıyla bütçeleme süreciyle ilgili Parlamento tarafından harcamacı bakanlıklardan veya Maliye Bakanından istenilen ve bütçe ile ilgili tüm bilgilerin tam ve doğru bir şekilde alınabilmesi Anayasal güvence altına alınmıştır.

Norveç'in önemli petrol kaynaklarına sahip olması ve sayılı petrol üreticisi ve ihracatçısı olması dolayısıyla petrol işlerinin de bütçe sürecinin dahil olduğu şeffaflık ilkesine göre yönetilmesi önem taşımaktadır. Petrol faaliyetlerinden elde edilen gelirler ve bu faaliyetlerin sürdürülmesi için yapılan harcamalar bütçe içinde gösterilmektedir. Ancak petrol sektöründen gelen toplam net gelirler bütçeden doğrudan 2006'dan önceki ismi Petrol Fonu (Petroleum Fund) olan Hükümet Emeklilik Fonu-Global'e (Government Pension Fund-Global) aktarılmaktadır. Petrol dışı bütçenin açık vermesi durumunda ise gerekli tutar mali bütçeye geri aktararak bütçe dengesi sağlanmaktadır (Mundal, 2008, s. 40).

Net petrol varlıkları ve gelecekte hükümetin petrol faaliyetlerin elde edeceği net gelirler ulusal bütçe dokümanlarında yer almaktadır. Bütçe dokümanlarında ayrıca petrol dışı bütçe dengesi ve Hükümet Emeklilik Fonundan (Petrol Fonu) transfer miktarı gösterilmektedir. 2007 yılından itibaren Fon faaliyetleri konusunda daha detaylı bilgilerin, performans ve yatırımları konusunda belgelerin yayımlanmasına başlanmıştır (Mundal, 2008, s. 40).

Norveç Parlamentosu sadece gelecek mali yılın bütçesini onaylar. Bununla birlikte Norveç'in mevcut sistemi demografik değişiklikleri ve yatırım programlarını dikkate almaktadır. Sonraki yıllar için yapılan çoğunlukla mekanik tahminlerdir¹⁷. Ancak yeni bütçe dokümanları arasında gelecek üç yıllık projeksiyonlar yer almaktadır (Anderson, Curristine ve Merk, 2006 ss. 16-17).

3.9. Gürcistan

Gürcistan bütçeleme sürecinde dikkate alınması istenilen bütçe ilkeleri 2935 sayılı Bütçe Kanununun dördüncü maddesinde işlenmiştir:

- *Kapsamlılık*: Buna göre bütçenin tüm gelir ve harcamalarıyla birlikte bütçe dengesinin bir bütün olarak bütçede yer alması gerekmektedir.
- *Şeffaflık*: Otoritenin temsilci (yasama) organına sunulacak bütçe tasarısının görüşme prosedürleri/süreci kamuoyuna ve medyaya açık olarak gerçekleşmesi gerekmektedir. Onaylanan bütçelerin ve onların Yürütme/İcra Raporlarının (Execution Reports) yayımlanması gerekmektedir. Bu süreçte bütçe hakkındaki bilgilerin bireyler ve şirketler için kolayca erişilebilir olması esastır.
- *Hesap Verilebilirlik*: Bütçeleme sürecindeki tüm katılımcılar performansları ve bütçede gösterilen bilgilerden dolayı sorumlu tutulmalıdır.
- *Bağımsızlık*: Gürcistan'da devlet, otonom cumhuriyet ve yerel yönetim bütçelerinin bağımsızlığı kendi gelirlerine sahip olmaları, bütçe dengesini kendilerinin sağlaması,

harcamalarını belirleme bağımsızlığının verilmesi ile sağlanır. Ancak bu bağımsızlık Gürcistan yasal sınırları içinde gerçekleşmelidir.

- **Birlik:** Tüm seviyedeki bütçeler için birleştirilmiş bütçe sınıflandırma kodlarının, muhasebe sisteminin, devlet mali kontrolü ilkelerinin kullanılması gerekmektedir. Görüldüğü üzere genel manada devletin tüm gelir ve giderlerin tek bir bütçede olmasını ifade eden birlik ilkesinden farklı bir durumu ifade etmektedir.
- **Genellik:** Bütçe kanununda önceden öngörülenler dışında genel harcamaları finanse edecek tüm gelirlerin kullanılmasını ifade etmektedir. Buna ilave olarak hiçbir gelir, bağışlar hariç, belirli ve özel harcamalar için kullanılmamalıdır. Bütçe ile ilgili olan hiçbir kuruma, özel kanunları olanlar hariç olmak üzere, kendi amaçları doğrultusunda gelir toplamasına izin verilmez.
- **Konsolidasyon:** Devlet Hazinesinin genel muhasebe sistemi içinde tüm seviyelerdeki bütçe harcamalarının ve gelirlerinin konsolidasyonu, Gürcistan yasaları içinde harcamaların ödenmesi, Hazinesinin ve Gürcistan Ulusal Bankasının genel muhasebe yönetimi bu ilke kapsamında değerlendirilmektedir.

Bütçe tasarısında harcamaların artışına, gelirlerin azalmasına veya yeni yükümlülüklerin getirilmesine Parlamento tarafından karar verilebilmektedir. Ancak bu durumda hükümetin onayının alınması gerekmektedir (Gürcistan Bütçe Kanunu, 20. madde). Bu durum bütçe tasarısı hükümet tarafından Parlamento'ya sunulmak üzere hazırlanırken düşünülmemiş harcama alanlarının veya yeni harcama alanı gerektirecek durumların söz konusu olması halinde bütçeye esneklik kazandırmaktadır¹⁸. Ancak bütçe dengesinin hükümet tarafından teknik olarak daha iyi düşünülmesi de göz önünde bulundurulurken bu değişiklik hükümetin rızasına bağlamıştır.

Ödenek tahsis disiplininin bozulmasını önlemek adına ödeneklerin kurumlar arası aktarımına ancak yıllık bütçe kanununda yer verilmişse izin verilebileceği hüküm altına alınmıştır. Ancak yukarıda belirtildiği üzere bütçenin işleyişine esneklik sağlamak için programlar/alt programlar arasında ödenek aktarımı gerektiği durumlarda bunun Maliye Bakanlığının onayıyla gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte belli bir oransal sınırlama getirilerek bütçe disiplininin bozacak aktarımların önüne geçilmek istenmiştir (Gürcistan Bütçe Kanunu, 31. madde).

Bütçeye çok yıllık perspektif Temel Veri ve Yönlendirmeler Belgesi (Basic Data and Directions Document) ile verilmektedir. Ülkenin orta vadeli makroekonomik ve mali tahminleri üzerinden kalkınmanın temel planı olan Belge dört yıl için (bütçe yılı ve takip eden üç yıl) hazırlanmakta ve yıllık olarak güncellenmektedir. Belgenin oluşturulmasında harcamacı bakanlıkların hazırladıkları orta vadeli öncelikler dikkate alınmaktadır (Ministry of Finance of Georgia, 2019, s. 11, 14).

Gürcistan Anayasasının 66. maddesi bütçe kurumunu ele almaktadır. Maddede son olarak bütçeleme süreci ile ilgili prosedürün kanunla belirlenmesi gerektiği vurgulanmakla birlikte kanunun hazırlanması aşamasında bazı anayasal bağlayıcılıklar belirlenmiştir. Belirlemelerin birincisi bütçenin onaylanmasında meclis üye çoğunluğunun temel alınmasıdır. Temel Veri ve Yönlendirmeler (Basic Data and Directions – BDD) Parlatentonun komisyonları tarafından incelendikten sonra bütçe tasarısının Parlamento'ya sunulmasına yetkili tek organ hükümet olarak belirlenmiştir. Anayasa ayrıca hükümet tarafından Parlamento'ya sunulacak bütçe tasarısı için de süre sınırını belirlemiştir. Buna göre bütçe tasarısının bütçe yılının bitimine en geç üç ay kala Parlamento'ya sunulması gerekmektedir. Ancak geçmiş yıl bütçesi kesinleşmiş sonuçlarının (kesin hesabının) onaylanması için en geç bütçe yılının bitmesine beş ay kala Parlamento'ya sunulması gerekmektedir.

Parlamento bütçe tasarısı üzerinde yapacağı herhangi bir değişiklik dolayısıyla hükümetten izin almak zorundadır. Anayasa hükümete aynı zamanda Parlamento eğer ilave harcama talebinde bulunursa bu ilave harcamayı finanse edecek kaynağın da gösterilmesini talep etme hakkı vermektedir. Bu bakımdan Parlamento dilediği değişikliği, hükümetin izin vermesi suretiyle gerçekleştirebilmektedir. Ancak bu değişiklik ilave bir harcama yapmayı gerektirdiği durumlarda Parlatentonun ilave harcamanın fon karşılığını göstermek durumundadır. Parlamento gerekli gördüğü durumlarda bütçe harcamalarını arttıracak veya gelirleri azaltacak veyahut hükümeti yeni sorumluluklar altına sokacak kanunlar çıkarabilme yetkisini bütçe yılı içinde de kullanabilir. Ancak aynı şekilde bu durumda da hükümetin onayını/iznini almak durumundadır.

Hükümetin hazırladığı bütçe tasarısında geçmiş yıla kıyasla Parlamenteoya tahsis edilen fonda bir azalmanın söz konusu olabilmesi için Parlamenteonun izin vermesi gerekmektedir. Anayasa ayrıca ödeneğin nasıl tahsis edileceği konusunda Parlamenteoya bağımsız karar verme yetkisi sunmuştur.

Bütçenin incelenmesi ve kamu kaynaklarının etkin ve hesap verilebilir şekilde kullanılmasını sağlamak için Devlet Denetim Ofisi (State Audit Office) Anayasanın 69. maddesinde anayasal bir kurum olarak yer edinmiştir. Ofisin işlevsel bağımsızlığı anayasal güvence altına alınmış ve sadece Parlamenteoya karşı hesap verilebilir kılınmıştır. Hükümetin bütçe faaliyetleri konusunda Parlamenteoya rapor hazırlayıp sunması gerekmektedir. Böylelikle Anayasasının kendisine atfedilen “Parlamenteonun kamu kaynakları üzerindeki kontrolünü sağlama” görevini de yerine getirmiş olacaktır. Ofisin yetki alanı, yapısı ve diğer ilgili prosedürün organik kanunla¹⁹ düzenlenebileceği hüküm altına alınarak diğer kamu kurumlarına kıyasla oldukça yüksek bir seviyede değerlendirilmiştir.

Gürcistan’da bütçe analizi yapan bağımsız mali kurum Parlamento Bütçe Ofisidir (Parliamentary Budget Office of Georgia – PBOG). 1997 yılında oluşturulan kurum 2005 yılından itibaren Parlamenteonun Bütçe ve Maliye Komisyonuna (Committee for Budget and Finance of the Parliament of Georgia) karşı hesap verme sorumluluğu altına alınmıştır. 2014 yılında kanuni düzenlemelerle uluslararası iyi uygulamalar çerçevesinde daha güçlü hale getirilmiş²⁰ ve Ofis sadece Parlamento Başkanının başkanlık ettiği denetleme kuruluna karşı hesap verebilir hale getirilerek bağımsızlığı ve objektifliği garanti altına alınmıştır (Parliamentary Budget Office of Georgia, 2020).

2014 yılında kanuni değişikliklerle Parlamento Bütçe Ofisinin görev/yetki alanı genişletilmiştir. Bütçenin plan aşamasında kapsamlı analizinin yapılması; bütçe kanununda yapılan değişikliklerin incelenmesi; hükümet politikalarının mevcut mali kurullarla ve orta vadeli mali sürdürülebilirlikle uyumunun değerlendirilmesi; orta vadeli mali tahminlerin oluşturulması, kamuya açık ve önceden tanımlanmış kriterlere göre maliye alanında araştırma yayınlarının yapılması, kendi makroekonomik tahminlerinin yapılmasının yanında resmi tahminlerin bütçe planlaması üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi Ofisin görevleri arasında yer almaktadır. Ofis ayrıca ilgili bütçe yılında hazırlayacağı raporlar konusunda takvim hazırlamakta ve bunu yayımlamaktadır. Takvimde aylık, üç aylık, yıllık inceleme raporlarının yayımlanacağı tarihler belirtilmektedir. Ayrıca Ekim, Kasım ve Aralık aylarında bütçe tasarısı üzerine hazırlanan raporların da yayımlanacağı tarihler gösterilmektedir (Parliamentary Budget Office of Georgia, 2020).

Bütçeleme süreci ile ilgili bazı hususlar Gürcistan Parlamentosu Prosedür Kurallarında (Rules of Procedure of the Parliament of Georgia) yer alan Parlamenteonun Bütçe Hakkı başlığı altındaki on beş maddede yer almaktadır. Örneğin Parlamento Bütçe ve Maliye Komisyonu (Budget and Finance Committee) aracılığıyla bütçenin genel ve tutarlı bir gözetimini yapması, Maliye Bakanının her üç aylık bütçe gerçekleştirmelerini toplam itibarıyla Parlamenteoyu bilgilendirmek amacıyla sunması, üç aylık raporların Bütçe ve Maliye Komisyonu tarafından incelenmesi ve Komisyonun talebi halinde kamu kurumlarının ilave bilgi sunması zorunluluğu, Devlet Denetim Ofisinin tarafından yıllık değerlendirme/durum raporunun Parlamenteoya sunulması için belirlenen azami süreler bu hususlardan bazılarıdır (Parliament of Georgia, 2019, ss. 152-155).

Gürcistan’da 2015 yılından itibaren Vatandaş Rehberi (Citizen’s Guide) yayımlanmaktadır. Rehber vatandaşların kolaylıkla anlayabilecekleri bir dille hazırlanmakta, program amaçları ve bütçe hakkında bilgi sunmaktadır. Rehber genel anlamda vatandaşlara hükümetin aktiviteleri konusunda bilgi sunmakta, bütçe planlaması ve gerçekleşmesi gibi konularla ilgilenmelerini hedeflemektedir. Vatandaş Rehberi içerik olarak öncelikle bütçe kavramı, program bütçe, program, alt program gibi kavramsal bilgiler sunmakta ve ardında Gürcistan bütçe sistemi anlatılarak temel alınan bütçe ilkeleri belirtilmektedir. Kamu mali yönetiminin ve dolayısıyla denetimin, raporlamanın nasıl işlediği anlatıldıktan ve ülkenin bütçe ilkelerine uyum açısından uluslararası karşılaştırmalarına yer verildikten sonra hükümetin izlemek zorunda olduğu mali kurullar gösterilmektedir. Son olarak ilgili yıl bütçesi özet rakam, tablo ve grafiklerle ele alınıp incelenmektedir (Ministry of Finance of Georgia, 2019, ss. 1-22).

3.10. Filipinler

Filipinler 1987 Anayasasının 6. maddesi Mevzuat Departmanı'nı düzenleyen otuz iki bölümden meydana gelmektedir. Bu maddede kanunların hazırlanması, onaylanması ve yürürlüğe girmesi için gerekli anayasal düzenlemeleri içermektedir. 6. maddenin yedi paragraftan oluşan yirmi beşinci bölümü bütçe konusundaki anayasal hükümleri ele almaktadır. Buna göre Devlet Başkanı tarafından önerilen bütçe ödeneklerinin Kongre tarafından artırılmasına izin verilmemektedir. Bunun dışında kalan bütçenin şekli, içeriği ve hazırlık yönetimi kanunla belirlenecektir. Özellikle belirli ödeneklerle ilişkili olmayan herhangi bir hükmün genel ödenekler (bütçe) kanununa eklenmesine izin verilmemektedir. Yürürlüğe girecek hükmün operasyonu (işleyişi) da ilişkili olduğu ödenekle sınırlı olmak zorundadır. Bir diğer anayasal sınırlama da Kongre ödenekleri konusundadır. Buna göre diğer kamu departmanları veya ajansları için ödeneklerin onaylanması süreci nasıl işliyorsa Kongre ödenekleri için de aynı prosedürün takip edilmesi kesin bir şekilde ifade edilmektedir. Böyle bir hükümlerle Kongrenin bütçe ödenekleri konusunda diğer kurumlardan bir farkı olmadığı anayasal seviyede vurgulanmaktadır.

Anayasaya göre özel ödenek tahsisatı yapılabilmekte, ancak amacının ve Ulusal Haznedar (National Treasurer) tarafından onaylanan hangi fonla destekleneceğinin belirlenmesi veya bunu finanse edecek gelir teklifiyle bu özel ödenek teklifinin yapılması gerekmektedir. Ödenek aktarmaları kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Ödenek aktarımına izin veren kanun kabul edilememektedir. Bununla birlikte, Devlet Başkanı, Senato Başkanı, Temsilciler Meclisi Başkanı, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Anayasa Komisyonlarının başkanları kanunla genel ödenekler (bütçe) kanununda yer alan herhangi bir bütçe kalemindeki tasarrufu başka bir bütçe kalemine aktarabilir. Görüldüğü üzere sayılan kişilerin ödenekleri kendileriyle ilgili olan ofislerin bütçe kalemleri arasında aktarma yapma yetkisi sınırlı bir şekilde sağlanmıştır. Bir bütçe kaleminde tasarruf olması durumunda ve kanuni bir dayanağın mevcudu halinde ödenek aktarması yapabilmelerine izin verilmiştir.

Anayasa özel amaçlarla vergi toplanmasına imkan vermektedir (1987 Anayasası, 6. madde, yirmi dokuzuncu bölüm). Özel amaçla toplanan fonların sadece belirlenen amacı gerçekleştirmek için toplanması esastır. Ancak belirlenen amaç gerçekleştirildikten veya yapılmasından vazgeçildikten sonra kalan fon genel hükümet gelirlerine transfer edilebilmektedir.

Bütçeleme sürecinde değinildiği üzere 1987 Anayasasının Mevzuat Departmanı başlıklı 6. maddesinin yirmi beşinci bölümünün son paragrafı bütçenin mali yılbaşından önce yürürlüğe girmediği durumda geçmiş yıl bütçesinin yürürlüğe girmesini emretmektedir. Ancak yeniden yürürlüğe giren bütçe sadece toplam harcama limitini göstermektedir. Bununla birlikte geçmiş yıl bütçesinde yer alan ve tamamlanan projelere tahsis edilen kaynaklar hususunda herhangi bir sınırlama getirmemektedir. Yeniden yürürlüğe giren geçmiş yıl bütçesi Devlet Başkanına kaynakların tahsisi konusunda diğer harcama kalemlerini arttırma yetkisi vermektedir (Blöndal, 2010, s. 18).

Filipinler'de orta vadeli harcama çerçevesi Bütçe ve Yönetim Departmanının içinde bulunduğu bir süreçle belirlenmektedir. 1999 yılında orta vadeli harcama çerçevesi uygulanmaya başlamışsa da analitik bir araç olmaktan ziyade çok yıllık harcama tavanlarını sabitlemesi ve bu şekilde Kongrenin onayına sunulması bunu orta vadeli harcama çerçevesinden ziyade çok yıllık bütçelemeye benzetiyordu. Kongre de bütçeleme sürecinde anayasal yetkisini gasp ettiği gerekçesiyle bu uygulamayı 2006 yılında yeniden düzenleninceye kadar reddetmiştir. 2006 yılında süreç tekrar ele alınarak orta vadeli harcama çerçevesi, gelecek yıl ve takip eden iki yılı da kapsayacak şekilde, analitik bir araç olarak kullanılmasına başlanmıştır (Blöndal, 2010, s. 12).

Filipinler'de 2007 yılında Bütçe ve Yönetim Departmanı tarafından Çıktılar Kitabı (Book of Outputs) hazırlanmaya başlamıştır. Çıktılar Kitabı bütçeyi ve bütçeleme sürecini açık, ölçülebilir ve doğrulanabilir performans göstergeleri ve hedefleri belirlemeye yöneliktir. Kitapta "ne yapıldı?", "ne yapılıyor?" ve "ne yapılması gerekir?" hususlarını gösteren performans ölçüm ve hedefler matrisi yer almaktadır (Blöndal, 2010, s. 15). Ülkede uygulanan bütçeleme sistemi Sonuca Dayalı Bütçeleme (Results-Based Budgeting) sistemidir. Bu sistem kapsamında performans esaslı sözleşme ve bütçeleme (Performance-Based Contracting and Budgeting) uygulanmaktadır. Bir performans sözleşmesi ile hükümet ile departmanlar (veya dış sağlayıcılar) arasında harcama miktarı ile üretim miktarı konusunda belirlenen hedefler yasal sözleşme haline gelmektedir. Bu sözleşmeler, Devlet Başkanı ile departman başkanları arasında gerçekleşen pazarlıklar veya departmanların yıllık performans hedeflerinin detayları

şeklinde performans sözleşmeleri formunda olabilmektedir (Department of Budget and Management, 2012, s. 9).

Senato üyeleri ulusal çapta (nation-wide basis), Temsilciler Meclisi üyeleri de bölgesel çapta seçildiği için bütçenin hazırlanması sürecinde Senatonun mali sorumluluğa daha bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Bu bakımdan genellikle Senatoda yapılan değişikliklerin önemli kısmı Temsilciler Meclisinde yapılan değişikliklerin tersi şeklinde gerçekleşmektedir. Bütçe teklifinin hem Temsilciler Meclisindeki Ödenekler Komisyonundaki görüşmeleri hem de Senatodaki Maliye Komisyonundaki görüşmeleri kamuya açık olarak gerçekleşmektedir. Ancak İkili Meclis Konferans Komitesindeki görüşmeler, yani hem Senatonun hem de Meclisin önerisinin mutabık kılınmaya çalışıldığı komitede görüşmeler kamuoyuna kapalı olarak gerçekleşmektedir (Blöndal, 2010, s. 20).

Anayasanın 6. maddesinin yirminci bölümüne göre Kongre ile ilgili hesapların kamuya açık olması, Denetim Komisyonu²¹ (Commission on Audit) tarafından incelenmesi ve her üye için yapılan harcamanın ayrıntılı olarak listelenip kamuoyuyla paylaşılması gerekmektedir.

Anayasanın 9. maddesinin D başlığı Denetim Komisyonunun Kongre dışındaki kamu kurumlarının denetimini düzenlemektedir. Anayasa hükmüne göre Denetim Komisyonunun; tüm gelirleri, harcamaları, fon ve varlıkların kullanımını, tutulan emanet hesaplarını, devletin sahipliğinde veya kontrolünde olan şirketleri denetleme ve inceleme yetkisine sahiptir. Ayrıca bunların Denetim Komisyonunun yargılama alanının dışına çıkarılmasına izin verecek bir kanuni düzenlemeye izin verilmemektedir. Bu kapsamda hazırlanan ve mali durumla birlikte hükümetin operasyonlarını da içeren yıllık rapor Kongreye ve Devlet Başkanına sunulmaktadır.

Filipinler Denetim Komisyonu 2012 yılında Doğu Asya ve Pasifik Sosyal Hesap Verilebilirlik Ağı (Affiliated Network for Social Accountability in East-Asia and the Pacific – ANSA-EAP) ile ortaklaşa Vatandaş Katılımcı Denetim (Citizen Participatory Audits) uygulamasını²² başlatmıştır. Vatandaş Katılımcı Denetimin konusu olacak kamu projeleri Denetim Komisyonu tarafından seçilmektedir. Seçilecek kamu projelerinin yüksek değerli ve yüksek etkili olmasına, ayrıca dört ay veya daha kısa sürede düzgün olarak denetlenebilecek projeler olmasına özen gösterilmektedir. Yüksek değerli ve yüksek etkili projeler aşağıdaki kriterler bazında belirlenmektedir (Tan, 2019, s. 5):

- Projenin insanların günlük hayatındaki öneminin ve aciliyetinin derecesi.
- Projenin maliyeti ve yolsuzluk karşısındaki kırılganlığı.
- Projeden etkilenen coğrafi ve demografik alanın kapsamı.
- Anlaşmazlık, mülkiyet ve yaşam riski.
- Planlanan yararlanıcıların yaşamlarında beklenen iyileşme.

Yukarıdaki kriterler çerçevesinde belirlenen kamusal projeler denetim konusu yapılmakta ve vatandaşların katılım gösterdiği ekiplerle denetim gerçekleştirilmektedir. Projenin bölgesel büyüklüğüne göre birden fazla ekiple de denetim gerçekleştirilebilmektedir. Her ekipte Denetim Komisyonunun denetmenleri ve vatandaşlar yer almaktadır. Ancak vatandaşlara genel olarak anket yapmak, envanter almak, fiziki muayene ve basit ölçümler yapmak gibi daha az teknik görevler verilmektedir (Tan, 2019, s. 6).

4. Sonuç

Bütçe ilkeleri bir ülkede uygulanacak mali politikaların da temel normunu belirleyen önemli unsurlardır. Ülkeye yapılacak yabancı yatırımlardan ülke içindeki tüketim davranışlarına kadar bir dizi ekonomik kararın üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etki göstermesi kaçınılmazdır. Hatta kimi durumlarda bazı bütçe ilkelerinin dolaylı olarak temel hak ve özgürlüklere yaptığı göndermelerden dahi bahsedilebilir. En yalın hali ile bütçenin bir kanun olarak tanımlanması dahi bunun hukuki etkilerinin kaçınılmaz olduğunu göstermek bakımından önem taşımaktadır. Diğer taraftan bütçenin üzerine oturtulduğu temel sac ayakları olan ilkeler kanuni güvence altına alınarak ekonomik, sosyal ve siyasal güvence sağlanmaya çalışılmaktadır. Zira iktidar aygıtını ve bunun politikalarını yürütecek bürokrasiyi finanse eden yegane araç bütçedir. Milli ekonominin içindeki kamu kesiminin payını da ifade eden bütçe büyüklüğü itibarıyla tüm ekonomik kararlar üzerinde önemli etkiler meydana getirmektedir.

Çalışmada ele alınan ülkelerin bütçeleme sürecinde bağlı kaldıkları ilkeler değişiklik göstermekle birlikte genel olarak bağlı kaldıkları bazı kritik bütçe ilkeleri olduğu görülmektedir. Bunlar özellikle yürütme aygıtının kontrol ve denetim altında tutulmasına, vatandaşların ve yasama organının bilgi sahibi olmasına yönelik ilkeler olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla ülkelerin gelişmişlik seviyelerinden bağımsız olarak yasa koyucuların aynı endişeleri paylaştıkları söylenebilir. Özellikle 2. Dünya Savaşından sonra bütçenin artan fonksiyonlarına bağlı olarak ziyadesiyle teknik ve karmaşık bir belge hüviyetine bürünmesi ve kamu kesiminin sürekli olarak büyümesi bahsi geçen endişelerin temel sebebidir. Bu durum yasama organının hesap sorucu yönünü ön plana çıkartırken yürütme organının ve bürokrasinin hesap verici konumunu sağlama almaya çalışan düzenlemeleri gündeme getirmektedir. Ülke örneklerinden de görüldüğü üzere teknoloji ve bilişimde meydana gelişmelerden önemli ölçüde faydalanmaya gidildiği görülmektedir.

Ülkeler tek tek incelendiğinde diğer ülkelere kıyasla ayrıştıkları temel noktalardan biri mevzuatlarının kapsamlı olarak hazırlanmasıyla ilgilidir. Nitekim bazı ülkelerde mevzuat kapsamının kurumsal gelişmelerle desteklenmesi durumunda diğer ülkelere daha iyi bir dereceye sahip olabilecekleri tespit edilmiştir. Diğer bir nokta uygulamanın benimsenmesiyle ilgilidir. Dikkatle incelendiğinde bazı ülkelerin bütçe ilkelerine doğrudan atıf yaparken bazılarının bunu genel uygulamalar içine aldıkları gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu tespit ayrışmanın diğer noktasının söylem ve eylem arasındaki farklılığa dayandığını göstermektedir. Zira örnek uygulamalardan bazıları doğrudan herhangi bir bütçe ilkesine atıf yapmadığı halde uygulamanın genel çerçevesi ortaya konulduğunda birçok bütçe ilkesinin benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Buradan yola çıkılarak son tahlilde iyi bir bütçe ilkesi uygulamasının mevzuatla güvence altına alınmış, kurumsal gelişmeyle desteklenmiş, uygulayıcılar tarafından benimsenmiş ve açık, sade ve anlaşılır bir şekilde açıklanmış olması gerektiği ifade edilebilir.

NOTLAR

¹ Talep edilen bilginin verilmesi başka bir kanunun çiğnenmesine yol açacaksa idare bilgi vermek zorunda değildir.

² Ofisin kurulması kanuni düzenlemeden bir yıl sonra, yani 2012 yılında gerçekleşmiştir.

³ Kurul 1994 yılında Ekonomi ve Hazine Bakanlığının bünyesine alınmıştır.

⁴ Burada anılan vergi harcamaları 8 Şubat 1999 tarihli ve 5825 sayılı Özel Vergilendirmenin Sınırlandırılması Kanununun (Restriction of Special Taxation Act) Vergi Harcama Bütçesinin Hazırlanması başlığını düzenleyen 142 (2) maddesinin birinci fıkrasında belirlenmiştir.

⁵ 8050 sayılı Ulusal Maliye Kanununun 53. maddesi kapsamlılık (genellik) ilkesinin istisnalarını içermektedir. Tesislerden elde edilen gelirlerin bu tesisler için kullanılması, yatırımlar dolayısıyla yabancılardan sağlanan kredi kullanımı, borç ödemelerinde yaşanan dalgalanmalar (faiz değişimi, kur dalgalanması veya erken ödemeye gitme gibi) dolayısıyla harcama bütçesinin aşılması bu istisnalara örnek olarak verilebilir.

⁶ Orta vadeli harcama çerçevesi beş yıllık olarak hazırlanır ve tavanlar yıllık olarak revize edilir. Kamu kurumların orta vadeli harcama çerçevesi hazırlamaları için rehber Ekonomi ve Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanır (OECD, 2019, s. 208).

⁷ Harcamaların çok yılı limitlerle bağlanması konusunda da İsveç ve Hollanda gibi ülkelerle birlikte öncü konumda yer almaktadır (Balls, 2019, s. 5).

⁸ Bütçe Sorumluluk Ofisinin kurulması ilk olarak Eylül 2008 yılında gündeme gelmiştir (OECD, 2015, s. 242).

⁹ Konu hakkında son dönemlerde hazırlanan raporlardan bazıları şunlardır: 2003 yılında yayımlanan Meaningful Scrutiny: Practical Improvements to the Estimates Process, 2012 yılında yayımlanan Strengthening Parliamentary Scrutiny of Estimates and Supply ve 2019 yılında yayımlanan Improving Transparency and Parliamentary Oversight of the Government's Spending Plans (Lukiwski, 2019, s. 8).

¹⁰ Bahsi geçen kuruma benzer yetkilere sahip bir diğer kurum da 2013 yılında Mali Hesap Verilebilirlik Görevlisi Kanunu (Financial Accountability Officer Act) ile kurulan Mali Hesap Verilebilirlik Ofisidir (Financial Accountability Office – FAO). Üyeleri mecliste bulunan her partiden seçilen birer kişiden oluşmaktadır. Sorumluluk ve görevleri aynı olmakla birlikte Ofis sadece Ontario Yasama Meclisi için çalışmaktadır (FAO, 2019).

¹¹ Bu düzenleme Mali Kanunlarla İlgili Organik Kanun (LOLF) olarak da bilinmektedir.

¹² Sağlanan özgürlüğün temel amacı programda belirlenen hedef ve performans göstergelerini gerçekleştirmektir. Bütçe kanununda belirlenen tavanlar dahilinde çok yıllık taahhütlere girmeleri de mümkün hale getirilmiştir (Moretti ve Kraan, 2018: 15).

¹³ Apartheid politikalar çok sık olarak beyazların yararına tasarlanmışlardı ve bu da kaynakların tahsis sürecinde kendini gösteriyordu. Örneğin bütçeden ayrılan eğitim harcamalarından beyazların çocuklarına ayrılan para siyahî çocukların dört katından fazlaydı (Hogan, 1996: 419).

¹⁴ Belirlenen harcama tavanının aşılması riski söz konusu ise hükümetin aksiyon alması veya Parlamentonun harekete geçmesi için aksiyon önermesi gerekmektedir (Calmfors, 2015, s. 601).

¹⁵ Harcama tavanı sınırları içinde merkezi idarenin tüm harcamaları ve emeklilik sistemi yer alırken ulusal borcun faiz ödemeleri yer almamaktadır (OECD, 2019, s. 243).

¹⁶ Harcama tavanlarının nominal olarak belirlenmesi enflasyon tahminlerin isabetli olması için hükümeti teşvik etmek gibi bir fayda da sağlamaktadır. Ayrıca kamu personelinin maaş ve ücret ödemeleri bütçenin önemli bir kısmını oluşturmakta ve bu tür harcamalar yıllık enflasyonist düzenlemelerde iyileştirilmektedir. Bu durumda büyük enflasyonist farkın olmadığı dönemlerde nominal bütçe tavanları önemli sorun olmamaktadır (Ljungman, 2008, s. 43).

¹⁷ Hükümet için gelecek yılların tahmininin mekanik olarak görülmesinin altında yatan neden mali kuraldır. Bahsi geçen mali kural pratik anlamda orta vadeli açık kuralı olarak görülmektedir. Buna göre petrol dışı bütçe açığı Fon varlıklarının bütçe yılı başındaki değerinin yaklaşık yüzde dördüne kadar çıkabilecektir (Anderson, Curristine ve Merk, 2006: 13).

¹⁸ Gürcistan’da acil durumların söz konusu olduğu durumlarda Parlamenteoya Acil Durum Karşılık Bütçesi (Emergency Response Budget) onaylama yetkisi verilmektedir. Hükümet tarafından tasarısı hazırlanan Acil Durum Bütçesi acil durumlar veya ülkeye yönelik düşmanlıkların söz konusu olması durumunda alınacak önlemlerin finanse edilmesini amaçlamaktadır (Gürcistan Bütçe Kanunu, 32. madde).

¹⁹ Gürcistan’da organik kanun olarak yer alan konular arasında devlet bayrağı, resmi dil, devlet marşı gibi ancak Anayasanın değiştirilmesi ile düzenlenebilecek hususlar yer almaktadır. Bu bakımdan denetim kurumu bütçenin bir parçası olmakla birlikte daha fazla ön plana alındığı söylenebilir.

²⁰ OECD Bağımsız Mali Kurum İlkeleri (OECD Principles for Independent Fiscal Institutions) benimsenmiştir.

²¹ Denetim Komisyonu anayasal güvence ile kurulan üç komisyondan biridir. Bağımsız çalışmalarının yanında üyelerinin sosyal ve ekonomik hakları ayrıntılı bir şekilde anayasal güvence altına alınmıştır. Başkan ve üyeler doğrudan Devlet Başkanı tarafından sadece tek sefer için atanmaktadır.

²² Uygulama Avustralya hükümeti tarafından fonlanan “Kamu Denetim Sürecinin Şeffaflığını, Hesap Verilebilirliğini ve Vatandaş Katılımcılığını Sağlama” projesi kapsamında geliştirilmiştir (Tan, 2019, s. 7).

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ş. (1993). *Kamu bütçesi*. Filiz Kitabevi.
- Anderson, B., Curristine, T., & Merk, O. (2006). Budgeting in Norway. *OECD Journal on Budgeting*, 6(1), 7-43.
- Baimyrzaeva, M., & Kose, H. O. (2014). The role of supreme audit institutions in improving citizen participation in governance. *International Public Management Review*, 15(2), 77-90.
- Balls, E. (2019). The political economy of public spending reviews: The UK experience since 1997. *M-RCBG Associate Working Paper Series*, 113. hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/files/113_final_V2.pdf
- Biçer, Ş., & Şahin, M. (2008, 8-9 Ekim). Editoryal not. Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü Uluslararası Sempozyumunda sunulan bildiri, Afyonkarahisar.
- Blöndal, J. R., Bergvall, D., Hawkesworth, I., & Deighton-Smith, R. (2008). Budgeting in Australia. *OECD. Journal on Budgeting*, 8(2), 1-64.
- Boex, L. F. J., Martinez-Vazquez, J., & McNab, R. M. (2000). Multi-year budgeting: A review of international practices and lessons for developing and transitional economies. *Public Budgeting & Finance*, 20(2), 91-112.
- Calmfors, L. (2015). The Swedish macroeconomic policy framework. J. Pierre (ed.) içinde, *The Oxford handbook of Swedish politics* (ss. 593-613). Oxford University Press.
- Çağan, N. (2008, 8-9 Ekim). Modern bütçe sürecinde Parlamento'nun rolü. Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü Uluslararası Sempozyumunda sunulan bildiri, Afyonkarahisar.
- Department of Budget and Management. (2012). *Organizational performance indicator framework: A guide to results-based budgeting in the Philippines*. dbm.gov.ph/wp-content/uploads/2012/03/OPIF%20Reference%20Guide.pdf
- Edizdoğan, N., & Çetinkaya, N. (2015). *Kamu bütçesi*. (6. Baskı). Ekin Yayınevi.
- FPR. (2020). *About the Swedish fiscal policy council*. fpr.se/english/swedishfiscalpolicycouncil/abouttheswedishfiscalpolicycouncil/
- Fölscher, A., & Cole, N. (2006). South Africa: transition to democracy offers opportunity for whole system reform. *OECD Journal on Budgeting*, 16(2), 1-38.
- Good, D. A., & Lindquist, E. A. (2010). Discerning the consequences and integrity of Canada's budget reforms: a story of remnants and resilience. J. Wanna, L. Jensen, & J. De Vries (Ed.) içinde: *The reality of budgetary reform in OECD nations: Trajectories and consequences* (ss. 91-121). Edward Elgar Publishing.
- Haggard, S., Kim, B. K., & Moon, C. (1990). The transition to export-led growth in South Korea, 1954-66. *World Bank Working Papers*, No: 546.
- Hawke, L. (2007). Performance budgeting in Australia. *OECD Journal on Budgeting*, 7(3), 1-15.
- Hemming, R. (2004). *Policies to promote fiscal discipline*, fiscal affairs department. IMF, <https://pdfs.semanticscholar.org/50d8/0534fe981398b6a96e1434129471ce43f687.pdf?ga=2.238563264.1166161578.1582202612-897877394.1582202612>
- Hogan, B. (1996). The budget process in South Africa: managing change. *National Tax Association*, 89, 417-422.
- IMF. (2014). Budget institutions in G20 countries – Country evaluations. *IMF Policy Paper*, imf.org/external/pp/ppindex.aspx.
- Institute for Fiscal Studies. (2019). *Budget analysis*, ifs.org.uk/tools_and_resources/budget.
- Kim, J. (2014). The role of fiscal institutions for the sustained economic growth of Korea. *Planning and Budgeting in Korea and Selected Countries*. Korea Institute of Public Finance.

- Kim, J. M. (2010). Korea's four major budgetary reforms: Catching up with a big bang. J. Wanna, L. Jensen, & J. De Vries (ed.) içinde: *The reality of budgetary reform in OECD nations: Trajectories and consequences* (ss. 174-192). Edward Elgar Publishing.
- Kim, J. M., & Park, C. K. (2006). Top-down budgeting as a tool for central resource management. *OECD Journal On Budgeting*, 6(1), 87-125.
- Kıral, H., & Akdemir, T. (2019). Bütçe hakkı kapsamında Türkiye'de ödenek aktarmalarının değerlendirilmesi. *Sayıştay Dergisi*, 112, 107-135.
- Kusek, J. Z., & Rist, R. (2004). *Ten steps to a results-based monitoring and evaluation system*. The World Bank Publication.
- Ljungman, G. (2008). Expenditure ceilings – A survey. *IMF Working Paper*, WP/08/282.
- Ljungman, G. (2009). Top-down budgeting – An instrument to strengthen budget management. *IMF Working Paper*, WP/09/243.
- Lukiwski, T. (2019). *Improving transparency and parliamentary oversight of the government's spending plans*. Report of the Standing Committee on Government Operations and Estimates, publications.gc.ca/collections/collection_2019/parl/xc70-1/XC70-1-1-421-16-eng.pdf
- Mahlangu, L., & Mphela, N. (2011). The South Africa budgeting process. *Budget Analysis Manual*, 16-31. Information Service Section.
- Ministry of Finance of Georgia. (2019). *Citizen's guide: Law on state budget*, mof.ge/images/File/guides/Citizens%20Guide%20-%202020%20kanoni%20ENG%20LAST-04.pdf
- Moretti, D., & Kraan, D. (2018). Budgeting in France. *OECD Journal on Budgeting*, 18(2), 3-67.
- Mundal, H. (2008). *Public financial management performance report – Norway*. Norwegian Agency for Development Cooperation, Norad Report, 12/2008.
- NABO. (2019). *Organization chart*. National Assembly Budget Office, korea.nabo.go.kr/about/organiza1.php#tab2
- Noman, Z. (2008). Performance Budgeting in the United Kingdom, *OECD Journal on Budgeting*, 8(1), 1-16.
- OECD. (2004). The legal framework for budget systems: An international comparison. *OECD Journal on Budgeting*, Special Issue.
- OECD. (2015). United Kingdom. *OECD Journal on Budgeting*, 16 (2), 241-256.
- OECD. (2019). *Budgeting and public expenditures in OECD countries 2019*. OECD Publishing.
- Office for Budget Responsibility. (2019). *What we do*. <https://obr.uk/about-the-obr/what-we-do/>
- Parliamentary Budget Office. (2019). *The PBO at a glance*. pbo-dpb.gc.ca/en/about--a-propos
- Parliamentary Budget Office of Georgia. (2020). *Role and functions*. pbo.parliament.ge/about-us/role-and-functions
- Parliament of Georgia. (2019). *Rules of procedure of the parliament of Georgia*. parliament.ge/en/ajax/downloadFile/131641/ROP_as_of_27_Dec_2018_ENG
- Posner, P., & Park, C. K. (2007). Role of the legislature in the budget process: Recent trends and innovations. *OECD Journal on Budgeting*, 7(3), 1-26.
- Sahgal, V. (2008, 8-9 Ekim). Parliament's role: Budget formulation & Execution and external audit & Scrutiny. *Bütçenin Değişen Rolü Uluslararası Sempozyumunda sunulan bildiri*, Afyonkarahisar.
- Sveriges Riksdag (2016). *The constitution of Sweden: The fundamental laws and the riksdag act*. The Riksdag Administration, Department for Parliamentary Documents.

- Şahin, D., & Temur, Y. (2015). Kamu harcama yönetiminin yeni gündemi: Yukarıdan-aşağıya bütçeleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 143-164.
- Tan, M. G. P. (2019). Audit in the Philippines – Pilot phase I (2012-2014). *World Bank, Learning Note*, No: 3.
- Tandırcıoğlu, H. (2008, 8-9 Ekim). Bütçeleme sürecinde mali saydamlık – Mali açık ilişkisi. Bütçenin Değişen Rolü, Uluslararası Sempozyumunda sunulan bildiri, Afyonkarahisar.
- Taşlıyük, A. U. (1964). *Mali idare prensipleri ve tabikatu: bütçe*. İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınlarından, Yayın No: 42, Ticaret Matbaacılık.
- The World Bank. (2013). *Beyond the annual budget: Global experience with medium term expenditure frameworks*. World Bank Publications.
- Trapp, L. V. (2011, June 7). The role of independent fiscal institutions [Konferans Sunumu]. *Budgeting and Public Expenditure Committee Presentation to the OECD*. https://researchgate.net/publication/228216322_The_Role_of_Independent_Fiscal_Policy_Institutions
- Türk, İ. (1979). *Maliye politikası amaçlar – araçlar ve çağdaş bütçe teorileri*. (4. baskı). S Yayınları.
- Yılmaz, H. H., & Önal, M. (2019). Fransa’da kamu mali yönetim sisteminin yeniden yapılandırılması ve 2008 küresel krizi sonrası dönemde uygulanan politikaların analizi. *Amme İdaresi Dergisi*, 52(1), 85-116.
- Bütçe Dürüstlük Kanunu. (1998, 17 Nisan). (Sayı: 22, 1998). <https://www.legislation.gov.au/Series/C2004A05333>
- Denetçi Genel Kanunu. (1997, 24 Ekim). (Sayı: 151, 1997). <https://www.legislation.gov.au/Series/C2004A05248>
- Filipinler Anayasası. (1987, 11 Şubat). <https://www.officialgazette.gov.ph/constitutions/1987constitution/>
- Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasası. (1996). (Sayı: 108, 1996). <https://www.gov.za/documents/constitution-republic-south-africa-1996>
- Gürcistan Anayasası. (Sayı: 2071). <http://parliament.ge/uploads/other/28/28803.pdf>
- İsveç Bütçe Kanunu. (2011). (Sayı: 2011: 203). <https://www.government.se/4b0eb3/contentassets/0d05209c49824d86bd3d977f4cfaa568/2011203-budget-act>
- Kamu Yönetimi, Performans ve Hesap Verilebilirlik Kanunu. (2013, 29 Haziran). (Sayı: 123, 2013). <https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00269>
- Norveç Anayasası. (1814, 17 Mayıs). <https://www.stortinget.no/en/In-English/About-the-Storting/The-Constitution/>
- Parlamento Hizmet Değişikliği. (Parlamento Bütçe Görevlisi) Kanunu (2011, 4 Aralık). (Sayı: 170, 2011). <https://www.legislation.gov.au/Series/C2011A00170>
- Ulusal Maliye Kanunu. (2006, 4 Ekim). (Sayı: 8050). https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawHistory.%20do?seq=458&hseq=40922

Puşkin'in sanatsal yetkinliklere ilişkin görüşleri üzerine bir inceleme

 Uğur KESKİN¹

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi:17.10.2020

Kabul Tarihi: 21.12.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusoder.811923>

Online Yayın Tarihi:31.12.2020

Özet

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837), hem Rus hem de dünya edebiyatında gerçekçilik akımının öncüleri arasında yer almaktadır. Edebiyatın çeşitli dallarında eserler veren Puşkin'in şair yönü çok daha ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada ise roman, öykü, şiir ve masal türü eserleri incelemeye konu edilmiştir. Puşkin, şiir yazma yeteneği de dâhil olmak üzere, birçok sanat dalında eser verme yetkinliğine ilişkin görüşlerini ifade etmekten geri durmamıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden feonomenolojik yaklaşımının benimsendiği bu çalışmada, Puşkin'in sezgiye, gözleme ya da başka türlü algılayış biçimlerine dayalı olarak ortaya koyduğu görüşleri, teorik destekli izahlara dönüştürülmeye gayret edilmiştir. Puşkin'in bakış açısına göre, bireye özgü sanatsal yetkinliklerin temelinde hangi unsurların yer almakta olduğu hususu açıklanmaya çalışılmıştır. Çevresel faktörler olarak, ülkesinin içinde bulunduğu koşulların yanı sıra, Puşkin'in iç dünyasına yansıyan kişisel faktörler de göz önünde bulundurularak yapılan çıkarsamalar, bu çalışmanın başlıca bulgularını teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Yazınsal Yetkinlik, Puşkin.

An investigation on Puşkin's views on artistic talents

Abstract

Alexander Sergeyevich Pushkin (1799-1837) is among the pioneers of the realism movement in both Russian and world literature. The poet side of Pushkin, who works in various branches of literature, is much more prominent. In this study, works of novel, short story, poem and fairy tale were examined. Pushkin did not hesitate to express his views on his competence to produce in many branches of art, including his ability to write poetry. In this study, in which the pheonomenological approach, one of the qualitative research methods, was adopted, Pushkin's views based on intuition, observation or other perception styles were tried to be transformed into theoretical explanations. According to Pushkin's point of view, it is tried to explain which elements are at the basis of individual artistic competencies. The main findings of this study are the inferences made by considering the environmental factors, the conditions of his country, as well as the personal factors reflected in Pushkin's inner world.

Keywords: Art, Literary Abilities, Pushkin.

Giriş

Sanatsal eserlerin, insanların üzerinde yücelik duygusunu oluşturabilmesi için sanatçılar tarafından büyük bir yetkinlikle bezenmesi gerekmektedir. Tam da bu noktada hem sanatsal ürünlerin üstün nitelikleri hem de sanatçıların sahip olması gereken sanatsal yetkinlikler ön plana çıkmaktadır. Aşağıdaki anlatımlar, sanatsal yetkinlikler hususunda fikir öne süren düşünürlerin görüşlerine yer vererek konuya felsefi temelli bir giriş yapılmasını amaçlamaktadır.

Aristoteles'e (2019, s. 22) göre, sanatçı ile icra ettiği sanat arasındaki birliktelik nedeniyle biri işlemekte, öteki ise işlenmekte; biri devinmekte, öteki de devindirmektedir. Sanat, flütün içine kendiliğinden girmemekte, uyum, karşıtların kaynaşması ve birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla; sanatın, araçları, ruhun ise bedeni yetkinlikle kullanması gerekmektedir.

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi, ugurkeskin@anadolu.edu.tr.

Phyrrhon'un görüşlerini aktaran Romalı düşünür Empiricus'a göre, kuşkucu yaklaşımla bakıldığında; yetkinliği, pratik uygulamaları ve sınırlı bir bilgi alanını belirlemeyi amaçlayan her türlü sanatsal çabanın, ağır bir biçimde eleştirilerek mahkûm edilmesi gerekmektedir. Kuşkucu bakış açısı, her türlü sanatsal yetkinliği, ancak ve ancak tartışmasız bilgi olma iddiası taşımamaları durumunda kabul edilebilir bir biçimde karşılamaktadır (Levy, 2016, s. 68-72).

Lessing, sanatsal eserlerin, yeni bakış açıları geliştirmesi gerektiği görüşü doğrultusunda eserler vermiştir. Romantizmin egemen olduğu on sekizinci yüzyılda Lessing (2020, s. 74; 91), sanatsal yetkinliklerle yapılanmış ve ciddi içerikli eserler kaleme almıştır. Lessing (2019), sanatsal yetkinliklerin temel ayırt edici yönlerini ön plana çıkaran ve eleştirel yaklaşımıyla, kendisinden sonra gelen düşünürleri de etkilemiştir.

İlk bakışta, teorik bir yön içermediği kanaati uyandıran sanatsal çalışmalara, teorik bir anlayışla yaklaşmak pekâlâ mümkün olabilmektedir. Bu husus, sanat felsefecisi Collingwood (2019, s. 12-13) tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: "Her etkinlik alanında teorik bir unsur vardır; zihin bu unsur sayesinde bir şeyin farkına varır. Bir de zihnin bunun sayesinde kendinde ve kendi dünyasında bir değişiklik yaptığı uygulamaya yönelik bir unsur vardır... Sanat, uygulamaya yöneliktir; zira sanatta zihin kendisini ve aynı zamanda dünyasını da belirli bir duruma getirmek için bir ideali gerçekleştirmeye çalışmaktadır... Dolayısıyla sanatta zihnin etkinliği ne faydacı ne de ahlaki bir etkinliktir."

Filozoflar, kendi gerçekliğini ifade ettikleri düşünce düzlemini oluşturarak, kişisel değerlendirmelerini bu bağlamda dile getirmektedirler. Felsefi yaklaşımlarının sonsal amacı, bütünsel gerçekliğin, çerçevesi belirlenmiş bir biçimde yapılandırılması olduğu için, sınırlı bir konuda bile her bir filozof, farklı bir dizi görüş öne sürebilmektedir. Yukarıdaki görüş farklılıkları da filozofların, kişisel anlayışlarını ifade etme çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Filozofların henüz yaşamakta olduğu yıllarda eserler veren ve geçmiş dönem şair ve düşünürlerinden (kaçınılmaz olarak) etkilenimler taşıyan Puşkin de kendi kişisel (gerçeklik/hakikat) anlayışını biçimlendirmiş ve eserlerini bu anlayış doğrultusunda kaleme almıştır. Bu makale de Puşkin'in eserlerini, sanatsal yetkinliğe ilişkin görüşlerini ön plana çıkaracak bir biçimde yapılandırılmıştır.

1. Çalışmanın yöntem ve sınırlılıkları

1.1. Yöntem

Anlatıya dayalı çalışmalara, duyuşsal yönden güçlü yönlerle sahip olunmak istendiğinde başvurulmaktadır. Bu sayede, araştırmaya/incelemeye konu edilen olgular, mümkün olduğu ölçüde zenginleştirilerek daha güçlü kılınabilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 112). Doküman/içerik incelemesine dayalı bu makale, anlatı (narrative) ekseninde yürütülmüş olan bu makale, fenomenolojik anlayış doğrultusunda yapılandırılmıştır. Tekil birey düzeyinde yürütüldüğünde fenomenolojik çalışma, belirli bir kişinin herhangi bir fenomen ya da kavramla ilgili görüş, yaklaşım ya da deneyimlerinden çıkarsanabilecek ortak anlamları ifade etmektedir. Fenomenolojinin başlıca amacı, belirlenen bir fenomene ilişkin bireysel deneyimleri, evrensel nitelikteki açıklamalara dönüştürmek olarak ifade edilmektedir (Creswell, 2016, s. 77). Buna karşılık fenomenoloji, salt betimleme değil, anlamlandırmaya dönük araştırmacı deneyim ve yorumunun da işe koşulduğu bir çalışma biçimini ifade etmektedir. Bu sayede araştırmacı, derinlemesine bir düşünsel düzleme yönlenebilmekte ve araştırmasıyla sağlıklı bir etkileşim oluşturarak fenomenle ilgili etkili betimlemelerde bulunabilmektedir (Manen, 1990, aktaran Creswell, 2016, s. 80). İfade edilen özelliklerden yola çıkılarak bu makale, fenomenoloji biçimlerinden yorumlayıcı fenomenoloji anlayışı ekseninde desenlenmiştir. Fenomenolojinin kurucusu olarak kabul edilen Husserl (2017, s. 48), bu yöntemi şu sözlerle ifade etmektedir: "Fenomenoloji; görerek, aydınlatarak, anlam belirleyerek ve anlam ayrımı yaparak yol alır. Fenomenoloji karşılaştırır, ayırım yapar, bağlar, ilişkiye sokar, parçalara böler, öğelerine ayırır, ama her şeyi saf görmeye yapar. Kuramlaştırmaz, matematikleştirmez."

Husserl'a (2020, s. 88) göre, en eski kaynaklara yönelen felsefi eserler ile çağdaş bilimsel çalışmalar aracılığıyla tam anlamıyla bir fenomenolojik özkavramasına ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bu sayede; dolaylı, sembolleştiren ve matematikleştiren yöntemlere başvurmaksızın sağlıklı bilgilere/kazanımlara ulaşılabilir. Husserl'ın bu görüşleri aslında, "gerçek tekillik, aynı zamanda kendi içinde evrenseldir" diyen Hegel'in (2011, s. 20) yaklaşımından çok da farklı bir anlayış ortaya koymamaktadır.

Betimleyici yönü ön plana çıkan fenomenolojide, açıklanacak, dedüktif olarak çıkarım yapılacak hususlar gündeme getirilmemektedir. Bir öz betimlemesi olarak düşünülmesi gereken fenomenoloji, özleri kavrarken, onlardaki temel bağlılıkları da kavramaktadır (Mengüşoğlu, 2020, s. 13). Fenomenolojik tavrın yöneldiği alan, doğal tavrın yöneldiği alan gibi hazır bir biçimde araştırmacının karşısına çıkmamaktadır. Bu alanın elde edilmesi gerekmektedir. Bunun için fenomenolojik redüksiyona (ayıklama) yönelme zorunluluğu bulunmaktadır (Husserl, 2020, s. 86-87). Özellikle sanatsal eserleri tümdengelimci bir biçimde izah etme çabası hem zorlu bir çaba hem de ele alınan sanatçıyı ve sanatını, apriori yaklaşımların içeriğine hapsetme sakıncasını doğurmaktadır. Özgün değerlendirmelere dayalı yorumsamacı anlayış, fenomenolojik yöntemle daha uygun olduğu için bu makale tabiatıyla, yorum eksenli olma mükellefiyeti taşımaktadır.

Kendi metodik çerçevesi içinde kalmak koşuluyla, fenomenolojik çalışmalarındaki yoruma dayalı yazarlığın ön adımı olan okuma sürecini Novalis (2003, s. 16-17) şu sözlerle ifade etmektedir: “Okuyucu, vurguyu keyfi olarak yapar; esasen bir kitaptan ne isterse onu okur. Alışılmış anlamda her yerde geçerli olan okuma şekli yoktur. Okumak serbest bir eylemdir. Neyi nasıl okumam gerektiğini kimse bana söyleyemez.”

1.2. Sınırlılıklar

Ahlak ve yaşam biliminde edinilecek kesinlik derecesi her ne ise, sanatsal yetkinliklere konu olan uğraşların ve ortaya çıkan eserlerin değerlendirilmesinde erişilebilecek kesinlik derecesi de aynı olmaktadır (Burke, 2008, s. 27). Burke’e göre, bağımsız bir estetik alandan bahsetmek, aynı zamanda zorunlu olarak güç/iktidar, cinsiyet, ahlaki duyarlılık, gelenek ve sosyal hiyerarşiden bahsetmek anlamına gelmektedir (White, 2013, s. 9). Bu yönüyle bakıldığında Burke’ün söz konusu yaklaşımının, sosyal dünyadaki bütün olgulara güç/politika örüntüsüyle yaklaşan Foucault’nun görüşlerini öncelediği rahatlıkla görülebilmektedir. Foucault’nun, bütün toplumsal ilişkilere güç/politika örüntüsüyle yaklaştığı hususu, bu alanda ortalama bir bilgi düzeyine sahip birisi için (genel kültür düzeyinde bile olsa), bilinen bir husustur. Bu nedenle Foucault’nun birincil kaynaklarına ayrıca başvurma lüzumu burada söz konusu olmamaktadır. Kaldı ki, yukarıdaki anlatımların ötesine geçerek, görece çağdaş bir yazar olan Foucault’nun görüşlerinin arka planındaki Burke temellendirmesi, ayrı bir çözümlemeyi gerektirmektedir.

Sanatın çeşitli alanlarında eser veren sanatçılar, teorik bilgiye gereksinim duymaksızın başarılı olabilmektedirler. Bu nedenle sanat deneyimi derin olan kişiler tarafından yazılan süreli ya da süresiz yayınlar, genellikle felsefi/bilimsel düşünce eğitimi eksikliğinden dolayı başarısız olmaktadır (Collingwood, 2019, s. 109). Oysa anlaşılması zor gibi görünen bilme ya da yapma biçimleri, ancak ve ancak belirli bir teorinin kapsamına girdiğinde tam anlamıyla izaha kavuşabilmektedir (Gasset, 2018, s. 15). Dolayısıyla bu durum, teoride yetersiz oldukları hâlde pratikte yetkin olan sanatsal ürünlerin sahip bulunduğu niteliği açıklamakta, teori bilme de kendi sanatında başarılı sanatçıların başlıca özelliğini ifade etmektedir.

Ele alınan kavramların sınırlarını genişletmek yerine, inceleme/araştırma ögesine yalnızca sınırlı ve kısmi bir bakışla yaklaşmak gerekmektedir. Dolayısıyla, yapılacak olan bilimsel incelemelerin sınırlarını, başlangıçta hükmüne uyulan belirleyici ve çerçeveleyici ilkeler belirlemektedir (Burke, 2008, s. 16). Bu makalede de söz konusu anlayış doğrultusunda yapılandırılmış ve sınırlandırılmıştır. Makaleye ilişkin bir diğer sınırlılık, Puşkin’in bütün eserlerinin Türkçe çevirisinin yapılmamış olmasından ileri gelmektedir. Zira bu makale, Puşkin’in Türkçe çevirisi yapılan eserleri ile sınırlanmıştır. Erişilebilen söz konusu birincil kaynaklar, makaledeki analizler açısından yeterli ölçüde veri doygunluğunu sağladığı için, Türkçe çevirisi olmayan eserler, inceleme kapsamının dışında tutulmuştur.

2. Teorik arka plan

2.1. Yetkinlik kavramının sanatsal boyutu

“Yetkin” kavramı, *Türkçe Sözlük*’te (2011, s. 2586) “gerekli olgunluğa erişmiş, olgun, kâmil” ifadeleriyle tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu Yayınları’nın aynı kaynağında (2011, s. 2583) yakın anlamlı sayılabilecek “yetenek” kavramı ise kabiliyet, istidat, kapasite ifadeleriyle açıklanmaktadır. Yetenek kavramını açıklamak için başvurulan “kabiliyet” ve doğuştan gelen yetenek anlamındaki

“istidat” sözcükleri, bir insanın özellikle sanatsal alanda sahip bulunduğu ve eserler verdiği sanat alanı için haiz olması gereken mezzetleri bütünüyle dile getirememektedir. Zira nitelikli sanatsal ürünler; salt kabiliyet/kapasite ya da doğal becerilerle ortaya çıkmamakta; incelikli/derinlikli bir çalışma ve gayretin bileşimiyle vücuda gelebilmektedir. Böylesi bir emek ve gayret ise ilgili sanat alanında olgunluğu, mütakâmil olmayı, bir diğer deyişle yetkinliğe erişmiş bulunmayı gerekli kılmaktadır. Söz konusu nedenlerden dolayı bu makalede, daha kapsayıcı ve kuşatıcı bir kavram olması bakımından “yetkinlik” kavramına sadık kalınmıştır.

Yetkinlik kavramı, hem bireysel hem de topluluk bağlamında ifade edilebilen bir kavram olma niteliği taşımaktadır. Zira örgütlü iş yapma birimlerinin (kurum/kuruluş/işletmelerin) sahip bulunduğu yetkinlikler (core competence), rakiplerinin sahip olmadığı özel yeterlilik, kaynak ve temel rekabet üstünlüklerini ifade etmektedir (Hamel ve Prahalad, 1996, s. 220). Bireysel düzeyde sahip bulunulan yetkinlik kavramı ise örgütsel yetkinliklerden farklılık göstermesine karşın, yukarıdaki açıklamaya benzer biçimde, kişiye özgü ve diğer insanların sahip olmadığı yeterlilik ve üstünlükleri ifade etmektedir.

Barney, belirli bir grup bireyin sahip olduğu yetkinlik düzeyini daha ayrıntılı bir biçimde ifade edebilme bağlamında VRIN analizini formüle etmiştir. Barney'e göre, herhangi bir yeteneğin, yetkinlik olup olmadığı; value (değer), rareness (nadirlik), imitability (taklit edilebilirlik) ve nonsuitable (ikame edilemezlik) kelimelerinin baş harflerinden yola çıkılarak yapılan çözümlemeyle belirlenebilmektedir. Organizasyonel çapta veya belirli bir çalışma grubu için öngörülen bu temel bakış açısını bireysel yetkinliğe uyarlayabilmek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Barney için öncül görüş teşkil eden Cahiz (2019, s. 52) şunları ifade etmektedir: “Neredeyse her insanda eksiklikler vardır. Kemal derecesine ulaşan çok az insan mevcuttur.” Bruno (2020, s. 83), çokluğun içinden saygın ve değerli bir şeyin çıkmayacağı, yetkin ve değerli şeylerin, her zaman az sayıda (nadir) olanların arasından çıkacağını belirtmektedir. Adam Smith ise oyuncu, şarkıcı ve dansçıların, nadir ve güzel yetenekleri sayesinde astronomik kazançlar elde edebildiklerini öne sürmektedir (Butler, 2018, s. 36-37). Sıralanan bu görüşlerden hareketle, Barney'in, yüzyıllar öncesine dayanan bir anlayışı, çağdaş biçimde yorumlayarak yeniden ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Zira hangi tarihsel dönemde olursa olsun yetkinlik denildiğinde insan aklında benzer hususları çağrıştırmaktadır. Sonuç olarak Barney, yukarıda sıralanan düşünürlerle benzer bir noktadan yola çıkmış fakat söz konusu ortak görüşü ileri bir düzeye taşıyarak yetkinliğe ilişkin daha ayrıntılı bir analiz aracı ortaya koymuştur.

Her sanatçının kendisine özgü yetkinlikleri bulunmaktadır. Belirleyici nitelik taşıyan, bir diğer söyleyişle ön plana çıkacak olan husus, sanatçının kendisine has altyapı ve yetkinlikleridir. Temel (öz, çekirdek) yetkinlikler (yetenekler, beceriler), sanatçıyı, diğerlerinden ayıran, sanatsal üretimini gerçekleştirmede başlıca rol oynayan, taklit veya ikame edilemeyen, belirgin bir değer ifade eden yeterlilik, beceri ve yetkinlikleridir. Yetkinlikleri sayesinde sanatçılar, toplumsal ve kültürel yaşama artı değer katabilmektedirler. On dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinden Novalis (2003, s. 35), bu konuda şunları ifade etmektedir: “Bir toplum, üstünlüğü sadece edebiyat ve sanat eserleri yoluyla elde edebilir, başka türlü ondan nasıl bir bireysellik, ayırt edici özellik arta kalır ki? ... İnsan, erginleşmeden ve kendi öz varlığını göstermeden tarihsellik kazanabilir mi?”

Yetkinlik, organize olmuş bir grup insanı, diğerlerinden üstün kılabilecek olan kaynak ve kabiliyetleri vurguladığına göre, benzer bir vurgulamayı, tekil birey düzeyinde de ifade etmek pekâlâ mümkün olabilmektedir. Özgün bir değere sahip bulunan, taklit edilmesinin zor olması yönüyle de ender/nadir nitelikli eserler, sanatsal yetkinliğe işaret etmektedir. Bu yetkinlik sayesinde büyük sanatçıların eserleri, kolaylıkla diğerlerinden ya da taklitlerinden ayıt edilebilmektedir. Dolayısıyla da yetkinliklerle donatılmış sanat eserlerinin taklit edilmesi neredeyse olanaksız hâle gelmektedir.

2.2. Sanatsal yetkinliği açıklayan başlıca yaklaşımlar

Puşkin, şiirin yanı sıra diğer anlatı türlerinde de eserler verdiği için bu makalede, “anlatı yetkinlikleri” bağlamında öne sürdüğü görüşlere yer verilmektedir. Zira şiir/nazım dilinden düzyazı/nesir diline geçiş döneminde yaşamış olan Puşkin'in makalede ele alınan görüşleri, hem şiiri hem de düz yazıyı niteleyebildiği için bu çalışmada “sanatsal yetkinlikler” ifadesi tercih edilmiştir. Sanatsal yetkinliğe ilişkin temel bakış açılarını aktarmaya yönelik görüşlere aşağıda sırasıyla yer verilmiştir.

Sanatsal yetkinliğin doğuştan ya da esinlenmeyle edinildiğini öne süren görüşler: Kendisinden önceki filozofların sanatsal yetkinliğe dair görüşlerini özetleyen Gazzali'ye (2020, s. 180-181) göre birey, bilme ve yapma gücüyle donatılmış bulunmaktadır. Yapma gücü, bireyin bedenini insana özgü düşünceden üretilen ve sanatlara yönelmiş biçimde hareket ettiren bir ilke olma özelliği taşımaktadır. Bu gücün, bedenin diğer güçlerine egemen olması, diğer güçlerin bu sayede eğitilmeleri ve ona boyun eğmeleri gerekmektedir.

Gazzali'nin çağdaşı olan, belagat ve şiir sanatının yaygın olduğu Basra'da yetişen Hariri (2012) de *Makamat* adlı eserinde edebi sanatlardaki yetkinliğin doğuştan geldiğini vurgulamaktadır. Elli adet kısa hikâyeden oluşan bu eser, kelime sanatlarıyla yüklü, Zeyd ve Hemmam adlı kahramanlar ekseninde kaleme alınmıştır. Anlatım kahramanları, kelime sanatlarını doğaçlama (irticalen) bir biçimde dile getirerek yetkinliklerini ortaya koymaktadırlar.

İtalyan düşünür Bruno (2020, s. 65-66) sanatsal bir olguya giriş yapmak söz konusu olduğunda sanat tanrıçalarına, esin vermeleri için yakarıştaki bulunmak gerektiğini belirtmektedir. Bu anlayış doğrultusunda Bruno, içinin, sanat tanrıçalarının soluğuyla dolmasını (esinlenmeyi) dilemektedir. Bruno, dileğinin yerine gelmesi sayesinde aklının geliştirdiği tüm düşüncelerin konularının ve ruhunun kabul ettiği tüm duyguların daha üstün bir duruma geleceğini ifade ederek, yukarıda vurguladığı gerekliliği yerine getirme çabasına yönelmektedir.

Bir diğer İtalyan düşünür Vico (2017, s. 20), hayal gücü ve hafızanın egemen olduğu resim, şiir, belagat gibi güzel sanatlara karşı gençlerin doğal bir ilgi duyduklarını belirtmekte ve bu ilginin köreltilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Vico (2017, s. 47), Allah vergisi olarak nitelendirdiği sanatsal yetkinlik ve dehanın, kültür araştırmalarıyla da zenginleştirilmesi hususunu vurgulamakta, farklı disiplinlerin her bir çiçeğinden bal almayı bilme gerekliliğini dile getirmektedir. On sekizinci yüzyıl düşünürü Mettrie (1985, s. 38) ise sanatsal eğilimin doğadan geldiğini belirtmekte ve şunları ifade etmektedir: “Sadece onun sayesinde değerli niteliklere sahip oluruz, her şeyimizi ona borçluyuz. Bu nedenle niçin doğal yeteneklere sahip olan insanlara, borç alınmış gibi sonradan edinilmiş erdemlerle parlayan insanlara verdiğimiz kadar değer vermeyeyim?”

İngiliz düşünür John Stuart Mill'e göre bir sanatçı olarak şairin en önemli ilişkisi, okurlarıyla değil, “esin perisiyle” olan ilişkisidir. Esin perisi kötü bir işverendir. Şaire esin verir (“kutsal nefesini” esirgemez) ama hiç para vermez. Bu nedenle şair olanlar yoksulluğu göze almaktadırlar (Sutherland, 2018, s. 198). Balzac (2020, s. 49-53), paha biçilmez sanatsal yetkinlikler sayesinde, yeryüzü üstündeki her şeyin üstüne yazılmış tanrısal sözün yorumlanabilmekte olduğunu ifade etmektedir. Balzac'a göre, sanatların duygusuyla yaşayan bazı insanların bu yetkinlikleri, içlerine attıkları duygular sayesinde özgün bir dehayla dönüşmektedir.

Sanatsal yetkinliğin çalışarak edinildiğini öne süren görüşler: Milattan önce birinci yüzyılda yaşayan Romalı şair Horatius (2019, s. 7), kişisel yetkinliğe uygun konu seçilmesi durumunda anlatı sanatlarında başarı elde edilebileceğini vurgulamaktadır. Horatius (2019, s. 22; 24; 33), başta şiir olmak üzere, genel olarak bütün edebi uğraşılarda sanata, becerinin eşlik etmesi gerektiğini, bunun da uzun ve zahmetli bir eğitimi gerektirdiğini vurgulamaktadır.

Dokuzuncu yüzyıl düşünürü Cahiz'e (2019, s. 81-82) göre, her ne kadar kemale ulaşmak zor olsa da yine de ona erişmek imkân dâhilindedir. Yetkin insanın ulaşabileceği sınır öyle bir noktadır ki bu noktaya ulaşabilenler çok nadirdir. Ancak kişinin azmi doğru olursa, gayretin de hakkını verirse o sınıra ulaşmayı hak etmekte ve yücelmek istediği hedefe kavuşabilmektedir. Kişinin, bakışını daha üst noktalara çevirmesi gerektiğini vurgulayan Cahiz (2019, s. 83-84), anlatı sanatlarında yetkinlik kazanabilmek için dil ve belagat kitaplarını okuyarak terennüm edilmesi, fesahat ve hitabetle süslenilmesi, sürekli ilim ve hikmet meclislerinde bulunulması gerektiğini ifade etmektedir. Cahiz (2020: 69), poetik alanda yetkinlik elde edilebilmek için çalışmayı ve zorlu uğraşların üstesinden gelme gerekliliğini aşağıdaki uzun cümlesiyle açıklamaktadır:

Şiir söyleyenler, seci yapmak için kendilerini zorlayanlar, ikili beyitlerden (el-müzdevic) oluşan kasideler derleyenler, nesir yazımında ustalık kazanmış olanlar, eğer bir de anlamların derinliklerine vakıf, ölçüleri tam koyma konusunda becerikli iseler, yazdıkları şeyler insan doğası tarafından hoş karşılanıyor, zihinler bunu kolaylıkla hazmediyorsa, sözcükleri ve hece sayısı az ise bu tür sözler rekabet halinde ve büyük çabalar harcayıp sıkıntılara katlanarak ortaya çıkanların

sözlerinden daha çok övgüyü hak ederler, kalplerde daha güzel bir konuma yerleşirler ve dinleyenlere daha çok fayda sağlarlar.

Gasset'e (2018, s. 26) göre sanatsal yetkinliğe sahip olmak yalnız başına yeterli olmamakta, sanatsal eser ortaya koymaya dönük yoğun bir ilgi hasretmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Ona göre, harikulade bir sanat eserinin sırrı, bazı bilim insanları gibi kendini entelektüel istilaya teslim etmemeye dayanmaktadır. Bu konuda Gasset (2018, s. 36) şu görüşleri öne sürmektedir: "Bilim, sanat, adalet, görgü kuralları ve din, şahsımızı açlık veya soğukun yaptığı gibi, vahşice istila etmeyen gerçeklik yörüngeleridir; yalnızca onlara karşı istek duyanlar için var olurlar." Gasset'e göre, antikçağ poetikasında şairin, eserini oluştururken uyması gerektiği kurallar belirleyici olmuştur. İlham perilerinin, uysal birer arı gibi ballarını yaptıkları boş şemaların, biçimsel yapılar olduğu görüşü ön plana çıkarılmıştır (Gasset, 2018, s. 66). Antik çağ için geçerli olduğu ifade edilen söz konusu yetkinlik, gönümüze geldiğinde belirli ölçülerdeki anlayış değişikliklerini de beraberinde getirmiştir. Daha sonraki dönemlerde, bu görüş giderek gerilemeye başlamış ve sanatçılar çoğunlukla katı biçimsellik anlayışının karşısında yer almaya başlamıştır.

Tolstoy, konuya çok da olumlu sayılamayacak bir biçimde yaklaşmakta ve sanatsal yetkinliği "uydurmacılık" olarak nitelendirmektedir. Tolstoy, bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir (Gorki, 2020, s. 57-58): "Sanatın bir yalan, herkesin kendince uyguladığı bir yapmacık, insanlara zararlı bir şey olduğunu söylemem bundan dolayı. İnsan gerçek yaşamın ne olduğunu değil, yaşam konusundaki kendi kanısını yazıyor düpedüz. Benim bir kuleyi ya da denizi, ya da Tatar'ı nasıl gördüğümden kime ne, ilginç bir yanı, bir yararı var mı bunun?"

Habermas'a (2019, s. 47) göre, özellikle son yıllarda amaca yönelimli rasyonel eylemlerin öğrenilmiş birtakım kuralları, becerilerin disiplinine yöneltmektedir. Edinilen beceriler, karşılaşılan güçlükleri ya da problemleri gidermeye yetkin kılmakta, bu yetkinlik ise kişisel düzeyde özgün (örneğin sanatsal) ürünler ortaya çıkarılmasına katkı sağlamaktadır.

Sanatsal yetkinliğin iki yönünü de vurgulayan görüşler: On birinci yüzyıl düşünürü Tevhidi (2020, s. 18), insanın, yetkinliğe erişebilecek niteliklere sahip bir yaratılışa sahip olduğunu belirtmektedir. Tevhidi'ye göre, şerefli amaçlar doğrultusunda, yüksek dereceleri elde edebilecek şekilde planlanıp programlanmış donanımları bulunan insan, Kur'an-ı Kerim'in Tin Suresi'nin dördüncü ayetindeki "ahsen-i takvim" (en güzel kıvam) yüce beyanın, insanın yaratılış niteliğini açıkladığını vurgulamaktadır. Tevhidi (2020, s. 94-95), ruhun düşünme/konuşma ile ilgili bölümü sayesinde erişilebilen yetkinliğin, yalnızca doğuştan gelen özelliklerle değil, azimli çalışmayı da gerekli kıldığını belirtmektedir.

On ikinci yüzyıl düşünürü Razi'ye (2018, s. 30) göre bazı bireyler asli fitratlarının bir gereği olarak yücelik makamını arzulayacak yaratılışa sahip bulunmaktadır. İlahi esintilerin süreklilik arz ettiğini ve nasibi olan herkes ona ulaşabileceğini ifade eden Razi, Ankebut suresinden (29/69) "Bizim uğrumuzda çaba sarf edenleri yollarımıza ulaştıracağız" ilahi hükmünü, bu görüşüne delil olarak göstermektedir. Razi, yetkinliğe ilişkin iki yönlü yaklaşımını şu şekilde ifade etmektedir: "Bir kısım nefisler, amaç için güçlü bir istidada sahip olurken bir kısım nefisler de bunun için hiçbir istidada sahip olmayabilir. Bu iki taraf yani yetkinlik ve yoksunluk tarafları arasında güçlülük ve zayıflık bakımından muhtelif ara durumlar vardır."

2.3. Puşkin'in yaşamı ve eserlerine ilişkin genel bilgiler

Puşkin, Rus tarihinin en ünlü şairi, yazarı ve yeni Rus edebiyat dilinin kurucusu olarak kabul edilmektedir (Miziev ve Necdet, 2003, s. v). Soylu bir sınıftan gelmesine karşın, genç yaşlarından itibaren çiftçi kıyafetlerini giyerek köylerde, şehirlerin yoksul mahallelerinde, pazarlarda ve meydanlarda dolaşarak sıradan Rus insanlarını dinleyen Puşkin, bu sayede halka daha yakın bir yazın biçimi geliştirebilmiştir (Maga, 2003, s. 49). Kullandığı gündelik halk dili, soylu çevrelerce ağır bir biçimde eleştirilen Puşkin, gençler tarafından övgüyle karşılanmıştır. Puşkin, yaşadığı dönemin Rus şiirine bir hayli aykırı gelebilecek yazın biçimleri kullanmıştır (Yükseler, 2017, s. 7).

Puşkin'in, ilk dönem şiirlerinde Parny, Andre Chenier ve özellikle Byron gibi Avrupalı şairleri taklit ettiği eleştirisine karşılık olarak Dostoyevski (2019, s. 22-23) şunları ifade etmektedir: "Taklit olan bir şiirde Puşkin'in eserlerinde görülen şahsi ıstıraplar ve derin anlamlar bulunmaz." Dostoyevski'nin

de ifade ettiği üzere Puşkin, erken dönem eserlerinden itibaren büyük bir özgünlük ve yetkinlik ortaya koymaya başlamıştır.

Şiirin gelişim süreci, müzik ile iç içe geçen bir nitelik taşımaktadır. Benzer bir iç içe geçme durumu (bu konuda dünyanın öncülerinden biri olan) Puşkin'in eserlerinde sıklıkla görülebilmektedir. Dolayısıyla, söz konusu durum, şiirsel anlatımdan düzyazıya geçiş sürecinde de, birbirini incelemekten ziyade, birbirini destekleyici bir şekilde gelişme kaydetmiştir. İfade edilen genel durum, Puşkin özelindeki bir dönüşümü de ortaya çıkarmıştır. Zira Puşkin'in düzyazıya, edebiyatın anlatı türlerine, onun kendi sözleriyle "içine düşen bu yeni cin"e olan ilgisi 1820'lerin ortalarında başlamıştır (Bkz. Puşkin, 2020b, s. 121). Bu ilgi; *Yevgeni Onegin* ile manzum-roman, *Kolomna'daki Küçük Ev* ve bir ölçüde de *Bronz Atlı* ile poema türündeki ürünlere dönüşerek, erken dönem düzyazı-anlatı örnekleri olarak edebiyat dünyasına girmiştir. 1830'lu yıllarda ise roman, giderek daha öncü tür olmaya başlamıştır.

Puşkin, derin bir anlayışla dolu bütün sanat eserlerini, kendisinden sonra gelecek yazarlar ve ileride aynı alanda çalışacak olanlar için bir rehber olarak bırakmıştır. Yalnızca Puşkin, kendini tamamen başka bir ülkenin insanları yerine koyabilme yeteneğine sahiptir ve böyle bir yetenek dünyanın başka hiçbir şairinde görülmemiştir (Dostoyevski, 2019, s. 36-39).

2.4. Literatürdeki çalışmaların özeti

Dante Alighieri (2020), düzyazı-şiir karışımı *Yeni Hayat* adlı eserini Puşkin'den beş asır önce kaleme almıştır. Romantizm ve barok başta olmak üzere çeşitli akımların etkili olduğu Dante-Puşkin arası dönemde başka örneklerle de rastlanmaktadır. Buna karşılık, "gerçekçi" yönü başta olmak üzere, Puşkin'in eserlerine hakiki anlamda öncülük teşkil eden eserlere rastlayabilmek olası görünmemektedir. Salt bu yönüyle düşünüldüğünde, Puşkin'in öncülük teşkil eden eserlerini ele almak bile başlı başına özgün bir inceleme/araştırma yapılmasına katkı vermektedir. Puşkin'in eserlerinin özgünlüğü, bu makalenin yazılması için elbette ki tek başına yeterli görünmemektedir. Bu nedenle, Puşkin'in eserlerine dönük olarak kaleme alınmış olan bilimsel çalışmaların da gözden geçirilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki, özet niteliğindeki literatür aktarımı da söz konusu gereklilikten yola çıkılarak yürütülmüştür.

Yetkinlik konusunda Türkçe ve İngilizce literatürde çok sayıda çalışma yürütülmüş olmasına karşın sanatsal yetkinlik konusunda özellikle Türkçe kaynak sayısı oldukça sınırlıdır. Literatürde Puşkin üzerine yapılan çok sayıda eser olmasına rağmen, yukarıda da ifade edildiği üzere, Puşkin'in sanatsal yetkinliklere ilişkin görüşlerini ele alan çalışmalar oldukça az sayıdadır. Sanatsal yetkinlik özelindeki Türkçe ve İngilizce çalışmaların yanı sıra Puşkin'in konuya ilişkin yaklaşımına katkı sağlayabilecek çalışmalar aşağıda kısaca ele alınmıştır.

Literatürdeki araştırma ve incelemelerin Puşkin'in yalnızca masalları, şiirleri ya da hikâyeleri/romanları gibi belirli bir grup eserleri ekseninde yürütüldüğü görülebilmektedir (Bkz. Ersoy, 2010). Bunun yanı sıra, sanatsal yetkinlik kapsamında da görece daha fazla sayıda yabancı kaynağa rastlanırken, yürütülen az da olsa Türkçe çalışmaların, sanatsal yetkinlik arayışının Türkiye ve dünyadaki öncülerini ele almakta olduğu görülebilmektedir (Bakkal, 1998; Çıkla, 2008; Doğan, 2011). Literatürde ayrıca, sanatsal yetkinliğin biçimsel (Durukoğlu ve Toprak, 2019) boyutu ile psikolojik (kökeni Nietzsche'ye dayanan ve Adler tarafından geliştirilen bireysel psikoloji bağlamında tartışılan ve kişinin yetersizlik duygusu ile kusursuzluk gayretinden kaynaklanan güç istenci eksenli) çalışmaların yer aldığı da görülebilmektedir. Oysa bu makalenin konusu ile doğrudan ilintili geçmiş tarihli çalışmaya rastlanamamakta ve ancak dolaylı yoldan ilişki kurulabilecek çalışmaların yayımlandığı görülebilmektedir. Dolayısıyla da makalenin, özgün sayılabilecek bir konu-perspektif (subject-aspect) ayrımı ortaya koyduğu yargısı ortaya çıkmaktadır.

3. Analiz: Puşkin'in eserlerinde sanatsal yetkinliklere ilişkin anlatımların değerlendirilmesi

Puşkin, şiir çevirisinin özel güçlükleri nedeniyle, kendi ülkesi dışında, şiirlerinden çok öykü ve romanlarıyla tanınmaktadır (Behramoğlu, 2020, s. vii). Bu durum, Puşkin'in edebiyatın şiir dışındaki diğer dallarında da ne denli yetkin olduğunu göstermektedir. Dostoyevski (1973, s. 208 aktaran Behramoğlu, 2013, s. 20) bu konuda şunları ifade etmektedir: "...tıpkı Puşkin'i, Gogol'u anlamadıkları gibi anlamayacaklardır. Bana öyle geliyor ki bizim en büyük yeteneklerimizin hepsi, Avrupa için uzun

süre bilinmez kalmaya yazgılıdır. Ve hatta şöyle denebilir: Yetenek ne kadar büyük ve kendine özgüyse, o ölçüde bilinmez kalacaktır.”

Puşkin, sanatsal açıdan geniş bir çeşitlilik arz eden bir dizi yetkinliğe sahip bulunmaktadır. Birçok alanda da öncü kabul edilen eserler vermiştir (Kuleşov, 2018, s. 161; 197-198). Puşkin, yazdığı eserlerde edebi yetkinliklerini ortaya koymuş olmasına karşın bu makale, Puşkin'in şahsına ait kişisel sanat yetkinlikleri üzerinde değil, eserlerinde dile getirdiği okuyucuyu üzerinde düşünmeye sevk ettiği sanatsal yetkinlikler üzerinde durulmaktadır.

Aşağıdaki dizelerinde (ve genel anlamda eserlerinde) Puşkin, Rus ataerkil soylularının sanatsal alanlarda genel anlamdaki “yetkin olmayışlarını” fakat yetkin gibi görünmeye çalışan havai davranışlarını yermektedir. Kendilerini yetiştirme bakımından boş oluşlarını, yergisel betimlemelerle gözler önüne sermeye çalışmaktadır (Puşkin 2020, s. 18-19):

*Yetersiz bilgilydi, bilgiçti ama,
Konuşması sırasında hiç zorlanmadan
Her şeye değinmek gibi kolaylıkla
Takınmak bir allamenin bilginliğini,
Korumak bir tartışmada suskunluğunu
Ve beklenmedik epigramların alazıyla
Ateşlemek gibi gülümsemesini hanımların
Pek uğurlu yetenekleri vardı.*

Sanatsal yetkinliklere giriş niteliği taşıyan yukarıdaki anlatımların ardından aşağıdaki alt başlıklarda, Puşkin'in şair yönü ön plana çıkmış olmasından dolayı öncelikle şiir sanatı alanında sahip olunan bireysel yetkinlik konusu, daha sonra ise diğer sanat dalları alanında bireysel düzeyde sahip olunan yetkinlikler hususundaki görüşlerine yer verilmiştir.

3.1. Puşkin'in şiir yetkinliğine ilişkin görüşleri

Puşkin, *1928 Seferi Sırasında Erzurum'a Yolculuk* başlıklı romanında, bir Türk paşasının şairlere özgü yetkinlikler konusundaki görüşlerine yer vermektedir. Puşkin ile olan görüşmesinde Türk paşası, şu sözleri dile getirmektedir (Puşkin, 2020a, s. 548): “Bir şairle karşılaşmak her zaman hayırlıdır. Şair, dervişin kardeşidir. Onun ne vatani vardır, ne de dünya nimetlerinde gözü, Biz zavallılar şan, iktidar ve para peşinde koşarken, o, yeryüzünün hükümdarlarıyla aynı sırada durur ve herkes onun karşısında saygıyla eğilir.” Burada paşa, şair kişilerin evrensel niteliklerini öne çıkarmakta ve bunu övmektedir. Puşkin ile aynı ortamı paylaşan diğer bireyler de paşanın görüşünü onaylamaktadır. Türk paşasının yukarıda aktarılan sözleri, Puşkin (2020a, s. 548) tarafından doğrudan doğruya benimsenmektedir. Zira Puşkin'in “Paşanın tam bir Doğulu olarak söylediği sözler hepimizin hoşuna gitti” şeklindeki ifadesi, Türk paşasının görüşlerine olumlu bir biçimde yaklaştığını göstermektedir.

Puşkin (2020a, s. 511), aynı eserinde, İranlı saray şairi Fazıl Han ile olan karşılaşmasını ise şu sözlerle ifade etmektedir:

Kafile subayı, İranlı saray şairini gördüğünü söyledi ve isteğim üzerine beni Fazıl Han'la tanıştırdı. Çevirmen yardımıyla, tumturaklı bir doğulu tavrıyla söze başlamıştım ki Fazıl Han benim saçma sapan sözlerime akıllı uslu karşılıklar verince ne kadar utandım! Beni Petersburg'da yeniden göreceğini umuyor, görüşmemizin kısalığından hayıflanıyordu. Kızarıp bozardım. Şakacı-tumturaklı konuşma tarzını bırakarak normal bir batılı gibi konuşmak zorunda kaldım. Böylece de, biz Ruslara özgü o alaycılığın cezasını çekmiş oldum. Bundan böyle insanları kafalarındaki papağa ya da tırnaklarındaki kınaya bakarak yargılamayacağım.

Rus düşünür ve edebiyat eleştirmeni Belinski'nin de vurguladığı gibi, Puşkin'in erken dönem eserlerinden itibaren Rus yazın tarihinde yeni bir dönem başlamış, Puşkin'in eserleri, klasik akıma karşı kazanılan bir zafer olarak kabul edilmiştir. Puşkin'in öğretmeni Vasili Jukovski, Puşkin'e gönderdiği portresinin arkasına şöyle yazmıştır: “Kaybeden öğretmenden, zaferi kazanan öğrencisine...” (Yükseler, s. 2017: 8). Nitekim *Ruslan ve Ludmila* adlı eserinde Puşkin (2017, s. 61), Rus şairi Jukovski'yi, antik

Yunan ozanlarından olan Orpheus'a benzetirken aynı zamanda şiir sanatına yönelik görüşlerini şu dizelerle ifade etmektedir:

*Şiirin olağanüstü dehası,
Gizemli imgelerin ozanı,
Aşkın, hayallerin ve iblislerin,
Cinlerin ve cennetin sadık sakini
Ve uçarı esin perimin
Sırdaşı, koruyucusu ve eğitmeni!
Bağışla beni Orpheus'u kuzeyin,
Bu eğlenceli hikâyemde
Şimdi peşinden uçup gittiğim
Ve kaprisli esin perimin lirini de
Bu güzel yalanla açığa vurduğum için.*

Aynı esrinde Puşkin (2017, s. 64), bir diğer antik Yunan ozanı olan Homeros'un şiir yeteneğini şu dizelerle dile getirmektedir:

*...Homeros değilim ben; yüce şiiirlerde
O terennüm edebilir sadece
Yunan birliklerin öğlen yemeklerini,
Ve derin çanakların köpüğünü ve sesini...*

Puşkin'in (2012, s. 143) *Poltava* adlı şiiri, şairleri etkileyen esin duygusunu anlatan aşağıdaki ithaf ile başlamaktadır:

*Kasvetli esin perimin sesi sana,
Hiç değilse kulağına dokunur mu?
Anlayabilir misin uysal bir ruhla
Yüreğimdeki ateşli arzuyu?
Şairin bu ithafı yoksa,
Bir zamanların sevdası gibi,
Yanıtsız ve kabul görmeden mi
Geçecek önünden bir kez daha?*

Puşkin (2012, s. 213), *Kolomna'daki Küçük Ev* başlıklı şiirinde şiir yazma anlayışına ilişkin görüşlerini şu dizelerle dile getirmektedir:

*Dört duraklı vezinden artık usandım:
Bunu herkes kullanıyor. Bırakmanın vakti geldi...
Zaten benimle teklifsizce yaşar uyaklar;
İkisi kendiliğinden gelir, üçüncüyü doğurur.*

Puşkin (2012, s. 213), şiirdeki anlatı sanatı bakımından uyakları yapılandırırken fiil kullanımının, daha yalın bir biçim ortaya koyduğu görüşünü savunmakta ve bu yenilikçi görüşlerini şu dizelerle ifade etmektedir:

Genellikle ben böyle yazarım

Niye? Söyleyin; bizler çıplağız gerçekte.

Uyaklarda fiil kullanacağım bundan böyle.

Kibirlelenip çürüğe çıkarmam onları ben,

Ağır yara almış acemi erler gibi öyle

Bu şiirinin devamında Puşkin (2012, s. 213-214), şairi, kelimeleri maharetle düzene sokan, belirli bir disiplini altına alan büyük ordu komutanları olan Timur ve Napolyon'a benzetmektedir.

“Ey Esin Perisi Ateşli Yerginin...” başlıklı şiirinde Puşkin (2020c, s. 49), ruhsuz öykünmeciler, aç çevirmenler, sorumsuz ayakçılar, mutsuz ozanlar ve gazete yordakçıları olarak nitelendirdiği belirli bir grup şairi, söz konusu nitelendirmeleriyle aslında şairlik için gerekli yetkinliklere haiz olmadıklarını yergi aracılığıyla ifade etmektedir. “Şair” başlıklı şiirinde ise şairde bulunan fakat avamda bulunmayan nitelikleri sıralamaktadır. Sıraladığı özellikleri, şairin üstün yönü olarak belirtmektedir. Puşkin, şairlerin lehine olarak tarif ettiği söz konusu belirgin asimetri nedeniyle şairlerin gururlu/mağrur kişiler olduğunu vurgulamaktadır (Puşkin, 2020c, s. 66). “Şaire” başlıklı şiirinde de benzer görüşlere yer vermekte hatta megalomanlığı çağrıştıracak düzeydeki bir kendini beğenmeyi ve her türlü eleştiriye karşı kayıtsız kalmayı, aşağıdaki dizelerle salık vermektedir (Puşkin, ty, s. 3):

Ey şair, kulak asma sevgisine sen halkın

O canım methüsena, anlık gürültü geçer;

Kuru kalabalığın gülüşünü duyarsın,

Ve aptalın hükmünü; fakat metin ol boş ver.

... Her şey sendedir, sende; büyük mahkeme sensin;

Eserine, elden çok, kıymet biçebilensin,

Söyle ey titiz şair, sen ondan memnun musun?

Memnunsan, kalabalık varsın küfretsin sana...

Puşkin'in Onegin adlı anlatım kahramanı, gerçek bir ilgi ile yaklaşmadığı ve gerçek bir sevgi hissetmediği hâlde, sırf can sıkıntısından dolayı, yakın arkadaşı Lenski'nin eşinden hoşlanıyormuş gibi davranmakta, Lenski de onu düelloya davet etmektedir. Düello, şair olan Lenski'nin ölümüyle sonuçlanmaktadır (Puşkin, 2020b, s. 294). Edebiyatta “gereksiz insan tipi”nin ilk örneklerinden kabul edilen Onegin, kendisi sanatsal bir yeteneğe sahip bulunmadığı gibi, bir anda ve sebepsiz yere şairlik yeteneğine sahip Lenski'nin katiline dönüşmektedir.

Yukarıda kısaca betimlenen Onegin karakterinden yola çıkılıp çıkılmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Puşkin'in yaşamı da Lenski ile benzer bir biçimde sonlanmıştır. Zira Çarlık yönetimine muhalif görüşleri nedeniyle, Çarlık muhafız alayının en keskin nişancılarından D'Anthes, özel yaşamı ile ilgili olarak Puşkin'e karşı kışkırtıcı davranışlar sergilemeye başlamıştır. Bilinçli bir biçimde üzerine gidildiği takdirde duygularına hâkim olamayacağı öngörülen Puşkin, beklendiği üzere, rasyonel olmayan bir biçimde D'Anthes'i düelloya davet etmiştir (Bulgakov, 2012, s. 55). D'Anthes'i yaralayan Puşkin, kendisi de yara almış fakat bilgisiz ve ehliyetsiz doktorların müdahalesiyle adeta önceden düşünülerek ve planlanarak ölüme mahkûm edilmiştir (Bulgakov, 2012, s. 87-90). Benzer bir son, şairin ölümünden kısa bir süre sonra, Çarlık rejimi karşıtı, Puşkin ile yakın görüşlere sahip, bir diğer şair Lermontov'un da başına gelmiştir. Lermontov'un (2000, s. 32-34), Puşkin'in ölümü üzerine kaleme aldığı “Şairin Ölümü” adlı şiiri, Petersburg başta olmak üzere Rusya'nın birçok yerinde derin bir yankı uyandırmıştır. Lermontov'un şiiri, Petersburg'da dilden dile dolaşmaya başlayınca kent yöneticileri bu durumdan endişe duyarak çarlık rejimine ihbarda bulunmuş, Lermontov ise sürgüne gönderilmiştir. Puşkin'in üstadı Jukovsky, onun ölümü hakkında “Rus şiirinin güneşi battı” demiştir (Miziev ve Necdet, 2003, s. viii). Sonuç olarak, şair olan anlatım kahramanı Lenski ile gerçek birer kişilik olan Puşkin ve Lermontov'un sıralı ölümleri, çeşitli şüphelere neden olmuştur. “Her kuş kendi kanadından vurulur”

söylemiyle örtüşen bir kurgu gibi gözüken bu durum (sanatsal yetkinliklere sahip bu tanınmış şahsiyetlerin şaibeli ölümleri) günümüzde de tam olarak aydınlatılabilmiş değildir. Gasset (2018, s. 96), sanatsal yetkinliğe sahip kişilere yönelen olumsuzlukları şu sözlerle ifade etmektedir: “Yücelik taşkınlığı, nitelik fazlalığı, başkaları gibi ‘alelade’ olmama iddiası taşımayan kimseye eyvahlar olsun! Reformcu, yeni sanat, yeni bilim, yeni politika gibi şeyler deneyen kişi, yaşadığı sürece, onu sahtekâr değilse de mağrur addeden düşmanca, yıpratıcı bir camiadan geçer.”

Mısır Geceleri öyküsünün Çarski adlı karakteri, şiir yazmak ve bunları yayınlamak mutsuzluğuna uğramış biri olarak betimlenmektedir. Şairlik damgasını bir kez yiyen kişinin yaşamı boyunca karşılaşılabileceği çeşitli sorunların sıralandığı öyküde Çarski, şairliğin beraberinde getirdiği unvanlardan kurtulabilmek için yoğun bir çaba harcamaktadır. Edebiyat toplantılarından köşe bucaak kaçmakta, en boş kafalılarla arkadaşlık kurmakta, “edebiyat” sözünü ağzına bile almamaktadır (Puşkin, 2020a, s. 336). Çarski’nin bu tavrı, dar bir mesleki jargon çerçevesinde kurulan ilişkilerden duyulan bıkkınlığı yansıtmaktadır. Tıpkı asker kişilerin yaptığı ve “postal sohbeti” olarak ifade edilen kasvetli ve usanç verici mesleki içerikli konuşmalara benzer bir biçimde Çarski karakteri de şairlik yeteneğinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan şairlere özgü sohbetlerden usanmış ve giderek bu ortamlardan yabancılaştırmıştır.

“Bülbül ve Gül” adlı şiirinde Puşkin (2003, s. 49), Doğu şiirinin başlıca sembollerinden olan “gül” ögesine, şair kişinin şiirsel yetkinliğini harekete geçirmesi yönüyle değinmektedir. Söz konusu değinmesiyle, gül imgesinin, şiirsel yetkinlikler açısından gerçekten de anlamlı bir katkı sağlayıp sağlamadığı (herhangi bir katalizör etkisi gösterip gösteremeyeceği) hususunu tartışmalı bir durum olarak değerlendirmektedir.

Puşkin’in, şiir sanatının dünyadaki yeri ve yükümlülükleriyle ilgili görüşleri, “Bir Kitap Satıcısının Şairle Konuşması” adlı şiirinde yer almaktadır. Felsefi bir düşünceyle son bulan bu şiirde Puşkin, kendisini şairin maskesi altına gizlemekte ve kitap satıcısının söylediklerine de tam olarak karşı çıkmamaktadır. Zamanın eğilimini de yansıtan bu konuşma, sorunun uygulama yönüne değinmektedir: “Şimdi sorun para” ifadesinde, hem kitap satıcısı, hem de şair kendi açılarından haklı yönleri sahip olarak betimlenmektedir. Zira yaşamın genel kanunlarının, şiirin “kutsal” olarak görülen alanına da sirayet etmekte olduğu ima edilmektedir. Sonuç olarak dile getirilen ifadelerde kitap satıcısı, şairin kendi kendisine duyduğu sevgiye acımak için yeterince akla sahip bulunmakta, şair ise küçültücü pazarlıktan ilhamla kendisini kurtarabilmek için daha az zekâyâ sahip bulunmamaktadır (Kuleşov, 2018, s. 201-202).

3.2. Puşkin’in şiir haricindeki diğer anlatı sanatlarına ilişkin görüşleri

Puşkin, *Mozart ve Salieri* adlı tragedyasında Mozart’ın sanatsal yeteneği üzerinde durmaktadır. Bu tragedyada Mozart, görme engelli bir meyhanecinin, kendi müzik eserlerini seslendirdiğini görünce onu alıp, arkadaşı olan İtalyan müzisyen Salieri’ye getirerek dinlettirmektedir. Salieri’nin fikrini soran Mozart, şu karşılığı almaktadır (Puşkin, 2019a, s. 27-28):

Berbat bir ressam bana Rafael’in

“Madonna”sını çizmeye kalksa ona gülmem;

Bir şarlatan bana Alighieri’yi aşağılayıcı

Bir parodiyle taklide kalkışsa ona da gülmem...

Bana bunu getirirken,

Yolda meyhanenin önünde durup kaldın

Ve senin o kör kemancıyı dikkatle dinledin ha! Tanrım!

Sen, Mozart, sen gerçekten kendine yakıştıyorsun

Yukardaki sözleriyle Salieri, müzikal yetkinlik olarak üstün bir seviyede bulunan Mozart’ın, görme engelli bir meyhanecinin seslendirdiği müziği dikkate almasını ona yakıştıramamaktadır. Salieri, aynı zamanda Mozart’ın doğuştan gelen müzikal yetkinliğine karşı acı verici derin bir kıskançlık duyduğunu şu sözleriyle dile getirmektedir (Puşkin, 2019a: 26):

... Ah Tanrım!

Senin kutsal koruyuculuğun, sonsuz yaratıcılığın

İç ısıtan sevginin, yaratıcı emeğin, çabanın, duanın

Ödülü olamaz da, ilgisiz, derbeder bir aptalın

Kafasında cılız bir parıltı olarak yer almışsa,

Bu, haksızlık olmaz mı?

Kendisi de değerli bir müzisyen olmasına karşın Salieri, Mozart'ın müzik alanında sahip olduğu yetkinlik asimetrisi, onu yakından tanıyan çevrelerde kıskançlığa neden olmaktadır. Bu kıskançlık ise piyasa işleyişi ya da doğal yaşamdaki "rekabet" olgusuna benzer bir biçimde, asimetrinin güçlü kısmında yer alan tarafı mutlak bir yenilgiye uğratma, bu uğurda gerekirse karşı tarafın yaşamına son verme düşüncesine de kaynaklık etmektedir. Nitekim söz konusu türden ağır duygular altında adeta ezildiğini hisseden Salieri, Mozart'ın içeceği zehir koyarak onu öldürmeye karar vermektedir. Salieri, yetenek fazlasının neden olduğu çekememezlik duygusunu ön plana çıkaran ve sanatsal yetkinliğe sahip bireyler arasındaki olumsuz nitelikteki "rekabet" anlayışını şu sözleri dile getirmektedir (Puşkin, 2019a, s. 29):

Onun ilerleyişini frenlemek zorundayım

Yoksa biz hepimiz her şeyi kaybedeceğiz.

Bütün üstatlar, bütün müzik emekçileri,

Yalnız donuk şöretimle ben değil, hepimiz yok olacağız.

Peki, bize ne faydası olacak, Mozart daha yaşarsa

Ve sürekli yükseklerle tırmanmayı sürdürürse?

Bu şekilde müzik sanatını da mı yükseltmiş olacak? Hayır!

O ölüp kaybolduğu anda, sanat derhal düşüşe geçecek.

Goryuhino Köyü Tarihi adlı öyküsündeki anlatıcı karakteri, çocukluğundan itibaren edebiyat alanında eserler vermek istemektedir. Piyade alayında subay olan anlatıcı, anne ve babasının ölümü nedeniyle görevinden ayrılarak ata yurdu olan köyüne yerleşmektedir (Puşkin, 2020a: 157-158). Anlatıcı; şiir, trajedi, balat, hikâye ve diğer düz yazı türlerini deneyerek temel yetkinliğinin hangisinde olduğunu belirlemeye çalışmaktadır (Puşkin, 2020a, s. 163). Öykünün ilerleyen bölümlerinde anlatıcı, kendi yetkinliğine en uygun anlatı biçiminin, yerel tarih yazarlığı/araştırmacılığı olduğuna kanaat getirmektedir.

İktidar ile halk arasındaki ilişkileri ele alarak siyasi ve ahlaki konuları gündeme getirdiği *Boris Godunov* adlı tragedyasında Puşkin (2019b: 21), eserin içeriği gereği sanatsal yetkinlikler üzerinde durmamıştır. Buna karşın, Başrahip ve Patrik karakterleri arasında geçen diyaloglarda, dini ağıtlar yazmak da bir tür yazınsal yetkinlik olduğu için, okuyarak genel kültür sahibi olma, dini ve tarihi bilgilerle kendini yetiştirmenin önemine değinilmektedir. Yazınsal yetkinliği geliştirmeye dönük böylesi bir çabanın, Tanrı vergisi olarak vurgulanan yazma eylemine olumlu katkılar sağladığı belirtilmektedir.

4. Sonuç

Yetkinlik arayışı, hemen hemen bütün yaşamsal alanları kapsamış bulunmaktadır. Çalışma yaşamında (yetkinlik bazlı personel seçme ve yerleştirme, iş analizi, performans değerlendirme, ücret yönetimi kariyer planlama), kurum ve kuruluşlardaki başarı kriterlerinin dayandırıldığı mükemmeliyet modellerinde (EFQM: European Foundation for Quality Management; Altı Sigma: Üretim hatalarını milyonda birin altına indirmeyi amaçlayan mükemmel bir biçimde kurgulanmış üretim sistemi) ve yönetim teorileri (Chris Argyris'in olgunlaşma kuramı) gibi birçok farklı disiplinde yetkinlik vurgusu ön plana çıkarılmaktadır. Bilimde, performans sporlarında ve daha birçok alanda yetkinlik arayışı süregelmektedir. Hatta tasavvuf alanında yüzyıllardır yazılı eserlere konu edilen (zahid, abid ve arif

gibi) manevi makamların da, sahip olunan kişisel yetkinlikler bağlamında açıklanmakta olduğu görülebilmektedir. Daha da geriye gidildiğinde ise çoğu toplumda görülen “altın çağ” söylenceleri de yetkinlik arayışının mitolojik kökenine işaret etmektedir.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılabilir üzere, yetkinlik/mükemmellik arayışı, bu makalede sıralanamayacak kadar çok ve farklı sahalarda uygulama alanı bulabilmektedir. Bu makale, söz konusu geniş açılımın “sanatsal” alan ile ilgili olanına, bunun da özelinde, Puşkin’in sanatsal yetkinliğe ilişkin yaklaşımına odaklanmıştır. Bu odaklanmaya rağmen yine de tanınmış düşünür ya da yazarların eserleri hakkında görüş öne sürerken ihtiyatlı olmayı elden bırakmamak gerekmektedir. Bu nedenle makalede mutlak bir hüküm verici tavırdan kaçınmaya özen gösterilmiştir. Zaten belirli bir yapıt ya da yapıtlar grubu ele alınırken, odaklanılan hususlar, diğer birtakım nitelikleri kaçınılmaz olarak arka plana almayı zorunlu kılmaktadır. Makalede, Puşkin’in poetik ve diğer sanatsal (anlatı) yetkinliklere ilişkin görüşlerini ön plana çıkarırken, eserlerindeki başka niteliklere değinilmemiştir.

Comte (2015, s. 33-34), Batı Katolizminin dogma ve kültürünün içerimlerini eleştiriye tabi tutmaktadır. Orta Çağ İslam anlayışının karakteristik bir yalınlıkla benimsediği sosyokratik (bilim ve sanat egemenliği) anlayışını, Katolizmin tam karşısına koyarak spekülative, teorik ve estetik kültürün (mimari ve astronomi başta olmak üzere) sergilediği gelişimi izah etmektedir. Batılı bir düşünür, üstelik pozitivistin kurucusu Comte’dan aktarılan yukarıdaki görüşlere, sanatın, Doğu-Batı ayrımı olmaksızın bütün kadim kültürlerde kendine yer edinebildiğini vurgulamaktadır. “Her ülkede sanat vardı” diyen Valery (1996: 60) de Comte’un kadim kültürlerdeki sanatın kökenlerine işaret etmektedir. Nitekim Puşkin de sanatın yalnızca Batı’ya (Batı Avrupa) özgü bir nitelik olduğu görüşüne kendini kaptırılmış görünen yüksek Rus sosyetesini eleştirmiş, Rus toplumunun da (doğal olarak) diğer toplumlar kadar sanatsal yeteneğe sahip olduğunu, bunu da pekâlâ yetkinliğe dönüştürebileceğini belirterek kendi toplumuna güven aşılama gayret etmiştir.

Romantizmin öncülerinden olan İngiliz şair Byron’dan etkilenen Puşkin, anlatımlarının merkezindeki kahramanın iç dünyası ve ruhsal çatışmaları etrafında eserlerini kurgulamıştır. Puşkin’in eserlerindeki kahramanın duyguları, olayların önüne geçmekte ve şairin kendi iç dünyasını ifade etmesinin bir aracı hâline gelmektedir (Ağaoğlu, 2018, s. 14). Dolayısıyla konuya bu makale özelinde bakıldığında, Puşkin’in eserlerindeki bütün anlatımların (kahramanlar aracılığıyla aktarılanlar da dâhil olmak üzere), Puşkin’in sanatsal yetkinliklere ilişkin kendi görüşleri olduğu çıkarılması kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Puşkin (2012, s. 216) anlatı sanatlarında yetkinlik sahibi olan bireylere ilişkin görüşünü şu sözleriyle özgün bir biçimde ifade etmektedir: “Mutludur, söze sağlamca hükmedebilen ve düşüncesinin dizginlerini elinde tutan.” Sonuç olarak, sanatın yer edinebilmesi için gerek duyulan ve yeteneğin yanı sıra özverili bir çalışmayı da gerektiren sanatsal yetkinliklerin ifade ettiği değer farkına varmış biri olarak Puşkin hem ülkesine hem de tüm insanlığa bu alanda kişisel düzeyde elinden gelen katkıları sağlamaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A. (2018). Bahçesaray çeşmesi. A. S. Puşkin (Çev. A. Ağaoğlu), *Önsöz* (ss.7-78) içinde. Ötüken Neşriyat.
- Alighieri, D. (2020). *Yeni hayat*. (Çev. I. Saatçioğlu). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2019). *Ruh üzerine*. (Çev. L. L. Basut & S. Babür). BilgeSu Yayıncılık.
- Bakkal, R. (1998). *Tanıtamadığımız Yahya Kemal*. Avrasya Bir Vakfı Yayınları.
- Balzac, H. De. (2020). *Lanetli çocuk*. (Çev. O. Türkay). Yapı Kredi Yayınları.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120.
- Behramoğlu, A. (2013). *Rus edebiyatında Puşkin gerçekçiliği*. Tekin Yayınevi.
- Behramoğlu, A. (2020). A. S. Puşkin. Yüzbaşının kızı -bütün öyküler bütün romanlar-. (Çev. A. Behramoğlu), *Öykü ve Roman Yazarı Olarak Aleksandr Puşkin* (ss. vii-xi) içinde. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bruno, G. (2020). *Küllerin şöleni*. (Çev. H. Portakal). Cem Yayınevi.
- Bulgakov, M. (2012). *Son günler (Aleksandr Puşkin)*. (Çev. M. Beyhan). Everest Yayınları.
- Burke, E. (2008). *Yüce ve güzel kavramlarımızın kaynağı hakkında felsefi bir soruşturma*. (Çev. M. B. Gümüşbaş). BilgeSu Yayıncılık.
- Butler, E. (2018). *Kısaltılmış milletlerin zenginliği ve epey kısaltılmış ahlaki duygular kuramı*. (Çev. H. Şahin). Librete Yayınları.
- Cahiz, Ebu Osman (2019). *Ahlak ve eğitimi*. (Çev. E. Urcan). Veciz Yayınları.
- Cahiz, (2020). *Giysiler, kitaplar, öğretmenler ve şarkıcı kızlar kitabı*. (Çev. M. H. Özev). Karbon Kitaplar.
- Collingwood, R. G. (2019). *Kısaca sanat felsefesi*. (Çev. T. Kabadayı). BilgeSu Yayıncılık.
- Comte, A. (2015). *İslamiyet ve pozitivizm*. (Çev. Ö. Gözel). Dergah Yayınları.
- Çıkla, S. (2008, 3-7 Kasım). Yahya Kemal'in şöhreti ve mükemmeliyet anlayışı. [Konferans sunumu]. Bir Medeniyeti Yorumlamak Ölümünün 50. Yılında Yahya Kemal Beyatlı Sempozyumu, 125-133.
- Doğan, M. C. (2011). Mükemmeliyetçiliğin yarım bıraktığı şiirler. *Gazi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 101-113.
- Dostoyevski, F. M. (1973). *Ob iskusstve (İzdatelstvo "İskusstvo")*. Moskova.
- Dostoyevski, F. M. (2019). *Puşkin üzerine üç konuşma (batı çıkmazı)*. (Çev. G. Şahin). Karbon Kitap.
- Durukoğlu, S., & Toprak, A. S. (2019). Şiirde biçim bağlamında yenilik- mükemmellik arayışları ve parnasizmin kısa tarihi. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 7(17), 47-59.
- Ersoy, C. (2010). A.S. Puşkin ve masalları, [Yayımlanmış yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Gasset, J. O. Y (2018). *Quijote üzerine düşünceler*. (Çev. M. S. Şener). Yapı Kredi Yayınları.
- Gazzali, (2020). *Filozofların tutarsızlığı*. (Çev. M. Kaya & H. Sarioğlu). Klasik Yayınları.
- Gorki, M. (2020). *Tolstoy'dan anılar*. (Çev. A. Göktürk). Yapı Kredi Yayınları.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz*. Seçkin Yayıncılık.
- Habermas, J. (2019). *"İdeoloji" olarak teknik ve bilim*. Çev. (M. Tüzel). Yapı Kredi Yayınları.

- Hamel, G. ve Prahalad, C. K. (1996). *Geleceği kazanmak*. (Çev. Z. Dicleli). İnkılap Kitabevi.
- Hariri, (2012). *Makamat*. (Çev. S. Sevsevil). Kabalcı Yayıncılık.
- Hegel, G. W. F. (2011). *Doğa Felsefesi-I Mekanik*. (Çev. A. Yardımlı). İdea Yayınevi.
- Horatius, (2019). *Ars poetica -şiir sanatı-*. (Çev. C. C. Çevik). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Husserl, E. (2017). *Fonomenoloji üzerine beş ders*. (Çev. H. Tepe). BilgeSu Yayıncılık.
- Husserl, E. (2020). *Kesin bilim olarak felsefe*. (Çev. T. Mengüşoğlu). Yapı Kredi Yayınları.
- Kuleşov, V. İ. (2018). *Puşkin yaşamı ve sanatı*. (Çev. B. Karaca). Cümle Yayınları.
- Lermontov, M. (2000). *Şairin ölümü*. (Çev. K. Miziev & A. Necdet). Broy Yayınevi.
- Lessing, G. E. (2019). *Düzyazı fabllar*. (Çev. Z. A. Yılmaz). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lessing, G. E. (2020). *Minna von barhelm yahut asker saadeti*. (Çev. S. Ali). Karbon Kitaplar.
- Levy, C. (2016). *Kuşkuculuk*. (Çev. I. Ergüden). Dost Kitabevi.
- Maga, İ. (2003). Çar sultan. (Çev. Ö. Asiltürk). *Son söz: Puşkin'in masal yolu* (ss. 45-51) içinde. Yazı-Görüntü-Ses Yayınları.
- Miziev, K., & A. Necdet (2003) "Sunuş", A. S. Puşkin, aşk şiirleri (Çev. K. Miziev & A. Necdet) *Sunuş* (ss. v-viii) içinde. Everest Yayınları.
- Mengüşoğlu, Tomris (2020). E. Husserl, Kesin bilim olarak felsefe (Çev. T. Mengüşoğlu) *Önsöz* (ss. 9-34) içinde. Yapı Kredi Yayınları.
- Mettrie, J. O. (1985). *İnsan bir makine*. (Çev. Z. Bayramoğlu). Süreç Yayıncılık.
- Novalis, F. L. F. von H. (2003). *Poetika*. (Çev. A. Sarı & Ş. Çoraklı). Babil Yayınları.
- Puşkin, A. S. (2003). *Aşk şiirleri*. (Çev. K. Miziev & A. Necdet). Everest Yayınları.
- Puşkin, A. S. (2012). *Poemalar*. (Çev. K. Yükseler). Yapı Kredi Yayınları.
- Puşkin, A. S. (2017). *Ruslan ve Ludmila*. (Çev. K. Yükseler). Yapı Kredi Yayınları.
- Puşkin, A. S. (2018). *Bahçesaray çeşmesi*. (Çev. A. Ağaoğlu). Ötüken Neşriyat.
- Puşkin, A. S. (2019a). *Küçük tragediyalar*. (Çev. T. Y. Öğüt). Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları.
- Puşkin, A. S. (2019b). *Boris Godunov*. (Çev. Ö. Özer). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Puşkin, A. S. (2020a). *Yüzbaşının kızı -bütün öyküler bütün romanlar-*. (Çev. A. Behramoğlu). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Puşkin, A. S. (2020b). *Yevgeni onegin*. (Çev. A. Yaran). Yapı Kredi Yayınları.
- Puşkin, A. S. (2020c). *Seviyordum sizi seçme şiirler*. (Çev. A. Behramoğlu). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Puşkin, A. S. (ty). *Seviyordum sizi seçilmiş şiirler*. (Çev. A. Yaran, A. Behramoğlu, K. Miziev, A. Necdet, S. Aytekin, H. Madencioğlu). Simge Yayıncılık.
- Razi, F. (2018). *Arifler ve olağanüstü hadiselerin sırları*. (Çev. Ö. Türker). Hayy Kitap.
- Sutherland, J. (2018). *Edebiyatın kısa tarihi*. (Çev. T. Göbekçin). Alfa Basım Yayım.
- Tevhidi, E. H. (2020). *Akıllık, ahlak, eylem ve ruh üzerine akşam sohbetleri*. (Çev. M. H. Özev). Karbon Kitaplar.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*.
- Valery, P. (1996). *Tinsel kriz*. (Çev. B. Beken). AFA Yayıncılık.
- Manen, M. van (1990). *Researching lived experience*. State University of New York Press.
- Vico, G. (2017). *Çağımızın araştırma yöntemleri üzerine*. (Çev. T. Kabadayı). BilgeSu Yayıncılık.

- White, S. K. (2013). *Edmund Burke: modernite, politika ve estetik*. (Çev. M. Şenses). Paradigma Yayıncılık.
- Yükseler, K. (2017). A. S. Puşkin, *Ruslan ve ludmila*. (Çev. K. Yükseler). *Çevirmenin önsözü* (ss. 7-8) içinde. Yapı Kredi Yayınları.

Amellerin zahirî ve batınî yönlerini etkileyen iki kavram: Niyet ve ihlâs

 Emine Elif ÇAKMAK İGALÇI¹

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi: 08.11.2020

Kabul Tarihi: 20.12.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusosder.823097>

Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

Özet

Niyet ve ihlâs kavramları kişinin hayatına yön veren, dinî ritüellerine mana katan, duygu ve düşünce yapısını şekillendiren önemli olgulardandır. Bu çalışmamızda dini yaşantı ve uygulamalarda önemli bir yere sahip olan bu kavramlar Tasavvuf ilmi çerçevesinde ele alınacaktır. Niyet ve ihlâs kavramlarını tek tek ele alıp değerlendirildikten sonra bu iki kavramın birbiriyle olan ilişkilenme derecesinin etkinliği incelenecektir.

Bireylerin niyetleri doğrultusunda oluşan davranış ve duygular onların ibadet boyutlarındaki hal ve durumlarını etkileyip, ihlâsa ulaşma konusunda zemin hazırlamaktadır. Bu açıdan değerlendirdiğimiz bu tasavvufi kavramların ilk önce sözlük ve terim manaları ele alınacak, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerdeki önemi vurgulanacaktır. Sonrasında tasavvuf ilminin öncülerinin eserleri incelenerek niyet ve ihlâs kavramları arasındaki bağlantı ve hayata iz düşümü zahirî ve batınî yönlerden birlikte değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Niyet, ihlâs, tasavvuf, sufi

Two concepts of actions affecting non-esoteric and esoteric aspects: Intention and Sincerity(ikhlâs)

Abstract

The concepts of intention and ihlâs which are significant phenomenon give shape to life of humans, give meaning to their religious activities and affect their feelings and thoughts. In this study, these concepts which have important roles in religious life and practices will explain in detail in terms of the role of tasawwuf discipline. After terms of intention and ihlâs are evaluated one by one, it will be examined the correlation between these items and make rating system according to explanations and experiences.

According to individuals' intention, behaviors, feelings and their religious activities can change and also may reach ihlâs point in their life because of this situation. Firstly, these concepts will be defined, then emphasized the importance in Quran and Hadiths, lastly the correlation between intention and ihlâs will be evaluated from thoughts and ideas of popular sufis in tasawwuf field.

Key words: Intention, Ihlâs, Tasawwuf, sufi

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Kayseri, Üniversitesi, Develi İslamî İlimler Fakültesi, elifgalci@kayseri.edu.tr

Giriş

Niyet; kişilerin amellerini, kalbî hissiyatlarını ve dahi düşüncelerini etkileyen, bilinçli ya da bilinçsiz olarak kişilerin yaşantılarında iz bırakan, hissedilen ve bireylerin yaşantılarını anlamlandıran soyut bir kavramdır. Kişi niyetleri doğrultusunda düşünce, fiil ve davranışlarına şekil vermekte, amellerini bu doğrultuda hâlis ya da habîs yapabilmektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz(sav) “Ameller niyetlere göredir” (Müslim, *İmare*, 155) buyruğuyla bu önemin altını çizmektedir.

İhlâs kavramı ise dinî yaşantının özü, amellerin manası ve kalpdeki niyetin dışı yansımasıdır. İbadetlerdeki samimiyet ne kadar içten ve doğal olursa Yaraticımıza ulaşma da o derece etkin ve anlamlı olacaktır. Tasavvuf da ayrı bir öneme sahip olan ihlâs kavramı zâhirî anlayıştan ziyade rûhanî bir anlam içermekte, derin manasıyla da amellerin uygulanmasını etkilemektedir.

Niyetlerin rol aldığı, kişiyi ihlâslı ya da ihlâssız yapma noktasında kilit bir role sahip kıldığı, niyetlerin amelleri, amellerin niteliğini de ihlâsın derecesinin belirlediği bu iki kavramı Tasavvuf ekollerinin önde gelenlerinin perspektifinden ele alarak niyet ve ihlâs kavramları arasındaki bağlantıyı inceleme gayretinde olacağız. Niyet ve ihlâs kavramlarının terimsel ve sözlük manalarını verdikten sonra, zahirî ve batınî manalarıyla derinlemesine açıklayacak, tasavvufî değerlendirmede tasavvuf ilminin ileri gelen sufilerinin görüş ve düşünceleri çerçevesinde ele alıp çalışmamız sonuçlandırılacaktır.

1. Niyet: Tanımı, unsuru ve hakikati

Niyet kavramını ele almak hem kişinin kalbî hem de amelî durumlarını algılamak açısından önem arz etmektedir. Bu iki açıdan değerlendirmek adına niyet kelimesinin sözlük ve istilâh manalarına değinmek, önemi ve hakikati üzerinde durmak, hadis-i şeriflerdeki yerine değinmek ve davranışsal boyutlarda inceleyip sonuç çıkarmak konuya açıklık getirmek adına elzemdir.

Niyet (نَيْت) kelimesi Arapça’da نية kökünden gelmekte plan, tasarı anlamı içermektedir (Etimoloji, 2020). Bir şeyi yapmayı önceden kurma, zihinde tasarlama, yapmayı aklına koyma, yapmaya karar verme gibi anlamları olan niyet kelimesi lugatî olarak tanımlamalarda yönelmek, ciddiyet ve kararlılık göstermek şeklinde ifade edilmektedir (Kubbealtı Lugatı, 2020).

Niyet kavramını batınî olarak yorumladığımızda da amellerin dayandığı temel niyettir ve niyetin bulunduğu yerin kalb olarak ifade edildiği görülmektedir. Bunun için niyet kalbin kalbi olarak da yorumlanabilir. Niyet, kalbin dizgini, amelin ruhu ve kumandanı, kasdın başlangıcı, konuşma, susma, hareket ve sekenât gibi dışı ait olan fiillerin içidir (Cebecioğlu, 2009, s. 486) şeklinde batınî bir açıklama niyetin hakikatini anlama açısından elzemdir. Dolayısıyla amellerin mana kazanması ve yönünün belirlenmesi, ne için yapıldığı kişide zuhur eden niyetle olur.

Kişide meydana gelen niyet gizlidir ve aynı zamanda da gaybîdir ve gaybî Allah Teâlâ’dan başka kimse bilemez. Bireyde saklı olan ve sonucunu, yönünü Allah’tan başkasının bilemediği niyet kavramının kilit bir rolü bulunmaktadır ki bu rol bütün farzlardan önce gelen bir farz olmasını kapsamakta, o olmadan hiçbir farz sahih ve geçerli olmaz (Mekkî, 2019, s. 45) düşüncesi hem amelleri hem davranışları hem de tüm fiiliyatların temelini oluşturduğunu göstermektedir.

Her türlü eylem, düşünce ve davranışta irade söz konusudur. İradesiz hiçbir olayın gerçekleşmediği gibi, davranışların rotası da belli olamaz. Bunun için niyeti kulun bir gaye için bir işi yapma iradesi şeklinde yorumlamakta mümkündür. Bu irade ya Allah için olur ya da bir başkası için olur. Bu iradede ki gayeler ya o iş için ya ahiret için ya da dünyalık bir fayda için olabilmektedir (Muhasibî, 2012, s. 237). Önemli olan nokta burada niyetin amacının belli olmasıdır ki rotası belli olanın gideceği yerde belli olabilsin.

Niyet her amelin şartıdır; niyetsiz hiçbir amel geçerli olmaz. Tek başına niyet, başka bir şeye ihtiyaç duymadan geçerli bir amel olur ve niyet mü’minin en hayırlı amellerinden biri olmaktadır (Mekkî, s. 40-41). Böyle bir düşünce olmakla birlikte aynı zamanda yalnız niyet tek başına yeterli bir unsur olmamakla birlikte amelle ilişkisi kişiyi ya kurtuluşa ya da gaflete götürebilecektir. Kurtuluşa götüreceği davranışların temelinde hayır niyet hayır düşünce ve hayır amel olmalıdır ki birey gafletten sıyrılabilsin. Niyetin hayırlı olabilmesi için kalbi harekete geçirmesi ve tüm amellerini kalbî olarak yapabilmesi gerekmektedir. Çünkü en kilit organ “kalb” dir ve tüm organlar ona tabiidir (Gazzâlî, 2012, 4/684).

Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyuruyor; “*Ameller niyet iledir ve herkese neyi niyet etmişse o vardır. Kim ki Allah ve Resulü yolunda hicret etmişse, hicreti Allah ve Resulünedir. Kim ki dünyalığı elde etmek veya bir kadınla evlenmek için göç etmişse onun da hicreti niyet ettiği şeydir*” (Buhari, İman, 41).

Diğer bir hadis şerifte de “*Allah-u Teâlâ sizin suret ve mallarınıza değil, niyet ve amellerinize bakar*” buyurmaktadır (Müslim, Birr, 33).

Amellerin direği niyettir. Amel, hayır olması için halis niyete muhtaçtır (Müslim, İmare, 45).

Bu hadis-i şeriflerden anlaşıldığı üzere yola çıkmadan önceki düşünce, duygu ve fiiliyeti etkileyen kalpteki niyet son derece önemli olmakla birlikte kişinin amelinin derecesini ve hatta yönünü belirleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Niyet kavramının yönünü belirleyebilmek ve sıratı müstakim çizgisinde tutabilmek içinde hakikatine ererek yaşantıya dökmek gerekmektedir.

Niyetin hakikatini anlayabilmek için de ilim ve ameli anlamamız gerekmektedir. Bunların arasında da ilk önce ilim sonra da amel gelmektedir. Amel her zaman ilme tabiidir. Bir şeyi yapabilmek için kişinin bilgi sahibi olması gerekmekte sonrasında onu istemesi ve icraata dökebilmesi için de o fiili gerçekleştirecek ölçüde gücünün olması lazım gelmektedir. İlim, irade ve amel bir arada bulunmadığı takdirde ameller hayata geçmiş olamaz. Bu anlatımdan da anlaşılacağı üzere ilim, irade ve amel niyetin hakikatini kavrama açısından kilit kavramlardır.

Niyetin hakikat ve çeşitlerini bilmek bireyi niyetleri doğrultusunda daha bilinçli kılarken, iradî yönde de etkisinin artacağı iyi amellere doğru hazırlayabilmektedir. Düşünce ve duyguların davranışlarımızı ne ölçüde etkilediği bilimsel gerçeğiyle (Görmez, Sivri, 2019) niyetin öz manasının da amellere hangi derecede etki edeceği dinî açıdan oldukça önemli bir durumdur. Nitekim büyük zatlardan Abdullah bin Mübarek’in (v. 181/797) söylediği gibi “*Nice küçük ameller vardır ki, niyetler onları büyültür. Nice büyük görünen ameller vardır ki, niyetler onları küçültür*” (Gazzalî, 4/682) niyetlerin niteliğinin amelleri derecelendirdiği görülmektedir.

Niyetin akibetinin iyi olması, davranışlarımızı Rahmanî olarak yönlendirmesi ve amellerimizi salih amel statüsüne çıkarabilmesi için çeşitli özelliklerle donatılmalıdır. Sadece dil ile ikrardan ziyade kalbî olarak niyet ameli süsleyebileceği gibi beden ve ruhen de etkileşimin yüksek olmasını sağlayacaktır. Riyadan uzak olarak sırf Allah rızasını yerine getirmek, Allah-u Teâlâ’yı hoşnut edebilmek olmalıdır ki niyetlerde ameller de yerine hakkıyla ulaşabilsin.

İnsanın yaptığı her işinde hâlis niyet bulunmalı; her türlü tasarrufu, hareketi, gayreti, bir şeyi yapması ve yapmaması güzel niyetle olmalıdır; çünkü insanın bir şeyi yapması ya da onu terk etmesi kulun hesaba çekileceği amellerin temellerini oluşturan iki temeldir. Bu yüzden bu iki şey mutlaka niyet ve ihlâsa dayalı olarak yapılmalıdır (Mekkî, s. 56).

Niyetlerin dayanağının ilk temeli Kur’an ve Sünnet olmalıdır. Onların koyduğu çerçevede niyetleri düzenlemek fikrî ve amelî dünyayı etkileyecektir. Bu temellere dikkat edilerek yapılacak niyetlerin Rahmanî mi yoksa nefsanî mi olduğuna dikkat etmek son derece elzemdir. Esas olan niyetin halis, sadık, saf ve Allah için olması lazımdır (Gazzalî, 4/685). Halis niyetle yapılan tüm davranışlar Allah’a yakınlık sağladığı gibi, Allah’ın rızasına da vesile olmaktadır (Oğuk, 2013, s. 81-112).

Niyetler her daim kişiyi Allah’a yakınlaştıran ön hazırlayıcıdır. Halis olanlar, iyi ve rahmanî olanlar kişiyi ve çevresindekileri olumlu olarak etkilerken, bu özelliklerden uzak Allah kaygısı yaşamayan, nefsanî ya da şeytanî duygu ve düşüncelerle habis niyetleri olan kişilerinde hem kendilerine hem de çevresindekilere zararları oldukça fazla olacaktır. Bundan dolayı niyeti öncelemek gidilen rotanın yönünü belli edecek, cennet ya da cehennem akibetini hızlandıracaktır. Özetle, amelde niyetin Allah için olması o işte sadece Allah’ın sevabını beklemekle olur (Muhasibî, s. 237). Mekkî’ye göre; “*niyetlerin en üst noktası ve ihlâsın zirvesi daima Allah’ın rızası ve O’na yaklaşma arzusu olmalıdır*” (Mekkî, s. 58) düşüncesi diğer tasavvuf ehliyle örtüşerek niyetin temelinin Allah rızası olması gerektiğini vurgulayarak göstermektedir.

İnsanların düşmanı olan şeytan, kullar üzerinde ilk olarak hâkimiyetini niyetlere zarar vererek kalp üzerinde olumsuz yönde kurar. Kulun niyetinde bir tamahkârlık, bir değişiklik meydana geldiği

anda hemen ona şeytan musallat olur. Aynı şekilde, kulun doğruluktan ve istikametten saptığı ilk nokta da niyette zaaf göstermesidir. Niyette zayıflama olunca nefis kuvvetlenir ve nefsin arzuları kendisine yer bulur (Mekkî, s. 49).

Her mü'minin gayesi muhakkak ki Rabb-ül Âlemini razı etmek, ona layık kul çabasında yaşamak, halis niyetlerle amellerini süslemektir. Lakin zahirî olarak görünen her bir davranış ve fiiliyatın muhakkak ki kalbî bir boyutu söz konusudur. Bu kalbî boyutu ihlâsla cilalamak kişiyi manen ve maddeten eğitecek ve yetiştirecektir. Bundan dolayı niyet ve ihlâs kavramları arasında ki bağlantıyı hem zahiren hem de bâtinin ele almak için ihlâs kavramının manalarını ve ıstılahlarını inceleyerek açılım yapmaya çalışmak ve yaşamda bir örneklem oluşturma faydalı olacaktır.

2. İhlâs: Tanımı, unsuru ve hakîkati

İhlâs kavramını zahirî ve batınî açıdan değerlendirmeden önce terimsel ve kavramsal olarak anlamlarına değinmemiz yerinde olacaktır. Sözlük manasında genel hatlarıyla bir yol haritası çizmek sonrasında da değineceğimiz ıstılahî tanımlamalar ihlâs kelimesinin özünü anlamamızı sağlayacaktır. Bu doğrultuda hem lugatî hem deneyimsel manalarına değinerek ihlâs kavramını derinlemesine ele almak gerekmektedir.

İhlâs (اخلاص) kelimesi Arapça da hulûs kökünden gelmekte olup arınmak, saflaşmak, halis olmak manalarına gelmektedir (Ateş, 2000, 21/535). Gösterişi bırakmak; taatta, ibadette samimi olmak manalarını içeren Arapça bir kelimedir (Cebecioğlu, s. 298).

Sözlük manalarında ise ihlâs; saf, temiz, halis tutmak, karşılık beklememek, her türlü şüpheden uzak durmak (Ateş, 21/535); bir şeyi, kendisine karışmış ve bulaşmış olan şeylerden arındırmak, ayırtmak, kurtarmak ve sadece kendisi yapmak (Ekin, 2002, s. 147); halis, temiz, doğru ve temiz sevgi, gönülden gelen dostluk, samimiyet, doğruluk, bağlılık (Develioğlu, 2017, s. 498), içten duyulan sevgi, yalansız yapmacıksız gönülden inanma ve inanç (Kard, 1971, 6/231) şekillerinde tanımlanmaktadır.

Bunlara ek olarak, ihlâs bir şeyi halis kılmak, halis olmak ve özünü alıp seçmek anlamları da taşımakta (Karagöz vd, 2007, s. 299); bir şeyi içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak saflaştırmak (Ateş, 21/536) manalarına da gelmektedir.

Lûgatta taatlerde gösterişi terk etmek olarak ifade edilen ihlâs ıstılahî manada kalbin saflığını bozan karışmış kirlere onu temizlemektir (Cürcânî, 1997, s. 15); iman, ibadet, itaat, ahlak, amel, dua gibi her türlü dinî görevleri, halkın övme ve beğenmesini, yerme ve kınamasını düşünmeksizin sırf Allah için iyi ve halis bir niyetle yapmak, şirk, nifak, riya gibi kötü hasletlerden uzak durmak, söz, fiil ve davranışlarında samimi ve dosdoğru olmak demektir (Karagöz vd, s. 299).

İhlâs; kalbinde Allah'dan başkasına yer bırakmamak, kalbini Allah'a ortaklık eden her türlü şeyden uzak tutmak, kalbinin sevgilisi, tek gayesi Allah olmak demektir (Gazzalî, 4/684). Hem düşünce hem davranış hem de amel boyutunda bireyin beyninde, kalbinde ve davranışlarında sadece tek amacının Allah rızası olması ve bu amaç doğrultusunda ibadetleriyle, kulluk bilinciyle, herhangi bir şek ve şüpheye düşmeden şirksiz, tevhid üzere (Ekin, s. 148) bir yaşam ile hakikî kul olma bilincine götürecek en önemli kavramlardandır.

Ameller için Allah'tan başka şahit istememek anlamına da gelen ihlâs kavramı ile kişi amellerini kirlere arındırmalıdır. Allah ile kul arasında bir perde olan ihlâsı ne melekler bilip yazabilir ne de şeytan onu bozabilir (Cürcânî, 1997, s. 15). Bu doğrultuda ihlâsın hakîkati Allah dışında ki her şeyden uzak olmaktır (İsfahânî, 2010, s. 354).

Âyet-i kerîmeleri ve hadis-i şerîfleri ihlâs kavramı bazında incelediğimizde ihlâsın önemi amel ve kalb dünyamızda çok ayrı bir yere nüfuz etmektedir. Tüm niyet, davranış ve fiiliyatların ana noktasının ihlâs olduğunu gördüğümüz gibi, onlara anlam katan, değerli kılan ya da aynı zamanda eksikliğinde de tüm maddî ve manevî dünyamızı değersizleştiren de bir olgudur.

“Hâlbuki onlar Allah'a, O'nun dininde ihlâs ve samimiyet erbabı ve muvahhitler olarak, ibadet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkasıyla emrolunmamışlardı. En doğru din de bu idi” (El- Beyyine 98/5).

Bu ayet-i kerimede Allah-u Teâlâ'nın vurguladığı ve sadece kullarından istediği samimi bir niyetle, sadece O'na kulluk etmesidir. Bu kulluğu da kalbinde başka hiçbir şey bulundurmadan, ibadetlerini Allah'ın rızasını umarak ve yalnızca O'ndan dileyerek yerine getirmeli; her yerde her şeyde O varmışçasına halis düşünce ve fiillerle O'na sığınarak yaklaşabilmeyi istemelidir.

“*Kitap'ta Musa'ya an! Gerçekten o, ihlâsa erdirilmiş, bir resul ve bir peygamberdi*” (El-Meryem 19/51).

Bu ayet ile işarî tefsir geleneğinin temsilcilerinden Kuşeyrî; Hz. Musa'nın ihlâsla nitelenmesini, Allah dışında bir şeye teveccüh etmemesini, kınayanın kınamasına aldırmmamasını, dünyevî bir hazzı elde etmek gibi bir arzuyla vazifesinde gevşeklik gösterip ilahî bir hakikati görmezlikten gelmemesini vurgulamış, ibadetlerin özünü açıklamıştır (Ekin, s. 150).

Diğer bir ayette de Allah-u Teâlâ: “*İhlâs benim sırlarımdan bir sırdır onu, sevdiğim kulunun kalbine yerleştiririm*” buyurarak Allah rızasını amaç edinmenin ve bu uğurda çabalamanın sonunda Allah'ın sevdiği kul olma şerefine nail olunabileceğini ve sırlarına da ulaşılabilirliğini vurgulamaktadır. İrade, niyet ve amel dengesinin ser'î, ilmî ve irfanî olarak sağlanması gerektiği de bu ayette karşımıza çıkabilmektedir (Gazzalî, 4/676).

Ayet-i kerimelerden anladığımız gibi ihlâs Allah'ın lütfu olan ve aynı zamanda da kişinin kalbine nüfuz ederek amellerin değerini arttıran çok önemli bir kavramdır. Peygamber Efendimiz(sav) de ihlâs kavramını açıklarken önemli tanımlamalarda bulunmakta, insanlara yol göstererek kalbî ve amelî kazanımların oluşmasını amaçlamaktadır.

“*Dinin göstergesi Allah için ihlâslı olmak, ilmin göstergesi de Allah'tan korkup çekinmektir.*” (Dünya, 2006, s. 15). Allah rızasına niyet edip davranışlarında rızayı gözetmek, amellerinde ihlâsı bulmaya çalışmak, dünyevî ve uhrevî kazanımlar için kulun dikkat etmesi gereken önemli iki unsurdur. Nitekim Peygamber Efendimiz(sav)'e “iman nedir? diye sorulduğunda, ihlâstır” (Çetin, 1984, s. 37) buyurarak imanın ruhunun ihlâs olduğunu vurgulamaktadır. Amellerin niceliğinden ziyade niteliğini etkileyen ihlâs kavramı ümmetin kurtuluşuna vesile olacağı gibi (Nesâî, *Cihâd*, 43), kalbîn meylini Allah'a yöneltmekte, nefsanî istek ve arzuların kişiyi koruyabilmektedir (İbn Mace, *Mukaddime*, 18). Amellerini ihlâsla yapan mü'minler ihlâsın hakikatine ererek gösterişten ve nefsin kötü arzularından uzak durarak hakiki rızaya varmayı amaçlamaktadırlar (Mekkî, s. 37).

Kur'an-ı Mübin'in gösterdiği ihlâs çizgisi ve Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (sav) nın örnek ve yol göstericiliğiyle hayatımıza nakşetmemiz gereken ihlâs olgusu zahirî ve batınî anlamları sebebiyle hem şeriat hem de hakikat ehillerince üzerinde önemle durulmuştur. İhlâsın yaşantısal olarak içselleştirilerek hem amellere hem de ibadete yerleştirilmesi gerektiğini savunan önemli şahsiyetlerde de amaç hep aynıdır; halis bir kul olarak, gönül bağıyla, şeksiz ve şüphesiz ebedî mutluluğa götürecektir Allah rızasına nail olabilmek adına tüm ibadet ve davranışlarda ölçülü, temiz ve duru bir sevgi bağı oluşturmaktır. Büyük zatlar ihlâs kavramı üzerinde titizlikle durmuş, kalbi riyadan, gösterişten uzak tutarak halis bir kul olma çabasında olma gayretini her kulun yaşaması gerektiğini savunmuşlardır.

Niyetler ve ameller; çıkar, menfaat, dünyevî istekler doğrultusunda nefsanî olabileceği gibi, rahmanî olarak da sadece Allah rızası için de olabilmektedir. Niyeti ve amelî bu seviyeye çıkarabilen tutum da ihlâstır ve niyet ile ihlâs arasındaki kuvvetli olan bu bağ ile birey kulluk vazifesiyle Rahman'a aracısız ulaşabilmektedir. Nitekim ihlâsın amelî kötülük ve ayıplardan temizlediğini söyleyen (Gazzalî, 4/679) Yahya b. Muâz er Râzî (v. 258/872), ihlâsın önemini vurgularken aynı zamanda da niyet ve amellerin rotasının her daim Hakk'a çıkması gerektiğini göstererek niyetin halis olması gerektiğini göstermektedir.

Kişinin gösteriş, dünyalık istekler için öncelendiği niyetleri kişiyi bu dünya nimetlerine götürürken, rızadan uzaklaştırmakta, riyaya düşürmektedir. Birey riya afetine yakalandığında ise her ne niyetle olursa olsun amelleri, düşünce ve davranışları kurtuluş sebebi olamayacaktır. Onun için ön şart olarak riyadan kurtulmayı murad etmek ve bu yönde çaba sarf etmek gerekmektedir. Bu çabanın karşılığında da elbet kişinin karşısına halis niyet ve ihlâs kavramları çıkacaktır. Ebu Osman el-Hirî'nin (v. 298/910) vurguladığı üzere ihlâs; devamlı olarak Allah'ı düşünmek ve O'na bakmakla mahlûku

unutmaktır. Allah'ı önceleyerek yapılan her iş kişiye fayda sağlayabileceği gibi kalbî olarak da düzelmesini, gelişmesini sağlayacak, riyadan uzaklaştıracaktır (Kuşeyrî, 2016, s. 291). Önemli olan halis niyetle sırf Allah rızasını gaye edinip samimiyetle O'na yönelmek ve ihlâsı yakalamak olmalıdır ki kişi riya afetinden kurtulabilsin ve hakiki amaca yönelebilsin.

3. Tasavvuf ilminde niyet ve ihlâs arasındaki ilişki

Zahirî ve Bâtını yönlerini ele almak için niyet ve ihlâs kavramlarını ayrıntılı bir şekilde ele aldıktan sonra Bâtını yorumlarını daha iyi analiz edebilmek adına tasavvuf ilminde bu iki kavramın ne manaya geldiğini, aralarındaki bağlantıları incelemek faydalı olacaktır. Bu ilim dalının ileri gelen şahsiyetlerin düşüncelerine yer verilecektir. Niyet ve ihlâsın önemini, yaşantımıza dâhil etme durumumuzu, onların görüş ve fikirlerinden yararlanarak ayrıntılı bir tafsilata girmeye çalışmak faydalı olacaktır.

“Allah'ın rızasını kazanma arzusuyla ve O'nun hükmüne tâbi olmak üzere fiile yönelen irade” (Selvi, 2018, s. 258) şeklinde tarif edilen niyet; kulluğun sırrı, amelin özü, ruhu ve direğidir. Amellerin Allah katında değerli veya değersiz sayılması, dünyevî işlerdeki sonuçların ne olacağı konusundaki değerlendirmeler bireyin niyeti yönünde olacağı için niyet hem kalbî hem de fiilî olarak büyük önem taşımaktadır (Dönmez, 33/172).

İhlâs da; temiz itikat, ibadet ve itaatte sadece Allah'a yönelmek, ikiyüzlü olmamak, her şeyi Allah rızası için yapmak, yapılan ameli Allah'tan başkasının görmesini istememek demektir (Acar, 1995, s. 17). Allah rızası için ve sadece Allah'ın görmesini dilediği ameller bireyde kalbî uyanıklık hali oluşturacağı için bireyin kalbini bu konuma hazırlaması gerekmektedir. Bu hazırlanış kişinin belirli bir eğitimden geçmesiyle elde edilebileceği gibi aynı zamanda da niyetleri halis hale getirerek de olabilmektedir. Bu kalbî unsurlar niyet ve ihlâs kavramlarının batınî yönünü ifade edeceği için tasavvuf ilmi çerçevesinde ele almak kavramların öz manasını anlamak ve iki kavram arasında bağlantı kurabilmek adına önemlidir.

İlk mutasavvıflardan Haris el-Muhasibi (v. 243/857) riya ve ihlâs konusunda yazılan en eski ve ayrıntılı eser konumundaki “er-Riaye” isimli eserinde ihlâsın şartlarını kalbe bağlamıştır. Kalbin iyilik ve ihlâs üzere olması, bozulmaktan korunması gerekmektedir. Kalbin kötüye meyletmemesi içinde Allah için olanı almak, başkası için olanı terk etmek gerekmektedir. Muhasibi'ye göre zaten kalbin görevi iman ve tevbeden sonra amelleri Allah için yapmak, şüphe anında hüsn-ü zanna sarılmak ve Allah'a güven beslemek, azabından korkmak ve mükâfatından ümit beslemektir (Muhasibi, s. 46, 55, 58). Kalb, aslî vazifesini kaybetmediği takdirde, dünyevî işlerde özünü unutmadığında zaten kişi ihlâs üzere olacak ve kalbi onu Allah'a götürecektir.

Muhasibi'ye göre niyet ve ihlâs arasında bir bağlam oluşturduğumuzda kişinin niyetinde hem dilde hem kalpte hem de tüm organlarda Allah'ın hoşlanmadığı şeylerden uzak durması, sevdiği şeylere tüm uzuvlarını yöneltmek olmalıdır. Niyette gayenin ve amelde temelin ihlâs olduğu düşüncesinden hareketle Allah'ın vazife olarak koyduklarını Allah'a saygıdan dolayı yapmak, yasaklarından da kaçınmak, Allah'ın vaad ettiği mükâfatları ümit etmek ve niyetini kişinin bu doğrultuya çevirip, bunlarda ihlâslı olması gerekmektedir (Gülbudak, 1981, s. 56).

Mekkî'ye (v. 386/996) göre ise Allah Teâlâ, bir kula niyeti bahşettiği zaman ihlâsı da bahşeder ve o kişiyi niyetine gelebilecek âfetlerden korur. Bu, onun için hazırlanmış bir lütuftur. Diğer amelleri de kendisi için biriktirilip saklanır (Mekkî, s. 40). Niyetinde ihlâsı elde etmek; ihlâsın zıddı olan şeyleri kalpten çıkarmak, diğer maksatları ve gayeleri terk etmekle olur. İstek ve arzuların sayısı çok olsa da kişi niyet ve kast ile bunu tek şeye indirebilir. Niyetin sadece Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmaya bağlanması ile kul amellerde ihlâsı elde etmiş olur (Mekkî, s. 70). Niyet ve ihlâs arasında çok etkin bir bağlantı kuran Mekkî niyeti Allah rızası olan her kişinin ihlâsı yakaladığını vurgulayarak kişinin kalbî afetlerden korunması gerektiğini, niyetini bozmadan ihlâs üzere yaşamasını söylemektedir.

Tasavvuf ilmini sistemleştiren ve tasavvufi kavramları öz bir şekilde ele alan Kuşeyrî (v. 465-1072) ihlâsı; taat ve ibadette sadece Allah-u Teâlâ'yı kastetmek (Kuşeyrî, s. 289) şeklinde ifade eder. İhlâsa erişebilmek için kişinin niyetinin sadece Allah'a yaklaşmak olması gerektiğini söylemekte ve bunu da kişi hem ibadetleri hem de taatleriyle göstermelidir. Ayrıca ihlâs, Allah'tan başkasına amelini göstermemeyi gerektirecek kadar hassas ve önemli noktaları olan bir kavramdır. Niyetinde ve bu niyet

doğrultusunda oluşacak amelinde birey; yaptığı amellerin karşılığında hiçbir şey beklemeden sadece Allah'ın rızasını gözeterek ve dünyevî, uhrevî hiçbir beklentiye girmeden ihlâsı yakalamayı gaye edinmelidir (Kuşeyrî, s. 289).

Hüccetü'l-İslâm Gazzâlî (v. 505/1111) İhya adlı eserinde kalbin övülen hallerinden birisinin de ihlâs olduğunu söylemektedir. İhlâs, yalnız kulluk hakkını yerine getirmek için yapılan ibadette tecelli etmektedir. İhlâsın manası dil ile halin birleşmesidir. İhlâs demek kişinin hem yalnız olduğu ortamda hem de kalabalık bir ortamda dahi halinin, kalbinin, huzurunun değişmemesidir (Gazzâlî, 1/1,59, 411, 588, 735, 873). Gazzâlî, ihlâsın mahallinin kalb olduğunu vurgulayarak kalbi Allah rızasına meylettirmenin elzem olduğunu söylemektedir. Niyet-ihlâs ilişkisine farklı bir yorum getiren Gazzâlî bu iki kavramı irade kavramıyla ele almış, ihlâsa amellerin arka planında yer alan iradenin analizini yaparak ulaşılabileceğini söylemektedir. *“Ömrünün bir anını sırf Allah rızasını gözeterek geçirebilen kişi kurtuluşa erer”* diyerek ihlâsın kurtuluşa erme vesilesi olduğunu dile getirmiştir (Gazzâlî, 4/379, 380). Kişinin iradesinin niyetine, niyetin gayesinin de ihlâsa götürüp götürmeyeceğini, iradî hareketle halis bir niyet ya da dünyevî bir niyete çeviren kişi, neyi amaç ettiğine göre iradesini yönlendirmektedir. Hakkanî iradeye sahip kişi niyetini ilk önce halisane (Gazzâlî, 4/680-690; Muhâsibî, s. 234-235) kılıp sonrasında amellerini Hakk rızası için yaparak ihlâsa erebilecek, dünyevî arzularından sıyrılmayı iradî olarak murad ederek kurtuluşa erebilecektir.

Bazı âlimler de ihlâsı; “hareket, sakinlik, ayakta duruş, oturuş, her türlü işin ve sözlerin sırf Allah için olmasıdır” şeklinde tarif etmektedirler. Kişinin işinde Allah'tan gayriyi görmez hale gelmesi ihlâsın en son noktasıdır (Cebecioğlu, s. 298). Bu âlimlerden Tâceddin es-Sübki (v. 771/1370) niyetle ihlâs arasında bir ilişki olduğunu ve ihlâsın niyetin ötesinde ve niyete ilâve bir durumu yani niyetin kemal derecesini temsil ettiğini, dolayısıyla ona göre daha özel olduğunu belirtmektedir. Bir diğer âlime göre ise niyet ve ihlâsın eş anlamlı olduğunu ve bunların birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini ileri sürmektedir (Dönmez, 33/172). Niyet ve ihlâs kavramları arasındaki özde aynı ama ifadede çeşitlilik gösteren bu bağlantılar, iki kavramın da birbiriyle alakalı, iç içe geçmiş kavramlar olduğunu gösterirken asıl gayenin Hakk rızasını kazanmak düşüncesi hâkimdir.

“Müceddid-i elf-i sâni” (hicrî II. binyılın müceddidi) olarak bilinen İmam Rabbânî (v. 1034/1624) ihlâsı bütün fiillerde, sözlerde, duruşlarda ve davranışlarda zorla ve bir yapmacık olmadan meydana gelen bir olgu olarak tarif etmektedir. O'na göre yapmacık ve zorlamaya dayanan ihlâs için bir devam söz konusu değildir. Devamın olabilmesi için zorlamanın az gönüllüğün çok olması, rıza ile yola çıkılması gerekmektedir. Bu merteye genellikle Allah'ın yüksek mertebedeki veli kulları içindir çünkü onlar yaptıkları her işi Allah için yaparlar, kendi nefsleri için yapmazlar (Rabbânî, 2011, 1/59). Buradan yola çıkarak nefis ve onun amansız istekleri ihlâs konusunda engel teşkil etmektedir. Kişi nefsini dizginleyebildiği, riyadan kaçabildiği, halis niyetle yola çıkabildiği takdirde ihlâsa adım adım yaklaşmakta, tüm amel, ibadet, duygu ve düşüncelerini Allah'ın rızasını umarak halis niyetle yapmaya ve kontrol etmeye başlamaktadır.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (v. 672/1273) niyet ve ihlâsa dair sözleriyle (Rûmî, 2017; Rûmî, 2015) bahsimizi bitirecek olursak eğer:

“Cenneti âlet edevat ile yapmamışlardır. Orası amellerden; iyi, sâlih amellerden ve hâlis niyetlerden yapılmıştır.”

“Sana bütün davranışlarında ihlâs gerekir; ta ki Rabb-i Ecel senin amelini kabul ede... Zira ihlâs, taat kuşunun kanadıdır; siz kanatsız felah semtine nasıl uçabilirsiniz ki!”

Cennet'ül Âlâ'nın anahtarı olan, hâlis bir niyetle kalbimizden çıkarak tüm amellerimizin anlam kazanmasını, Rabb-u Teâlâ'ya ulaşmasını sağlayan ihlâs kavramı kuş misali kuşları esas özgürlüğe, esas kulluğa götürecektir anahtar, temel kavramlardandır. Hâlis niyetin ihlâsa götürdüğü bu yolda kavramlar arası denge, tasavvufî hal ve durumlar kulun kalbinden başlayarak tüm uzuvlarını Allah rızasına göre şekillendirecek, Muhabbetullah'a vâsıl olacaktır.

4. Sonuç

Niyet ve ihlâs kavramlarının zahirî ve bâtinî manalarını, aralarındaki bağlantıyı ve iradî hareketleri, amellerin içerik ve yönünü detaylı şekilde ele alan âlimlerin ve tasavvuf ehlinin ileri

gelenlerine göre öncelik halis niyetle amellerini Allah rızası için yerine getirmek, sadece rızayı önceleyip, Allah-u Teâlâ'yı tekleyerek ihlâsa erişmeyi hedeflemektir. Bunun için kişinin kendisindeki ihlâs kazanımına engel olacak davranışlardan sıyrılmak, nefsinin tezkiye edebilmek, halis niyet ve hüsn-ü zan ile amelleri güzelleştirmek ve en son noktada da tüm ibadet ve taatlerinde ihlâsa sarılarak Allah'ın rızasını, sevgisini ve saygısını kazanmak için çabalamak en önemli vazifelerdendir.

Makalemizde niyet ve ihlâs kavramlarının çok çeşitli manalarını hem lugatî, hem şerrî hem de tasavvufî yönlerden açıklamaya çalışarak kavramlarımızın her türlü anlamsal boyutunu ele almaya gayret gösterdik. Peygamber Efendimiz (sav) halis niyet ve ihlâs kavramlarını önemle vurgularken, yetiştirdiği sahabeler ve onların ardından gelenler de bu iki kavramın önemini yadsımadan ilk önce kalblerine sonra hayat ve amellerine geçirmeyi amaçlamışlar, halis niyetten yoksun, salih amelsiz ve ihlâssız bir yaşamın boşa kulluk olduğunu söylemişlerdir. Bunun için her bir sahabenin, mutasavvıfın sözü konumuza ışık tutarken, tasavvufî açıdan da batînî ve derunî manasını anlamamızı sağlamışlardır.

Muhasibî'den Mekki'ye, Mekki'den Kuşeyrî'ye, Kuşeyrî'den Gazzâlî'ye Gazzâlî'den İmam Rabbanî'ye tasavvuf ilminin ileri gelenlerinin görüşleri çalışmamızın çatısını oluştururken; makalemizin konusu olan niyet ve ihlâs kavramlarına getirdikleri yorumlarla, zahirî ve batînî manalarıyla, bireylerin hayatlarına ne şekilde uygulayabileceklerine yer verilmiştir. Halis olmayan bir niyetten doğan amelin Allah'ın rızasına uygun olmadığı, bu niyete nefsanî unsurların dâhil olması kişiyi ihlâstan uzaklaştırdığı gibi yaratılış amacına aykırı bir yaşama sebebiyet verdiği için kulluk görevinin sekteye uğradığı ve esas kurtuluşa erilemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

İradî bir kuvvetle alınan halis niyet salih amellerle süslendiğinde, ihlâs ile Allah'a yaklaşıldığında ulaşılabilecek "kulluk"; akıl ile kalbin birleşmesinden oluşacak gücün hem kişinin zahirinde (dışa yansıyan düşünce, fiil ve amellerinde) hem batınında (iç dünyasında, kalbindeki duygu, hislerinde) olumlu bir etki yaparak esas Müslüman kimliğini karşımıza çıkarmaktadır. Bu kimlik zahirî olarak tek başına yetmemekte, batînî boyutuyla da hayata anlam katmakta, amelleri ruhanî ve rahmanî boyuta ulaştırmaktadır. Şirkten ve riyadan uzak Allah'ın rızasını umarak yapılan her türlü amel halis bir niyetle olmakta, bu niyetin hakikati de bireyi ihlâs mertebesine ulaştırarak manevî kurtuluşa erdirmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, G. (1995). *Kur'an-ı Kerim'de ihlâs* (Tez No. 41644) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir.
- Afifi, Ebu'l Ala (1996). *Tasavvuf İslam'da manevi hayat*. (Çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal). İz Yayıncılık.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Ağaç Kitapevi.
- Cürcanî, A. (1997). *Tarifât Arapça-Türkçe terimler sözlüğü*. (Çev. Arif Erkan). Bahar Yayınları.
- Çetin, İ. (1984). *Edeble varış lütufla dönüştürülen tasavvufî adab*. Adab Yayınları.
- Develioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitapevi, 33. Basım.
- Dönmez, İ. K. (2007). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Dünya, İbn Ebi'd (2006). *Hadislerde ihlâs ve niyet*. (Çev. Yusuf Özbek). Ocak Yayıncılık.
- Ekin, Y. (2002). İhlâs kavramının semantik analizi. *Tasavvuf Dergisi*. 3/2, 147-160.
- Erginli, Z. (2006). *Metinlerle tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kalem Yayınevi.
- Etimoloji (t.y.). Niyet. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/niyet>.
- Gazzâlî, Ebu Hamid b. Muhammed (2012). *İhya'u Ulumi'd Din*. (Çev. Ahmet Serdaroğlu). Bedir Yayınevi.
- Görmez, V. Çolak S. R. (2019, Mayıs). Davranışlarımızı Yönlendiren Düşünceler. <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/davranislarimizi-yonlendiren-dusunceler>
- Gülbudak, A. (1981). *İslam'da ihlâs*. (Yayınlanmamış lisans tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi).
- İsfahânî, R. (2010). *Müfredat Kur'an kavramları sözlüğü*. (Çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu). Çıra Yayınları.
- Karagöz, İsmail vd. (2007). *Dinî kavramlar sözlüğü*. DİB Yayınları.
- Kur'an Yolu Meâlî (2014). (Çev. Hayrettin Karaman, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıncı, Sadrettin Gümüş). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kuşeyri, A. (2016). *Tasavvuf ilmine dair Kuşeyri risalesi*. (Çev. Süleyman Uludağ). Dergâh Yayınları.
- Lugatım (t.y.). İhlâs. <http://lugatim.com/s/ihlas>
- Lugatım (t.y.). Niyet (t.y.). <http://lugatim.com/s/niyet>.
- Mekkî, Ebu Tâlib (2019). *Kûtu'l kulûb kalplerin azağı*. (Çev. Dilaver Selvi, Ali Kaya). Semerkand Yayınları.
- Muhasibî, H. (2012). *er Riâye li Hukûkillah kalb hayatı*. (Çev. Abdülhakim Yüce). Işık Yayınları.
- Öğük, E. (2013). Allah'a yaklaşımda isabetli olan ve olmayan yollar. *Usûl*, 20/2, 81-112.
- Rabbani, İ. (2011). *Mektubat-ı Rabbani*. (Çev. Abdulkadir Akçiçek). Yasin Yayınevi.
- Rumî, M. C. (2017). *Mesnevî şerhi Tâhirü'l Mevlevî*. (Çev. Şefik Can). Şamil Yayınevi.
- Rumî, M. C. (2015). *Divan-ı kebir*. (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Selvi, D. (2018). *Beyzavî tefsirinde tasavvuf*. Nizamiye Akademi.
- Türkiye Diyanet Vakfı (2000). İhlâs. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Osmanlı borçları hakkında İngiliz Lordlar Kamarası'nda yapılan 21 Mayıs 1924 tarihli oturumun incelemesi

 Çağdaş YÜKSEL¹

Araştırma Makalesi
Gönderi Tarihi: 26.11.2020

Kabul Tarihi: 16.12.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusosder.831833>
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

Özet

Sanayi Devrimi sonrasında zenginleşen Avrupa devletleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik sıkıntı içindeki ülkelere borç vermeye başlamışlardır. Borçların devamında Avrupa sermayesi bu ülkelere akın etmiş ve ülkeler neredeyse sömürge haline getirilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu da 1854 yılında Kırım Savaşı'nın getirdiği yük nedeniyle dış borç almak zorunda kalmıştır. Alınan borçlar verimli kullanılmadığı için borç yükü hızla artmıştır. Bu dönemde Avrupa sermayesi Osmanlı topraklarında demiryolu yatırımlarına da başlamıştır. İmparatorluğun dış borç serüveni 1876 yılında mali iflasla sonuçlanmıştır. Borçları ödeyebilmek için Duyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu kuruluş devlet gelirlerinin bir kısmını kontrolü altına almıştır. Böylece yatırımlarını arttıran Avrupa sermayesi, Duyun-u Umumiye İdaresi ve kapitülasyonlar kısa süre içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik bağımsızlığına son vermişlerdir. Millî Mücadele sonrasında Lozan Antlaşması ile Duyun-u Umumiye İdaresi ve kapitülasyonlar kaldırılmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığı sağlanmıştır. Ancak borçlar meselesi 1928 yılına kadar sorun olmaya devam etmiştir. Bu tarihte yapılan antlaşma ile borç ödemeleri başlamış ve 1954 yılına kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa Devletleri, Duyun-u Umumiye İdaresi

Examination of the session on the Ottoman Debts held at the British House of Lords on 21 May 1924

Abstract

European states, enriched after the Industrial Revolution, started to lend money to countries in economic distress from the second half of the 19th century. After the debt, European capital flooded to these countries and the countries were almost colonized. The Ottoman Empire also had to borrow foreign debt due to the burden of the Crimean War in 1854. The debt burden increased rapidly as the borrowed debts were not used efficiently. During this period, European capital also started railway investments in Ottoman lands. The foreign debt adventure of the empire ended in financial bankruptcy in 1876. The Ottoman Public Debt Administration was established to pay debts. This organization controlled some of the state revenues. Thus, European capital that increased their investments, the Ottoman Public Debts Administration and capitulations put an end to the economic independence of the Ottoman Empire in a short time. The Ottoman Public Debt Administration and capitulations removed with Treaty of Lausanne that signed after the National Struggle and thus achieved full of independence of the Republic of Turkey. However, the debt issue continued to be a problem until 1928. With the treaty signed on this date, debt payments started and continued until 1954.

Keywords: the Ottoman Empire, European States, the Ottoman Public Debt Administration

¹Arş. Gör. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cyuksel@pau.edu.tr

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu ilk dış borcunu 1854 yılında almış ve bu borçların tamamen ödenmesi yüz yıl sürmüştür. Bu borçlanma devleti emperyalist devletlerin sömürü alanı haline getirmiştir. Alınan ilk borçların yüksek faiz ve masrafla elde edilmesi ve verimsiz alanlarda kullanılması borç yükünün hızla artmasına yol açmıştır. Devlet kısa süre içerisinde borçların faizlerini bile ödeyemez duruma düşmüştür. Mali iflas sonrasında Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması imparatorluğun ekonomik bağımsızlığına son vermiştir. Bu olay devletin yıkılışını hızlandırmıştır. Milli Mücadele'nin zaferi sonrasında yapılan Lozan Antlaşması ile Duyun-u Umumiye İdaresi kaldırılmış böylece tam bağımsız Türkiye yolunda önemli bir adım atılmıştır. Ancak borçlar meselesi tam olarak çözülememiştir. Bu konuda 1928 yılına kadar müzakereler devam etmiştir. Alacaklılar, İngiltere'de ve Fransa'da politikacılar üzerinde baskı kurarak karlarını koruma çabası içinde olmuşlardır. İngiltere'de bunu sağlamak için Yabancı Tahvil Sahipleri Konseyi kurulmuş ve bazı önemli politikacılar bu konseye üye olmuşlardır. 1924 yılında İngiltere Lordlar Kamarası'nda bu konseyin girişimi ile Osmanlı borçları ve tahvil sahiplerinin durumunu tartışmak üzere bir oturum düzenlenmiştir.

Lordlar Kamarası her ne kadar İngiliz Parlamentosu'nun üst kanadını oluştursa da kararların asıl alındığı merci Avam Kamarası'dır. Osmanlı borçları konusunun Lordlar Kamarası'nda tartışılması aslında hükümetin mevcut yapıda herhangi bir değişiklik yapmaya niyeti olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak yine de borç sahipleri siyasete belli oranda nüfuz ederek konunun Lordlar Kamarası'nda da olsa tartışılmasını sağlayabilmişlerdir. Yapılan oturumda konsey üyesi politikacılar İngiliz Hükümeti'ni Osmanlı borçları konusunda sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Bu oturumdan konseyin Lozan Antlaşması'ndan memnun olmadığı Duyun-u Umumiye rejimini istediği de anlaşılmaktadır. İngiliz Hükümeti buna karşın yapılan antlaşmayı ve hükümet politikasını savunmuştur. Bu çalışmada Osmanlı borçları konusunda Lordlar Kamarası'nda yapılan oturum analiz edilmiştir. Bu yapılırken İngiltere Parlamento Arşivi tutanaklarından faydalanılmıştır. İngiltere Parlamento tutanakları belirli aralıklarla basılmaktadır. Bunun yanı sıra tutanaklar günümüzde internet ortamına da aktarılmıştır.

1.Tarihsel arka plan

Sanayileşmiş Avrupa devletleri özellikle 1860-1870 yılları arasında zenginliklerinin zirvesini yaşamışlardır (Özdemir, 2009, s. 6). Bu nedenle o dönemde sanayileşememiş pek çok ülkeye önemli ölçüde borç verilmiştir. 1872 yılında yaşanan kriz sonrasında Avrupa sermayesi sanayileşememiş ülkelere doğru yayılmaya ağırlık vermiştir (Fişek, 1967, s. 157). Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu Batı'dan ilk kez 1854 yılında borç almak zorunda kalmıştır (Kartopu, 2012, s. 32). 1856 yılında ise Osmanlı topraklarına ilk demiryolu yatırımı yapılmıştır (Fişek, 1967, s. 160). Böylece Osmanlı İmparatorluğu İngiltere ve Fransa'nın mali kontrolü altına girmeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nu borç almaya götüren süreç çok daha önceki tarihlerde başlamıştır. Coğrafi keşifler sonrasında dünya ticaretinin okyanuslar üzerinden yapılması hız kazanmıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu gibi geleneksel ticaret yollarına hakim olan devletlerin gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Avrupa Devletleri'nin Amerika'dan yağmalayarak getirdikleri gümüşün Avrupa ve Osmanlı piyasalarını alt üst etmesi de Osmanlı maliyesi için ciddi bir sorun teşkil etmiştir (Kodaman, 2007, s. 13). 18. ve 19. yüzyıllarda toprak kayıplarının gittikçe artması Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi gelirlerinin gittikçe azalmasına yol açmıştır (Yılmaz, 2002, s. 188). Savaşların artması ve uzaması askeri harcamaların yükselmesine neden olmuştur. Bu dönemde devlet vergileri başarılı şekilde toplamakta zorlanmıştır (Ergüder, 2020, s. 473). Kapitülasyonların varlığı ise devletin gümrük gelirlerini önemli ölçüde düşürmüştür (Kazgan, 1999, s. 26)). Böylelikle imparatorluğun masrafları gittikçe artarken gelirleri giderek azalmıştır (Pamuk, 1984, s. 55). 19. yüzyıl boyunca Batı devletleri ile yapılan ticaret antlaşmaları da Osmanlı ekonomisinin çökmesinde önemli rol oynamışlardır. 1838 yılında İngiltere ile yapılan Balta Limanı ve 1840 yılında diğer devletlerle yapılan ticaret antlaşmaları sonrasında Osmanlı ekonomisi zarar görmüş ve imparatorluğun gelirleri önemli ölçüde düşmüştür (Yıldız, 2011, s. 319). Bu antlaşmalar sonrasında Batı malları Osmanlı pazarını istila etmiş ve yerli sanayinin kurulması imkansız hale gelmiştir (Özdemir, 2009, s. 7). Antlaşmalar bir bakıma kapitülasyonları daha ileri seviyeye taşımışlardır.

18. yüzyılın sonlarında savaşlarda alınan mağlubiyetler ve ödenen tazminatlar nedeniyle Osmanlı maliyesi büyük bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. 1787 yılında Rusya ile savaş başladığında Osmanlı yönetimi savaş masraflarını karşılayabilmek için devlet iç borçlanma yoluna gitmiş fakat istediği kadar para toplayamamıştır. Bunun üzerine Hollanda ve İspanya'dan borç almaya çalışmış ancak bir anlaşma sağlayamamıştır (Arslan, 2015, s. 2). II. Mahmut döneminde ise ilişkilerin iyi olduğu İngiltere'den borç alınması gündeme gelmiştir. Fakat yapılan görüşmelerden bir sonuç elde edilememiştir (Karamursal, 1989, s. 15). Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu uzun süre dış borç olmadan yaşamaya çalışmıştır. Krizlerin iç borçlanma yolu ile atlatılması için yoğun çaba gösterilmiştir (Pamuk, 1999, s. 186). Ancak 1850'li yıllarda Osmanlı hazinesi artık askeri masraflar ve maaş ödemeleri gibi zorunlu ihtiyaçları bile karşılayamaz hale gelmiştir (Müderrişoğlu, 1990, s. 98). Bunun üzerine Sadrazam Mustafa Reşit Paşa Paris ve Londra bankalarıyla görüşmeler yapmış ve 55 milyon franklık bir borç antlaşması imzalamıştır. Kamuoyu tepkisi sonrasında sadrazam görevden alınmış ve Osmanlı İmparatorluğu 2.2 milyon lira tazminat ödemek zorunda kalmıştır (Küçük-Ertüzün, 1994, s. 58).

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yaşanan mücadeleye Batı devletlerinin de dahil olması neticesinde 1853 yılında Kırım Savaşı patlak vermiştir (Acar, 2019, s. 114). Kutsal yerler sorunu nedeniyle patlak veren savaşta İngiltere ve Fransa Osmanlı'nın yanında yer alarak Rusya'ya karşı savaşmışlardır (Birbudak, 2018, s. 244). Bunun yanı sıra pek çok Avrupalı da Osmanlı Ordusu'nda görev yapmıştır. Özellikle sağlık alanında İngiliz ve Fransızlardan önemli ölçüde yararlanılmıştır (Çetin, 2018, s. 10). Ancak Kırım Savaşı Osmanlı maliyesine altından kalkamayacağı ölçüde büyük bir yük getirmiştir (Dikmen, 2005, s. 139). Daha Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Galata Bankerlerine olan borcu 16 milyon liraya yükselmiştir. Savaş başladığında Osmanlı İmparatorluğu'nun bütçesi 7.5 milyon lira iken savaş masraflarının 18 milyon lira olacağı hesaplanmıştır (Özdemir, 2009, s. 45). Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu 24 Ağustos 1854 tarihinde yaptığı antlaşma ile Palmer & Co ve Gold Schmit et Ass. şirketlerinden 3.3 milyon Osmanlı lirası borç almıştır (Aysal, 2013, s. 6). Böylece hızla artacak olan dış borç macerası başlamıştır.

Kırım Savaşı sonrasında bir yandan yeni dış borçlar alınırken diğer yandan Avrupa sermayesi Osmanlı topraklarına pek çok yatırım yapmaya başlamıştır. Alınan borçlar yüksek faiz ve giderle alınmış, verimli olarak kullanılmamış ve böylece borç yükü gittikçe artmıştır (Ünlüöner, 1988, s. 315). 1854-1874 yılları arasında imparatorluk 15 kez borç almıştır. 1865 yılından itibaren alınan borçların miktarı gittikçe yükselmiştir (Yıldırım, 2001, s. 319). Alınan borçlar savaş giderleri, saray masrafları, saray inşası, donanma yapımı ve maaş ödemeleri gibi alanlarda kullanıldığı için borçlar ödemeleri yeni borç alınarak yapılmıştır (Kurnaz, 1989, s. 64). Borçların ödemeleri için yeni borçlar alınması da toplam borcun hızla arttırmıştır (Sayar, 1977, s. 191). 1874 yılına gelindiğinde Osmanlı devlet bütçesi 25.104.958 lira iken ödenmesi gereken borç taksiti 30 milyon liraya ulaşmıştır (Fişek, 1967, s. 160). 1875 yılında artık borçların taksitleri ödenemez hale gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu 6 Ekim 1875 tarihinde iç ve dış borçların taksit ödemelerini 5 yıl süreyle yarıya düşürdüğünü duyurmuştur. Kalan borç ödemeleri için hisse senedi basılacağını ilan etmiştir (Arslan, 2015, s. 4). Ancak bunu bile ödemeyi başaramamıştır (Aysal, 2013, s. 6). Bu nedenle 1876 yılında moratoryum ilan etmek zorunda kalmış ve bütün ödemeleri durdurmuştur (Pamuk, 1984, s. 56). Bu karar Avrupa kamuoyunu Osmanlı aleyhine çevirmiştir. 93 Harbi sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya karşısında yalnız kalmasında bu durum da önemli bir faktör olmuştur.

Osmanlı yönetimi 1879 yılında Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası ile bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma ile imparatorluk borçlarını 10 yıl içinde ödemeyi taahhüt etmiştir. Alacaklı devletler antlaşmayı protesto etmişlerdir (Afyoncu, 2001, s. 19). Bunun üzerine Osmanlı idaresi bu devletleri de borçları yeniden yapılandırmak için görüşmeye davet etmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu ve alacaklı devletlerin temsilcilerinin yer aldığı bir Duyun-u Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi kurulmasına karar verilmiştir (Arslan, 2015, s. 5). Osmanlı Hükümeti 20 Aralık 1881 günü ilan ettiği kararname ile Duyun-u Umumiye İdaresi tesis edilmesini onaylamıştır (Aşçı, 2016, s. 1651).

Duyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün iç ve dış ödemelerini üstlenmiştir (Gürsoy, 1984, s. 20). Yönetiminde 2 Türk ile 5 yabancı üye yer alan kuruluş taşrada örgütlenerek devletin gelirlerini toplamaya başlamıştır. Duyun-u Umumiye İdaresi özellikle vergi gelirlerinden elde ettiği parayı borç ödemelerinde kullanmakla görevlendirilmiştir (Önsoy, 1999, s. 145). Böylece idare

tuz, alkol, pul, balıkçılık ve tütün gibi önemli vergi gelirlerinin denetimine sahip olmuştur. Duyun-u Umumiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun belirlediği bazı vergileri toplayıp borç ödemelerinde kullanması karşılığında imparatorluğun dış borcu 219 milyondan 125 milyon liraya düşürülmüştür (Arslan, 2015, s. 5).

İmparatorluk Duyun-u Umumiye sonrasında beş yıl boyunca borç almadan idare etmiştir. Ancak 1886 yılında Osmanlı Hükümeti yeniden dış borç almak zorunda kalmıştır (Açba, 1995, s. 108). Böylece imparatorluğun sonuna kadar sürecek olan borçlanma yeniden başlamıştır. Kapitülasyonların varlığı ve artan dış sermaye yatırımları ile beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun dışa bağımlılığı gittikçe artmıştır (Keskinlik, 2002, s. 378). Duyun-u Umumiye devletin vergi gelirlerinin büyük bir kısmını toplayan fakat hükümete bağlı olmayan bir yapı olarak daha çok alacaklılara hizmet etmiştir. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu açısından oldukça zararlı bir gelişme olarak değerlendirilebilir (Kartopu, 2012, s. 37). Trablusgarp Savaşı sırasında İtalya Duyun-u Umumiye İdaresi'nden para almaya devam etmiştir. Bir bakıma Osmanlı topraklarından toplanan vergiler Trablusgarp'ta savaşan İtalya'nın savaşı finanse etmesinde kullanılmıştır (Kartopu, 2012, s. 37).

Duyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlanmasına engel olmamıştır. 1914 yılına kadar 41 kez dış borç alınmış ve toplam borç miktarı 104.212.000 liraya ulaşmıştır. Bu dönemde Osmanlı bütçesi 30 milyon lirayken yıllık borç taksiti 13 milyon lira olmuştur. Bütçenin neredeyse yarısı borç ödemelerine ayrılmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu Almanya'dan büyük miktarda borç almaya başlamıştır. Duyun-u Umumiye savaş sırasında müttefik ülkelere ödeme yapmaya devam etmiş ancak düşman ülkelere yapılan ödemeleri durdurmuştur (Kutluöner, 1988, s. 316). Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun borç yükünü oldukça arttırmıştır. Savaş boyunca alınan borç miktarı 150 milyon lirayı bulmuştur (Aysal, 2013, s. 8).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan Sevr Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu hem borçlarını ödemek hem de savaş sırasında müttefiklere verdiği zararı telafi etmek için mali bir komisyon kurulmasını kabul etmiştir. Duyun-u Umumiye'nin de aynen devam etmesine karar verilmiştir. Duyun-u Umumiye dışında kalan gelirlerin ve Osmanlı bütçesinin bu komisyon tarafından denetlenmesi öngörülmüştür. İmparatorluğun yeni borç alması da komisyonun iznine bağlanmıştır (Aysal, 2013, s. 12).

Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Millî Mücadele'nin büyük bir zaferle sonuçlanması üzerine Sevr Antlaşması'nın hükmü kalmamıştır. Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barışı tesis etmek için Lozan Konferansı başlamıştır. Lozan Konferansı'nda borçlar konusunda pek çok tartışma yaşanmıştır. Türk heyeti Osmanlı borçlarının Balkan Savaşları'ndan itibaren imparatorluktan ayrılan ülkeler arasında paylaşılmasını savunmuştur (Meray, 1971, s. 6). Buna karşın İtilaf Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçları sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin ödemesini talep etmişlerdir. Yapılan görüşmeler sonucunda bu konuda uzlaşma sağlanmış ancak borçlar adil olmayan bir şekilde pay edilmiştir. Lozan Antlaşması'nda yer alan 46. madde ile Türkiye borçların kendisine düşen kısmını ödemeyi kabul etmiştir. Lozan Antlaşması ile Duyun-u Umumiye de kaldırılmıştır (Gürsoy, 1984, s. 21). Borçların ödenmesinde kullanılacak para biriminin belirlenmesi daha sonraya bırakılmıştır (Aysal, 2013, s. 19). Daha sonra yapılan görüşmelerde ödeme birimi konusunda anlaşmazlık yaşanmıştır. Türkiye ödemeleri lira veya frank olarak yapmak istemiş karşı taraf ise altın veya sterlinde ısrar etmiştir. Bu nedenle mesele 1928 yılına kadar uzamıştır (Aşçı, 2016, s. 1651).

Osmanlı döneminden kalan borçlar Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma politikasını baltalamıştır. Cumhuriyet sanayileşme politikasının yanı sıra borç ödemelerini de gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Borçların ödemesinin 1954 yılında tamamlandığı göz önüne alındığında bu durum kolayca anlaşılmaktadır (Dikmen, 2005, s. 151).

2.İngiltere Lordlar Kamarası'ndaki oturum ve değerlendirme

21 Mayıs 1924 günü Lordlar Kamarası'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda kalan borçların durumunu tartışmak üzere bir oturum yapılmıştır. Oturuma Lord Banbury of Southam'ın hükümete sorduğu sorularla başlamıştır. Lord Banbury ilk olarak İngiliz Ordusu Irak ve Filistin'i işgal ettikten sonra İngiliz Hükümeti'nin orada bulunan Duyun-u Umumiye İdaresi hazinesine el koyup koymadığını ve 1918-1920 yılları arasında bölgedeki tahvil sahiplerine gelirlerinin ödenip ödenmediğini sormuştur. İkinci olarak Balkan Savaşlarında ve Rusya karşısında elden çıkan Türk topraklarında tahvili bulunan

hak sahiplerine ait gelirler hakkında İngiliz Hükümeti'nin bir girişimde bulunup bulunmadığını öğrenmek istemiştir. Ayrıca Fransız Hükümeti'nin Suriye'yi işgal ettikten sonra oradaki hak sahiplerinin gelirlerini ödeyip ödemediğini ve İngiliz Hükümeti'nin şu ana kadarki davranışının 1907 Lahey Sözleşmesi'nin 46. maddesine ve uluslararası hukuka aykırı olup olmadığını sormuştur. Lord Banbury son olarak Türk Hükümeti'nin, 1881 ve 1903 yılında yapılan antlaşmalara ve Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlere rağmen, tahvil sahiplerinin haklarını fiilen ihlal edip etmediğini öğrenmek istemiştir (İngiltere Parlamento Arşivi, 1924, s. 545).

Osmanlı İmparatorluğu'nun borçları üzerinden kar eden Avrupalı yatırımcılar Birinci Dünya Savaşı ile beraber gelir kaybına uğramışlardır. İngiliz Ordusu tarafından işgal edilen topraklarda Duyun-u Umumiye gelirlerine İngiltere tarafından el koyulması tahvil sahiplerine yapılan ödemelerin durmasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da savaş içinde olduğu devletlere yaptığı borç ödemelerini durdurmuştur. Bu durum tahvil sahiplerinin tepki göstermesine yol açmıştır. Savaş sonrasında tahvil sahipleri savaş sırasında ertelenen ödemelerini elde etmek için yoğun çaba göstermişlerdir. Lord Banbury'nin sorduğu sorular bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Lord Banbury konuşmasının devamında birkaç yıl önce Türk Hükümeti'nin temerrüde düştüğü için bazı gelirlerini tahvil sahiplerine vermeyi vaat ettiğini hatırlatmıştır. Osmanlı gelirlerinin Birinci Dünya Savaşı'na kadar Duyun-u Umumiye tarafından toplandığını, bu nedenle Irak ve Filistin'de de Duyun-u Umumiye idaresinin elinde belli bir miktar para olduğunu dile getirmiştir. İngiltere'nin Irak ve Filistin'i işgali sonrasında İngiliz Hükümeti'nin bu paralara el koyduğunu ve tahvil sahiplerine yapılan ödemeleri askıya aldığını belirtmiştir. Daha sonra ise bu paraların tahvil sahiplerine değil Irak ve Filistin Hükümetlerine iade edildiğini hatırlatmıştır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin Duyun-u Umumiye'yi tanımadığını ve bunu Lozan Antlaşması ile hukuki hale getirdiğini söylemiştir (İngiltere Parlamento Arşivi, 1924, s. 546-547).

Tahvil sahipleri Birinci Dünya Savaşı'nda Irak ve Filistin'den alacaklarına el koyan İngiliz Hükümeti'nden savaş sonrasında alacaklarını talep etmişlerdir. Ancak İngiliz Hükümeti geçmişe dönük ödeme yapmaya pek sıcak bakmamıştır. Tahvil sahipleri paralarının teminatı olan Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kaldırılmasından ve Lozan Antlaşması ile getirilen yeni düzenden endişe etmişlerdir. Bu nedenle Lozan Antlaşması'nı tepki ile karşılamışlardır. Ancak tahvil sahiplerinin girişimleri hükümet politikasını değiştirmeye yetmemiştir. Bu konunun Lordlar Kamarası'nda tartışılması ve Avam Kamarası'nda gündeme gelmemesi İngiliz Hükümeti'nin tavrından kaynaklanmıştır.

Lord Banbury, üyesi olduğu Yabancı Tahvil Sahipleri Konseyi'nin İngiliz tahvil sahiplerinin haklarını korumak için hareket ettiğini belirtmiştir. Konseyin 19 Aralık günü İngiliz Hükümeti'ne gönderdiği yazıda şunları hatırlattığını ifade etmiştir: "Osmanlı Hükümeti 1881 yılında imzaladığı kararname ile tüm borçlar ödenene kadar bütün Osmanlı topraklarında gelirlerin toplanması hakkını uluslararası bir komisyona bırakmıştır. Bu komisyon elde edilecek gelirlerden tahvil sahiplerine gereken ödemeleri yapacaktır." Lord Banbury, Türkiye'nin parçalanması sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması nedeniyle durumda bazı düzenlemeler yapıldığını hatırlatmıştır. Antlaşma ile Osmanlı borçlarının 1912 yılından itibaren imparatorluktan kopan toprakları ele geçiren ülkeler ile Türkiye arasında paylaştırıldığını ifade etmiştir. İngiliz Hükümeti'nin Irak ve Filistin'de toplanan paraları aldığını ve sahiplerine değil başka kişilere iade ettiğini bir kez daha vurgulamıştır. Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin 1 Mart 1920 tarihinden itibaren Türkiye sınırları dışında kalan yerlerin borçlarından Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumlu tutulmamasını önerdiklerini, Türk delegasyonunun ise 30 Ekim 1918 tarihi sonrasında Osmanlı sınırları dışında kalan yerlerin borçlarını üstlenmeyi kabul etmediklerini hatırlatmıştır. Irak, Suriye ve Filistin'de 1 Mart 1920 sonrasında alacaklılara tahvil ödemelerini yeni kurulan yönetimlerin yapmasına karar verildiğini ifade etmiştir. Bu nedenle İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin alacaklılara ödeme yapması gerektiğini savunmuştur. Lozan Antlaşması'nın onaylandığını bu yüzden Türkiye dışında kalan topraklardan Türk Hükümeti'nin sorumlu tutulamayacağını dile getirmiştir (İngiltere Parlamento Arşivi, 1924, s. 547-549).

Osmanlı Hükümeti'nden bağımsız hareket eden Duyun-u Umumiye yabancı alacaklıların paralarını tahsil etmelerini garanti altına almıştır. Bu nedenle İngiliz tahvil sahipleri Duyun-u Umumiye'nin kaldırılmasından son derece rahatsız olmuşlardır. Lozan Antlaşması ile İngiliz Hükümeti'nin bunu kabul etmesi tahvil sahipleri tarafından eleştirilmektedir. İngiliz Hükümeti'nin Irak,

Suriye ve Filistin'de Duyun-u Umumiye hazinesine el koyduğunu, daha sonra bu paraları bölgedeki yönetimlere ödeyerek tahvil sahiplerinin zarara uğrattığını savunmaktadırlar.

Lord Banbury alacaklıların İngiliz Hükümeti'nin yaptığı açıklamalardan tatmin olmadıklarını ve paralarını istediklerini söylemiştir. Bağdat'ın 1917 yılında İngiltere tarafından ele geçirildiğini ve mali yönetime İngiliz makamlar tarafından el konulduğunu hatırlatmıştır. Bundan sonra 35.000 pound alması gereken tahvil sahiplerine 23.000 pound önerildiğini belirtmiştir. Bu durumun Avrupa'daki diğer ülkeler için çok kötü bir örnek teşkil edeceğini ileri sürmüştür. Bu tarihten itibaren kişilerin diğer ülkelerde borç tahvili almalarının imkansız hale geleceğini savunmuştur (İngiltere Parlamento Arşivi, 1924, s. 549-550).

Bu konuşma sonrasında Lord Sydney Arnold söz almıştır. İngiliz Ordusu Mezopotamya'ya girdikten sonra İngiliz Hükümeti'nin Duyun-u Umumiye görevlilerini mümkün olduğunca yerinde tuttuğunu ve gelir hesaplarını aynı şekilde tutmaya devam ettiğini iddia etmiştir. İstanbul müttefik alacaklılara ödeme yapmayı sürdürüp düşmanlara ödeme yapmayı kestiği için bölgedeki gelirlerin İstanbul'daki Duyun-u Umumiye genel merkezine gönderilmediğini dile getirmiştir. Lord Arnold konuşmasında, bölge Osmanlı İmparatorluğu'na iade edilmeyeceği için gelirlerin toplanması için yeni bir düzenleme yapıldığını hatırlatmıştır. 1920 yılına kadar böyle devam edildiğini belirtmiştir. Savaş sonrasında Sevr Barış Antlaşması ile yeni bir düzenleme daha yapıldığını ancak antlaşmanın uygulanmaya koyulamadığını ifade etmiştir. Kalıcı çözümün Lozan Antlaşması ile birlikte sağlandığını antlaşmanın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylandığını ve yakında müttefikler tarafından da onaylanacağını belirtmiştir. Bu antlaşma ile Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan ülkeler ile Türkiye Cumhuriyeti arasında savaş öncesinde Osmanlı'dan kalan borçların paylaştırıldığını hatırlatmıştır. Lozan Konferansı'nda borçlar hakkında birçok tartışma yaşandığını anımsatmıştır. Bazı çevrelerin tüm borcun Türkiye tarafından üstlenilmesini önerdiklerini ancak bu fikrin kabul görmediğini dile getirmiştir. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletlerin hangi tarihten itibaren başlayan borçlardan sorumlu olacakları konusunda tartışma yaşandığını ifade etmiştir (İngiltere Parlamento Arşivi, 1924, s. 550-551).

Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdikten sonra Duyun-u Umumiye Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak içinde olan ülkelere ödeme yapmaya devam etmiştir. Fakat imparatorlukla savaş içerisinde olan ülkelere yapılan ödemeler durdurulmuştur. İngiliz Hükümeti Sevr Antlaşması ile bunun intikamını almıştır. Ancak Milli Mücadele'nin başlaması Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını engellemiştir. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması ile barış sağlanmıştır. Bu durumun bozulmasını istemeyen İngiliz Hükümeti tahvil sahiplerine ellerindekine razı olmalarını tavsiye etmiştir.

Lord Banbury Yabancı Tahvil Sahipleri Konseyi'nin Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak Anadolu'da 1 Mart 1920 tarihine kadar işgal altında olan bölgelerden toplanan gelirlerden kendisine ödeme yapılmasını talep ettiğini hatırlatmıştır. Savaş öncesi borçların yeniden paylaşılması mümkün olmadığı için Konseyin önerisinin reddedildiğini açıklamıştır. Irak ve Filistin Hükümetlerinin savaş öncesi borçlardan kendilerine verilen pay dışında ekstra bir yükümlülüğü kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Hükümetin yıllarca süren mücadele ve çetin müzakereler sonucunda imzalanan Lozan Antlaşması'nda vazgeçemeyeceğini ve bundan dolayı borçlar konusunda yeni bir düzenleme yapamayacağını ifade etmiştir. Zaten savaş öncesi borçlardan aldıkları pay nedeniyle Irak ve Filistin Hükümetlerinin büyük bir sıkıntı içinde olduklarını yeni bir yükü kesinlikle kabul etmeyeceklerini ısrarla vurgulamıştır. Lozan Antlaşması ile yapılan düzenlemenin tahvil sahipleri açısından avantajlı bir durum yarattığını ileri sürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye ile imparatorluktan kopan diğer devletler arasında bölüşürülmesinin önemli bir gelişme olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun tahvil sahiplerine büyük bir güvence sağladığını savunmuştur (İngiltere Parlamento Arşivi, 1924, s. 552).

Mevcut şartlarda Lozan Antlaşması'ndan daha iyi bir antlaşma yapamayacağını düşünen İngiliz Hükümeti tahvil sahiplerinin istekleri uğruna barışı tehlikeye atmak istememiştir. İngiliz Hükümeti ayrıca himayesi altında kurulan Irak ve Filistin yönetimlerinin borç yükü altına girmek istemeyeceklerini de fark etmiştir.

Lord Banbury Duyun-u Umumiye İdaresi'nin Türk Hükümeti tarafından ortadan kaldırılıp kaldırılmadığını sormuştur. Lord Arnold bu soruya daha sonra cevap vereceğini ve Lord Banbury'nin

antlaşmadan memnun olmadığını fark ettiğini söylemiştir. İngiliz Hükümeti'nin birkaç yıldır Türkiye'deki durum nedeniyle büyük meblağlar harcadığını hatırlatarak, tahvil sahipleri daha fazla kar etsin diye hükümetin antlaşmayı bir kenara iterek yeni masraflara yol açmak istemediğini ifade etmiştir. Lozan Konferansı sırasında yapılan görüşmelerde Yabancı Tahvil Sahipleri Konseyi üyelerinin de olduğunu söyleyerek, bu üyelerin antlaşma ile getirilen düzene itiraz etmediklerini dile getirmiştir (İngiltere Parlamento Arşivi, 1924, s. 553).

İngiliz Hükümeti'nin, tahvil sahiplerinin istekleri nedeniyle barışı riske atmaya niyetli olmadığı burada bir kez daha göze çarpmaktadır.

Lord Arnold 1912 yılına kadar İngiliz Hükümeti'nin İngiliz tahvil sahiplerini her zaman desteklediğini ifade etmiştir. Balkan Savaşlarına rağmen bu politikanın devam ettiğini ancak Birinci Dünya Savaşı ile birlikte değişim yaşandığını belirtmiştir. Lord Arnold, İngiltere'nin işgal ettiği Osmanlı topraklarında gelirlere el koyduğunu ve Duyun-u Umumiye merkezine göndermediğini hatırlatmıştır. Ödeme yapılması durumunda paranın düşmanın ellerine teslim edileceğini ifade etmiştir (İngiltere Parlamento Arşivi, 1924, s. 554).

İngiltere Irak ve Filistin'i ele geçirdikten sonra bölgedeki gelirlere el koyarak savaş için kullanmıştır. Osmanlı borçları üzerinden gelir elde eden tahvil sahipleri bu durumdan zarar etmişlerdir. Bu mesele İngiltere de sık sık tartışma yaratmıştır.

Lord Arnold, Ankara Hükümeti'nin Duyun-u Umumiye'yi ortadan kaldırdığını, Muharrem Kararnamesini ve 1903 yılında hazırlanan kararnameyi tanımadığını ifade etmiştir. İngiliz Maliye Bakanı'nın 5 Mayıs günü yaptığı açıklamada bu durumun Lozan Antlaşması'na uygun olmadığını söylediğini hatırlatmıştır. Lord Arnold Muharrem ve 1903 kararnameleriyle Osmanlı gelirlerinin Duyun-u Umumiye'ye bırakıldığını ancak 1920 yılında Ankara Hükümeti'nin kontrolü altındaki topraklarda bu duruma son verdiğini ifade etmiştir. Lord Arnold ayrıca Duyun-u Umumiye'nin bu durumu protesto ettiğini ancak bir sonuç alamadığını dile getirmiştir. Birkaç hafta önce Türk Hükümeti'nin İstanbul ve çevresindeki Duyun-u Umumiye şubelerine de son verdiğini belirtmiştir. Şu anda İngiliz Hükümeti'nin duruma müdahil olmadığını ancak diğer devletlerin tutumuna göre tavır alacağını bildiğini söylemiştir. Lord Banbury İngiliz Hükümeti'nin diğer devletler ile birlikte tahvil sahiplerinin haklarını korumak için harekete geçip geçmeyeceğini sormuştur. Lord Arnold Duyun-u Umumiye'nin kendi temsilcileri olduğunu ve gerekli görüşmeleri yapacağını ifade etmiştir. İngiliz Hükümeti'nin izleyeceği politika hakkında konuşmak için henüz erken olduğunu da dile getirmiştir (İngiltere Parlamento Arşivi, 1924, s. 555).

Lord Arnold'un ifadelerinden İngiliz Hükümeti'nin Duyun-u Umumiye ve borçlar meselesini uluslararası bir sorun olarak gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Lord Arnold İngiliz Hükümeti'nin tek başına hareket etmeyeceğini açıklamaktan çekinmemiştir. Sorunun başka ülkeleri de ilgilendirdiğini ifade ederek eleştirilerden kaçınmak istemektedir.

Sonuç

Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar, Duyun-u Umumiye İdaresi ve Sevr Antlaşması'nda yer alan Mali Komisyon ortadan kaldırılmıştır. Bu durum Avrupalı alacaklıları endişelendirmiştir. Özellikle İngiltere'de Yabancı Tahvil Sahipleri Konseyi İngiliz Hükümeti üzerinde baskı kurarak Duyun-u Umumiye İdaresi'nin devam ettirilmesi için girişimde bulunulmasını istemiştir. Konsey ayrıca Lozan Antlaşması ile getirilen düzenin değiştirilmesi gerektiğini de savunmuştur. Yaşanan bu itirazlar Lozan Antlaşması'nın İngiliz Parlamentosu'nda onaylanmasını geciktiren nedenlerden biri olarak kabul edilebilir.

Buna karşılık İngiliz Hükümeti mevcut düzenin tahvil sahiplerini zarara uğratmadığını dile getirerek mevcut düzeni savunmuştur. İngiliz Hükümeti Lozan Antlaşması'nın çok zorlu bir süreç sonucunda imzalandığını, borç ödemeleri yüzünden barışın tehlikeye atılmayacağını ısrarla vurgulamıştır. Bu oturumdan kısa bir süre sonra İngiliz Parlamentosu Lozan Antlaşması'nı onaylamıştır.

Yabancı Tahvil Sahipleri Konseyi ile İngiliz Hükümeti arasında, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Ordusu'nun işgal ettiği Osmanlı topraklarına ait gelirler konusunda da anlaşmazlık yaşanmıştır. Konsey 1916-1918 yıllarına ait gelirlerin borç alacaklılarına ödenmesi gerektiğini savunmuş ancak İngiliz Hükümeti geçmişe dönük bir ödeme yapmaya yanaşmamıştır. Konseyin girişimlerine rağmen bu

Osmanlı borçları hakkında İngiliz Lordlar Kamarası'nda yapılan 21 Mayıs 1924 tarihli oturumun incelemesi, Ç., YÜKSEL

mesele Avam Kamarası'nda pek gündeme gelmemiş ancak Lordlar Kamarası'nda tartışılabilmiştir. Bu olay İngiliz Hükümeti'nin konunun üstünü örtmek istediği veya politikasında bir değişiklik yapmak istemediği şeklinde yorumlanabilir.

NOTLAR

1-İngiltere Parlamento tutanaklarına “www.hansard.millbanksystems.com” adresinden ulaşılabilir.

2-Lord Banbury of Southam: Frederick Banbury 1850-1936 yılları arasında yaşamış İngiliz iş adamı ve siyasetçidir. Siyasi yaşamını Muhafazakâr Parti’de geçirmiştir. 1924 yılından itibaren İngiltere Lordlar Kamarası üyesi olmuş ve bu görevi hayatının sonuna kadar sürdürmüştür.

3-Lord Arnold: Baron Sydney Arnold 1878-1945 yılları arasında yaşamış İngiliz siyasetçidir. Siyasi yaşamına Liberal Parti’de başlamıştır. 1922 yılında İşçi Partisi’ne katılmıştır. 1924 yılından itibaren İngiltere Lordlar Kamarası’nda yer almaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, K. (2019). Kırım Savaşı (1853-1856) döneminde propaganda: Rus popüler kültüründe savaş ve düşman imgesi. *Bilig*, 88, 113-136.
- Açba, S. (1995). *Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Afyoncu, E. (2001). 100 soruda Osmanlı borçları. *Popüler Tarih*, 13,17-21.
- Arslan, G. (2015). Osmanlı Devleti'nin dış borçları ve yeniden yapılandırma süreci (1930-1933). *History Studies*. 7(4), 1-23.
- Aşçı, H. (2016). Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı Borçları Meselesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 1649-1666.
- Aysal, N. (2013). Kırım Savaşı'nda Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı dış borçlarının tarihsel gelişimi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(53), 1-28.
- Birbudak, T. (2018). 1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı-Avusturya ilişkileri. *Bellekten*, 82(293), 241-264.
- Çetin, M. ve Kök, R. (2018). Kırım Savaşı örneğinde Osmanlı ordusunda gayrimüslimlerin istihdamı. *Bilig*, 85, 1-24.
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı Borçlarının ekonomik ve siyasi sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 137-159.
- Ergüder, B. (2020). Duyun-u Umumiye İdaresi'nin borç yönetiminden bir kesit: İkramiyeli tahviller. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(2), 470-485.
- Fişek, K. (1967). Osmanlı borçları üzerine düşünceler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 22(3), 157-164.
- Gürsoy, B. (1984). 100. yılında Duyun-u Umumiye İdaresi üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40(1-4), 17-59.
- İngiltere parlamento tutanakları (1924, 21 Mayıs). Lordlar Kamarası. *Ottoman Public Dept: Bondholders' Rights*, 57, 545-556.
- Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı mali tarihi hakkında tetkikler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kartopu, S. (2012). Duyun-u Umumiye İdaresi ve idareyle ilgili görüşler. *Global Journal of Economics and Business Studies*. 1(2), 32-40.
- Kazgan, G. (1999). *Tanzimat'tan. Yüzyıla Türkiye ekonomisi*. Altın Yayınları.
- Keskinkılıç, E. (2002). Duyun-u Umumiye İdaresi. *Türkler*, (Cilt 14, ss. 371-380). Yeni Türkiye Yayınları.
- Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin yükseliş ve çöküş sebeplerine genel bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 1-24.
- Kurnaz, Ş. (1989). Osmanlı borçları (1854-1954). *Milli Eğitim Dergisi*, 90, 63-73.
- Küçük, C., & Ertüzün, T. (1994). Duyun-u Umumiye. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 10, ss. 58-62). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Meray, S. (1971). *Lozan Barış Konferansı- tutanaklar belgeler*. C. 3, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Müderrişoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynakları*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Önsoy, R. (1999). *Mali tutsaklığa giden yol Osmanlı borçları (1854-1914)*. Turhan Kitabevi.
- Özdemir, B. (2009). *Osmanlı Devleti dış borçları*. Ankara Ticaret Odası Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve dünya kapitalizmi*. Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda paranın tarihi*. Türkiye Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sayar, N. (1977). *Türkiye imparatorluk dönemi mali olayları*. Met-Er Matbaası.

Ünlüöner, K. (1988). Cumhuriyet Dönemi borçları. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(4), 313-335.

Yıldırım, İ. (2001). On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı ekonomisi üzerine bir değerlendirme (1838-1918). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 313-326.

Yıldız, A. (2011). Osmanlı Devleti'nin borçlanmasında Osmanlı Bankası'nın rolü ve önemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 318-330.

Yılmaz, B. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nu dış borçlanmaya iten nedenler ve ilk dış borç. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 186-198.

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde işletme alanında yayımlanmış makalelerin bibliyometrik analizi

 Güliz AKSOY¹

Araştırma Makalesi
Gönderi Tarihi: 23.11.2020

Kabul Tarihi: 23.12.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusosder.830158>
Online Yayın Tarihi: 31.12.2020

Özet

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nin 1996-2020 yılları arasında yayımlanan makalelerin taranması neticesinde işletme alanında yayımlanan toplam 38 makale tespit edilmiştir. Araştırmada, yayımlanan 38 makalenin tamamının bibliyometrik analiz tekniği ile çeşitli parametreler çerçevesinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Amaç doğrultusunda işletme alanında yayımlanan makale sayısı, yazar sayısı, yazarların bağlı oldukları kurumlar, makalelerin anahtar kelimeleri, konuları, yazım dili, araştırma yaklaşımları ve kaynak sayıları bibliyometrik analiz ile analiz edilerek elde edilen bulgular yorumlanarak birtakım sonuçlar elde edilmiştir. İşletme alanında yayımlanan makalelerin daha çok iki yazar tarafından yazıldığı, yazarların ağırlıklı çoğunluğunun sırasıyla Akdeniz Üniversitesi'ne, Ege Üniversitesi'ne ve Ahmet Yesevi Üniversitesi'ne bağlı bulunduğu, makalelerin %36,84'sinin yönetim ve %26,32'sinin pazarlama alanlarında yazıldığı, anahtar kelime aralığının üç ve dokuz adet arasında değişiklik gösterdiği, makale başına ortalama 36 adet kaynak düştüğü, araştırma yaklaşımlarına göre makalelerin %68,42'sinin ampirik, %31,57'sinin kavramsal olduğu ve %89,47'sinin Türkçe dilinde yazıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik Analiz, Kavram- Yoğunluk Haritası, Bilig, İşletme

Bibliometric analysis of articles published in the field of business management in Journal of Social Sciences of The Turkic World

Abstract

As a result of scanning the articles published between 1996-2020 in bilig Journal of Social Sciences of the Turkish World conducted within the scope of the research, a total of 38 articles published in the field of business management were identified. In the research, it is aimed to examine all 38 published articles with bibliometric analysis technique within the framework of various parameters. In line with the purpose, a number of results have been obtained by analyzing the number of articles published in the field of business management, the number of authors, the institutions to which the authors are affiliated, the keywords, topics, writing language, research approaches and the number of references by bibliometric analysis. It has been observed that most of the articles in business management field are written by two authors. Majority of authors are members of Akdeniz University, Ege University and Ahmet Yesevi University respectively. %36,84 of the articles are in management field and %26,82 of the articles are in marketing field. Number of keywords are between three and nine, average resource number per article is thirty six. According to research approaches, %68,42 of articles are empirical, %31,57 are conceptual and %89,47 of articles are in Turkish language.

Keywords: Bibliometric Analysis, Concept- Density Map, Bilig, Business Management

¹ Dr. İşletme Doktora Programı Mezunu, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

1. Giriş

Tarihsel olarak kökenleri Batı'da yer alan bibliyometri, bibliyografyaların istatistiksel çalışmasından kaynaklanmaktadır (Osareh, 1996, s.149). Bibliyometrik çalışmalar bahse konu olan alanın dinamiklerini belirlemek, fikir vermek, yazarların, yayınların kapsamalarını belirlemek için kullanılmaktadır (Barik ve Jena, 2013, s.1). Bibliyometri belirlenmiş bir alanda yayımlanmış çalışmaları değerlendirmede analiz yöntemi olarak kullanılmaktadır (Şeref ve Karagöz, 2019, s.309). 1969 yılında Allan Pritchard ilk önce bibliyometri terimini matematik ve istatistiki yöntemlerin kitaplara ve çeşitli medya unsurlarına uygulanması olarak tanımlamaktadır (Pritchard, 1969, s.348). Bibliyometri terimi hızlı kabul görmüştür ve Dökümantasyon Dergisi'nde Robert A. Fairthorne makalesinde kullanmıştır (Lawani, 1981, s.294). Bibliyometrik, bibliyo ve metrik olmak üzere iki köke sahiptir. Bibliyo, Latince ve Yunanca kitap anlamına gelen "biblion" kelimesinden, metrik kelimesi Latince ve Yunanca ölçüm anlamına gelen "metrik" veya "metrikos" kelimelerinden türetilmiştir (Sengupta, 1992, s.76). Bibliyometrikler her türlü yazılı iletişimin, yazarlarının ve yayın kalıplarının incelenmesi ve ölçülmesi için bir araç olarak belirtilmektedir (Potter, 198, s.5). Bibliyometrik analizin gerçekleştirdiği araştırmalar neticesinde yazarların kurumları, makalelerin konuları, atıf yapılan kaynak türleri ve atıf yapılan yazarlar, kullanılan anahtar kelime yoğunlukları gibi verilerin tanımlayıcı istatistikleri ışığında disipline ait yapının genel özellikleri ortaya konmaktadır (Çetinkaya Bozkurt ve Çetin, 2016, s.232). Osareh (1996) makalesinde bibliyometrik analiz çalışmalarının iki çeşidinin olduğunu belirtmektedir. İlki, bilimsel araştırmalarda kullanılan atıfları, kaynakları atıf analizi ile değerlendirmeye alan değerlendirici bibliyometrik çalışmalardır. İkincisi, betimleyici bibliyometrik çalışmalar bilimsel araştırmaların konularına, yayımlanma tarihlerine, ülkelerine, yazar unvanlarına, anahtar kelimeler gibi çeşitli verilerin analizinin gerçekleştirildiği çalışmalardır (Tabak vd., 2016, s.119). Bibliyometrik araştırmalarda bibliyometrik yasalar (Braford Yasası, Lotka Yasası ve Zipf Yasası gibi), atıf analizi, araştırma performansının göstergeleri olmak üzere üç temel araştırma alanı bulunmaktadır (Diodato, 1994, s.14).

Hakemli bir dergi olan Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Social Sciences Citation Index, Social Scisearch, Journal Citation Reports/Social Sciences Edition, SCOPUS (Elsevier Bibliographic Databases, MLA (Modern Language Association) International Bibliography, CSA (Cambridge Scientific Abstracts (Sociological Abstracts Worldwide Political Science Abstracts, Linguistics and Language Behavior Abstracts), IBSS (International Bibliography of Social Sciences), ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi), TUBİTAK/ULAKBİM TR DİZİN veri tabanlarında taranıp, dizinlenmektedir (Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2020). Tarandığı veri tabanları itibarıyla sosyal bilimler alanında araştırma yapanlar için bu dergide makale yayımlamanın çok kıymetli olduğu düşünülmektedir. Gerçekleştirilen literatür taraması neticesinde, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nin işletme alanında yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizini içeren bir araştırmaya rastlanmamıştır. Çalışma bu bağlamda literatürde yer alan ilk çalışma olması sebebiyle özgün nitelik taşımaktadır.

Çalışmada, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde işletme alanında yayımlanan makalelerin bibliyometrik özelliklerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Buna ek olarak çalışma, tarandığı indeksler sebebiyle kıymetli bir bilimsel mecraya kabul gören Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde makale yayımlamayı isteyen işletme alanında araştırma yapan akademi ve iş hayatında yer alan araştırmacılara rehberlik etmeyi amaçlıyor olmasıyla önem arz etmektedir.

Beş bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, bibliyometrinin kavramsal açıklamaları yapılmıştır. İkinci bölümünde araştırmanın verilerinin elde edildiği makalelerden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde, araştırmada kullanılan yöntemden bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz yöntemi uygulanan makalelerden elde edilen bulguların tablolarda sunumu gerçekleştirilmiştir. Son bölümde, bulgular ışığında elde edilen sonuçlar değerlendirilmiş ve öneri sunulmuştur.

2. Araştırmaya konu olan makaleler

Araştırma verilerinin elde edildiği makalelere derginin elektronik ortamdaki erişim sayfasından ulaşılmıştır. Derginin 2019 ve 2020 yıllarına ait sayılarında işletme alanı kapsamında araştırmaya konu

olacak makalenin bulunmaması nedeniyle aşağıda verilen tablo 2018 yılında işletme alanında yayımlanan makale ile sonlandırılmıştır. Araştırmaya konu olan makaleler Tablo1’de verilmiştir.

Tablo1. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi’nde İşletme Alanında Yayımlanmış Araştırmaya Konu Olan Makaleler

Sayı/ Yıl	Yazar	Başlık	Konu
1/1996	Ayşe ÖZTEKİN	Yönetim ve Liderlik	İşletmenin önemli fonksiyonlarından olan yönetimin tanımı, yönetsel düşüncenin tarihsel gelişimi içine yönetimin anlamı, liderlik kavramı, liderlik kuramları ve lider tipleri kavramsal olarak ele alınmıştır.
7/1998	Cengiz KELEŞ	Kazakistan Finans Sistemi, Yapısı ve Özellikleri	Kazakistan’ın finansal yapısı fon arz eden ve fon kullanan kesimler, finansal kurallar, finansal araçlar, finansal kurumlar, bankacılık, kalkınma ve yatırım bankacılığı, sermaye piyasaları gibi çeşitli konu başlıkları çerçevesinde incelenmiştir.
11/1999	Mehmet DİKKAYA	Türk Cumhuriyetlerinde Yabancı Yatırımların Sektörel ve Ülkeler Arası Dağılımı	Ekonomik kalkınmada önem arz eden yabancı yatırımlar ve yatırım alanları kapsamında Türk Cumhuriyetleri incelenmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörler tespit edilerek bu çerçevede gereğince Türkiye’nin üstlenmesi gereken mühim roller üzerinde durulmuştur.
19/2001	Mahir NAKİP ve İlhami VURAL	Kazakistan Tüketicisinin Hayat Tarzı	Güney Kazakistan’da gerçekleştirilen Kazakistan tüketicisinin yaşam tarzını keşfederek; demografik özellikleri ile yaşam tarzları arasında farkın olup olmadığı tespit etmek amaçlanmış olup, 900 katılımcıyla yüz yüze anket gerçekleştirilmiştir.
26/2003	Zakir AVŞAR	Türkiye ve Türkiye Cumhuriyetleri Arasında Pazarlama İletişimi Açısından Tüketicinin Korunması Kalite ve Standardizasyonunun Önemi	Ülkeler ve topluluklar arasında güven ortamının oluşturulmasını, pekiştirilmesini sağlayacak sistemin kurulmasının gerekliliği ele alınmıştır.
29/2004	Nihat BATMAZ	Türkiye – Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler, Türk Müteşebbislerinin Bu Ülkede Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar	Kazakistan ve Türkiye arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerin analizi yapılarak; 1992-2002 yılları arasında Türk girişimcilerin Kazakistan’da yaptıkları yatırım boyutları ve karşılaşılan problemlerin neler olduğu tespit edilmesi amaçlanmış olup, 152 firmayla yüz yüze anket uygulanmıştır.

30/2004	Nilgün ANAFARTA ve Ayşe KURUÜZÜM	Türk Otomotiv Yan Sanayiinde Kalite Eğitiminin Etkinliğinin Ölçülmesi	Türk otomotiv yan sanayiinde örgüt çalışanlarına Toplam Kalite Yönetimi ve ISO 9000 kalite belgesi çerçevesinde gerçekleştirilen eğitimin etkinliği ve bu eğitimin örgütsel açıdan ortaya çıkardığı sonuçlar ortaya konmaya çalışılmış olup, araştırma verileri için 170 firmaya anket gönderilmiş fakat 133 anket değerlendirmeye alınmıştır.
31/2004	Sharzada AKHMETOVA ve Ardak SAKHANOVA	The Role of Non-Material Factors in Increasing Labor Productivity	Bakır eritme fabrikasında gerçekleştirilen araştırmada basit çalışma grubundaki sosyal-psikolojik durumlar ve üretime etkisi incelenmiştir. Üretimin ek yatırımlar gerçekleştirilmeksizin manevi faktörler aracılığıyla ne kadar yükseltilebileceği tespit edilmiştir.
33/2005	Belma GÜNERİ FİRLAR	Türkiye'de Milenyum Reklamları 'Ege Üniversitesi Gençliğinin İtici Reklam Temaları ve Ürünler Yönelik Tutumlarının Belirlenmesine İlişkin Bir Araştırma	Reklam temalarına ve reklamı yapılan ürünlere ilişkin tutumsal tepkilerin ilişkilendirilerek incelenmesi amaçlanmış olup, araştırma verileri anket yöntemi ile elde edilmiştir.
33/2005	Gökhan AKYÜZ ve M. Serhan SEKRETER	Türk İmalat Sanayiinin Bölgeler İtibariyle Verimlilik Farklılaşması ve Gruplanması	Türk imalar sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin buldukları bölgeler itibariyle toplam ve faktör verimlilikleri kıyaslaması yapılarak; verimlilik göstergeleri kapsamında nasıl bir kümeleme oluşturdukları incelenmiştir.
33/2005	Funda YAĞCI ve Özgün BENER	Girişimci Kadınların Demografik ve Genel Karakteristikleri ile Kadınları Girişimciliğe Motive Eden Faktörler	Girişimci kadınların demografik ve genel karakteristik özellikleri ile kadınları girişimciliğe motive eden faktörleri belirleyerek; potansiyel girişimci kadınlara elde edilen bulgular neticesinde çeşitli öneriler geliştirme amaçlanmış olup, Ankara Ticaret Odası'na kayıtlı girişimci 104 kadın ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir.
35/2005	Veli Denizhan KALKAN ve Halit KESKİN	KOBİ'lerde Bilgi Yönetimi Süreci ve Aracıları: Literatür Değerlendirmesi ve Bir Araştırma	KOBİ'lerde bilgi yönetimi araçlarının kullanım oranının tespiti ve hali hazırdaki durumunun değerlendirilmesi amaçlanmış olup, Gebze ve civarındaki KOBİ'lerde çalışan yöneticilerden anket yöntemi ile veri elde edilmiştir.
36/2006	Adnan DÖNMEZ ve Ayten ERSOY	Bağımsız Denetim Firmaları Bakış Açısıyla	Bağımsız denetim firmaları bakış açısıyla Türkiye'de ki bağımsız dış

		Türkiye Bağımsız Dış Denetim Sisteminin Değerlendirilmesi	denetim sisteminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır ve Sermaye Piyasası Kurulu tarafınca yetki verilen 78 bağımsız denetim firmasına anket uygulanarak veri toplanmıştır.
36/2006	Gaye ÖZDEMİR YAYLACI	Organizasyonlarda Kişilerarası İlişkilerde Etki Taktikleri ve Kullanımına İlişkin Literatür Çalışması	Organizasyonlarda kişilerarası ilişkilerde yukarı yönde kullanılan etki süreci kapsamlı sınıflandırmalar ve konuyla ilgili araştırma verileri aktarılması amaçlanmıştır.
37/2006	İ. Pelin DÜNDAR ve Belma GÜNERİ FİRLAR	İçsel Pazarlama ve Toplam Kalite Yönetimi Türkiye’deki Ulusal Basın İşletmelerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma	İçsel pazarlama kavramı açıklanarak toplam kalite yönetimi ile ilişkisi belirlenmesi amaçlanmıştır ve Türk basın işletmelerinden anket yöntemi ile veri elde edilmiştir.
38/2006	Sinem YEYGEL	Postmodern Toplumsal Yapının Pazarlamaya Getirdiği Yeni Boyut: Topluluk Pazarlaması (Tribal Marketing)	Postmodernizm kavramı ve pazarlamaya etkisi açıklanmıştır.
39/2006	Hakan KİTAPCI	Toplam Kalite Yönetiminde Karar Almaya Katılımın ve Örgütsel Bağlılığın Kişisel Performansa Etkisi	Örgütsel bağlılığın ve karar alma katılımının kişisel performansa etkisinin belirleme amaçlanmıştır ve araştırmada 54 işletme yöneticilerine anket yöntemi uygulanarak veri elde edilmiştir.
39/2006	Özlem ÖZKANLI ve Kızjibek NAMAZALİVA	Kırgızistan’da Faaliyet Gösteren Bazı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Yönetim Sorunları Üzerine Bir Araştırma	Kırgızistan’ın Bişkek ve Kant şehirlerindeki KOBİ’lerin karşılaştıkları yönetim sorunlarının tespit edilmesine amaçlanmıştır ve yönetim sorunlarının incelenmesine yönelik veriler anket yöntemi ile elde edilmiştir.
40/2007	Belma GÜNERİ FİRLAR ve İ.Pelin DÜNDAR	Gazete Reklamlarının Gençler Üzerindeki Etkisi	Gazete reklamlarının gençler üzerindeki etkisinin teorik ve pratik boyutuyla incelenmesi amaçlanmıştır.
42/2007	M. Ali GÜROL ve Akın MARŞAP	Geçmişte ve Günümüz Yaşamında Ücretsiz ve Ücretli İşgücü Olarak Kadın	Kadın girişimcilik, kadının toplum ve iş hayatındaki yeri açıklanmıştır.
42/2007	Necati CEMALOĞLU	Örgütlerin Kaçınılmaz Sonu: Yıldırma	Yıldırma kavramını inceleyerek yıldırmanın bireysel ve örgütsel nedenlerini açıklamak, işgörenlerin yaşadıkları yıldırma davranışlarını saptamak amaçlanan bu araştırma, literatür taraması niteliğinde gerçekleştirilmiş bir araştırmadır.
42/2007	Abdulvahap BAYDAŞ	Pazarlama Açısından Markanın Finansal Değeri ve Dış Ticaret İşletmelerinde Bir Uygulama	Pazarlama açısından markanın finansal değerini oluşturma ele alınmış olup; Kahramanmaraş ilinde faaliyet gösteren dış ticaret firmalarının marka ve markanın

			finansal değerini oluşturma çalışmalarına verdikleri önem derecesini belirlemek amaçlanmıştır.
49/2009	Salih ERCAN ve İsmail GÖKDENİZ	Girişimciliğin Gelişim Süreci ve Girişimcilik Açısından Kazakistan	Girişimciliğin kavramsal ve tarihsel açıklaması yapıldı; Kazakistan'da girişimcilik açısından değerlendirilmiştir.
50/2009	Şermin ŞENTURAN ve Esra MANKAN	Ücretin İş Yerindeki Yıldırma Olgusu Üzerindeki Etkisi	Turizm ve sağlık sektörü çalışanları üzerinde ücret hedef alınarak yapılan yıldırma davranışlarının görülme durumu ve görülme sıklığının tespiti amaçlanmıştır ve ücret ile yıldırma davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için kullanılacak veriler anket yöntemi ile elde edilmiştir.
53/2010	Ayşe KURUÜZÜM, Sezgin IRMAK ve Emre İPEKÇİ ÇETİN	İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz	İmalat ve hizmet sektörlerinde çalışanların kişisel-demografik ve kişisel-psikolojik özellikler yönünden işe bağlılıkları arasındaki farklılıklarının belirlenmesi amaçlanmış olup araştırmada tekstil, makine, kimya ve gıda sektörlerinde faaliyet gösteren firmalardan veriler anket yöntemi ile elde edilmiştir.
55/2010	H. Bahadır AKIN	Türkiye'de İş Yapma Ortamının Girişimcilik ve Ekonomik Özgürlükler Açısından Değerlendirilmesi	Çeşitli kurumların yıllardır yayımladıkları ekonomik özgürlükler, yolsuzluk, rekabet ve iş yapma endeksleri göz önünde bulundurularak; bu endekslerden kabul görmüş olanları kapsamında bir analiz yapılması amaçlanmıştır.
56/2011	Yavuz DEMİREL ve Zeliha SEÇKİN	Örgütsel Adaletin Bilgi Paylaşımı Üzerine Etkisi: İlaç Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma	Örgütsel adalet ile çalışanların bilgi paylaşımları arasındaki ilişkinin varlığının tespiti amaçlanmış olup, veriler İstanbul'da ilaç sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın 138 çalışanından anket yöntemi ile elde edilmiştir.
56/2011	Adnan DÖNMEZ ve Ayten ERŞOY	Bağımsız Denetim Sürecinde Analitik İnceleme Prosedürleri: Türkiye'de SPK'dan Yetki Almış Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma	Analitik inceleme prosedürlerinin ve tekniklerinin, Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yetkilendirilmiş Türkiye'deki denetim firmalarında hangi ölçüde ve ne amaçlarla uygulandığının ve varsa uygulama sırasında rastlanan sorunların neler olduğunun tespiti amaçlanmıştır ve araştırma verileri SPK tarafınca yetki verilen 32 denetim firmasından anket yöntemi ile elde edilmiştir.
57/2011	Cem Harun MEYDAN, H. Nejat BASIM ve Fatih ÇETİN	Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Bağlılığın Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Türk Kamu Sektöründe Bir Araştırma	Örgütsel adaletin ve örgütsel bağlılığın tükenmişliğin üzerine etkisi kurgulanan yapısal eşitlik modeli çerçevesinde tespiti amaçlanan bu araştırmada veriler

			Türkiye’de kamu sektöründe çalışan 114 yöneticiden yüz yüze görüşme ile elde edilmiştir.
59/2011	Şule ÇİVİTÇİ	Kırgızistan ve Türkiye Gençlerinin Giysi Satın Alma Davranışlarının Karşılaştırılması	Kırgız ve Türk gençlerin giysi satın alma davranışlarını, giysi tercihlerini, düşüncelerini, moda ve markaya bakış açılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Veriler üniversitede okuyan 318 öğrenciden anket yöntemi ile elde edilmiştir.
64/2013	Turhan KORKMAZ, Emrah İsmail ÇEVİK ve Nüket KIRCI ÇEVİK	Satın Alma Gücü Paritesinin Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan İçin Geçerliliği: Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi	Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan’da satın alma gücü paritesi hipotezinin geçerliliği geleneksel birim kök ve eşbütünleşme testleri ile yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve eşbütünleşme testleriyle araştırılmıştır.
67/2013	Akif TABAK, Ünsal SİĞRI, Tolga TÜRKÖZ	Öz Liderlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması Çalışması	Anderson ve Prussia (1997) tarafından geliştirilen (Self-Leadership Questionnaire-SLQ) daha sonra Houghton ve Neck (2002) tarafından doğrulayıcı çalışmaları yapılan Revize Edilmiş Öz Liderlik Ölçeği’nin (Revised Self-Leadership Questionnaire-RSLQ) Türkçe’de güvenilirlik ve geçerliğini tespit etmek amaçlanmıştır, araştırma verileri üç farklı örneklem grubundan elde edilmiştir.
69/2014	Selay Ilgaz SÜMER ve M. Mithat ÜNER	Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Psikolojik Mesafe	Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri karşılıklı olarak gerçekleştirdikleri ithalat ve ihracat faaliyetlerinin incelenmesi ve ilgili ülkeler arasındaki psikolojik mesafenin belirlenmesi amaçlanmıştır.
80/2017	Arzu UĞURLU KARA ve Enver AYDOĞAN	Ahilikte Psikolojik Sermaye Davranışı	Psikolojik sermayenin örgütsel başarının elde edilmesinde ve rekabet avantajı yaratmada önemine vurgu yapılmıştır.
81/2017	Haesun PARK ve Chong Jin OH	Interdependency of Business Cycle between Turkey and the Selected Central Asian Countries	Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Rusya, Çin, İran ve AB ülkelerinin endüstriyel üretimde ilişkisel bağının olup olmadığı dinamik karşılıklı bağımlılık vektör hata düzeltme modeli ve endüstriyel üretim indeksi aylık verileri kullanılarak ölçülmüştür.
82/2017	Mahir NAKİP ve Aytaç GÖKMEN	An Empirical Survey of Consumer Ethnocentrism in Kazakhstan and the Preference of Consumers on Imported Products	Kazakistan’da tüketici etnosentrizminin incelenmesi amaçlanan ve örneklem büyüklüğü 503 kişi olan araştırmada veriler anket yöntemi ile elde edilmiştir.

83/2017	Alparslan NAS	Branding and National Identity: The Analysis of "Turkey: Discover The Potential" Campaign	Türkiye'nin 2015 yılında "Türkiye: Gücünü ve Potansiyelini Keşfet" sloganıyla gerçekleştirdiği ulus markalama kampanyasının marka kimliği, logo ve reklam çerçevesinde analiz edilmesi amaçlanmıştır.
87/2018	Seyil NAJİMUDİNOVA, Azamat MAKSÜDİNOV, Kenan ÖZDEN, Elşen BAĞIRZADE ve Raşid TAZHİBAYEV	Değişen Dünyada Değişmeyen Değerler: Türk Cumhuriyetlerinde Üniversite Öğrencilerinin İş Etiğine Yönelik Tutumları	Kırgızistan, Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan özelinde belirlenen üniversitelerin işletme bölümünde eğitim gören öğrencilerin iş etiğine yönelik tutumlarının belirlenmesi amaçlanmış olup, araştırma verileri anket yöntemi ile elde edilmiştir.

3. Yöntem

Bibliyometrik analizde kullanılan başlıca yöntemler şu şekilde sıralanmaktadır (Polat vd., 2019, s.47):

- 1- Atıf Analizi,
- 2- Bibliyografik Eşleştirme,
- 3- Ortak Atıf Analizi,
- 4- Bibliyometrik Haritalama Yöntemi.

Araştırmada bibliyometrik analiz yöntemlerinden bibliyometrik haritalama yöntemi kullanılmıştır. Makale yayımlayan yazarların bağlı oldukları kurum dağılımlarını, makale içeriklerinin konu bazında dağılımı bibliyometrik haritalama yöntemi ile incelemektedir. Araştırmada Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nin 1996-2020 yılları arasında yayımlanan işletme alanındaki makaleler birtakım parametreler kapsamında incelenmiştir. Nitel analiz yönteminin kullanıldığı betimsel nitelikte olan bu araştırma Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 24 yılda işletme alanında gelişimsel sürecin incelenmesi sebebiyle önem arz etmektedir. Araştırmanın temelini oluşturacak makalelerin incelenmesi için öncelikle Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'ne elektronik ortamdan erişim sağlanarak işletme alanında yazılmış olan makaleler belirlenmiştir. Araştırmanın verileri, 1996-2020 yılları arasında yayımlanan sayılarda gerçekleştirilen gerekli tarama neticesinde işletme alanında yayımlanan toplam 38 makale taranarak elde edilmiş ve bibliyometrik analiz bu makalelere yönelik gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin sıklıklarına ve yüzdelerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Araştırmanın kısıtı dergide işletme alanında yayımlanan makalelerin incelemeye tabii tutulmasıdır. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında yayımlanmış işletme alanındaki makalelerin bibliyometrik analizi nasıldır? sorusu araştırma problemi olarak tanımlanmıştır. Araştırma problemini yanıtlamaya yönelik araştırmada kullanılan bibliyometrik göstergeler aşağıda sıralanmıştır:

- 1- Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nin 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makale sayısına göre dağılımı nasıldır?
- 2- Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makalelerin yazar sayısına göre dağılımı nasıldır?
- 3- Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında makale yayımlayan yazarların bağlı oldukları kuruma göre dağılımı nasıldır?
- 4- Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makalelerin anahtar kelimelerine göre dağılımı nasıldır?
- 5- Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makalelerin konularına göre dağılımı nasıldır?
- 6- Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makalelerin yazım diline göre dağılımı nasıldır?

- 7- Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makalelerin araştırma yaklaşımlarına göre dağılımı nasıldır?
- 8- Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makalelerin kaynak sayılarına göre dağılımı nasıldır?

4. Bulgular

Araştırmanın bu aşamasında Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan 38 makale araştırma problemini yanıtlamaya imkan sunacak çeşitli parametreler kapsamında incelenecek olup; makalelere yönelik gerçekleştirilen bibliyometrik analizin bulgularına yer verilmiştir.

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nin 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makale sayısına göre dağılımı Tablo2'de verilmiştir. İşletme alanında en fazla makalenin 2006 yılında yayımlandığı tespit edilmiştir.

Tablo2. Makalelerin Yayımlandığı Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	N	%
1996	1	2,63
1997	-	-
1998	1	2,63
1999	1	2,63
2000	-	-
2001	1	2,63
2002	-	-
2003	1	2,63
2004	3	7,89
2005	4	10,52
2006	7	18,42
2007	3	7,89
2008	-	-
2009	2	5,26
2010	2	5,26
2011	4	10,52
2012	-	-
2013	2	5,26
2014	1	2,63
2015	-	-
2016	-	-
2017	4	10,52
2018	1	2,63
2019	-	-
2020	-	-
Toplam	38	100

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makalelerin yazar sayısına göre dağılımı Tablo3'te verilmiştir. 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makalelerin tek yazar veya çok yazarlı olma durumlarına göre 14 makalenin tek yazar tarafından, 24 makalenin ise iki ve üzeri yazar tarafından yazıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Makalelerin Yazar Sayılarına Göre Dağılımı

Sayı	N	%
1 Yazarlı	14	36,84
2 Yazarlı	19	50
3 Yazarlı	4	10,52
5 Yazarlı	1	2,63
Toplam	38	100

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında makale yayımlayan yazarların bağlı oldukları kurumlara göre dağılımı Tablo4'te verilmiştir. Dergide 1996-2020 yılları arasında işletme alanında makale yayımlayan yazarların birbirinden farklı kurumlarda görev yaptığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Yazarların Kurumlara Göre Dağılımı

Kurum Adı	N	%
Ahmet Yesevi Üniversitesi	6	8,69
Marmara Üniversitesi	2	2,89
Radyo ve Televizyon Üst Kurulu	1	1,44
Pamukkale Üniversitesi	1	1,44
Akdeniz Üniversitesi	11	15,94
Kazak Ekonomi Üniversitesi	1	1,44
Kazakistan İşletme, Ekonomik, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü	1	1,44
Hacettepe Üniversitesi	2	2,90
Ege Üniversitesi	7	10,14
Yüksek Teknoloji Enstitüsü	3	4,35
Ankara Üniversitesi	2	2,90
Selçuk Üniversitesi	1	1,44
Gazi Üniversitesi	4	5,80
Kırıkkale Üniversitesi	3	4,35
Zonguldak Karaelmas Üniversitesi	1	1,44
İzmir Üniversitesi	1	1,44
Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi	1	1,44
Aksaray Üniversitesi	2	2,90
Kara Harp Okulu	3	4,35
Başkent Üniversitesi	3	4,35
Bülent Ecevit Üniversitesi	3	4,35
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	1	1,44
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	1	1,44
Çankaya Üniversitesi	2	2,90
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	2	2,90
İstanbul Gelişim Üniversitesi	1	1,44
Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	1	1,44
Kore Konkuk Üniversitesi	1	1,44
Kore Hankuk Üniversitesi	1	1,44
Toplam	69	100

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makalelerin konularına göre dağılımı Tablo5'te verilmiştir. İncelenen makalelerin konu dağılımı makale başlığı, özet ve anahtar kelimelere göre belirlenmiştir.

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisinde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makalelerin ele aldıkları konuların dahil olduğu işletme alt konu alanlarına bakıldığında

Tablo 6. Makalelerin Araştırma Yaklaşımlarına Göre Dağılımı

Yıl	Kavramsal	Ampirik
1996	1	-
1998	1	-
1999	1	-
2001	-	1
2003	1	-
2004	-	3
2005	-	4
2006	2	4
2007	2	2
2009	1	1
2010	1	1
2011	-	4
2013	-	2
2014	-	1
2017	2	2
2018	-	1
2019	-	-
2020	-	-
Toplam	12	26

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan 38 makaleden 12'sinin tercih ettiği araştırma yaklaşımı kavramsal iken; 26'sının tercih ettiği araştırma yaklaşımının ampirik olduğu tespit edilmiştir.

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında işletme alanında yayımlanan makalelerde kullanılan kaynak sayılarına göre dağılımına bakıldığında, araştırma esasını temel alan bilimsel makalelerin tamamı kaynakçaya sahip olup, işletme alanında yayımlanan 38 makale için toplamda 1.378 kaynaktan istifade edildiği tespit edilmiştir. En çok kaynak sayısına sahip olan makalede 96 adet, en az kaynak sayısına sahip olan makalede ise 13 adet kaynak kullanıldığı ve makale başına ortalama 36 kaynak düştüğü bulgulanmıştır.

5. Sonuç

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde 1996-2020 yılları arasında yayımlanan işletme alanındaki makaleler çeşitli bibliyometrik parametreler çerçevesinde incelenmiştir. SSCI indekste taranan Türkiye çıkışlı bir dergi olan Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde makale yayımlamak isteyen araştırmacılara rehber niteliğinde olacak olan araştırma bulguları neticesinde birtakım sonuçlar elde edilmiştir.

Değerlendirmeye tabii olan makalelerin yıllara göre dağılımına bakıldığında yılları izleyen bir istikrarın mevcut olmadığı, en çok 2006 yılında işletme alanında makale yayımlandığı tespit edilmiştir. Yayımlanan makalelerin yazar sayılarına bakıldığında %50'sinin iki yazarlı, %38,84'ünün tek yazarlı olduğu tespit edilmiştir. Yazarların bağlı oldukları kurumlar değerlendirildiğinde en üretken kurumun Akdeniz Üniversitesi olduğu, bu kurumu sırasıyla Ege Üniversitesi'nin ve Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin izlediği görülmüştür. Makalelerin %36,84' ünün yönetim, %26,32' sinin pazarlama, %10,53' ünün üretim, %10,53'ünün finans alanlarında yazıldığı gözlemlenmiştir. Derginin gelecek yıllara ait sayılarında işletme alanında makale yayımlamak isteyen araştırmacıların araştırma alanlarını bu hususta belirlemeleri önerilmektedir. Yazı dili olarak %89,47'sinin Türkçe, %10,53'ünün İngilizce dillerinde yazılmış olması buna ek olarak İngilizce yazılan makalelerin yalnızca iki tanesinin yabancı yazarlar tarafından yazılmış olması ayrıca bu alanda makale yayımlayan yazarların çoğunluğunun ulusal kurumlarda görev yapıyor olması dergiye işletme alanında küresel katkının sınırlı olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Fakat yayın ilkesi gereğince İngilizce ve Rusça özetlerin de makaleye dahil edilmesi makalelerin uluslararası görünürlüğünde artırıcı etki yaratmaktadır. Makalelerin ağırlıklı çoğunluğunda ampirik araştırma yaklaşımının tercih edildiği tespit edilmiştir. Değerlendirmeye alınan makalelerde en az üç, en çok dokuz sözcükten oluşan anahtar kelime varlığı ile derginin anahtar kelime hususunda sahip

olduğu anahtar kelimenin en az beş, en çok sekiz sözcükten oluşması yayın ilkesi ihlalinin gerçekleşmiş olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışma, araştırmacılara SSCI indekste taranan dergide işletme alanında yayımlanan makaleleri bibliyometrik parametreler açısından değerlendirme imkanı sunarak alana katkıda bulunabilmektedir. Araştırmacılar çalışmada araştırmaya konu olan makaleleri inceleyerek bu bağlamda kendi çalışmalarına yönelik bir yol haritası çizebilirler.

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nde işletme alanında yayımlanan makale yazarlarının hangi kaynak türlerinden faydalandığı ve dergide yayımlanan makalelerden kimlerin faydalandığının tespiti için literatür kullanımının ölçümünde değerlendirici bibliyometrik analiz yöntemlerinden atıf analizi bununla birlikte işletme alanında yayımlanan makalelerde ele alınan konuların çalışıldığı bağlamların tespiti için de içerik analizlerinin yapılması alana sunacağı yüksek katma değer açısından araştırmacılara önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Yesevi Üniversitesi (2020). <http://bilgi.yesevi.edu.tr/index.php?menu=17>
- Akhmetova, S., & Sakhanova, A. (2004). The role of non-material factors in increasing labor productivity. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 37-50.
- Akın, H. B. (2010). Türkiye’de iş yapma ortamının girişimcilik ve ekonomik özgürlükler açısından değerlendirilmesi. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 21-49.
- Akyüz, G. & Sekreter, M. S. (2005). Türk imalat sanayiinin bölgeler itibariyle verimlilik farklılaşması ve gruplanması. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 63-84.
- Anafarta, N., & Kuruüzüm, A. (2004). Türk otomotiv yan sanayiinde kalite eğitiminin etkinliğinin ölçülmesi. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 9-26.
- Avşar, Z. (2003). Türkiye ve Türkiye Cumhuriyetleri arasında pazarlama iletişimi açısından tüketicinin korunması kalite ve standardizasyonunun önemi, *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 45-76.
- Barik, N. & Jena, P. (2013, October 7). Bibliometric analysis of journal of knowledge management practice, 2008-2012. *Library Philosophy and Practice (e-journal)*, 1020, 1-11. <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/1020>
- Batmaz, N. (2004). Türkiye–Kazakistan arasındaki ticari-ekonomik ilişkiler, Türk müteşebbislerinin bu ülkede yaptıkları yatırımların boyutu ve karşılaştıkları sorunlar. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 83-104.
- Baydaş, A. (2007). Pazarlama açısından markanın finansal değeri ve dış ticaret işletmelerinde bir uygulama. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 127-150.
- Cemaloğlu, N. (2007). Örgütlerin kaçınılmaz sonu: Yıldırma. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 111-126.
- Çarıkcı, O., & Yaman B. (2019). Muhasebe finans öğrencileri üzerine yapılan araştırmaların bibliyometrik analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), 359-381. <https://doi.org/10.9775/kauibfd.2019.015>
- Çetinkaya Bozkurt, Ö. & Çetin, A. (2016). Girişimcilik ve kalkınma dergisi’nin bibliyometrik analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), 229-263. http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/COMU/1668/ozlem_cetinkaya_makale.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Çivitçi, Ş. (2011). Kırgızistan ve Türkiye gençlerinin giysi satın alma davranışlarının karşılaştırılması. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 97-122.
- Demirel, Y. & Seçkin, Z. (2011). Örgütsel adaletin bilgi paylaşımı üzerine etkisi: İlaç sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 56, 99-119.
- Dikkaya, M. (1999). Türk Cumhuriyetlerinde yabancı yatırımların sektörel ve ülkeler arası dağılımı. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 1-30.
- Diodato, V. (1994). *Dictionary of bibliometrics*. New York, The Haworth Press.
- Dönmez, A., & Ersoy A. (2006). Bağımsız denetim firmaları bakış açısıyla Türkiye bağımsız dış denetim sisteminin değerlendirilmesi. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 69-91.
- Dönmez, A., & Ersoy, A. (2011). Bağımsız denetim sürecinde analitik inceleme prosedürleri: Türkiye’de SPK’dan yetki almış denetim firmaları üzerine bir araştırma. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 56, 121-142.
- Dündar, İ. P., & Güneri Fırlar, B. (2006). İçsel pazarlama ve toplam kalite yönetimi Türkiye’deki ulusal basın işletmelerinin değerlendirilmesine yönelik bir araştırma. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 131-153.
- Ercan, S. & Gökdeniz, İ. (2009). Girişimciliğin gelişim süreci ve girişimcilik açısından Kazakistan. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 49, 59-82.
- Güneri Fırlar, B. (2005). Türkiye’de milenyum reklamları Ege Üniversitesi gençliğinin itici reklam temaları ve ürünlere yönelik tutumlarının belirlenmesine ilişkin bir araştırma. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 23-43.
- Güneri Fırlar, B. & Dündar, İ. P. (2006). Gazete reklamlarının gençler üzerindeki etkisi. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 17-33.
- Gürol, M. A. & Maşrap, A. (2007). Geçmişte ve günümüz yaşamında ücretsiz ve ücretli işgücü olarak kadın. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 95-109.
- Kalkan, V. D., & Keskin, H. (2005). KOBİ’lerde bilgi yönetimi süreci ve araçları: Literatür değerlendirmesi ve bir araştırma. *bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 173-206.

- Keleş, C. (1998). Kazakistan finans sistemi yapısı ve özellikleri. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 193-215.
- Kitapçı, H. (2006). Toplam kalite yönetiminde karar almaya katılımın ve örgütsel bağlılığın kişisel performansa etkisi. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 73-86.
- Kuruüzüm, A., Irmak, S., & İpekçi Çetin, E. (2010). İşe bağlılığı etkileyen faktörler: İmalat ve hizmet sektörlerinde karşılaştırmalı bir analiz. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, 183-198.
- Korkmaz, T., Çevik, E. İ., & Kırıcı Çevik, N. (2013). Satın alma gücü paritesinin Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan için geçerliliği: Birim kök ve eşbütünlük analizi. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 64, 259-284.
- Lawani, S. (1981). Bibliometrics: Its theoretical foundations, methods and applications, *Libri*, 31(4), 294-315. <https://doi.org/10.1515/libr.1981.31.1.294>
- Meydan, C. H., Basım, H. N., & Çetin, F. (2011). Örgütsel adalet algısı ve örgütsel bağlılığın tükenmişlik üzerine etkisi: Türk kamu sektöründe bir araştırma. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 175-200.
- Najimudinova, S., Maksudunov, A., Özden, K., & Bağırzade, E. (2018). Değişen dünyada değişmeyen değerler: Türk Cumhuriyetlerinde üniversite öğrencilerinin iş etiğine yönelik tutumları. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 87, 129-156.
- Nakip, M., & Vural, İ. (2001). Kazakistan tüketicisinin hayat tarzı. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 1-20.
- Nakip, M., & Gökmen, A. (2017). An empirical survey of consumer ethnocentrism in Kazakhstan and the preference of consumers on imported products. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 82, 65-90.
- Nas, A. (2017). Branding and national identity: The analysis of “Turkey: Discover The Potential” campaign. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 83, 201-224.
- Osareh, F. (1996). Bibliometrics, Citation analysis and co-citation analysis: A review of literature. *Libri*, 46(3), 149-158. <https://doi.org/10.1515/libr.1996.46.3.149>
- Özdemir Yaylacı, G. (2006). Organizasyonlarda kişilerarası ilişkilerde etki taktikleri ve kullanımına ilişkin literatür çalışması. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 93-112.
- Özkanlı, Ö., & Namazalieva, K. (2006). Kırgızistan’da faaliyet gösteren bazı küçük ve orta ölçekli işletmelerde yönetim sorunları üzerine bir araştırma. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 97-125.
- Öztekin, A. (1996). Yönetim ve liderlik. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 183-194.
- Park, H., & Jin Oh, C. (2017). Interdependency of business cycle between Turkey and the selected central Asian countries. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 81, 79-104.
- Polat, Z. A., Saraçoğlu, A., & Duman, H. (2019). Harita Dergisi’nin bibliyometrik analizi, *Harita Dergisi*, 161, 46-56. <https://www.harita.gov.tr/images/dergi/makaleler/ce60df26502270c.pdf>
- Potter, W. G. (1981). Introduction to bibliometrics. *Library trends, Ideals*, 30(1), 5-8. <http://hdl.handle.net/2142/7179>
- Sengupta, I. N. (2009). Bibliometrics, informetrics, scientometrics and librmetrics: An overview. *Libri*, 42(2), 75-98. <https://doi.org/10.1515/libr.1992.42.2.75>
- Sümer, S. I., & Üner, M. M. (2014). Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki psikolojik mesafe. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 69, 239-262.
- Şeref, İ., & Karagöz, B. (2019). Scopus veri tabanına dayalı bibliyometrik değerlendirme: Mevlâna Celâleddin Rumî üzerine yapılan araştırmalar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 298-313. <https://doi.org/10.29000/rumelide.541024>
- Şenturan, Ş. & Mankan, E. (2009). Ücretin iş yerindeki yıldırma olgusu üzerindeki etkisi. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 153-168.
- Tabak, A., Sigri, Ü., & Türköz, T. (2013). Öz liderlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması çalışması. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 67, 213-246.
- Tabak, A., Öztürk, T., & Barbak, A. (2016). Kamu politikası disiplininin kavramsal gelişimini bibliyometri kullanarak anlamak mümkün mü?: 1980-2014 döneminin bilimsel haritalama

- analizi. *EUL Journal of Social Sciences*, 7(2), 117- 143. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/263055>
- Uğurlu Kara, A., & Aydoğan, E. (2017). Ahilikte psikolojik sermaye davranışı. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 80, 217-237.
- Yağcı, F., & Bener, Ö. (2005). Girişimci kadınların demografik ve genel karakteristikleri ile kadınları girişimcilğe motive eden faktörler. *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 85-100.
- Yeygel, S. (2006). Postmodern toplumsal yapının pazarlamaya getirdiği yeni boyut: Topluluk pazarlaması (Tribal marketing). *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 197-228.

“Suç ve Ceza” ile “Takva”da çevre, suç ve suçluluk

 Ertuğrul BOSTANCI¹

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi:30.10.2020

Kabul Tarihi:17.12.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusosder.818764>

Online Yayın Tarihi:31.12.2020

Özet

Rus yazar Dostoyevski'nin 1866 yılında yazdığı “Suç ve Ceza” romanında insanı suç işlemeye sevk eden faktörler arasında çevrenin önemli bir yer tuttuğu gözlenmektedir. Aynı şekilde Özer Kızıltan'ın 2006 yılında vizyona giren “Takva” filminde kendi halinde mütebedeyin bir insanın çevresel faktörler sebebiyle yaşadığı değişim anlatılmaktadır. Her iki eserde maneviyatı kuvvetli iki baş kahramanın esas itibarıyla para ve yoksulluk sebebiyle suç işlemeleri, suçluluk duygusunun kendilerinde yarattığı manevi sıkıntılar dikkat çekmektedir. Bu çalışmada çevresel faktörlerin suç ve suçluluk duygusu üzerindeki etkileri karşılaştırmalı edebiyat incelemesi yöntemiyle ele alınacaktır. Kahramanların yaşadıkları toplumu oluşturan fiziki dış çevre ile kahramanların ilişki içerisinde olduğu kişilerden oluşan çevre bir bütün olarak ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Suç ve Ceza, Takva, Çevresel Faktörler, Para, Suç ve Suçluluk

Environment, crime and guilt in “Crime and Punishment” and “Takva: A man's fear of god”

Abstract

In the novel “Crime and Punishment” written by Russian writer Dostoyevsky in 1866, it is observed that the environment has a prominent place among the factors that prompt people to commit crimes. Likewise, Özer Kızıltan's film “Takva” (Takva: A Man's Fear of God) released in 2006, tells the story of a simple pious man's transformation due to environmental factors. In both of these works, two highly spiritual protagonists' involvements in crime mainly due to money and poverty, and the emotional distress caused by the feelings of guilt draw attention. In this study, the effects of environmental factors on guilt and sense of guilt will be discussed with the method of comparative literature review. The physical external environment that constitutes the society in which the heroes live and the environment that the heroes are in contact with will be handled and analyzed as a whole.

Keywords: Crime and Punishment, Takva (Takva: A Man's Fear of God), environmental factors, money, crime and feeling of guilt

¹ Öğretim Görevlisi, Ankara Üniversitesi, DTCF, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, arturhoca@gmail.com

Giriş

Rus ve dünya edebiyatının kuşkusuz en büyük yazarlarından biri olan Dostoyevski (1821-1881) Rus İmparatorluğunun en zor döneminde yaşamış ve yazarlığını icra etmiştir. Dostoyevski *Suç ve Ceza* romanını 1865 yılında yazmaya başlar, 1866 yılında tamamlar. Rahimov suç ve suçluluğun farklı kavramlar olduğundan bahisle işlenmiş her suçun insanın düşünülmüş bir faaliyetinin sonucu olduğunu, genelde hiçbir suçun siyasi, hukuki, sosyal, manevi ve ahlâkî hayatın diğer olaylarıyla ilişkisi olmadan ortaya çıkamayacağını veya yok olamayacağını, suçluluğun ise çok yönlü ve her şeyden önce içsel özelliklere ve gelişme özelliklerine sahip sosyal ve hukuki bir olay olduğunu belirtmektedir (Rahimov, 2014, ss. 40-42). Kızmaz, *Bütünleşik Suç Kuramları* isimli çalışmasında suç olgusunun analizinde sosyo-ekonomik şartların yanı sıra bireysel özelliklerin (kişilik bozuklukları, düşük zekaya sahip olma, sinirlilik vb), yerleşim yerinin nitelikleri (uyuşturucu, fuhuş, ahlaki kayıtsızlık v.b gibi sapkın davranışların yoğun olarak gerçekleştiği çöküntü veya kriminojen alanların olup olmaması), kültür ve dinsel yapı, toplumdaki enformel ve formel denetim unsurlarının etkinliği gibi çok sayıda değişkenin suçta etkili olduğunu ifade etmektedir (Kızmaz, 2016). Büyük maddi sıkıntılar çeken üniversite öğrencisi Raskolnikov, kafasında geliştirdiği teoriye göre topluma hiçbir faydası olmayan tefeci yaşlı kadını öldürerek hem kendini hem de yoksulluğu sebebiyle kendisini sevmeyen biriyle evlenme hazırlığı içindeki kız kardeşini kurtaracaktır. Bu eyleminde kendini suçlu görmediği gibi haklı bile saymaktadır. Dini, sosyolojik, ekonomik, psikolojik faktörler insanı suç işlemeye sevk edebilecek önemli unsurlardır. Dostoyevski bu sosyolojik, psikolojik ve senfonik romanında yüce bir amaç uğruna da olsa tasarlanarak işlenen bir cinayetten duyulan pişmanlığı, bir ceza hukukçusunun sadece maddi delil toplamakla yetinmesinin doğru olmadığını, aynı zamanda suçlunun psikolojisiyle de ilgilenilmesi gerektiğini, kişinin aklıyla bulaştığı suçtan yine aklıyla çıkabileceğini göstermek istemiştir.

Hukuk fakültesi mezunu Özer Kızıltan (1963-2020), Lütfü Akad, Duygu Sağıroğlu gibi sinemacılaran dersler almış ve ilk yönetmenlik denemesi olan *Takva* ile sinema dünyasına adımını atmıştır. *Takva*: “Allah’tan korkmak, dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp, buyurduklarını yerine getirmek” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011, s. 2254) anlamına gelmektedir. *Takva* filmi, 43. Antalya Altın Portakal Film Festivali’nde En İyi Senaryo ve En İyi Yardımcı Erkek Oyuncu dalları dahil olmak üzere toplam dokuz ödül almıştır, Toronto Film Festivali’nde ise Kültürel Yenilik Ödülü’nün sahibidir. Sözen, Mihail Bahtin (1895-1975)’in geliştirdiği Yunanca ‘kronos’ (zaman) ve ‘topos’ (yer) sözcüklerinin birleşiminden oluşan ve zaman-mekân anlamına gelen, roman ve sinemada yaygın olarak kullanılan kronotop kavramından bahisle sinemada yer, mekân, zaman kavramının anlatının atmosferini yaratmada çok baskın ve gerekli olduğunu ifade etmektedir (Sözen, 2008). Ona göre yönetmenler daha filmin en başından itibaren seyircileri filmin gerçekliğine sokabilmek için öykünün geçtiği mekân ve zamana dair bilgiler vererek onları bu ambiyansın içine almaya çalışırlar. *Takva*’da Muharrem’in yaşadığı mekânlar, evi, iş yeri, dergâh, eski İstanbul mimarisi gözetilerek sunulmuştur. Filmin senaristi Önder Çakar, kendisiyle yapılan bir söyleşide mekânın, çağdaş sinemanın en temel ayaklarından birini oluşturduğunu, yönetmenin anlatmak istediği duyguyla paralel gelişen mekân ve dekorasyon kullanımının çok önemli olduğunu ifade etmiş ve *Takva* filminde mekân kullanımının çok başarılı olduğunu vurgulamıştır (Çakar, 2006). Filmde Muharrem karakterini canlandıran Erkan Can olağanüstü bir oyunculuk performansı sergilemektedir. Şeyh karakterini canlandıran Meray Ülgen ve Rauf karakterini canlandıran Güven Kıraç’ın oyunculukları da takdire şayandır. Görüntü yönetimi, müziğin gelişen sahnelere göre doğru kullanımı, bunalım ve delirme sahnelerinde yaşanan kopukluklar, kırmızı ve sarı rengin ustaca kullanımı gibi konular, filmi teknik açıdan da değerli kılmaktadır.

1. “Suç ve Ceza” ile “Takva”da çevre

Çevre: “Kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam; Bir kimse ile ilişkisi bulunanlar, muhit; hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2011, s. 527). Necla Aytür realist romancıların 19. yüzyılda gelişen bilimsel anlayışın da desteğiyle çevreye farklı bir gözle baktıklarını, romanda anlatılan olayların geçtiği ‘fiziki çevre’ye büyük önem verdiklerini belirtir. Ona göre realistlerin fiziki çevreye önem verişlerinin temelinde yatan gerçek, fiziki çevreyi hakkıyla yansıtmaktan çok, bireysel ve toplumsal serüveni, çevreye bağlı olarak ve çevrenin etkisiyle değişen bireyi anlatmaktır. Çünkü onlar insanın ancak fiziki çevreyle birlikte tanımlanabileceğine inanıyorlardı (Aktaran Mehmet Tekin, 2018, s. 143). *Suç ve Ceza* romanında ve *Takva* filminde de çevreye bağlı olarak ve çevrenin etkisiyle değişen birey anlatılmaktadır.

Suç ve Ceza romanı, Raskolnikov'un "Temmuz başlarında çok sıcak bir gün, akşama doğru S... Sokağı'ndaki bir pansiyonda kiraladığı küçük odasından" ev sahibiyle karşılaşmaktan korkarak dışarı çıkmasıyla başlar. Kahramanımızın yaşadığı oda "beş katlı bir evin çatı katındadır ve odadan çok bir dolabı andırmaktadır" (Suç ve Ceza, s. 1). "Ezici bir yoksulluk" içindeki Raskolnikov kira borcunu ödeyememenin verdiği rahatsızlıktan kaçarak kurtulur.

Takva, Kuran'daki: "De ki: değişmeyen gerçek geldi, sahte ve tutarsız olan yıkılıp gitti. Zaten sahte ve tutarsız olan er ya da geç yıkılıp gitmek zorundadır..." (İsra suresi 81) ayetini epigraf olarak alır. Film sabah ezanının okunmasıyla birlikte saat bile kurmadan kalkan Muharrem'in abdestini alıp huşu içinde namazını kılmasıyla başlar. Muharrem, İstanbul'un yoksul bir semtinde baba yadigarı bir evde anlarıyla mutlu ve mesut bir hayat sürmektedir.

Suç ve Ceza'da olay yeri 1860'lı yılların Rusya'sının başkenti Saint-Petersburg'dur. Petersburg, 1703 yılında Çar 1. Petro tarafından kurulmuş, Neva nehri ve 42 ada üzerinde konumlanmış, 55 kanal ve 500'e yakın köprüsüyle Venedik görünümünde bir şehirdir. Kuzey kutbuna yakın bir yerde bulunmaktadır. Başkent olduğu için hem bürokrasinin merkezidir hem de cazibe merkezidir, inşaat faaliyetleri yoğun olarak devam etmektedir.

Boğucu bir hava, sıcak, yapı iskeleleri, tuğlalar, kireç tozları, itişip kakışan kalabalık... o özel, pis yaz kokusu... Hele kentin bu bölgesinde sayıları oldukça kabarık olan meyhanelerden yayılan dayanılmaz içki kokusu, henüz iş zamanı olmasına karşın, adım başında rastlanan sarhoşlar, tablonun iğrenç ve iç karartıcı rengini tamamlıyor gibiydi (Suç ve Ceza, s. 2)

Hukuk fakültesi üçüncü sınıf öğrencisi Raskolnikov bir süredir parasızlık yüzünden okula da gitmemektedir. Kirasını ödeyemediği ve ev sahibi tarafından kendisine yemek verilmediği için iki gündür açtır. Kafasında geliştirmekte olduğu bir düşünce yüzünden yaklaşık bir aydır kılık kıyafetine özen göstermez.

Öylesine kötü giyimliydi ki, alışık biri bile bu derece yırtık pırtık şeylerle güpegündüz sokakta dolaşmaya utanırdı. Ancak burası insanın kılık kıyafetiyle hiç kimseyi şaşırtmayacağı bir semtti. Samanpazarı'nın yakınlığı, şu bilinen evlerin çokluğu, hele Petersburg'un bu merkezi semtinin cadde ve sokaklarını dolduran işçi, esnaf, sanatkâr takımı, buranın genel görüntüsünü öyle tiplerle renklendirirdi ki yabancı birinin görülmesi kimsede şaşkınlık uyandırmaz, kimsece yadırganmazdı. (Suç ve Ceza, s. 3)

Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'yı yazmadan önce sahibi olduğu "Vremya" dergisi kapatılır, "Epoha" adıyla yeni bir dergi kurar, bir yıl sonra o da batır, üstüne bu dergilerin işlerini takip eden ağabeyi Mihail ölür, aynı yıl karısı da ölür. Dostoyevski, ağabeyinin borçlarını üstlenir. Hapse girmemek için Avrupa'ya kaçır. Haziran 1865'te malları açık artırmayla satılır. Bu sırada ikinci evliliğini yapar. Kaldığı odanın parasını ödeyemeyecek kadar yokluğa düşer. Böyle bir durumda Wiesbaden'de *Suç ve Ceza*'yı yazmaya başlar. Dostoyevski 10 Ağustos 1865 tarihinde Wissbaden'den A.P. Suslova'ya yazdığı mektupta: "Bana artık yemek, çay, kahve verilmeyeceğini sabah erkenden bildirdiler. Gidip sordum. Şişman bir Alman olan otel sahibi yemeği "hak etmediğimi", yalnızca çay verileceğini söyledi. Dünden beri yemek yemedim ve sadece çayla besleniyorum... Çay da berbat mı berbat, semaversiz getiriyorlar. Elbiselerimi ve ayakkabılarımı temizlemiyorlar, çağırdığımda gelmiyorlar... Bir Alman için parasızlıktan ve borcunu zamanında ödememekten daha büyük bir suç yoktur." (Batyuto vd.,1985, s. 129) demektedir. Bu söylem de "...İki hafta vardı ki ev sahibi kadın ona yemek vermeyi kesmişti..." (Suç ve Ceza, s. 33) ifadeleriyle karşılaştırılınca eserin otobiyografik özellikler taşıdığı söylenebilir.

Muharrem, İstanbul'un Sur İçi bölgesinde, fakir insanların yaşadığı Fatih semtinde ahşap bir evde oturmaktadır. Evinde ihtiyacını karşılayacak eşyalar mevcuttur. Kıyafetleri eski, fakat temizdir. Orta yaşın üstünde olmasına rağmen evlenmemiştir. Kendini dine adamıştır. Düzenli aralıklarla "Ahmet İsmail Efendi Kültür-Araştırma Vakfı" külliyesinde yapılan zikir toplantılarına gider. Evde, işyerinde, sokakta, kısacası her yerde maneviyatla bağını koparmamaya çalışır. Çuval ticareti yapan Ali Bey'in yıkık dökük bir handaki işyerinde gazete okumakta, patronun gelişiyi birlikte saygılı bir edayla onu karşılamakta ve kahvesini söyleyip dükkânın bir köşesinde elinde tespih ibadetine devam etmektedir. Tespihle yaptığı zikrin hesabını kibrit çöpleriyle tutmakta, gelen çay ve kahvelerin hesabını da kapı girişindeki panoya astığı küçük kâğıda işlemektedir. Muharrem'in bildiği hesap budur.

Raskolnikov gerçekleştirmeyi tasarladığı eylem için keşif çalışması yapar. Tefeci kadın Alyona İvanovna'nın yaşadığı eve gider: “Küçük küçük dairelere bölünmüş olan bu evde terziler, çilingirler, aşçı kadınlar gibi her türden esnaf, çeşit çeşit Almanlar, başına buyruk yaşayan sokak kızları, küçük memurlar ve benzerleri oturmaktadır, dar ve karanlık merdivenleri vardır.” (Suç ve Ceza, s. 5). Tefecinin dairesi ise kendi olumsuz kişiliğine rağmen tertemizdir, duvarları sarı kâğıtla kaplıdır, mobilyalar ve döşemeler ovulmuştur. Çiftçi'ye göre sarı renk “bir meydan okuma rengidir. Özellikle zihinsel meydan okumayı sever.” (Çiftçi, 2018). Tefeci kadının davranışlarında bu kadar net ve kararlı oluşu bu açıdan da düşünülebilir. Aynı rengin Raskolnikov açısından ise “nevrotik ve duygusal davranışların rengi” veya “açık düşünme ve hızlı karar vermede, ani fikirler bulmada yardımcı” olduğu değerlendirilebilir.

Marmeladov'un kızı Sonya, sarhoş ve sorumsuz babası ile çaresizlik ve yokluktan dolayı üç çocuğuyla ortada kalmış veremli üvey annesi Katerina İvanovna'ya bakabilmek için -biraz da üvey annesinin zoruyla- fahişeliğe başlamıştır. Bu yüzden de oturdukları evde istenmediği için başka bir eve çıkmak zorunda kalmıştır. Bu, iki odalı bir evin tahta perdelerle ayrılmış bir odasıdır. Marmeladov meyhanede Raskolnikov'a bu odayı şöyle anlatmaktadır: “Kendisi (Sonya) Terzi Kapernaumov'un evinde bir oda kiraladı, orada kalıyor. Kapernaumov topal ve kekemedir. Kalabalık bir ailesi vardır ve aile üyelerinin tümü kekemedir. Karısı bile kekemedir. Ve bunlar, tüm aile bir tek odada kalırlar.” (Suç ve Ceza, s. 22). Burada Dostoyevski'nin bir hata yaptığı, ya da Marmeladov'un sarhoşken böyle bir yanılığa düştüğü düşünülmektedir. Zira Dördüncü bölümün IV alt bölümünde Raskolnikov Sonya'yı ziyarete gittiğinde aralarında geçen diyalogta: Sonya, “ailenin yedi çocuğu olduğundan, yalnızca en büyüklerinin kekeme olduğundan, ötekilerin kekeme olmadığından” bahseder (Suç ve Ceza, s. 395). Yoksulluğun, üstelik başkentteki yoksulluğun görmezden gelinemeyecek boyutta olduğu bir ortam anlatılmaktadır.

Marmeladov'un yaşadığı ev de bir dairenin bölünmüş odasıdır: “Zaten tüm odada hepsi hepsi iki sandalye, muşamba kaplı çok eski bir divan ve bunun önünde de boyasız, örtüsüz bir mutfak masası vardı.” (Suç ve Ceza, s. 29). Ne tesadüf ki bina sahibi zengin bir Alman olan Kazıyol'dur, daire sahibi Amalya Lippevehzel de dedesi Alman olan dul bir kadındır. Randevuevi sahibi Luiza İvanovna da bir Almandır. Svidrigaylov'un evinde pansiyoner olarak kaldığı ve adı kirli işlere karışmış Madam Ressler de Almandır. Kapitalizmle daha önceden tanışmış bu insanlar Rusya'nın başkentinde mülkler edinip kira geliri elde ederken, randevuevleri işletip ülke gençliğinin bedenlerini satarken, toplumun öz evlatları akıllara bile durgunluk verecek bir yoksulluk ve sefalet içinde yaşamaktadırlar.

Raskolnikov'un odası içler acısı bir hâldedir:

Altı adım uzunluğunda bir kafesi andırıyordu odası. Sararmış, toz içindeki duvar kâğıtları tümünden kabarmıştı ve durum odaya pek acıklı bir görünüş veriyordu. Tavanı öylesine alçaktı ki, biraz uzun boylu bir adam burada ayakta durmaktan korkardı; insana sürekli olarak kafasını çarpacağı hissi veriyordu. Eşyalar da odanın kendisine uygundu: Doğru dürüst onarılmamış üç eski sandalye; köşede, üzerinde birkaç kitap ve defter bulunan boyalı bir masa... Ve son olarak uzunlamasına hemen hemen bütün duvarı, genişlemesine ise odanın neredeyse yarısını kaplayan, bir zamanlar basma kaplı olduğu anlaşılan ve Raskolnikov'a yatak ödevi gören hantal, yırtık pırtık bir divan... (Suç ve Ceza, s. 33)

Bahtin'e göre Dostoyevski'nin yapıtlarında eylem öncelikle *yukarı, aşağı, merdiven, eşik, lobi, merdiven sahanlığı* gibi krizin, köklü değişimin ve beklenmedik yazgı dönüşümünün gerçekleştiği, kararların verildiği, yasak çizginin ötesine geçildiği, kişinin yenilediği veya öldüğü “noktalar”da geçer:

Dostoyevski skandal ve alaşağı ediş sahneleri dışında, bir evin veya odaların iç mekânlarını, sınırlardan, yani eşikten uzak mekanları, kamuya açık meydanın yerini alan iç mekânları (oturma odası veya salon) neredeyse hiç kullanmaz. Dostoyevski, içinde rahat yaşanan, güzel döşenmiş ve istikrarlı olan her türlü mekânın, eşikle ilintisiz her şeyin “üstünden atlar”: Çünkü tasvir ettiği hayat böyle mekanlarda geçmiyordür. Dostoyevski bir malikâne-ev-oda-apartman-aile yazarı değildir. Eşikle ilintisiz, içinde rahat yaşanan mekânlarda insanlar biyografik zamanda biyografik bir hayat sürerler: Doğar, çocukluk ve gençliklerini geçirir, evlenir, çocuk sahibi olur, ölürlür. Dostoyevski işte bu biyografik zamanın “üstünden atlar” Her şeyden önce, Raskolnikov esasen bir eşikte yaşıyordu: Küçük odası, bir “tabut”, doğrudan doğruya merdiven sahanlığına açılır; Raskolnikov dışarı çıktığında bile odasını asla kilitlemez (yani odası kapalı-

olmayan iç mekândır). Bu “tabut”ta biyografik bir hayatın sürdürülmesi mümkün değildir - burada, yalnızca krizler deneyimlenebilir, nihai kararlar verilebilir, ölünebilir veya yeniden doğulabilir. (Bahtin, 2002, s. 241)

Rauf’un, Muharrem’in yaşadığı eve gelip dergâha taşınmasını teklif etmesi üzerine Muharrem bayağı kaygılanır. Şimdiye kadar bu evin dışında hiçbir yerde kalmamıştır. Dünya değiştirmek onu korkutur. Yeni görevinde mahcup olmama kaygısı taşıyan Muharrem: “Uff, ne zor işlermiş bunlar, ben öylece yaşayıp gidiyordum işte.” der. Sonuçta eşyalar toplanır ve Rauf’un kılavuzluğunda dergâha gelinir. Burada kendisine ayrılan dar odaya yerleşen Muharrem: “Kim bilir burada kimler kimler kaldı. Ne müritler ne dervişler. Onların ruhları burada. Anacığımın babacığımın ruhları evde kaldı. Şimdi ben burada dervişlerin ruhlarıyla yaşayacağım.” dedikten sonra ellerini açıp duaya başlar: “Allah’ım beni utandırma, bana yardım et, beni koru.” (Takva).

Raskolnikov annesinin mektubunu alıp kız kardeşinin kendisi ve annesi için bir fedakârlıkta bulunacağını ve ahlaksız biriyle (Lujin) evleneceğini öğrenince gelişi güzel yürümeye başlar. Bu sırada şehrin varlıklı bölümüne gelmiştir. Buradaki tablo, yaşadığı çevreyle taban tabana zıttır:

Burada ne boğucu hava, ne pis kokular, ne de meyhaneler vardı... Arada bir yeşillikler içine gömülmüş bir daçanın önünde duruyor, çitler arasından uzakta, balkonlarda, teraslarda güzel giyimli kadınlarla, bahçede koşuşan çocukları seyrediyordu. Çiçekler özellikle ilgisini çekiyordu, her şeyden çok çiçeklere bakıyordu. Lüks arabalara, ata binmiş kadınlara, erkeklere rastlıyordu, bunları meraklı gözlerle izliyor, ama daha gözden yitmeden hepsini unutuveriyordu... (Suç ve Ceza, s. 65)

Raskolnikov’un kendisiyle hesaplaşıp kafasında geliştirdiği fikri uygulamaktan vazgeçtiği bir sırada evine Samanpazarı’ndan dolaşarak gitmesi sırasındaki ortam şöyle aktarılmaktadır:

Samanpazarı’nın o pislik içindeki dayanılmaz kokulu avluları dolaylarında, en çok da meyhanelerin çevresinde, her türden esnaf, sanatkâr, tüccar, serseri dolaşıyordu. ... Buralarda hiç kimse onun o dökülen kılığına küçümseyerek bakmazdı, kimsenin dikkatini çekmeden, kimsenin ayıplamasından korkmadan dilediğin gibi dolaşabilirdin buralarda... (Suç ve Ceza, s. 75)

Marmeladov’un talihsiz bir kaza sonrası ağır yaralandığı ve tesadüfen oradan geçmekte olan Raskolnikov’un onu tanıması sayesinde evine götürülmesi sonrasında ailenin yoksulluğu şu satırlarla gözler önüne serilmektedir:

...Haftada iki kez, hatta bazen daha sık, Katerina İvanovna geceleri çamaşır yıkardı; çünkü artık o duruma düşmüşlerdi ki, değişecek yedek çamaşırıları hemen hiç yoktu; aile üyelerinin her birinin ancak birer kat çamaşırı vardı. Ve pislik, Katerina İvanovna’nın hiçbir zaman katlanmadığı bir şeydi. Evde pislik görmektense, geceleyin herkes uyurken çamaşır yıkamak, ıslak çamaşırıları odanın içine gerdiği iplerde kurutmak ve sabaha herkese temiz çamaşır vermek gibi gücünü aşan yorgunluklara katlanmayı yeğlerdi... (Suç ve Ceza, s. 221)

Realistlerde mekân, olaylar için gerekli fon aracı olmanın ötesinde işlevsel bir özellik kazanır: bakılan yer, bakan kişinin konumunu (psiko/kültürel konumunu) yansıtan bir ayna olur (Tekin, 2018, s. 145). “Biliyor musun Sonya, alçak tavanlar, daracık odalar insanın aklını ve ruhunu öylesine boğar ki!..” (Suç ve Ceza, s. 521).

Svidrigaylov’un Petersburg için: “Burası bir yarı deliler kenti.”, “Petersburg kadar insan ruhu üzerine karanlık, şiddetli ve tuhaf etkiler yapan kente pek az rastlanır. Bir tek iklimin etkisini düşünün, yeter!” (Suç ve Ceza, s. 584) sözleri de iklimsel faktörlerin suça iten davranışlar üzerinde etkili olduğunu anlatmaktadır.

Gerek *Suç ve Ceza*’daki gerekse *Takva*’daki mekânlar çok renkli mekânlar olarak göze çarpmaz. Aynı Petersburg Puşkin’in veya Gogol’ün eserlerinde daha renkli tasvir edilirken *Suç ve Ceza*’da kahramanın psikolojik durumunu tamamlarcasına okuyucunun karşısına soğuk, renksiz ve sorunlu bir şehir çıkar. Muharrem’in tarikat tarafından görevlendirilmeden önceki sıradan hayatı, eski mahallesi, evi, işi ve dergâhtaki zikir ayinleri aktarılırken her şey normal seyrinde akıp gitmektedir. *Takva*’da Muharrem’in tarikatta görev almasıyla birlikte evini bırakıp dergâha taşınması, burada aldığı görev

gereği maddi konularla daha çok uğraşması, onu maneviyattan uzaklaştırmış, takvasını zedelemiştir. Muharrem’i cinnete götüren en önemli etkenlerin başında çevre gelmektedir. Yeni fikirler geliştiren ve kendini üstün bir varlık olarak görme yanışına düşen Raskolnikov, bu fikirlere eğitim gördüğü üniversite çevresinde sahip olmuştur. Yaşanan ekonomik sıkıntılar, dar, pis mekânlarda geçen öğrencilik hayatı, bu fikirleri uygulamaya geçirmesinde onu haklı çıkarmaya yarayan başlıca etkenler olmuştur.

2. “Suç ve Ceza” ile “Takva”da suç ve suçluluk

Suç: “Törelere, ahlak kurallarına aykırı davranış; yasalara aykırı davranış, cürüm” (TDK, 2011, s. 2166), Suçluluk: “Suçlu olma durumu, mücrimlik” (TDK, 2011, s. 2167); Suçluluk duygusu ise: “Kişinin ahlaki, dini kuralları çiğnediğini sezmesi sonucu bilinçli veya bilinçsiz olarak kapıldığı ve kendisiyle ilgili değer yargılarını sarsan duygu, suçluluk hissi.” (TDK, 2011, s. 2167) şeklinde ifade edilmektedir.

Takva’da “Ahmet İsmail Efendi Kültür-Araştırma Vakfı” külliyesinde Şeyh, en güvendiği yardımcısı Rauf’la konuşmaktadır. Muharrem, Şeyh’in dikkatini çekmiştir. Şeyh, vakfın mülklerinin kira gelirlerinin toplanması işini Rauf’tan alıp Muharrem’e vermek istemektedir. Rauf da bu arada ilmini artıracaktır. Şeyh, Muharrem’le ilgili kararını verir:

Muharrem zikri aksatmamıştır, takva sahibi, gönlü açık, imanı tamdır, lakin ilmi zayıftır, onun gönlü açık: Zihin açıklığı ile yapılan işlere şeytanı bulaştırırsın, dünya işlerini yapmak için zihin açıklığı değil, kalp açıklığı gereklidir. Sen ona yardımda kusur etme, senin aklın onun yapacaklarına yeter. O işini yaparken sen de ilmine iyice dal. Şimdi ona sıradanlığının sıra dışı olduğunu öğretmek lazım. Bu konuda da ona en yakın arkadaş, bana da en büyük yardımcı sensin. (Takva)

Ancak bu karar alınırken Muharrem ortada yoktur ve kendisinin de fikri alınmamıştır. Muharrem’in hayatını alt üst edecek süreç böylece başlatılmış olur. Kendisine “sıradanlığının sıra dışı oluşu” öğretilmektedir. Bu konuşma sırasında Şeyh’in makamındaki yatay ve dikey düzlemlerdeki simetri dikkat çeker. Yanan iki şöminenin üstünde birbirine dönük iki “vav” harfi, dinin metaforu, ateş ise dünyeviliğin metaforudur. Şeyh’in ayrılırken Rauf’a: “Gel bakayım şüpheni alayım.” derken resimdeki “vav” harfleri gibi yüz yüze gelmeleri de ilginçtir. Vav harfi tasavvufta, anne karnındaki cenin, çocuğun anneye bağlılığı, sadakat, dürüstlük gibi kavramlara karşılık gelir.

Raskolnikov, uğradığı bir meyhanede Marmeladov soyadını taşıyan “ellisini geçmiş, içki içmekten şiş yüzü sararmış, hatta yeşilimsi bir renk almış, bakışlarında bir heyecan, hatta zekâ kıvılcımları olan, ama aynı zamanda deliliğe benzeyen bir şeylerin de yanıp söndüğü” (Suç ve Ceza, s. 12) biriyle tanışır. Marmeladov, düzgün konuşmasıyla Raskolnikov’a kendisi, eşi, kızı ve eşinin çocukları, yaşantıları hakkında bir nutuk çeker. Bu monologta: “Sefillik yüz karasıdır, yoksullukta yaradılıştan gelen soylu duygularınızı koruyabilirsiniz, sefillikte ise asla!” sözleri yoksulluğun insan doğasında yarattığı tahribatı açıklar mahiyettedir. Ailesine ait parayı gizlice alıp içkiye yatırdığı için beş gündür eve gitmekten korkan bu adam, öz kızının (Sonya) bile vesikalı olduğunu, kendisinin ondan para aldığını itiraf eder. Dostoyevski’nin başlangıçta *Sarhoşlar* ismiyle yazmayı düşündüğü ve baş kahramanının Marmeladov olduğu *Suç ve Ceza*, yazar tarafından üç kez ciddi değişikliğe tabi tutulmuştur (Grossman vd., 1957, s. 578).

Takva’da zikir sahnesindeki saflar toplumsal sınıflarla karşılaştırılabilir. Zira kafalardaki takkeler farklılık göstermektedir. Zikir aslında çevre-toplum değerlerinin metaforudur, bir varolma biçimidir. Farklı toplumlarda benzer şekilleri görülebilir, hareketler vecd içinde sorgulamadan yapılır. Bardak öpülür, el öpülür, ama neden öpülüyor diye kimse sorgulamaz. Şeyh’in destur vermesiyle Rauf, filmdeki ilk zikir sahnesini başlatır. Muharrem’in kafasında beyaz dantel örgü bir takke bulunmaktadır. Zikir sırasında bir mahfilin gerisinde kırmızı renkli başörtüsü takmış bir kadın kafası görünür. Bu, sonradan olacakları haber verme olarak yorumlanabilir: Çünkü kırmızı, şeytanın rengidir.

Zikir yapılan gece Muharrem’in rüyasına bir kız girer. Bu kızla yüzünü görmeden birlikte olur. Bu rüya, Freud’un en çok bastırılan ya da bastırılmak zorunda kalınan içgüdülerin cinsel kökenli olduğunu düşünüp buna libido demesi ile bağlantılıdır. Hem rüyadan hem de gusül abdesti almak

zorunda kalmasından dolayı rahatsızlık duyar. Muharrem'in suçluluk duygusu işte tam da burada başlar. Hemen yıkanır, tövbe eder, tespih çeker, bir türlü gözüne uyku girmez.

Bir albay kızı olan ve soyluların gittiği okullarda öğrenim görmüş olan Katerina İvanovna gençliğinde bir subaya gönül vermiş, onun uğruna ailesine yüz çevirip kaçmıştır. Kocasını çılgın gibi sevmesine rağmen adam kumarbaz çıkmış, mahkemelere düşmüş, kadına şiddet uygulamıştır. “Kocasının ölümünden sonra uzak, kuş uçmaz, kervan geçmez bir taşra kasabasında üç küçük yavrusuyla kalakalmış”, çok yoksulluk çekmesine rağmen “kendisinin bile tarif edemeyeceği bir durumda bulunan” bu kadına acıyan ve bu acıya kayıtsız kalamayan Marmelodov evlenme teklifinde bulunmuştur. “Onun gibi iyi eğitim görmüş, tanınmış bir aile kızının kendisiyle evlenmeye razı olabilmesi için ne korkunç bir sefalet içinde olması gerektiğini” ifade eden Marmelodov, teklifini kabul etmesine sebep olarak Katerina İvanovna'nın “gidebilecek başka hiçbir yerinin olmayışı”nı gösterir (Suç ve Ceza, s. 18).

“Küçük, el kadar bir çocukken babasının Ali Bey'in babasına teslim ettiği” Muharrem, işyerinde içi geçmiş uyuklarken patronu Ali Bey'e yakalanır. Bundan da büyük bir suçluluk duygusuna kapılır. Ali Bey elinde hesap makinesi dünyevi işler yaparken Muharrem elinde tespih boş bulduğu her an zikirle uğraşmaktadır. Mütevazı evinde yemeğini ısıtır, sobasını yakar, tabağını güzelce sıyırır, verdiği nimetler için Tanrı'ya şükreder, yine tespihini alır, zikir hesabını da yanında hesap makinesi olmasına rağmen basit bir kâğıda yazar. Tam çayını demleyip içecekken kapısını Rauf çalar. Akşam Ankara'dan gelen misafirler için zikir yapılacağını, oraya gidebileceklerini söyleyince Muharrem bir şaşkınlık yaşar, fakat çabuk toparlar. Çaydan sonra dergâha giderken Rauf'un “Efendi hazretlerinin zikrullahtan sonra Muharrem'le hasbihal yapmak istediğini, zikirden sonra hemen kalkmaması gerektiğini” söylemesi üzerine Muharrem başka bir şaşkınlık yaşayıp olduğu yerde kalır. Tam dergâh kapısından girerken kırmızı şapka giymiş meczup Devran, Muharrem'e çarpar. Bu da aslında ilerde olacak kötü şeyleri işaret eden ikinci belirtidir. Muharrem bu rastlantıyı Devran'ın anasının kendi anasıyla süt kardeşi olduğunu söyleyerek kötüye yormaz. Fakat bu meczup ilerleyen sahnelerde iki kez daha karşısına çıkacaktır ve Muharrem giderek ona benzeyecektir.

Ankara'dan gelen konukların sadece Mercedes marka otomobilleri görünür. Zikir tamamlanınca Rauf, Muharrem'in kafasındaki alışkın olduğu kahverengi Bursa işi takkeyi çıkarıp yuvarlak kenarlı üstü yeşil renkli dergâh takkesi giydirir. Muharrem, sıra dışılığa doğru gitmektedir. Şeyh bu çarkın nasıl işlediğinden bahisle dergâhın giderleri olduğu gibi gelirlerinin de olduğunu anlatır ve: “Ulemanın, ilim irfan sahiplerinin dünya işleriyle uğraşmaları pek hayırlı değildir. Biz birçok istişareden sonra bunu en iyi senin yapacağına karar verdik. Kabul edersen bizlere iyilik, dergâha bağlılık, Allah'a hizmet etmiş olursun. Ne dersin?” (Takva) diye sorar. Tedirginliği had safhaya çıkan Muharrem bu yükü kaldırıp kaldıramayacağını muhasebesini yapmaktadır. Bu sırada Rauf'un bakışlarında biraz kıskançlık okunmaktadır. Şeyh, Muharrem'i rahatlatacak cevabı verir: “Zorluğu dünyevi olmasındandır: Kalbi açık olana kolay gelir. Kiraları toplayacaksın, tamire ihtiyacı olanların tamirini yaptıracaksın. Unutma, ne yana dönersen dön orada Allah'ı bulursun.” (Takva). Bu sözleri duyan Muharrem'in şaşkınlığı daha da artar. Şeyhin dünyevi konularla ilgili konuşurken yüzünü sola çevirip konuşması da dikkatlerden kaçmaz. Bu görevi alması ve dergâhtan çıkarken statüsünü hatırlatırcasına müritler tarafından kendisine hürmet edilmesi, açılıp yol verilmesi de Muharrem'in garibine gider. Kapı girişinde durup düşünür. Burada ruhani dünya ile fiziki dünya birbirine karışmıştır. Ömer Kızıltan'ın bu sahnede Amerikan bilim adamı Joseph Campbell'in (1904-1987) tanımladığı, drama, masal, hikâye ve efsanelerde kullanılan dini ve psikolojik gelişmeyi gösteren bir anlatı kalıbı olan *Monomit ya da Kahramanın Yolculuğu (Hero's Journey)*'nu kullandığı değerlendirilmektedir. Bekir Arslan, yaşadığı toplumdan dışarı çıkıp medeniyet adına büyük işler yapan kahraman kişinin yol hikayesinin ve macerasının anlatıldığı bu kalıba sinemada da sıkça başvurulabildiğini, tasavvuf yolunda ilerleyen bir dervişin manevi yolculuğunu andıran bu anlatı kalıbına göre bir kahramanın 12 aşama geçirdiğini, bu aşamaların: 1. sıradan dünya; 2. maceraya çağrı; 3. macerayı reddetme; 4. akıl hocasıyla tanışma; 5. maceranın ya da yolculuğun başladığı ilk eşik -ki bu aşamada kahraman artık sıradan dünyada değil- özel bir dünyadadır; 6. testler, dostlar, düşmanlar; 7. büyük soruna yaklaşma; 8. büyük değişim, çile; 9. ödül, ceza; 10. geri dönüş; 11. doruk noktası; 12. dönüş olduğunu anlatır (Arslan, 2017).

Yeni görevini yaparken dış dünyayla, parayla tanışan Muharrem artık sabah namazına kalkmamaya, saat kurup uyanınca da doğruca işe gitmeye başlar. Yani dünya işlerine dalınca uyanamaz,

samimiyeti ve takvası yok olmaya başlar. Evinde televizyonun olmaması dikkat çekmektedir. Yaşadığı sokak ve yakın çevresi daracık sokaklardan oluşmaktadır. Dar ve karanlık mekânlar yoksulluk göstergesidir.

Şeyh bir sabah Muharrem Efendi'nin çalıştığı işyerine gelir. Hâl hatır sormak için geldiğini ifade eder. Patron Ali Bey: “Sizin ayağınızı bastığınız yerin bereketi artar.” diyerek sermaye sahibi birinin yaklaşımını ortaya koyar. Cuma namazına giderken Şeyh'in geriden gelen Muharrem'i: “Gel, geride kalma.” diyerek hemen arkasına, Rauf'un yanına alması Muharrem'i de, patronu da, çaycıyı da şaşırtır. Cuma namazını en ön safta Şeyh'in sağında kılma lütfuna eren Muharrem bir ara şaşkın şaşkın gerisine baktığında patronuyla göz göze gelir, yine şaşkındır. Bu durumdan patron da rahatsız olmuştur. Zira liberal anlayışa göre zengin kesim ibadette bile alt sınıftan birinin gerisinde kalmamalıdır. Namaz sırasında Şeyh dev gibi görünür. Bu arada cuma namazının farzı kılınırken hocanın namaz dualarını sesli okumamasının yönetmenin dikkatinden kaçtığı düşünülmektedir. Namaz sonrası Şeyh, Ali Bey'den: “Allah için işleri vardır, ben kefilim.” diyerek her öğle namazı sonrası Muharrem Efendi'ye izin vermesini rica eder. Patron da Muharrem de şaşkındır. İşyerlerine geldiklerinde patronun: “Hadi bir kahve söylesene Muharrem, yani Muharrem Efendi, tövbe, günaha mı giriyoruz acaba sana kahve söyle derken.” (Takva) demesi dikkat çekicidir. Muharrem'in: “Olur mu Ali Bey siz benim velinimetimsiniz.” (Takva) demesi ise hâlâ aklının başında olduğunun göstergesidir.

İşyerine Muharrem'e yardımcı olması için Muhittin adında yeni bir çırak alınır. Muharrem de bir nevi patron olur, toplumsal basamakta yükselir. Yapılacak işleri anlattıktan sonra Muhittin'e: “Oldu mu şimdi böyle, önce bir çay söyle ustana” diyerek patronluğunu hissettirir. Artık Muharrem'in hayatına çanta, defterler, hesap makinesi girer. Muhittin'in işe başladığı gün o da öğleden sonra tahsilat mesailerine başlar. Muharrem'in patronu, Şeyh'tir. İstanbul'un çeşitli yerlerinde 43 daire, 35 dükkân ve 7 arsa vardır, bunların kirasını toplayıp Rauf'a verecektir. Muharrem dolmuşta kadının yanında oturunca rahatsız olur, kuyrukta sıra bekler. Bu sahneler kapalı ortamdan çıktığı sahnelerdir. Boş bulduğu vakitte namaz kılmak için camiye girdiğinde para çantasını önüne koyar. Bu hareketle bilinçsizce inancını da yerle bir eder. Para, hayatına iyice yerleşmeye başlar. Elinde hesap makinesi, ilk hesapları sorunsuz teslim edince: “Çok şükür!” diyerek sevincini dile getirir. Bir ara bir AVM'nin şeffaf asansörüyle yukarı çıkar, bu yükselme işareti olarak değerlendirilebilir. Zira yüksek binalar hegemonyayı temsil eder. Barok mimaride din, hegemonyanın temsildir. Rönesans ile özellikle heykel sanatıyla insan ön plana çıkar. Sanayinin gelişmesiyle de bu hegemonya kapitalin eline geçer. İngiltere'de 19. yüzyılda yapılan Kristal Saray, Sovyetler Birliği'ndeki Stalin'in yaptırdığı binalar diktatör hegemonyanın ürünleridir. Burada da Muharrem, parayla birlikte hegemonyanın katlarını çıkmaya başlamaktadır.

Yedi yıldır Svidrigaylov'ların yanında mürebbiyelik yapan kız kardeşi Dunya'nın adamın kendisine evlenme teklif etmesi, ret cevabı alınca da kendisine iftira atmasıyla zor durumda kalması sonrasında, yine Svidrigaylov'un itirafı sayesinde aklanması olayları, para sahiplerinin istediği şeyi yapma konusundaki pervasızlığını göstermektedir. Dunya'nın annesi ve ağabeyi için görgüsüz, para tutkunu, biraz da kirli işlere bulaşmış Lujin'in evlilik teklifine sıcak bakması, onunla nişanlanması parasızlığın insana yaptırdığı olumsuz davranışa örnektir. Ancak Raskolnikov böyle bir evliliğe karşıdır: “O Dunya ki, yavan ekmek yer, ama ruhunu pazara çıkarmaz; rahatlık uğruna manevi özgürlüklerinden vazgeçmez.” (Suç ve Ceza, s. 52). Ve sonunda kardeşinin böyle bir işe neden razı olduğunu anlar: “Dunya kendisi için, rahat bir yaşam için, (hatta kendini ölümden kurtarmak bile söz konusu olsa) kendini satmaz, ama bir başkası için satar! Sevdiği, taptığı bir insan için, satar! İşte bilmecenin çözümü bu: Dunya, kardeşi ve annesi için kendini satıyor! Her şeyi satabilir bu iki insan için o!” (Suç ve Ceza, s. 53).

Takva'da ise sıradanlığının sıra dışı olduğu hissettirilmek istenen ve büyük bir mali sorumluluk verilen Muharrem, işlerini hızlandırması için kendisine sağlanan maddi imkânlarla giderek maneviyattan kopmaya başlamıştır. Bir zikir sonrası Rauf, Muharrem'i Şeyh'in odasına götürür. Şeyh kendisine gerektiğinde Rauf'a ulaşabilsin diye bir telefon hediye eder. Muharrem teknolojik olarak da sınıf atlamıştır. Rauf, Muharrem'i dergâhtaki odasına götürür, orada bir saat, kat kat elbise, ayakkabı hediye eder. Saat şaşmaz: “gâvur malıdır”, kalem “en pahalısındandır”, tespih de “Oltu taşı”ndandır. Muharrem'in ilk tepkisi: “Bunlara şeyhim bile el sürmezken bana yakışık alır mı Rauf kardeş?” olur. Rauf: “Onun ilmi irfanıyla, tarikat-ı alimizin bereketi sende gözükmeli.” (Takva) cevabını verir. Bu da yetmezmiş gibi üstüne bir araba ve bir de özel şoför tahsis edilince Muharrem donar kalır ve üç kere

“Allahuekber” der. Bu, insanın ruhsal kopma anında bağı kurtarmak amacıyla söylediği “Allah en büyüktür” anlamına gelen bir sözdür.

Emanetlerin kendisini şaşırtmayacağından, onların Allah yolunda kullanılacağından en ufak şüphe duymadıklarının ifade edilmesiyle yalnız bırakılan Muharrem cep telefonunu yastığının altına koyar, elinde yeni tespihi ile zikir yapmaya devam eder. Bir ara içi geçer, rüyasında yine o kızı görür: Bir gökdelenin teras katında birlikte olurlar. Bu kez kızın yüzü belirgindir: Muharrem’in utangaçlığı rüyalarında bile gitmeye başlamıştır. Banyo yapmaya giderken Şeyh ve Rauf’la karşılaşır. Şeyh’in manidar gülüşü dikkatlerden kaçmaz. Muharrem, suçluluk duygusu içinde anne babasının mezarını ziyarete gider.

Raskolnikov’un üniversitedeyken hemen hiç arkadaşı olmaz. Fakat romanın en olumlu karakterlerinden biri olan Razumihin üniversiteden arkadaşıdır, onunla duygu ve düşüncelerini paylaşır: “Razumihin son derece neşeli, herkesle kolayca kaynaşan, saf denecek denli temiz bir delikanlıydı. Ama bu saflığın altında bir derinlik, bir erdemlilik gizliydi.” (Suç ve Ceza, s. 62). Başarısızlıklar karşısında asla yılmayan Razumihin bulduğu işlerde çalışarak geçinen, kimseden yardım almayan çok yoksul bir delikanlıdır. Yoksulluğu o derecededir ki Petersburg’un soğuşunda soba bile yakacak durumda değildir: “Bir yıl bütün kışı odasını ısıtmadan geçirmiş ve bunun hiç de fena bir şey olmadığını, soğukta daha iyi uyduğunu ileri sürmüştü.” (Suç ve Ceza, s. 63). Razumihin’deki bu erdem ve iyi kalplilik romanın sonuna kadar devam eder. Hastalığı süresince Raskolnikov’la yakından ilgilenir, doktor getirir, annesi ve kız kardeşi gelince onlarla ilgilenir. Dünya’ya ilk görüşte âşık olan Razumihin, Lujin’in maddi baskısının ve oyunlarının farkına varılması sonrasında Dünya ve annesi tarafından reddedilmesi üzerine ailenin yanından ayrılmaz. Hatta bizzat Raskolnikov tarafından ailesine göz kulak olmakla görevlendirilir. Aynı düşüncenin Raskolnikov’la bazı yönlerden paralellik sergileyen, ancak ahlâksız bir katil olan Svidrigaylov tarafından Raskolnikov’a söylenmesi de Razumihin’in herkes tarafından takdir edilen ahlâkına bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Suç ve Ceza’da Razumihin akıllı, karakterli bir insandır, fizyolojiyi tanımlamaya çalışır, dış gerçekliği akıl yoluyla çıkarmaya, yorumlamaya çabalar. Raskolnikov ise iç dünyası üzerinden varoluşu açıklamaya çalışır. Yani biri topluma yönelik, diğeri bireysel bir açılım getirmektedir. Benzer paralellik *Takva*’da Muharrem’le Rauf arasında mevcuttur. Muharrem rüyalarla, inandığı değerlerin bir bir yıkıldığını görüp kahrolurken Rauf’da Muharrem’i rahatsız eden şeylerle ilgili en ufak bir sorun yoktur.

Lacivert takım elbisesini giymiş Muharrem, sabah işyerinde patronun masasına oturmuş, eline hesap makinesini almış dünya işlerine dalmıştır. Bu arada çırak Muhittin’i çay söylemesi için gönderir. O sırada da Ali Bey içeri girer. Ali Bey’in Muharrem’deki değişikliğe bakıp: “Ya Muharrem, sen bayağı adama benzemişsin.” demesi incitcidir. Bu arada çırak Muhittin’in astığı Kosova Kurtuluş Ordusu bayrağı, Muharrem’in dikkatini çeker.

Şeyh, Rauf’a eğitim işleri ile ilgili talimat verirken Rauf: “Şu Muharrem Efendi, adamın gerçekten dünya malında gözü yokmuş, Allah onu doğru yoldan ayırmasın.” (Takva) der. Şeyh bu sırada Rauf’a: “Muharrem Efendi’nin kimi kimsesi yok. Niyeti varsa benim ortanca kızı onunla baş göz edelim. Bedenin ihtiyacı vardır, zinaya düşmemek gerek.” (Takva) diyerek fikrini öğrenmesini ister. Rauf kıskanmıştır: “Muharrem Efendi’yi çok mu seviyorsunuz Şeyh’im?” diye sorar. Şeyh ise cevap olarak: “Biz herkesi severiz, ama bazılarının bu gönülde ayrı bir yeri vardır. Muharrem Efendi de onlardan biridir.” (Takva) der.

Takva’da geçen: “De ki: değişmeyen gerçek geldi, sahte ve tutarsız olan yıkılıp gitti. Zaten sahte ve tutarsız olan er ya da geç yıkılıp gitmek zorundadır...” ayeti, hem Muharrem’in toplumunun hem de Raskolnikov’un toplumunun sahteliğine vurgu yapmaktadır. Muharrem elektrik idaresinde sıraya girmeden para yatırır, bu da onu rahatsız eder. Tarikat yemekhanesinde, içki içen kiracı, bankadan otomatik ödeme talimatı, sıraya girip ödeme yapma konularında Rauf’la tartışır. Rauf’a göre: “Kiracı kirasını ödüyorsa içki içebilir, bankalar faizcilik yaptığı için otomatik ödeme talimatı verilemez. Muharrem’in vakti değerlidir, bu yüzden sıraya girmemesi gerekir.” (Takva). Muharrem bu konuşmadan da hayal kırıklığı ile ayrılır. İnandığı değerlerle kendini ait hissettiği bu dünya arasındaki uçurumu bir türlü içselleştiremez. Ona göre sıra beklemeden para yatırmak kul hakkı yemekle aynı şeydir, içki içen birinden alınan para haramdır. Bu sırada kendisine yemek getiriliyor olması patronluğunun ve önemli mevkiinin göstergesidir. Tartışma sürerken bir müridin yerinden kalkıp

Muharrem’in önüne kırmızı bir elma koyması manidardır. Bilici, Nurcuların yaratılmış varlıklardaki ilahi iz ve sembolizmi tarif için en çok kullandığı örneğin elma olduğunu belirtir. Bir Nurcu için elma yenmekten çok üzerinde düşünülme için var edilmiş bir semiyotik metin gibidir. Elma, Allah’ın isimlerinin tecelli ettiği bir sembolik yüzey ve ilahi jeste dönüşmüştür (Bilici, 2020). Ayrıca elma metaforu cennetten kovulma sebebi olan yasak meyveyi işaret ettiği için bununla Muharrem’e bir mesaj verildiği de düşünülebilir. Burada ruh ve fizik dünyası karışmıştır. Aynı şekilde Raskolnikov’un toplumu da sahte ve tutarsızdır. Raskolnikov: “Toplum değişecek.” demektedir, ütopyası budur.

Bundan sonra *Takva*’da renk tonu kırmızıya döner. Devreye şarap girer. Rüyasında yine aynı kadın vardır. Muharrem banyodan çıkıp bahçeden geçerken Rauf, Şeyh’in kendisini baş göz etme niyetinden bahseder. Muharrem’in tepkisi sert olur: “Evlenmek mi? Biz o defteri çoktan kapattık. Biz buraya evlenmeye değil, yüz sürmeye geldik.” (Takva) der. Bu konu Muharrem için basit değildir: Bir yanı hâlâ dünyevi olmamak için direnmektedir. Tahsilatlar, AVM’ler, belediye başkanı ziyaretleri devam etmektedir. Bunlar da dünyevilik ve siyasetle alakalı işlerdir. Artık itibar sahibidir. Patron Ali Bey’in telefonları dinmez. Herkes Muharrem Bey’i sormaya başlar. Ali Bey: “Sekreteri olduk düzünün.” diyerek tepkisini dile getirir.

Cinayet sonrası Razumihin’in kendisi için yaptığı alışverişle kılığını düzelden Raskolnikov, Doktor Zosimov’un ve Razumihin’in gözetiminde sayıklamalarına devam etmektedir. Arkadaşlarının uyuduğunu sanıp kendisini yalnız bıraktığı bir sırada dışarı çıktığında bir otel-restoranın önünde rastladığı yaşları kırkla-on yedi arasında değişen kadınların içinden Duklida’nın kendisine yaklaşır: “Tatlı beyefendi, sizinle her zaman birkaç saatimi geçirmeye hazırım... Ama nedense şu anda sizden utanıyorum. Bir kadeh bir şey içebilmem için bana altı kopekçik verir miydiniz?” (Suç ve Ceza, s. 194) demesi yoksulluğun ve düşkünlüğün bir başka sahnesidir. Bu kadınlar ekonomik yetersizliğin fahişeliğe, ayyaşlığa, dolayısıyla maddi ve manevi anlamda suça yönelttiği kimselerdir.

Muharrem, kira almak için ağır hasta birinin evine gider. Ailenin kira ödeyecek durumu yoktur: baba hasta, kadın işsizdir. Muharrem, bu ailenin önümüzdeki ay kirayı ödeyemeyeceğini söyleyince Şeyh devreye girer: “Dinimiz fakiri gözetir. Kira alman gerekmiyorsa alma, lakin bu yüzden buradan biri gönderilecekse bunu sen belirle.” (Takva) der. Bunca varlık içindeyken tarikatın hasta ve yoksul bir aileye hoşgöründe bu kadar çekimser kalması Muharrem’in mantığına ve inandıklarına aykırı gelir. Onun bu ailelere zekât verilmesi teklifi de: “Sen bu işlere karışma.” denilerek reddedilir. Muharrem’e yine ağır bir sorumluluk verilmiştir: Tarikat dersliğinin camından Kuran okuyan bir çocuğa bakar.

Muharrem bir rüya daha görür. Bir kadınla paralar içinde birlikte olmakta, bir kurban kesilmekte, iç organları suya atılmakta, nargile içilmekte, su bulanıklaşmaktadır. Tiksindirici, bulanık şeyler görmeye başlar. Artık inancı iyice sarsılmıştır. Rüyasını sormak için Şeyh’le görüşmek ister. Rauf, Şeyh’in 40 gün süreyle halvete girdiğini söyler. Halvet kapısı daracaktır. Rauf’un: “Keşke sabah namazından önce danışsaydın.” cümlesine “Keşke.” diyerek pişmanlıkla cevap vermesi, artık sabah namazını da bıraktığını işaret etmektedir.

Suç ve Ceza’da bir ideal uğruna katil olan Raskolnikov’un egosunu frenleyen, denetleyen süper ego Razumihin’dir. *Takva*’da bu denetim işi Şeyh’tedir, ancak tam da ihtiyaç duyduğu anda Şeyhin halvete girmesi ve kırk gün sürecek bu ibadette rahatsız edilemeyecek olması Muharrem’in ruh halinin giderek bozulmasına ve sonunda delirmesine neden olur. İşyerinde çaycının çırağını azarlaması ruhsal şiddete başladığını gösterir. Giderek suça doğru ilerlemektedir. Erol isimli müteahhit 500 kilo çuval almak için geldiğinde 3.000 TL tutan fiyatı 9.000 TL olarak söyler, görüntü birden bulanıklaşır. Suça iyice girmiştir artık. Parayı alır, ama suçluluk duygusuyla: “Allah’ım ben ne yaptım, ne halt işledim...” diyerek dolaşırken çirak Muhittin gelir. Ona kızar, görüntü yine bulanıklaşır. Patrona 7.000 TL’ye mal sattığını, 9.000 TL fatura kesileceğini, fiyatın biraz çok olduğunu söyleyince patronun: “İyi iyi, zekâtımızı veriyoruz. Müslümanlıkta eline geçen fırsatı değerlendireceksin yazar.” demesi, yanlış işe karşı geliştirilen savunma mekanizmasını sergiler. Paranın bir kısmını kendine ayırıp kalanını patrona teslim eden Muharrem derinden sarsılır. Düzeni sorgulamaya başlar: “Bu kadar günah işledim, bu kadar yalan söyledim. Üstelik herkes bütün bu olan bitenden memnun.” (Takva) diyerek çelişkiyi ortaya koyar. Çeşmenin yalağındaki su artık saydam değildir. Kırılmalar başlar. Şizofreniye benzer belirtiler verir. Parayı evine bırakır. Dergâha gelip sabaha kadar aralıksız namaz kılıp arınmaya çalışır. Şeyh’le görüşmek için kıvranır, ama nafiye. Halvet kapısındaki: “Yalnızdım, seni düşündüm, seni düşündüm,

yalnızım.” yazısı da çok anlamlıdır. İnsanoğlu sonsuzluğu kavrayamaz. Bu sözlerde ebedilik vardır. Ruh dünyası zirveye çıkar. Aslında bu dar kapı yeni bir dünyaya açılır. Mezar gibidir. Mezar da ebediyete açılan, öbür dünyaya açılan bir kapıdır.

Muharrem inandığı doğrudan hiç şaşmadan büyük bir vecd ile kurulmuş saat gibi ibadetlerini yapmakta, takvasını göstermektedir. Raskolnikov da son bir aya, yani parasızlık yüzünden okulu bırakmaya kadar çok iyi bir öğrencidir, kendini geliştirmiş, branşı ile ilgili hayranlık uyandıracak bir makalesi bile yayımlanmıştır.

Muharrem, Muhittin’e UÇK (Kosova Kurtuluş Ordusu) için yardım topladığı gerekçesiyle kızar: “Kaç gece dua ettim sizin için.” der. Muhittin’in: “Duayla olmaz o işler. Ufacık çocuklar ölüverdiler, kaç kadın çığlığı var kulaklarımda. Hepsi de Allah’tan yardım istedi. Kanımızla yüzlerimizi yıkattılar. Neredeydi o?” (Takva) sözleri üzerine Muharrem çırağı dövmeye başlar. Bu, çaresizlikten kaynaklanan bir şiddettir. Sonrasında çırağı sakinleştirmek için sarf ettiği sözler aslında kendini anlatmaktadır:

Biliyorum, kafan karışık şimdi, aklını oynatacak gibisin, tövbe et. Cevapsız soruları kendine sormaktan vazgeç. Bırak, koyver gitsin. Başta sonu bilmek yeter sandım, sonda ne var: Ölüm. İşte bunu bilince tamam sandım. Yaradan’ın korkusu beni düzene sokar sandım. Ben sadece iyi bir insan olmak istedim Muhittin. O, her zaman her yerde var. Onun dediklerini yaparsan hem bu dünyada hem de öbür dünyada rahat edersin. Ama olmadı, olmuyor. Şeytan her zaman var. Belki de şeytan dediğimiz bizzat kendimiziz... (Takva)

Yaradan’a sığınmışken bu konuşmanın hemen ardından: “Para biriktiriyor musun?” sorusu diğer sisteme geçişini gösterir. Muhittin’in bu çıkışına benzer bir konuşmayı Katerina İvanovna da, ölmek üzere olan kocasına günah çıkartması için çağrılan papaza yapar: “Tanrı büyüktür! Tanrıdan umut kesilmez!” diyen papaza cevap veren Katerina İvanovna: “Evet... büyüktür, ama nedense bizim için değil!” (Suç ve Ceza, s. 228) der. Her iki durumda da çevresel etkenler bireyleri suça ve günaha itmiştir.

Can çekişmekte olan Marmeladov için papaz çağrılır. Papaz günah çıkardıktan sonra Katerina İvanovna’yı avutmak için birkaç söz söyler. Yoksulluk içinde kıvranan kadının tepkisi aşırıdır. Ölmek üzere olan birini bağışlamak gerektiğini söyleyen papaza cevabı da sert olur:

Papaz efendi, papaz efendi, -dedi, -bunların hepsi kuru laf! Bağışlamaktan söz ediyorsunuz!.. Atların altında kalıp ezilmeseydi, eve yine körkütük sarhoş gelecekti! Üstündeki şu paçavraya dönmüş gömleğinden başka giyecek bir şeyi olmadığı için, o devriliş yatar yatmaz ben gece sabaha kadar onun gömleğini, çocukların kirlilerini yıkamakla, pencere kenarlarında kurutmakla uğraşacaktım. Günün ilk ışıklarıyla da söküklere dikmeye, yırtıkları yamamaya oturacaktım. İşte benim gecem... Hangi bağışlamadan söz ediyorsunuz siz? Hem ben kendisini çoktan bağışladım!.. (Suç ve Ceza, s. 229)

Razumihin’in Raskolnikov’u sorgu yargıcı akrabası Porfiri Petroviç’in evine götürdüğünde geçen konuşmalarda bir gün önce Razumihin’in evinde yaşanan bir tartışmada suç kavramına değinildiği, Razumihin’in burada sosyalistlerin suçu “toplumsal düzenin bozukluklarına karşı bir protesto” olarak gördükleri, “onlara göre her aksaklığın çevrenin bozukluğundan kaynaklandığı, toplumsal düzen yoluna konulacak olursa bütün suçların yok oluvereceği” (Suç ve Ceza, s. 318) ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca toplumun Fransız ütöpik-sosyalist Charles Fourier’in (1772-1837) tasarladığı Falanster isimli komünlerine hazır olup olmadığını sormaktadır. Konuşmanın devamında Porfiri’nin: “Çevre suç işlemeye çok önemlidir; bunu sana kanıtlayabilirim.” sözüne karşılık Razumihin’in: “Kırk yaşında bir herif on yaşında bir kızı kirletirse, bu işi çevrenin zoruyla mı yapmış olur?” sorusuna: “Evet, hem de tam anlamıyla çevrenin zoruyla yapmış olur. Kıza karşı işlenen bu suç, çok, ama çok büyük ölçüde ‘çevre’yle ilişkilidir.” (Suç ve Ceza, s. 319) cevabını vermesi, işinde başarılı bir sorgu yargıcının deneyimlerinden ve birikiminden kaynaklanan bir özettir. Aslında burada sözü okuyucunun da varlığından yeni haberdar olduğu bir konuya getirmek ister: Raskolnikov’un iki ay önce yayınlanan “Suçlar Üzerine” başlıklı makalesi ve burada savunduğu görüşleri. Raskolnikov makalesinde: “İma yollu, her tür suçu, her tür cinayeti işleyebilecek... işleyebilecek değil de işlemeye hakları olan birtakım insanlardan ve bunlar için yasa ve benzeri engellerin bulunmadığından” (Suç ve Ceza, s. 322) söz etmektedir. Ona göre insanlar “olağanüstüler” ve “sıradan olanlar” diye ikiye ayrılır. “Bir Napolyon, bir

Muhammed’in amaçlarına ulaşmak için kan dökmekten çekinmediklerinden” bahisle “...topluma söyleyecek birazcık yeni bir şeyleri bulunanlar, doğaları gereği, tabii kimi az, kimi çok, birer suçlu olmak zorundadırlar” (Suç ve Ceza, s. 323) demektedir. Raskolnikov’u suça iten düşünce tam da budur. Andrzej Walicki bu düşüncenin Max Stirner’in 1926 yılında Berlin’de yayımlanan *Der Einzige und sein Eigenum* kitabında yer alan, “Özerk ego suç işlemekten kaçınmaz; çünkü suç onun varoluşunun özünü oluşturur... Suç insanın onurunu ve önemini temsil eder.” (Walicki, 2009, s. 470) düşüncesiyle olan benzerliğe dikkat çeker.

Raskolnikov’un Sonya ile diyaloglarında aralarında bir paralellik kurup kendini suçlu ilan etmesi dikkate değer: “Sen de toplum kurallarını çiğnedin... çiğneyebildin. Kendi kendini öldürdün, kendi hayatını mahvettin (hepsi aynı şey!)... Öyleyse birlikte gitmemiz gerek. Aynı yoldan. Hadi, gidelim!” (Suç ve Ceza, s. 411).

Yokluğun insanı nasıl insanlıktan çıkardığı Raskolnikov’un şu sözlerinde ifadesini bulur: “Annelerinin, dilenmeleri için köşe başlarına yerleştirdiği çocukları hiç görmedin mi sen buralarda? Ben bu anaların nerelerde ve hangi koşullar altında yaşadıklarını biliyorum. Bu çocuklar buralarda çocuk olarak kalmazlar. Daha yedi yaşındayken ya fahişe ya hırsız olurlar.” (Suç ve Ceza, s. 411).

Lujin’in geçmişinde bu kadar çabuk yükselmesine sebep olan şeyin para hırsı olduğu düşünülmektedir. Parayı sevdiği için müstakbel karısı ve kayınvalidesinin Petersburg’a tren biletlerini değil, sadece bagaj paralarını üstlenmiştir. Aynı şekilde Petersburg’da onları yerleştirdiği “pis kokulu”, “bazı karanlık işlerin döndüğü” otel de ucuz bir oteldir. Bunun dışında nişanlısıyla arasının bozulmasının sorumlusu olarak gördüğü Raskolnikov hakkında annesi ve kız kardeşine yazdığı mektupta “kötü şöhreti olan birine” yani Sonya’ya para verdiği iftirasını atarken de Sonya’ya “yüz rublelik banknotumu çaldı” diyerek kumpas kurarken de aynı acımasızlığını sürdürmektedir. Onu suça iten şeyin, parasının bolluğu ve bu güçle istediğini yapabileceği ilkel düşüncesi olduğu düşünülmektedir.

Raskolnikov’un Sonya’ya cinayeti itiraf ettiği sırada: “Bir Napolyon olmak istedim, onun için de öldürdüm.” (Suç ve Ceza, s. 518) sözleri aslında cinayetin amacını açıklamaktadır. Raskolnikov, bu itiraf sırasında dikkat çeken bir diğer noktayı şöyle anlatır:

Biliyorsun, annemin hiçbir şeyi yok... Bir rastlantı sonucu eğitim gören kız kardeşimin yazgısı, mürebbiye olarak sürünüp durmak... İkisinin de umudu bendim. Üniversitede okuyordum, ama masraflarını karşılayamadığım için ayrılmak zorunda kaldım... İşte ben kocakarının paralarıyla, anneme yük olmadan üniversite öğrenimimi sürdürmeyi, üniversiteden sonraki ilk adımlarımı atabilmeyi ve bütün bunları çok geniş bir biçimde ve radikal anlamda yapmayı düşünmüştüm; öyle ki yepyeni bir mesleki tırmanış gerçekleştirmek ve yeni, bağımsız bir yolda ilerleyebilmek istiyordum... işte...hepsi bu... kocakarıyı öldürmekle... hiç kuşkusuz kötü bir iş yaptım... Eh, yeter artık! (Suç ve Ceza, s. 519)

Daracık odasında yakacak mumu bile olmadan kendini düşüncelere kaptıran Raskolnikov artık: “akılca ve ruhça kim sağlam ve güçlüyse, insanlara onun buyuracağını, kim daha yürekliyse haklı olanın o olduğunu” (Suç ve Ceza, s. 521) biliyordur. Bu cümleleriyle Napolyon ve Darwin’e gönderme yapmaktadır. Cinayet gerekçesinin paraya duyduğu ihtiyaç olmadığını vurgulayan Raskolnikov konuyu kendi varoluş sorununa getirir: “Ben de herkes gibi bir bit miydim, yoksa bir insan mı? Önüme çıkan engeli aşabilir miydim, aşamaz mıydım? Eğilip iktidarı yerden almaya cesaret edebilecek miydim, edemeyecek miydim! Titreyen bir yaratık mıydım, yoksa hakları olan biri mi?..” (Suç ve Ceza, s. 523) Açlığın, yoksunluğun, yoksulluğun ve toplumsal düzenin bozukluğunun yön verdiği bir düşünceyle çok kararlı bir cinayet işlemiş olan Raskolnikov pişmandır: “Ben o gün kocakarıyı değil, kendimi öldürdüm! Kendimi sonsuzcasına mahvettim!” (Suç ve Ceza, s. 524) diyerek bu pişmanlığı dile getirir.

Katerina İvanovna’nın davranışlarındaki tutarsızlık: “Tüm doktorların söylediği gibi, ilerlemiş verem durumu da insanda akıl dengesinin bozulmasına neden olabiliyordu.” (Suç ve Ceza, s. 473) şeklinde özetlenmiştir. Kocasının yas sofrası sırasında tartıştığı ev sahibinin kendilerini evden kovması üzerine “adalet aramak için” valiye gideceğini söyleyen Katerina İvanovna çocuklarını da alıp gösteri yapmaya, “üç kuruş kazanmaya” çalışır. Bu sırada polis çocukları yakalamaya çalışmış, o da çocukların peşinden koşayım derken düşmüş ve ağzından kan gelmiştir. Son nefesini Sonya’nın evinde verecek olan Katerina İvanovna’nın: “İliğini, kanımı emdik senin, Sonya...” (Suç ve Ceza, s. 542) demesi bir nevi işlediği suçun itirafı gibidir. Çocuklarını Sonya’ya emanet eden Katerina İvanovna sayıklamaya

başlar: “Ne? Papaz mı? Hayır, gerekmez... Boşuna para harcamayın... Benim hiçbir günahım yok! Olsa da Tanrı bağışlar... Kendisi de biliyor nasıl acı çektiğimi!.. Bağışlamazsa, eh, onu da kendi bilir!..” (Suç ve Ceza, s. 542).

Birkaç gün önce Muharrem’den çuval alıp fazla para ödemiş olan müteahhit, iki arkadaşıyla birlikte yine gelmiştir. Onlar da aynı fiyattan çuval istemektedir. Aynı utancı ve suçluluk duygusunu bir daha yaşamak, “bunu nasıl açıklarım” kaygısı Muharrem’in hareketlerini tuhaflaştırmaya başlar, elleri titrer: “Artık geri dönüş yok, bir daha satacağız, bir daha satacağız...” diyerek dükkândan çıkar. Yağmur altında daracık sokaklarda koşmaya başlar. Kapalıçarşı’da kuyumcudaca alışveriş yapan kırmızı başörtülü kızı görür, bu, rüyalarına giren kızdır. İlk defa kızın yüzü net bir şekilde görünür, onu takip eder. Kız, aldığı malın parasını dolarla ödemiştir. Kızı dergâhın kapısında durdurur: “Ben bu kapının kuluyum, bu kapının köpeğiyim, kimsin sen?” (Takva) diye sorar. Kızın: “Tanımadınız mı Muharrem Efendi, ben Şeyh Cemal Efendi’nin kızıyım.” (Takva) demesi üzerine iyice kendinden geçer. Dar, mezara benzer bir yapının içinde üzerine yağmur yağarken kriz geçirir.

Muharrem son sahnede dergâhta şeyhin yanında çarpılmış gibi oturur. Şeyh anlatmakta, bu sırada Muharrem’in ağzının sol tarafından salyalar akmaktadır:

Şu gördüğünüz zat ermekle ermemek arasında kaldı. Bu, dönem dönem olur. Muharrem Efendi, Allah tarafından dergâhımıza gönderilmiş bir hediyedir. Bu da hepimizin bildiği gibi bir rüyamda bana müjdelenmişti. Bu zamanda bize gönderdiğin hediyeye bak. Dedim ki ona: “Güzel bir kızım var, sana vereyim” dedim. “Yok” dedi mübarek. “Biz elimizi eteğimizi bu işlerden çektik” dedi. “Bize düşen damatlık değil, bu kapıya hizmettir” dedi. Seyrilallah, tarikat yolculuğunda ilk seyirdir, bu ikincisine Seyrilfillah denir. Allah’ın isim ve sıfatlarının seyridir. Yükselme bitip iniş başlayınca tekrar arşa kadar olan seyre Seyrilallah denir. Allah’tan geri dönüş. Arştan sonra yere kadar inişe Seyrifileşya denir. Eşyayı unutmuş idi. İnerken tekrar eşyayı tanır, hakikatini bilir ve mahlukatın seviyesine inerek kulları Mevla’ya davet eder. İrşat makamıdır bu. Bu şekilde dört seyir tamamlanınca miracı ruhâni hasıl olur. İşte bu yükselmeden iniş her zaman kolay olmaz. Bazen de... (Takva)

Suç ve Ceza’nın en ilginç tiplerinden biri de kuşkusuz Svidrigaylov’dur. Bir cinayet suçlusu iken kendisiyle evlenme karşılığında Marfa Petrovna’nın yargılanmaktan kurtardığı bu ahlâksız adam, Dünya’nın yanlarında çalıştığı kişidir. Çiftlik hayatı sırasında küçük yaşta bir kız çocuğunun, bir köylünün ölümüne sebep olan Svidrigaylov en sonunda karısı Marfa Petrovna’yı da zehirleyip Dünya ile bir kez daha görüşüp kendisini evliliğe ikna etmeyi planlamaktadır. Bu kadar kötü kişiliğine karşılık Katerina İvanovna’nın çocuklarını yurda yerleştirip her birinin hesabına 1500’er ruble yatırması, Dünya’ya 10.000 ruble teklif etmesi, Sonya’ya para ve tahvil vermesi vb. iyi özellikleri de mevcuttur. Raskolnikov gibi belirsiz düşler görür, fakat Raskolnikov gibi mücadele etmez, varoluşunu kaçmakla, yani intiharla sonlandırır. Grossman, Svidrigaylov için: “İyiyle kötü arasındaki sınır duygusunu kaybetmiş muazzam içsel kuvvete sahip biri.” (Grossman vd. 1957, s. 585) nitelemesinde bulunur.

Svidrigaylov Petersburg’u tarif ederken şu sözleri sarf etmektedir: “Halk ayılmamacasına kafayı çekiyor, aydın gençlik dersiniz, işsizlikten birtakım teorilere kendini kaptırmış, düşler dünyasında yaşıyor; ülke bir baştan bir başa Yahudi akınına uğramış sanki, adamlar ortada para diye bir şey bırakmıyorlar; geri kalanlarsa kendilerini zevk ve eğlenceye vurmuşlar, rezil bir hayat sürüyorlar...” (Suç ve Ceza, s. 612). Bu ifadeler toprak köleliğinden yeni kurtulmuş, kapitalizme geçiş döneminde üretimin olmadığı bir toplumu özetliyor. Az sayıdaki iş kolu ve ticaret de yabancı ve Rus olmayan milletlerin elinde olunca para sahibi olanlar para gücüyle suç işlemeye, olmayanlar ise paraya ulaşmak için suç işlemeye devam ediyor.

Takva’nın son sahnesi de ilginçtir. Rauf’la bir mürit Muharrem’i yarı loş, mezar gibi bir odada yatağına yatırır, Şeyh’in ortanca kızı da kınalı parmaklarıyla ona kırmızı ilacını içirmekte ve ikinci mumu söndürmeden önce Muharrem’e son bir kez bakmaktadır: Ne de olsa Muharrem inişi başarılı bir şekilde gerçekleştirseydi, onunla evlenme ihtimali vardı. Burada namahrem birinin yanına gelip Muharrem’e ilaç içirmesi ironidir. Muharrem, mumlar da söndürülünce mezar gibi karanlık bir odada kalakalır.

Epilog bölümünde ise Nazım Hikmet’in bir şiiri yer alır. Bu şiirle epigraf arasında da paralellik mevcuttur: İlk söz iyiliğin, doğruluğun başlayışını müjdelir, son metin ise dünyeviliği anlatır:

“Çok alâmetler belirdi,
vakit tamamdır.
Haram helâl oldu,
helâl haramdır.
Kendi kendimizle yarışmaktayız gülüm,
Ya ölü yıldızlara götüreceğiz hayatı,
Ya da dünyamıza inecek ölüm.”

(Kıyamet Sureleri, Alâmetler Suresi, 1939)

Suç ve Ceza’da Raskolnikov suçunu itiraf edip yargılanır, suçu para için işlemediği anlaşılınca sekiz yıl kürek cezasına mahkûm edilir, çile çekmeye, arınmaya gider, ne olursa olsun Raskolnikov mücadele etmektedir. *Takva*’da Muharrem’i kendi vicdanı dışında yargılayacak, yaptığı işten duyduğu pişmanlıktan arındıracak bir mahkeme yoktur.

Dostoyevski mutlakıyetle yönetilen bir ülkedeki toprak köleliği sisteminin toplumda yarattığı sıkıntıyı görüp ülke sorunlarına kafa yormaya çalışan aydınların oluşturduğu Petraşevski grubunda yapılan toplantılara katıldığı için 1848 yılında tutuklanıp idama mahkûm edilir. Çarlık yönetiminin devrimcilere ders vermek, gözlerini korkutmak için kurguladığı senaryo gereği idam son anda durdurulur ve Dostoyevski’nin yeni cezası dört yıl Sibirya’da ikinci derece kürek mahkûmu olarak mahkûmiyet, dört yıl silah altında çalışmak olmak üzere 8 yıl kürek mahkûmluğu ve mahkûmiyeti bittikten sonra iki yıl boyunca Saint-Petersburg’a ve Moskova’ya girme yasağı olur. Romanda Raskolnikov’un aynı şekilde, aynı süre ceza alması otobiyografik özellikler olarak göze çarpar.

Dostoyevski, *Suç ve Ceza*’nın ana fikrini Ortodoksluk bakış açısıyla özetlemiş ve: “Konforda mutluluk yoktur, mutluluk ızdırapla satın alınır.” demiştir. Dostoyevski’nin, acı çekmenin mutluluğa giden yegâne yol olduğunu iddia ettiği bu görüşü Sonya tipinde ve yanılı, suç ve vicdani ızdıraplar yoluyla “Tanrısal gerçeğe” gelmek zorunda olan isyancı Raskolnikov’da yansımaları bulur (Grossman vd. 1957, s. 581). Aynı bakış açısına göre suça bulaşmamış, ama kendini ailesi için feda etmeye hazır Dünya ile zaten ailesi uğruna acıların en büyüğünü çeken, günahların en büyüğünü işleyen, ama masumiyetini hiçbir zaman kaybetmemiş olan Sonya fedakârlıkları yönünden paralellik sergilemektedir.

Takva’da Muharrem karakteri değişime uğrarken diğer karakterlerde bir değişiklik gözlenmez, *Suç ve Ceza*’da ise Dostoyevski’nin sevdiği Raskolnikov karakteri yoksulluğun pençesinde kıvrılırken açlığın da etkisiyle toplum yararına bir şey yapma fikri geliştirir ve bu fikir uğruna katil olur. Sonya’nın telkinleri, iyiliği sayesinde suçunu itiraf edip cezasını çekmeye başlar, zihin bulanıklığı kaybolur, tedavi olur, Hıristiyan inancını benimser ve Sonya ile mutlu bir geleceğe hazır olur. Acı çeker, arınır ve mutlu olur. Sonya’nın İncil’den okuduğu Lazar’ın Dirilişi ayetinde gönderme yapılan kişi, aslında Raskolnikov’dur. Romanda Dostoyevski’nin acı çekip mutluluğa kavuşan üç kahramanı daha vardır: Raskolnikov’u seven, çok acılar çekmiş, ama ahlâken asla düşmemiş, herkesin ayaklarına kapanıp af dilediği Sonya; dürüstlüğünü ve erdemini hiçbir zaman kaybetmemiş akıllı, korumacı bir ruha ve güçlü bir bedene sahip fakir, ama çalışkan bir genç olan Razumihin; kardeşi ve annesi için kendini feda etmeye hazır, onurlu, dürüst, acılar çekmiş, ama Dostoyevski nazarında mutluluğu hak etmiş birisi olan Dünya. Razumihin’le Dünya’nın evlenmesi de ideal bir evlilik olarak değerlendirilebilir. Svidrigaylov’un intihar etmeden önce yaptığı iyilikler ile Lebeznyatkov’un Sonya’yı temize çıkarmak için yaptığı şahitlik birer vicdan meselesi olarak düşünülebilir.

Sonuç

Dünya edebiyat tarihinin en önemli eserlerinden olan Dostoyevski’nin *Suç ve Ceza* romanı ile son dönem Türk sinemasının önemli filmlerinden sayılan Özer Kızıltan’ın *Takva* filminde suç ve suçluluk duygusunun oluşumunda çevre faktörünü karşılaştırmalı yöntemle incelemeye çalıştık. Her iki eserde de insanı suç veya günah işlemeye sevk eden başlıca unsurun para ve yoksulluk olduğu kanaatine

ulaştık. Monarşik bir sistemle yönetilen Rusya’da 1861 yılında toprak köleliği kalkmıştır, ancak insanlar ne yapacağını bilmez bir haldedir, sanayi gelişmemiştir, çalışabilecek durumdaki nüfus işsizlikten kırılmaktadır. Az sayıdaki iş sahaları ve ticaret ağırlıklı olarak yabancı uyrukluların elindedir. İnsanlar açtır. Toplumda devrimci düşünceler ve hareketler devam etmektedir. Üniversite öğrencileri parasızlıktan öğrenimini bırakmak zorunda kalırlar. Raskolnikov işte tam da böyle bir ortamda “toplum yararına olacaksa” bir cinayet işlemenin fikri alt yapısını oluşturur. Cinayeti işleyinceye kadar ruhsal gerginlikle uğraşır ve sonunda planını uygular, ancak bu cinayet onu ne yoksulluktan kurtarır ne de düşlediği hayata kavuşturur. Selçuk: “Suç karanlık bir kutudur, suçu kavrayabilmek için bu karanlık kutunun en karanlık, en kör noktalarına girilmek gerekecektir Bunu başarmak, gizlerinden/sırlarından suç olgusunun özünü çekip çıkarmak, aydınlığa, apaçıklığa kavuşturmak için onunla ilgili bütün bilimsel disiplinlerin katkısına başvurmak zorunludur.” (Selçuk, 2014) demektedir. Dostoyevski bu romanında kahramanını suç işlemeye sevk eden ideolojik, psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve çevresel faktörleri irdelemiştir. Raskolnikov’u suç işlemeye sevk eden ana etken paranın yetmediği bir toplum düzenidir, yani çevresel bir etken vardır. *Takva* filminde ise fakir bir semtte babadan kalma mütevazı evinde yaşayan, işten eve, oradan camiye gidip gelen, her boş dakikasını Allah yolunda ibadete harcayan Muharrem’i “sıradanlığını fark edip onu sıra dışı yapmak” isteyen tarikat şeyhi ve tarikat çevresi suç işlemeye sevk etmiştir. Muharrem alışkın olduğu çevreden koparılıp üzerine büyük maddi bir sorumluluk yüklenir, bir de yavaş yavaş parayla tanışır, tarikatın isteğiyle oturduğu evden dergâha, yabancı bir ortama geçiş yapar, üzerine modern kıyafetler alınır, saat, telefon gibi teknolojik aletlerle desteklenir, bir makam şoförü ve araba verilir. Muharrem’in inandığı değerlerle tarikatın bu değerlere yaklaşımı farklılık gösterince, bir gün işyerinde satmakta oldukları bir mala ederinden fazla fiyat söyleyip aradaki farkı da kendine ayırınca suçluluk duygusu iyice artar. Nicedir rüyalarını süsleyen kızın Şeyh’in kızı olduğunu öğrenmesi de son darbeyi vurur ve Muharrem -Şeyh’in ifadesiyle “miraçtan inerken kaza geçirip”- felç geçirir. *Suç ve Ceza*’daki Raskolnikov karakteri ile *Takva*’daki Muharrem karakteri yakınlık göstermektedir. İkisi de inanmıştır, kendi doğruları vardır. Ancak ikisinin suça bulaşması ters orantılıdır. Biri parasızlıktan dolayı kendini, ailesini ve dolayısıyla toplumu kurtaracak bir ideal uğruna katil olur; diğeri temayüz etmiş bir inanç sahibi olarak tarikatın mülklerinin kira gelirlerini toplamakla görevlendirildikten sonra suça sürüklenir ve günahkâr olur. Sonuçta her iki eserde de suça yönelme, paranın ve çevrenin etkisiyle olmuştur.

KAYNAKÇA

- Arslan, B. (2017, Temmuz 7). 12 Aşamada kahramanın yolculuğu. <https://bekirarслан.medium.com/12-asamada-kahramanin-yolculugu-b41bcba5f925>
- Aytür, N. (1974). *Amerikan romanında gerçekçilik*. DTCF Yayınları.
- Bahtin, M.M. (2002). *Dostoyevski poetikasının sorunları*. Metis Yayınları.
- Batyuto, A.İ., & Bazanov, V.G. (1985). *F. M. Dostoyevski, Polnoye sobraniye soçineniy v tridsati tomah, tom 28-2*. Nauka.
- Bilici, M. (2020, Ekim 21). Elmanın tarihi. <https://www.gazeteduvar.com.tr/elmanin-tarihi-makale-1502211>
- Çakar, Ö. (2006, Aralık 15). Kadim mekânların filmi: Takva. http://www.yapi.com.tr/haberler/kadim-mekanlarin-filmi-takva_61121.html
- Çiftçi, B. (2018, Ekim 6). Renklerin psikolojisi-sarı renk ve anlamı. <https://www.kisiselgelisim.com/renklerin-psikolojisi-sari-renk-ve-sari-rengin-anlami/>
- Dostoyevski, F.M. (2019). *Suç ve ceza (XXVIII. Baskı)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Grossman, L.P., Dolinin, A.S., Yermilov, V.V., Kirpotin, V. Ya., Neçayeva, V. S., & Rürikov, B.S. (1957). *F. M. Dostoyevski. Sobraniye soçineniy v desyati tomah, tom pyaty*. GİHL.
- Kızıltan, Ö. (2006). *Takva* [Film]. Yeni Sinemacılar.
- Kızmaz, Z. (2006). Kriminolojide yeni yönelimler: Bütünleşik (integrated) suç kuramları – II, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 305-335.
- Rahimov, İ. (2014). *Suç ve ceza felsefesi*. EkoAvrasya Yayınları.
- Selçuk, S. (2014). Suç, suçun öz nitelikleri ve tanımı. A.A. Nuhoglu (Ed.) içinde, *Prof. Dr. Feridun Yenisey'e Armağan* (ss. 85-106). Beta Yayınevi. <http://hdl.handle.net/11693/52002>
- Sözen, M. (2008). Bakhtin'in romanda kronotop kavramı ve sinema. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 1(2), 91-107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdenizsanat/issue/27687/291878>
- Tekin, M. (2018). *Roman sanatı 1, romanın unsurları* (16. Baskı). Ötüken Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*.
- Walıckı, A. (2009). *Rus düşünce tarihi, aydınlanmadan Marksizme*. İletişim.

Resimli Bağdat hanedan silsilenâmelerinin karakteristik özellikleri

 Abdurrahim AYĞAN¹

Araştırma Makalesi

Gönderi Tarihi:30.10.2020

Kabul Tarihi:11.12.2020

DOI: <https://doi.org/10.51177/kayusosder.816263>

Online Yayın Tarihi:31.12.2020

Özet

Silsilenâmeler, Osmanlı minyatür sanatında tarih konulu eserler grubuna giren bir türdür. Bu eserlerde Âdem'den başlanarak, peygamberler, krallar ve sultanlar, aralarındaki soy ilişkisi gözetilerek daireler içerisinde temsil edilir. En sonda ise Osmanlı hanedanı bir dizi halinde sıralanır. Osman Gazi'den başlayan bu dizi, el yazmasının hazırlandığı dönemde saltanatı süren sultana kadar devam eder. Silsilenâmeler iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dünya tarihinin kısa bir özeti sunulur, ikinci bölümde ise ilk insan Âdem'den başlayan ve Osmanlı hanedanının son üyesiyle son bulan bir şematik dizi yer alır. Resimsiz silsilenâmelerde dairelerin içerisine hükümdarların adları yazılır, resimli örneklerde ise madalyonlar içerisine portreleri çizilir. Silsilenâmeler iki farklı edebî geleneğin birleşimi olarak ele alınabilir. Öncelikle bu eserler, bir hanedanın soyunu ele alan bir seçeridir. Bunun yanı sıra, ilk insandan başlamak üzere çeşitli dönemleri, yazıldığı tarihe kadar anlatan bir dünya tarihi niteliği taşır.

Silsilenâmeleri sanat tarihi açısından resimli ve resimsiz olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Farklı dönemlere ait birçok resimsiz Silsilenâme nüshası mevcuttur. Tespit edilen resimli nüshalar ise 13-14 civarındadır. Osmanlılarda resimli ilk örnekler Osmanlı'nın Bağdat eyaletinde 16. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmıştır. Çalışmamızda Bağdat'ta hazırlanmış resimli örnekleri, Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı dört nüsha (TSMK H. 1324, TSMK H. 1591, TSMK A. 3110, TSMK H. 1624) ile Dublin Chester Beatty Library'de (CBL. T. 423) bulunan bir nüsha çerçevesinde inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Soyağacı, Osmanlı Minyatür Sanatı, Soy, Soyağacı, İslam Resim Sanatı.

Characteristic features of illustrated Baghdad dynastic genealogies

Abstract

Silsilenames are a type of historical manuscripts in Ottoman miniature art. In these works, starting from Adam, prophets, kings and sultans are represented in circles, considering the lineage relationship between them. At the end, the Ottoman dynasty is lined up in a series. This series, which starts with Osman Gazi, continues until the sultan, who continued his reign in the period when the manuscript was prepared. Silsilenâmes contain two main parts. In the first part, a brief summary of world history is presented, while in the second part, there is a schematic sequence starting from the first man, Adam, and ending with the last member of the Ottoman dynasty. The names of the rulers are written inside the circles in the unillustrated silsilenâmes. In the illustrated examples, portraits are drawn inside medallions. Silsilenâmes can be considered as a combination of two different literary traditions. First of all, these works are a genealogy that includes the ancestry of a dynasty. In addition, it has the characteristics of a world history which contains various periods starting from Adam until the date it was written.

It is possible to categorise Silsilenames into two groups as illustrated and non-illustrated in terms of art history. There are many copies of unillustrated Silsilename belonging to different periods. The illustrated copies are around 13-14. The first illustrated examples in the Ottomans appeared in the Ottoman state of Baghdad in the late 16th century. In this study, we will examine illustrated examples prepared in Baghdad within the framework of four copies registered in the Topkapı Palace Museum Library (TSMK H. 1324, TSMK H. 1591, TSMK A. 3110, TSMK H. 1624) and one copy in the Chester Beatty Library, Dublin (CBL. T. 423).

Key Words: Ottoman Genealogy, Ottoman miniature art, Lineage, Genealogical tree, Islamic painting.

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Şımak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, aaygan@hotmail.com.

Giriş

Sözlükte zincir, sıra gibi anlamlara gelen Silsilenâme bir soyun, bir neslin veya bir tarikatın geçmişle olan bağımlı gösteren vesikalar anlamına gelmektedir (Pakalın, 1983, s. 226-227; Tosun, 2009, s. 206). Osmanlı kitap sanatlarında ise, kökü ensâb, şecere gibi ilim kollarına dayanan, ilk insan Hz. Âdem'den başlayarak Osmanlı sultanlarına kadar tarihte yaşamış peygamberleri, sultan ve şahları kendi içerisinde soy ilişkisine göre şematik biçimde sınıflandıran dünya tarihi niteliğinde bir eser türünü ifade eder. Silsilenâmeleri 10. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında yaygınlaşan genel dünya tarihlerinden ayıran en önemli özelliği içerisinde soy ilişkisini gösteren şema, şekil ve madalyonları ihtiva etmesidir. Sultan silsilelerinin yanı sıra özellikle 14. yüzyıldan itibaren yaygınlık gösteren ve tarikatlardaki hilafet sırasını gösteren eserlere de Silsilenâme adı verilmiştir. Silsilenâme-i Celvetî, Silsilenâme-i Bektaşî'ye bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Silsilenâmeler Osmanlı kitap sanatları içerisinde önemli bir grup oluşturur. Ali Emiri'nin (ö. 1924) Yanya'da müfettişlik yaptığı sırada eline geçtiği "Cam-ı Cem Âyin" adlı Silsilenâme bu türün ilk örneklerinden biri olarak gösterilebilir. Eser, Hasan b. Mahmut Beyâtî'ye ait olup, hicri 886/1481-82 tarihlidir ve Ali Emiri tarafından hicri 1331/1912-1314 yılında İstanbul'da neşredilmiştir (Ayğın, 2017, s. 111). Nesir olarak hazırlanan bu eserle aynı dönemlerde hazırlanmış varsayılan başka bir silsilenâme (TSMK H. 1590) ise II. Bayezid (1481-1512) için hazırlanmıştır (Bağcı, 2000, s. 194). Bu eser şematik düzende hazırlanmıştır. İlk örneklerden sonra bu tür sürekli gelişim göstermiş, 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında sayfa tasarımında değişikliğe gidilmiştir. Böylece madalyon portreler ihtiva eden yazma eserler ortaya çıkmıştır. Madalyon içerisinde sultanların betimlenmesi geleneği sonraki yüzyıllarda portrecilik içerisinde varlığını sürdürmüştür. Çalışmamızda Osmanlı Sultanları için hazırlanan resimli silsilenâme eserlerinden Bağdat'ta hazırlanan beş nüshayı ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız.

1. Bağdat silsilenâmeleri

Tarihi ve kültürel birikimiyle Osmanlı devletinin en önemli eyaletlerinden olan Bağdat, saray dışında gelişen kitap sanatlarının da önde gelen üretim merkezlerinden biriydi (Milstein, 1990, s. 36; Çağman, 1979, s. 651; Bağcı vd., 2006, s. 246; Taner, 2016, s. 523). Resimli Silsilenâme örnekleri de ilk olarak Bağdat'taki atölyelerde hazırlanmıştır.

Tasavvufun beşiği olan Bağdat'ın kültürel zenginliğine farklı Sûfî akımların önemli katkıları olmuştur. Sanata yakın duran Mevlevilere ait dergâhlar, 16-17. yüzyıllarda kimi minyatürlü eserlerin hazırlanmasına da öncülük etmiştir (Çağman, 1979, s. 651).

Silsilenâme ketebelerinde yer alan hicri 1006 tarihi, Sokullu Mehmet Paşa'nın (ö. 1579) oğlu Hasan Paşa'nın (ö. 1602) 1598-1602 yılları arasında Bağdat'ta valilik yaptığı döneme denk gelmektedir. Hasan Paşa zengin bir koleksiyona sahip bir kitapsever olarak tanınmaktadır. Onun Bağdat'ta görev yaptığı dönemde el yazması eserlerin hazırlanmasında katkısının olduğu bilinmektedir. (1) Silsilenâmeler de bu el yazmaları arasında gösterilmektedir. Sokolluzâde Hasan Paşa gibi muktedir ve zengin bir devlet adamının hamiliğini yaptığı bu eserlerin Osmanlı saltanatının dünya hükümlanlığına dayanan ideolojisini eyaletlere yaymada önemli bir işlev gördüğü düşünülebilir (Bağcı, 2000, s. 198).

16. yüzyıl sonlarında yeni bir anlayışa ortaya çıkan bu eser grubunun resimli ve resimsiz nüshaları günümüze ulaşmıştır. Resimli ve resimsiz eserler silsilelerin kurgusu ve tasarım biçimleri olarak standart bir görünüm arz eder. Resimli eserlerdeki minyatürler de üslup ve ikonografya açısından birkaç örnek dışında birbirinin tekrarıdır. (2) Bu çalışmada günümüze ulaşan beş nüsha üzerinde duruldu. Aralarındaki farklılıklara göre iki gruba ayırdığımız bu örneklerin birinci grubunda Topkapı Saray müzesinde bulunan, H. 1591, H. 1324 ve Dublin CBL T.423 numaralı nüshalar, ikinci grubunda ise Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan A. 3110 ve H. 1624 numaralı silsilenâmeler yer alır (**Tablo 1**).

Silsilenâmelerde kurgusal açıdan temel farklılıklardan biri birinci gruptakilerin Arapça bir Hz. Muhammed şeceresini ihtiva etmesidir. Silsilenâmelerde bir gelenek olarak ketebe kaydı bu şecerenin sonunda yer alır. Bu farklılık eserlerin tanımlanmasında temel ölçütlerdendir zira şecere içermeyen nüshalarda ketebe kaydı bu sebepten ötürü bulunmaz.

Şecere ihtiva eden birinci gruptaki üç eser hicri 1006 tarihli olup; Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi'ndeki H. 1591 ve H. 1324 numaralı nüshaların hattatı Yusuf b. Muhammed Dizfûlî'dir. Dublin Chester Beatty T. 423 nüshasının hattatı ise Ebû Tâlip İsfehânî'dir. Her üç eserin ketebe kaydındaki "Sâkin-i Bağdat" ibaresi bu eser grubunun Bağdat'ta hazırlandığını göstermektedir (**Resim 1**).

Resim 1. Silsilenâme, Ketebe kaydı, TSMK H. 1591, y. 14a.

Kaynak: Ayğan, A. (2017). *Osmanlılarda silsile geleneği ve resimli hanedan silsilenâmeleri* (Tez No. 469387) [Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir.

İkinci grupta yer alan TSMK A. 3110 ve TSMK H. 1624 numaralı eserlerin ketebe kaydı bulunmamaktadır. Fakat metinlerin birinci gruptakilerle birebir uyması ve minyatürlerin üslup ve ikonografisi bu eserlerin de Bağdat'ta üretilmiş olma ihtimalini güçlendirir.

Birinci gruptaki nüshalar üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Hz. Muhammed'in şeceresi, ikinci bölüm silsilenâmenin ana metni, üçüncü bölüm ise minyatürlü bölümdür. Şecere içermeyen İkinci grup nüshalar dünya tarihinin özet biçimde anlatıldığı silsilenâmelerin ana metin bölümü ile başlamaktadır. İki grup arasındaki önemli farklardan biri de yazı stildir. Birinci grupta yer alan nüshalar nesih-sülüs yazısı ile ikinci gruptakiler ise talik yazı stili ile yazılmıştır.

Silsilenâmelerdeki minyatürlü madalyon sayıları da değişmektedir. TSMK H. 1591'de 95, TSMK A. 3110'da 90, TSMK CBL T.423'te 84, TSMK H. 1324'te 79, TSMK H. 1624'te ise 67 minyatürlü madalyon yer alır. Bağdat Silsilenâmelerindeki madalyonlar Sultan III. Mehmed ile sona erer. TSMK A. 3110 numaralı nüsha ise farklı dönemlerde yapılan ilavelerle II. Mustafa'ya kadar uzatılmıştır (**Resim 2**). İstisna olarak Dublin nüshasında Kanuni Sultan Süleyman Osmanlı dizisinin son hükümdarı olarak görünmektedir. Fakat eserde sonraki sayfaların eksik olduğu açıktır. Çünkü son hükümdarın kenar bilgilerinde ölüm tarihi yer almazken, bu nüshada Sultan Süleyman'ın ölüm tarihi verilmiştir.

Bağdat'ta hazırlanan resimli silsilenâmelerden dördü Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi'nde H.1591, H.1324, H.1624, A.3110 numaralarıyla kayıtlıdır. Bu dört nüshayla benzerlik gösteren başka bir resimli örnek ise Dublin Chester Beatty Library'de T.423 numarasıyla kayıtlıdır. Söz konusu beş nüsha, sayfa düzeni, silsilede yer alan isimler, minyatürlerin üslup ve ikonografisi açısından benzerlik gösterse de yazmalar arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. Bu sebeple söz konusu beş eseri iki grupta irdelemeyi uygun görmekteyiz. Aralarındaki farklılıklara geçmeden önce ortak noktaları üzerinden Silsilenâmelere ana hatlarıyla değinmeye çalışacağız. Silsilenâmeler genel olarak iki bölümden oluşur. Birinci bölüm metin bölümü, diğer bölüm ise şematik çizelgelerden oluşan madalyonlu bölümdür. Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi'ndeki iki nüsha (TSMK H. 1324, TSMK H. 1591) ile Dublin Chester Beatty Library'de bulunan bir nüsha (CBL T. 423) ilave bir Hz. Muhammed şeceresi içermektedir. Girişte yer alan bu şecere, İbnü'l-Mibred lakaplı Yusuf b. Abdulhâdi'ye (ö. 909) ait olan "eş-Şeceretü'n-nebeviyye" olarak bilinen eserdir. Osmanlı sultanları için hazırlanan silsilelerin başına

Hız. Muhammed'in soyunun ilave edilmesi bu eser türüne ilgiyi arttırmayla alakalı bir durum olarak değerlendirilebilir.

Resim 2. *Silsilenâme, Sultan IV. Mehmed, Sultan II. Süleyman, Sultan II. Ahmed, Sultan II. Mustafa, TSMK A. 3110, y. 18b-19a.*

Kaynak: Ayğan, A. (2017).

Eserin müellifi Yusuf b. Abdülhâdi aslında bir şecere yazarı veya Ensâb konusunda eser üreten bir ilim adamı olmayıp, Hanbeli ekolüne mensup bir fâkih ve hadis bilginidir (Koca, 2000, s. 126). Eserin girişinde müellif bu şecereyi, bir arkadaşı aracılığı ile tanıdığını ve arkadaşının kendisinden eserdeki birtakım eksiklikleri düzeltmesini istediğini ifade etmiştir (*Zübdetü târih*, 1006a, s. 2a).

2. Kurgu ve tasarım

Şecere içeren üç nüsha (TSMK H. 1324, TSMK H. 1591, CBL T. 423) standart bir kurgu ve tasarıma sahiptir. Eserler çift sayfa müzehhep serlevha ile başlamaktadır (**Resim 3**). Karşılıklı tezhipli sayfalar simetrik biçimde tasarlanmıştır. Zeminlerde lacivert ve altın renklerinin kullanıldığı kompozisyonda kartuşların iç kısımları birbirini tekrar eden kıvrık dallarla süslenmiştir.

Bu iki sayfada Allah'a şükür, Peygambere salat ifadelerinden sonra müellif kendisini ve eserini tanıtır. İki sayfalık metinden sonra Hz. Muhammed'in ve dört büyük halifenin soyu başta olmak üzere, önemli sahâbilerin ve Hz. Muhammed'in akrabalarının soyu şema halinde sunulur. Sonraki sayfalarda ise Hz. Muhammed'in sahip olduğu hayvanlar ve kullandığı eşyalar hakkında bilgi verilir. Sonunda ise ilk vahyin gelişinden başlamak üzere Emevi halifesi Ömer b. Abdulaziz'in (717-720) halifeliğine kadar geçen süredeki bir takım önemli olaylar kronolojik sıraya uygun biçimde kutucuklar içerisinde verilmiştir (*Zübdetü târih*, 1006b, y. 13b-14a).

Silsilenâmelerin ana giriş bölümü ise haşiyeli bir unvan tezhibi ile başlamaktadır (**Resim 3**). İlk sayfada Farsça kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı edebi bir dille Allah'a şükür ifadeleri, Adem'in yaratılış serüveni ve Hz. Muhammed'in seçkin bir kul olarak insanlar arasından son peygamber olarak gönderilmesi gibi konular yer alır. Bu ifadelerin ardından padişahın adı övgüyle belirtilir. Sonrasında

ise dünya tarihi ile ilgili özet bilgilere yer verilir. Metinde Âdem peygamberden başlamak üzere Hz. Muhammed'e kadar özellikle Kur'an'da kıssaları yer alan peygamberler ve aralarındaki zaman dilimi, Tevrat ve İncil dâhil olmak üzere çeşitli dini kaynaklardan rivayetler eşliğinde anlatılır. Peygamberlerden sonra dünyada hüküm sürmüş saltanatlar ve devletler "tabaka" ismiyle İslam öncesi ve sonrası olarak önce ikiye; sonra kendi içinde İslam öncesi sultanlar dört tabakaya, İslam sonrası dönem ise on tabakaya ayrılmış ve her tabakada kaç hükümdarın yer aldığı belirtilmiştir (*Zübdetü târih*, 1006a, y. 15b-19a). Bu metin bölümü madalyonlu bölümün özet bir girişidir.

Resim 3. *Silsilenâme, Serlevha, TSMK H. 1324, y. 1b-2a.*

Kaynak: Aygan, A. (2017).

Üçüncü bölüm ise minyatürler içeren şematik bölümdür. Önceki bölümde genel bir sınıflandırma içerisinde tanıtılan hanedanlar detaylı olarak ele alınır. Kimi hükümdarların madalyonlar içerisinde portreleri çizilmişken, kimilerinin ise sadece ismi yazılmıştır. Hükümdarlar arasındaki soy ilişkisi madalyonlar arasındaki oklarla şematik biçimde ortaya konmuştur.

Kitap olarak tasarlanmış bu eserlerin sayfa tasarımına bakıldığında aslında rulo mantığının olduğunu görmekteyiz. Âdem peygamberden başlayan madalyonlar oklarla birbirine bağlanarak her sayfa bir önceki sayfanın devamı olarak kesintisiz biçimde devam eder. Her sayfanın üst kısmında önceki sayfada nesil kaç koldan devam ettiyse o sayıda madalyon yer alır. Böylelikle eserde hem önceki sayfa ile bütünlük sağlanmış hem de eser kitap formatına uygun hale getirilmiştir. Hanedanlar kısmında madalyonların arasında kalan yerlere ismi geçen sultanlara ait bilgiler yazılmıştır. Yazılar ve madalyonlar her sayfaya özenle yerleştirilmiş, böylece kitap sanatları açısından nadide bir sayfa tasarımı ortaya çıkmıştır.

İslam sonrası dönem Abbasi tabakası (Tabakâ-yı Abbâsiyan) ile başlar. İslam dönemindeki her hanedanın başında o hanedanın kuruluşu ve kurucusuyla ilgili bir metin yer alır. Bu metinler şematik tasarıma uygun olarak bir kutucuk içerisinde yazılmıştır. Bunun dışında madalyonlar arasında kenar yazıları kullanılmamış, sadece minyatürlü olmayan madalyonlarda sultanın ismi yazılmıştır. Osmanlı

tabakasına geçildiğinde ise karşılıklı iki sayfayı dolduracak şekilde metin kısmı uzun tutulmuş ve madalyonların çevresinde dairesel biçimde kenar yazıları yer almıştır (*Zübdetü târih*, 1006a, y. 27b-28a).

Erken dönem sultanlarıyla ilgili kenar yazılarının bir bölümü tarihi birtakım verilere dayanmakta bir bölümü ise efsanevi anlatımlar içermektedir. Metinlerde yer alan bu efsanevi hikâyelerin birçoğu Firdevsi'nin (ö. 1020) meşhur eseri olan Şehnâme'de geçmektedir. Ayrıca peygamber madalyonlarının kenarlarında verilen bilgilerin de Taberi tarihi ile uyuştugu görülmektedir. Osmanlı soyu Nuh oğlu Yâfes'ten başlatılır ve madalyon kenarında Türklerin Nuh oğlu Yâfes soyundan geldiği belirtilmiştir (Taberi, 1991, s. 265; *Zübdetü târih*, 1006a, s. 22a). Cemşid ve Dahhâk gibi efsanevi karakterler hakkında verilen bilgiler de Şahnâme'deki anlatımlarla örtüşmektedir (Firdevsi, 1994, ss. 81, 104; *Zübdetü târih*, 1006a, s. 21a).

3. Minyatürlerde üslup ve ikonografya

Silsilenamelerin şematik bölümünün başlangıç kısımlarında Âdem ile başlayan peygamberler dizisi ile kadim İran hükümdarlarının dizileri birlikte ilerler. Bu dizilerdeki metinler sonraki bölümlere nispeten daha çok yer kaplamaktadır. Bu bölümün minyatürleri dini ve efsanevi anlatımları pekiştiren bir özellik gösterir. Metinde anlatılan akıcı dil ve canlı üslup tasvirlerle de yansır. Bu minyatürlerde karşımıza çıkan, karikatürize formlar ve başları vücutlarına oranla büyük tasvir edilen iri sarıklı figürler Bağdat okulunun karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır (Mahir, 2005, s. 67). Bununla birlikte özellikle Osmanlı sultanlarının yer aldığı madalyonlardaki portreler Nakkaş Osman'ın geliştirdiği modellere dayanmaktadır (Bağcı, 2000, s. 199).

Minyatür sayıları nüshalara göre değişmektedir. Eserlerde daha çok tarihte önemli yeri olan karakterlerin betimlendiğini söyleyebiliriz. Madalyonlar içerisinde çoğunlukla bir karakterin minyatürü yer alsa da bazı madalyonlarda iki karakterin birlikte betimlendiği görülür. TSMK H. 1624 numaralı nüshada Âdem ve Cebrail madalyonu, Hâbil ve Kâbil madalyonu buna örnek olarak gösterilebilir. Bunlardan Kâbil'in kardeşi Hâbili öldürme sahnesi silsilename nüshaları arasında dikkat çeker. Altın zeminli madalyonda Hâbil, bir eli başının altına almış, gözleri kapalı uyur vaziyettedir. Kâbil ise diz üstü oturmuş pozisyonunda büyükçe bir taş tutmaktadır. Taşın bir hayvan başı görünümü olması olayın kötülüğüne bir vurgu olarak düşünülebilir. (**Resim 4**).

Resim 4. *Silsilename, Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi, TSMK H. 1624, y. 5b-y.6a.*

Kaynak: Ayğan, A. (2017).

Eserlerde yer alan minyatürler, önemli ikonografik ayrıntılar içermektedir. Madalyonlar içerisinde betimlenmiş bu minyatürlerin bir bölümü portre niteliği taşımaktadır. Fakat erken dönem peygamberler ile kadim hükümdarlar, içerdiği ikonografik unsurlarla bir karakterin imgesinden öteye geçerek bir olayı

anlatır hale dönüşmüştür. Örneğin Salih peygamber madalyonunda, ellerini göğe kaldıran Salih peygamberin yanında bir deve betimlenmiş, Salih peygamberin kendisinden mucize isteyen topluluk karşısında Allah'a dua etmesi ve mucizenin gerçekleşmesi canlandırılmıştır (**Resim 5**).

Resim 5. Silsilenâme, *Sâlih Peygamber ve devesi*, Dublin CBL T. 423, y. 18b.

Kaynak: Bayram, S. (1994).

Eserlerde dini karakterler ile hükümdarlar farklı ikonografik öğelerle birbirinden ayrılır. Peygamberler sarıklı ve sakallı olarak betimlenmiş, başlarından yukarı doğru uzanan haleler ile kutsal kimliklerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca ellerinde veya bir rahle üzerinde genellikle bir kitap bulunmaktadır. Bunların yanı sıra kimi peygamberlerin madalyonlarında Kur'an'da geçen kıssalarla örtüşen detaylara yer verilmiştir. Saray mensuplarının ise en belirgin ikonografik özelliği başlıklarıdır. Dilimli kral taçları, yırtıcı hayvan başı gibi başlıklar, bazı karakterlerin ellerinde tuttukları kadeh ve çiçekler Orta-Asya'ya dayanan Türk resim sanatındaki saray mensuplarının ikonografik izlerini gösterir niteliktedir (Esin, 1970, s. 226).

Silsilenâmelerde "Altın çizgi" olarak vurgulanan Nuh oğlu Yâfes'ten Osmanlı Sultanlarına uzanan soy dizisinde, Osmanlı öncesi Türk hükümdarları ile Osmanlı dönemi hükümdarları arasında da belirgin farklılıklar vardır. Osmanlı öncesi hükümdarlar dilimli kral tacı ve kürklü kaftan sıklıkla tercih edilmişken Osmanlı dizisinde sultanlar sarıklı olarak gösterilmiştir (**Resim 6**). Bu dizideki portreler daha önce de ifade edildiği gibi Nakkaş Osman'ın kalıplarının küçültülmüş modelleridir. Bağdatlı sanatçıların Osmanlı padişah portrelerindeki standartlaşmış imgelere bağlı kaldıkları görülmektedir. II. Bayezid'in koyu tenli ve yaşlıca hali, I. Selim'in (Yavuz) sakalsız, gür bıyıklı imajı, II. Selim'in kızıla çalan sakalı gibi Osmanlı sarayındaki kalıplaşmış ifade biçimleri Bağdat'taki atölyelerde tekrar etmiştir. Osmanlı dizisi eserlerin hazırlandığı tarihte hayatta olan III. Mehmed ile son bulmaktadır. Önceki sultanların kenar bilgisinde *rahmetullâhi 'aleyh* (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) yazarken, III. Mehmed madalyonunu çevreleyen metinde *Halledallâhû mülkehû* (Allah saltanatını ebedi kılsın) ifadesi yazılmıştır (**Resim 7**). Bu ifadeler sultanın halen tahtta olduğunu göstermektedir. III. Mehmed yukarı doğru uzanan sorguçlu görece gösterişli bir başlık ve kolsuz bir kaftanla gösterilmiştir. Bağdaş kurma oturuş pozisyonuyla betimlenen sultanın siyah gür sakalı onu dizideki portrelerden ayıran temel özelliğidir.

Resim 6. Silsilenâme, Gazneli Mahmud, Dublin CBL T. 423, y. 23a.

Kaynak: Bayram, S. (1994).

Resim 7. Silsilename, III. Mehmed, TSMK H. 1324, y. 30a

Kaynak: Ayğan, A. (2017).

Sonuç

Osmanlı devletinin Bağdat'ta hâkimiyet kurma mücadelesi 16. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Safevi ile Osmanlı arasında güç savaşı bu yüzyılda Osmanlı lehine sonuçlanmıştır. Osmanlılar kazanmış olduğu siyasi zaferi pekiştirmek amacıyla eyalette kültür ve sanat alanında faaliyetler yürütmüşlerdir. Sokullu ailesinin dirayetli üyesi Hasan Paşa eyalete vali olarak atanmış ve Osmanlı kimliğinin bölgeye hâkim olmasında çaba göstermiştir.

Tam olarak hangi sebeplerle ve kimin hâmilliğinde başladığı tespit edilemeyen resimli Silsilenâmeler Bağdat'ta 16. yüzyıl sonlarında başlayan resimli el yazması üretimlerinin önemli bir parçasıdır. Bağdat'ta benzer dönemlerde hazırlanan eserlerin minyatürlerindeki canlı ve hareketli üsluba silsilenâmelerde kadim dönem hükümdarlar ve peygamber madalyonlarında rastlamaktayız. Osmanlı dizisindeyse saraydaki standart kalıplara sıkı sıkıya bağlı kalındığını görmekteyiz.

Osmanlıların en önemli kültür merkezlerinden biri olan Bağdat'ta hazırlanan ve birbirinin kopyası olduğu anlaşılan silsilenâmeler Osmanlı kültür ve sanatı açısından değer taşıyan el yazması

eserlerdendir. Osmanlı hanedanının soyunu müstakil olarak ele alan yegâne bir türdür. 15. yüzyıldan itibaren sürekli gelişim gösteren bu tür 16. yüzyıl sonlarında standart bir görünüme kavuşmuştur. Eserlerde minyatürler, çizelgeler ve bunlar arasında kalan yerlerdeki metin kuşakları sayfa içerisinde ahenk içerisinde sunulmuştur. Madalyonlar içerisinde betimlenen minyatürler, Osmanlı portre sanatının önemli gelişim aşamalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu portre minyatürler sonraki dönem sanatçılara ilham kaynağı olmuştur. 17. yüzyılda Musavvir Hüseyin (ö. 1691); 18. yüzyılda öğrencisi olduğu varsayılan Levni (ö. 1732) ile Osmanlı portre sanatı ileri noktaya ulaşmıştır.

Ayrıca İlk İnsan Hz. Âdem'den başlanarak, Hz. Muhammed'e kadar peygamberlerin soyunun anlatıldığı ve Osmanlı sultanları ile sonlandırılan bu eser, Osmanlıların medeniyet algısının ipuçlarını da bizlere sunmaktadır. Tarihsel köklerine inmek suretiyle saltanatı dini kimlikle bütünleştiren bu eserler, yayıldığı tüm coğrafyalarda Osmanlı imparatorluğunun meşrulaştırılmasında önemli rol oynamıştır.

EKLER

Tablo 1.

	Yazma Adı	Bölüm Sayısı	Yazı tipi	Tarih	Hattat	Minyatür Sayısı	Son Madalyon
1. grup	TSMK H. 1591	3	Nesih - Sülüs	1006	Yusuf b. Muhammed Dizfûlî	95	III. Mehmed
	TSMK H. 1324	3	Nesih - Sülüs	1006	Yusuf b. Muhammed Dizfûlî	79	III. Mehmed
	DCBL T. 423	3	Nesih - Sülüs	1006	Ebû Tâlip el-İsfehânî	84	I. Süleyman
2. grup	TSMK H. 1624	2	Talik	t.y	Ketebe kaydı yok	67	III. Mehmed
	TSMK A. 3110	2	Talik	t.y	Ketebe kaydı yok	90	II. Mustafa

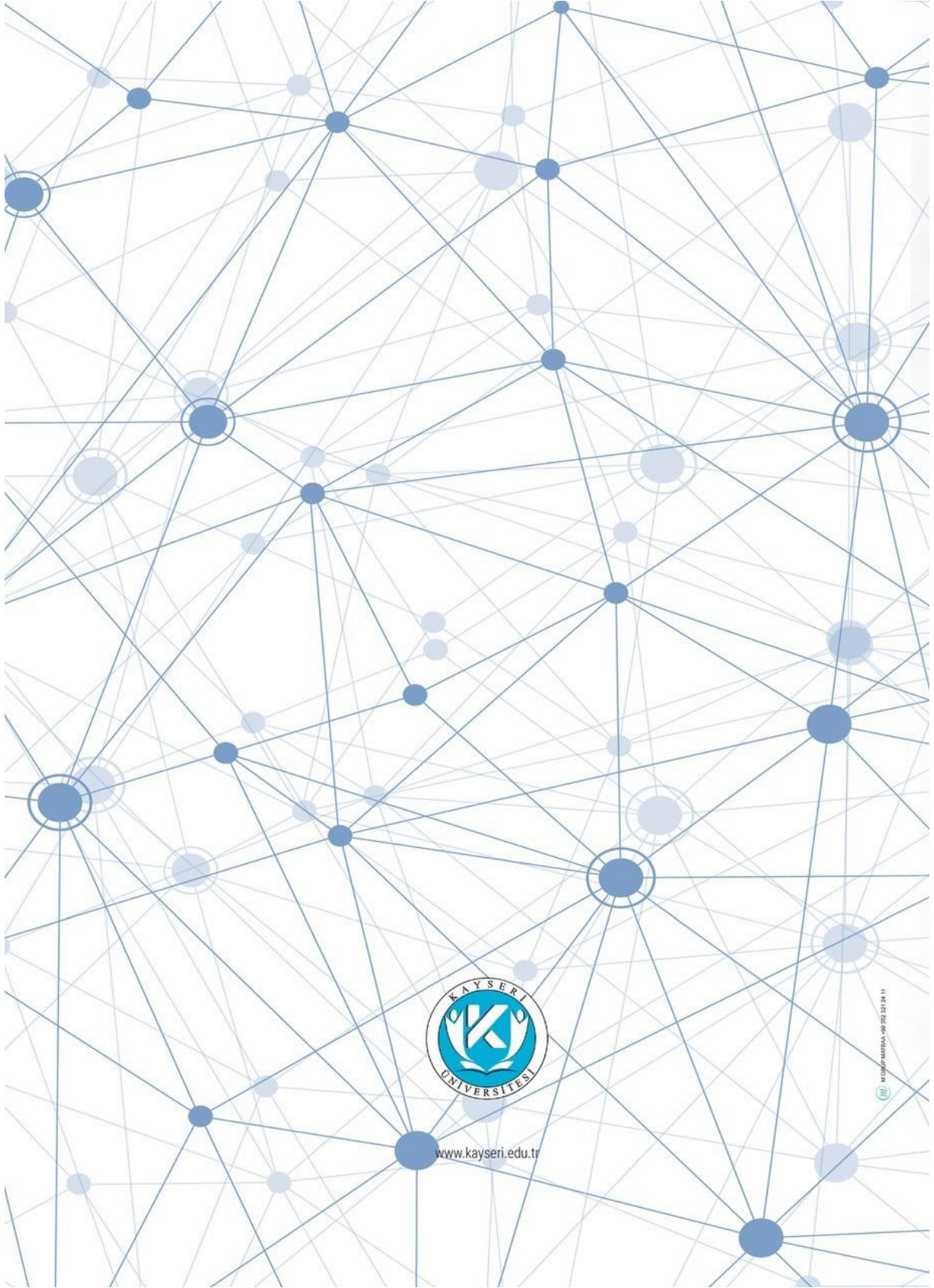
Notlar:

1. Sokollu Mehmet Paşa 16. yüzyıl Osmanlı yönetiminde uzun süre etkin rol üstlenmiş bir devlet adamıdır. Sadrazamlığı döneminde kimi resimli el yazmalarının hazırlanmasında da öncülük etmiştir. Onun Osmanlı idaresindeki etkisini yansıtan eserlerin başında Nüzhet-i esrârü'l-ahyâr der-ahbâr-ı sefer-i Sıgetvar gelmektedir. Yüzyılın sonlarına doğru oğlu Hasan Paşa da Osmanlı bürokrasisinde kariyer sahibi bir figür olarak görünür. 1598 yılında Bağdat valiliğine atanan Sokulluzâde Hasan Paşa, görev yaptığı sırada aralarında silsilenamelerinde bulunduğu resimli tarih eserlerinin Bağdat'taki atölyelerde hazırlanmasını sağlamıştır. Konuyla ilgili bkz. (Değirmenci, 2017, s. 176; Taner, 2019, s. 62-65)

2. İslam-Osmanlı kültüründe Silsilenâme geleneği, sınıflandırılması ve günümüze ulaşan örnekler için bakınız. (Ayğın, 2017, s. 11-78), Günümüze ulaşan resimli Bağdat nüshaları için bkz. (Taner, 2016, s. 218; Ayğın, 2017, s. 3)

KAYNAKÇA

- Ayğan, A. (2017). *Osmanlılarda silsile geleneği ve resimli hanedan silsilenâmeleri* (Tez No. 469387) [Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir.
- Bağcı, S. (2000). Adem'den III. Mehmed'e: Silsilenâme. İçinde, *Padişahın portresi: Tesavir-i Al-i Osman* (Çev. Jale Alguadiş & Serpil Bağcı), Türkiye İş Bankası Yayınları (188–201).
- Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G., & Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bayram, S. (1994). Silsile-nameler ve İrlanda-Dublin, Chester Beatty Library'de Bulunan 1598 Tarihli Zübdetü't-Tevarih, *Vakıflar Dergisi*, 24, 51-116.
- Çağman, F. (1979). XVI. yüzyıl sonlarında mevlevi dergahlarında gelişen bir minyatür okulu. *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, (ss. 651-677), İstanbul.
- Değirmenci, T. (2017). Bir Osmanlı paşasının padişahlık rüyası: Sokulluzâde Hasan Paşa ve resimli dünya tarihi. *Osmanlı Araştırmaları*, 49(49), 171-202.
- Esin, E. (1970). "And", *the Cup Rites in Inner-Asian and Turkish Art*. D.ed. 1970.
- Firdevsi, el-Firdevsî et-Tusî. (1994). Şahnâme (N. Lugal, Çev. C. 1). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Koca, F. (2000). İbnü'l-Mibred". *TDVİA* (126-128)
- Mahir, B. (2005). *Osmanlı minyatür sanatı*. Kabalcı Yayınevi.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü: C. 3*. Milli Eğitim.
- Taberi, Muhammed b. Cerir. (1991). *Milletler ve hükümdarlar tarihi*. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; C. 1). Milli Eğitim Bakanlığı.
- Taner, M. (2016). "Caught in a whirlwind:" *Painting in Baghdad in the late sixteenth-early seventeenth Centuries*, Harvard University, History of Art and Architecture.
- Tosun, N. (2009). Silsile. *TDVİA*, (206-207).
- Zübdetü târih (H. 1324). (1006a). TSMK.
- Zübdetü târih (T. 423). (1006b). CBL.

www.kayseri.edu.tr

0312 252 251 24 11